

RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI

RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI
m o n o g r a f i j a

EVROPSKI KMETIJSKI SKLAD ZA RAZVOJ PODEŽELJA:
EVROPA INVESTIRA V PODEŽELJE
PROJEKT SOFINANCIRA EU

PROJEKT »RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI« JE SOFINANCIRAN IZ EVROPSKEGA KMETIJSKEGA SKLADA ZA RAZVOJ PODEŽELJA, OS LEADER, POD OKRILJEM LOKALNE AKCIJSKE SKUPINE »OD POHORJA DO BOHORJA«.

ZA VSEBINO JE ODGOVOREN IZDAJATELJ OBČINA ZREČE Z OBČINAMI SOIZDAJATELJICAMI. ORGAN UPRAVLJANJA ZA PROGRAM RAZVOJA PODEŽELJA REPUBLIKE SLOVENIJE ZA OBDOBJE 2007–2013 JE MINISTRSTVO ZA KMETIJSTVO, GOZDARSTVO IN PREHRANO.

RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI

monografija

MAKOLE, OPLOTNICA, POLJČANE, SLOVENSKE KONJICE, VITANJE, ZREČE 2011

Vito Hazler (ur.): RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI

Vito Hazler (ur.): RUDNIKI, PREMOGOVI IN KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI

Izdajatelj in založnik: Občina Zreče

Naslov izdajatelja: Občina Zreče, Cesta na Roglo 13b,

3214 Zreče, e-naslov: info@zrece.eu

Odgovorna oseba: Boris Podvršnik, župan

Urednik zbornika: Vito Hazler

Tehnični urednik: Blaž Prapótnik

Uredniški odbor: Vito Hazler, Martin Mrzdovnik,

Jože Baraga, Boris Podvršnik, Blaž Prapótnik

Zbirka: Vodovnikova zbirka

Jezikovni pregled: Urška Stani, Jezikovna popravljavnica

Prevod v angleščino: Samo Šalamon

Prevod v nemščino: Andreas Weiss

Grafično oblikovanje: Blaž Prapótnik

Produkcija in izvedba: Epigraf

Naklada: 1500 izvodov

Leto: 2011

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

622.33/.35(497.4-18)(082)

RUDNIKI, premogovniki in kamnolomi v Dravinjski dolini : monografija / [urednik zbornika Vito Hazler ; prevod v angleščino Samo Šalamon, prevod v nemščino Andreas Weiss]. - Zreče : Občina, 2011. - (Vodovnikova zbirka)

ISBN 978-961-91854-3-8

1. Hazler, Vito

257944576

RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI

m o n o g r a f i j a

Vsebina

• Boris Podvršnik: Monografiji o rudarstvu, premogovništvu in kamnolomarstvu na pot	13
• Vito Hazler: Uvod	14
GEOGRAFSKA PODOBA DRAVINJSKE DOLINE	17
• Mojca Bedjanič in Viljem Podgoršek: Geografske in geološke značilnosti Dravinjske doline	18
SPLOŠNO O RUDNIKIH, PREMOGOVNIKIH IN KAMNOLOMIH	23
• Mojca Bedjanič: Srečno, ... zgodba o nastanku premogov, kamnin in rud	24
• Jože Hudales: Razvoj slovenskega premogovništva	34
PREMOGOVNIKI IN RUDNIKI V DRAVINJSKI DOLINI	45
• Branko Poklič: Rudarstvo na Vitanjskem	46
• Jože Baraga: Premogovnik na Stranica	52
• Emil Lajh: Začetki in razvoj premogišč na območju Zreč od sredine 19. stoletja do njihove ukinitve v začetku 20. stoletja	78
• Aleksandra Boldin: Premogovništvo na Konjiškem	92
• Jože Baraga: Premogovnik na Zbelovem	100
• Mojca Bedjanič: Premogovništvo med Poljčanami in Makolami	108

KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI	121
• Viljem Podgoršek: Kamnolom Stranice	122
• Viljem Podgoršek: Izkoriščanje kamnin v dolini ob Oplotniščici	132
• Mojca Bedjanič in Viljem Podgoršek: Kamnolomi v dolini Bele pri Poljčanah	148
• Mojca Bedjanič: Kamnolomi v dolini potoka Vundušek	154
RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN KAMNOLOMI V KULTURNEM IZROČILU, LIKOVNI UMETNOSTI IN TURIZMU	161
• Vito Hazler: Sveta Barbara in barbarino	162
• Maja Kanop Krevh: Delo in delavci v premogovnikih Šega in Kleče	180
• Anton Gričnik Narodopisni pogovor z nekaterimi domačini, ne nazadnje tudi s sv. Barbaro in Perkmandeljcem o rudarstvu pod južnim Pohorjem	192
• Tjaša Kunst: Vsakdanjiki in prazniki rudarjev Življenjske zgodbe rudarjev Dravinjske doline	212
• Stojan Špegel: Rudarski motiv v Sloveniji	220
• Tanja Lešnik Štuhec: O dediščini rudarstva v turizmu	240

Monografiji o rudarstvu, premogovništvu in kamnolomarstvu na pot

Zamisel o izdaji monografije, ki bi zajela premogovništvo in rudarstvo v krajih pod južnim Pohorjem, ob Dravinji in v Vitanjskem podolju, se je porodila v letih 2008 in 2009, ob nastajanju publikacije o ozkotirni železniški progi Poljčane-Slovenske Konjice-Zreče izpod peresa poznavalca železniške zgodovine Karla Rustje, kjer so izdajateljske moči družno prispevale občine Poljčane, Slovenske Konjice in Zreče.

Železnica s parnimi stroji oziroma vleko je bila v preteklosti, vse do uporabe sodobnejših energentov, odvisna od premoga in premogovništva. Najbolje in najučinkoviteje je seveda bilo, da se je gospodarska dejavnost opravljala čim bližje progi. Po drugi strani pa je tudi glažutarstvo, fužinarstvo in kovaštvo terjalo svoj davek, saj so bili za izdelavo oglja na Pohorju posekani najboljši mešani gozdovi. Zato so v preteklosti v naših krajih, po intenzivnih geoloških raziskavah, ne samo zaradi naše ozkotirne proge, ampak predvsem Južne železnice Dunaj-Trst, vzniknili številni premogovniki, ki so poleg gozdarstva in žagarstva, že v zatonu glažut in fužin, vsaj sprva predstavljali v naših krajih pomembno gospodarsko dejavnost kot eden največjih takratnih delodajalcev.

Da bi bila slika naših krajev o gospodarjenju z našimi lokalnimi naravnimi bogastvi barvitejša, smo osnovno idejo razširili z geografskimi in

geološkimi značilnostmi, rudarstvom in kamnolomarstvom širšega območja. Kot del naše bogate kulturne (tehniške) dediščine preteklosti se avtorji prispevkov poleg zgodovinskih, geografskih in geoloških vidikov poslužujejo tudi etnoloških, narodopisnih in gospodarskorazvojnih prvin obravnave, ki nam nakazujejo možnosti, ki lahko v prihodnje predstavljajo tudi osnovo za plemenitenje turistične ponudbe širšega območja.

Z veseljem ugotavljamo, da je ta, za vse nas, več kot aktualni knjižni projekt ugledal luč sveta z uspešnim medobčinskim sodelovanjem, saj je uredniku dr. Vitu Hazlerju in članom uredniškega odbora poleg barvitosti številnih avtorjev in že omenjenih treh občin k sodelovanju uspelo uspešno pritegniti še občine Makole, Oplotnica in Vitanje in Razvojno agencijo Kozjansko, ki nam je pomagala pridobiti sredstva iz naslova razvojne osi LEADER. Vse je odločilno prispevalo k celovitejši obravnavi, pomembni obogatitvi tematike in ne nazadnje našemu novemu skupnemu knjižnemu uspehu in obogatitvi naše knjižne kulture in Vodovnikove zbirke, za kar se vsem akterjem v imenu županov vseh sodelujočih občin iskreno zahvaljujem, spoštovanim naključnim in manj naključnim bralcem pa želim prijetno branje.

mag. **Boris Podvršnik**,
župan Občine Zreče

Uvod

Po več uspešnih objavah knjižnih monografij so se leta 2010 prizadevni nosilci kulturnega življenja v občinah južnega Pohorja in Dravinjske doline domislili nove naloge – izdaje monografije o premogovništvu. Zamisel je kmalu dosegla plodna tla tudi med občinskimi vodstvi. K sodelovanju so povabili pisano družbo sodelavcev, ki so osnovno zamisel raziskovanja premogovništva tematsko razširili še na rudarstvo in kamnolomarstvo, saj je območje geološko tako bogato s kamninami, minerali, rudami in premogom, da ga stroke uvrščajo med najbolj zanimiva geološka, geografska in kulturna območja na Slovenskem.

Že od antike dalje je človek intenzivno pobiral tukajšnja naravna bogastva kamnin, nato pa še premogov in vseh vrst mineralov in paleontoloških ostalin, ki so dokazovala razgibano nastajanje Zemlje in razvoj živih bitij. Danes je večina rudnikov in premogovnikov že tako izčrpanih, da se načrtno izkopavanje več ne izplača. Ostajajo le še velike bele lise kamnolomov apnencev, ki se razpenjajo sredi ali na obrobju gozdov in se nič kaj skladno ne prilegajo slikovitim gorskim masivom Pohorja, Brinjeve gore, Konjiške gore, Boča in drugih delov karavanškega hribovja vse tja do Maclja. Brez kamnolomov danes ne bi imeli zidanih stavb, cest, mostov, tovarn in številnih drugih objektov, a se ob vsej tej silni izrabi naravnih bogastev vendarle poraja vprašanje, mar ne bi bilo primerneje kakšen tak »beli« kamnolom izkoriščati na krajinsko manj občutljivih mestih kot v sečišču najbolj slikovitih vedut, kakršna je tista s Škalc na Konjiško goro.

Seveda pa se tudi iz teh manj primernih posegov v prostor odpirajo nove razsežnosti člove-

kove radovednosti in težnje k odkrivanju vedno novih in novih spoznanj o nastanku in razvoju geološke podobe našega ozemlja, našega kontinenta in Zemlje v celoti. Ta radovednost sega na delovno področje predvsem naravoslovnotehničnih znanosti, ki nam s svojimi spoznanji omogočajo obstoj in razvoj, česar se v našem vsakdanjem življenju sploh ne zavedamo. Večina ljudi se ne sprašuje, od kod pesek in kako je nastal, od kod kamnine in rude ter zakaj so ene sive, druge pa bleščeče bele, pa tudi o tem ne, od kod kamniti členi naših najimenitnejših kulturnih spomenikov, kot so cerkev sv. Barbare v Markečici, kamnita substanca Žičke kartuzije ali dominantne Marijine cerkve na Ptujski Gori. In prav o teh vprašanjih govori naša monografija, ki obenem sporoča še druge, predvsem človekove razsežnosti ravnanja v prostoru.

Monografija *Rudniki, premogovniki in kamnolomi v Dravinjski dolini* skuša strokovno in poljudno predstaviti izjemno bogato in raznovrstno zemeljsko zgodovino območja in raznovrstne oblike dediščine rudarstva, premogovništva in kamnolomarstva, ki so na različne načine zaznamovali kulturo in način življenja številnih prebivalcev Dravinjske doline. Pri nastajanju monografije je sodelovalo trinajst avtorjev, ki so napisali dvajset člankov, nekateri med njimi celo po štiri! Vsakdo se je zelo potrudil in javnosti predstavil svoje strokovno znanje, svoje dragocene izkušnje, nekateri pa tudi del pisnega in slikovnega gradiva iz lastnega tezavra.

Pri zbiranju in preverjanju podatkov so sodelovali številni informatorji in celo nekaj upokojenih rudarjev. Pripovedovali so zgodbe o rudnikih in kamnolomih, rudarjih in kamnarjih, pa

tudi o njihovem vsakdanjem in prazničnem življenju ter trpljenju v rudniških rovih globoko pod zemljo. Imeli smo srečo, da smo zabeležili pripovedi neposrednih udeležencev dogajanj, bodisi delavcev in uslužbencev, potomcev lastnikov rudnikov, ali zgolj družinskih članov, ki so življenje in delo svojih sinov in očetov opisovali še na bolj čustven način, saj je bilo delo v rudniku, premogovniku in kamnolomu vedno nevarno in naporno. Vsem iskrena hvala in upamo, da je monografija trden spomin življenja ob rudi in kamnu.

In kakšen je namen naše monografije? S to knjigo, v klasični, »papirnati« izvedbi, želimo avtorji, uredniški odbor in številni sodelavci iz občin Dravinjske doline spodbuditi zanimanje za naše kulturno izročilo, kulturno in naravno dediščino in na podlagi izkušenj in znanj zasnovati primerne pogoje za razvoj sodobnega turizma, ki bi svojo interpretativno moč črpal tudi iz osnov rudarstva, premogovništva in kamnolomarstva. Turizem je že sedaj dobro

razvit v Dravinjski dolini in ni razlogov, da ne bi del obravnavane dediščine in naravnih danosti predstavili sodobnemu turistu, popotniku, naključnemu obiskovalcu ali udeležencem številnih športnih, poslovnih ali političnih shodov. Kako pomembna postaja dediščina rudarstva, so avgusta 2011 dokazali Zabukovčani v Spodnji Svinjski dolini, ki so svojo imenitno zasnovano rudarsko zbirko dopolnili še z izdajo obsežne monografije z naslovom *Srečno, zabukovski knapi!*

V zaključku naj izpostavim temeljno pravilo takšnih in podobnih monografskih edicij: za vsebino člankov so praviloma odgovorni avtorji! Uredništvo si je privzelo zgolj pravico tematske prerazporeditve prispevkov, vsebinsko koordinacijo med avtorji, poenoteno navajanje virov in literature ter usklajen prikaz obsežnega slikovnega gradiva.

dr. **Vito Hazler**,
urednik

Pogled na Zreče in južno Pohorje (vir: arhiv Občine Zreče, 2011)

GEOGRAFSKA PODOBA DRAVINJSKE DOLINE

Geografske in geološke značilnosti Dravinjske doline

Mojca Bedjanič in Viljem Podgoršek

Izvleček:

Pisana in bogata geološka zgodovina območja Dravinjske doline je pustila pečat tudi v njeni geomorfološki oblikovanosti in geografskih značilnostih. Obe zgodbi pa sta pripomogli k soustvarjanju bogate dediščine; območje je zaznamovalo rudarstvo, kamnarstvo, v največji meri pa premogovništvo.

Ključne besede: geološka zgradba, geografske značilnosti, Dravinjska dolina

Summary:

Diverse and rich geological history of the Dravinja valley has left a mark also on its geomorphological shape and geographical characteristics. Furthermore, both stories have contributed to the creation of a rich heritage, while the area has been characterized by the mining industry, quarrying and primarily by the coal industry.

Keywords: geological structure, geographical characteristics, the Dravinja valley

Zusammenfassung:

Die bunte und vielfältige geologische Geschichte des Gebietes vom Dravinja-Tal prägte ebenfalls dessen geomorphologische Formung und geografischen Merkmale. Die beiden Geschichten trugen zur Mitgestaltung des reichen Erbes bei; das Gebiet wurde vom Bergbau, der Steinhauerei, weitgehend aber vom Kohlenbergbau gekennzeichnet.

Schlüsselwörter: geologischer Aufbau, geografische Merkmale, Dravinja-Tal

- mag. Mojca Bedjanič, univ. dipl. ing. geologije, Slovenska Bistrica (e-naslov: bedjanic_mojca@yahoo.com)
- Viljem Podgoršek, prof. geografije in zgodovine Ptuj (e-naslov: viljem.podgorsek@guest.arnes.si)

V geografskem smislu prištevamo območje zgornjega toka Dravinje k severovzhodnemu delu predalpskega sveta. Točneje: na tem območju se stikata geografski regiji Vitanske Karavanke in jugovzhodni del Pohorja, ki sicer pripada precej večji regiji, imenovani Pohorsko Podravje. Slednja spada med večje v Sloveniji. Bolj kot pripadanje določeni regiji pa je za geološko zgradbo in reliefne značilnosti območja bistveno, da se zaradi tektonskih prelomov in narivov kamninska zgradba na kratke razdalje temeljito spremeni. Zaradi pogostih premikanj plasti kamnin ob prelomih so te zelo zdrobljene. To je vidno v še danes odprtih kamnolomih, ki se zajedajo v pobočja Konjiške in Brinjeve gore, ter v velikem aktivnem kamnolomu pri Stranicah. Svetlo siv, preko 200 milijonov let star dolomit iz geološkega obdobja, imenovan zgornji trias, je v teh kamnolomih prevladujoča kamnina. Tudi na manjših golicah, ki spremljajo posamezne ceste, je mogoče opazovati zdrobljenost kamnine. Drobir se pod njimi hitro nabira v nekakšna miniaturna melišča. Samo kamnino je mogoče ponekod z matične podlage odluščiti kar

z roko. Ponekod je lahko tako zdrobljena, da je videti kot kamena moka. Zaradi pestrega dogajanja v geološki preteklosti ozemlja najdemo na površini kamnine zelo različne starosti. Tako se 200 milijonov let star dolomit in 90 milijonov let stari apnenci iz zgornje krede kot »geološki otoki« pojavljajo med več kot 80 milijonov let mlajšimi konglomerati, peščenjaki in prodrom.

Povirje Dravinje se zajeda, skupaj z nekaterimi pritoki, v metamorfne kamnine, ki v osnovi gradijo ta del Pohorja. Te kamnine so tudi najstarejše kamnine tega območja, s svojimi več kot 400 milijoni let pa so obenem tudi najstarejše kamnine, ki gradijo površje Slovenije. Med njimi so najbolj prepoznavni gnajsi, amfibolit, eklogit, pegmatit in marmor. Nekateri pritoki Dravinje segajo vse do granodiorita, magmatske kamnine, ki gradi večji del osrednjega Pohorja. Magmaške in metamorfne kamnine se od prej opisanih sedimentnih kamnin razlikujejo po svojih lastnostih, kar se odraža tudi v tipu dolin. Te so v teh delih še najbolj podobne soteskam, v katerih se nahajajo ogromni slabo zaobljeni bloki kamnin, ki jih naredijo še bolj bučeče in

Škalce z območjem vinogradov vinske kleti Zlati grič in pogledom na Slovenske Konjice ter Konjiško goro (foto: Vito Hazler, 16. 5. 2011)

Granodiorit je še vedno pogosto uporabljen za oblaganje številnih stavb; občudujemo ga lahko celo na pročelju parlamenta. Bele žile, ki prepredajo osnovno sivo kamnino, pripadajo aplitu, v nekaterih primerih pa pegmatitu (foto: Matjaž Bedjanič, 24. 9. 2009).

skrivnostne. Zaradi dobrih tehničnih lastnosti so pohorske magmatske in metamorfne kamnine še danes cenjen naravni kamen, ki ga uporabljajo tako za tlakovanje cest, izdelavo robnikov kot tudi za obloge objektov. Iz granodiorita je izklesanih tudi veliko spomenikov in spominskih plošč.

Hudinja in nekoliko vzhodneje še Tesnica med Stenico in Konjiško goro, ki sta del Vitanjskih Karavank, sta zadnja vodotoka, ki ju je na jug pritegnila še tektonsko nastala Celjska kotlina, medtem ko se vsi vodotoki bolj vzhodno usmerijo skoraj vzporedno s Konjiško goro. Dravinjska dolina je tako v osnovi orientirana proti vzhodu, kamor se tudi vedno bolj odpira, in tako v veliki meri sledi tektonskim prelomom. Njena struga je tukaj izoblikovana v najmlajših, nesprijetih nanosih prod, peska in gline. Pomembnejše pritoke dobiva z leve strani. Vzhodno od Slovenskih Konjic se njen tok umiri in erozijo vedno bolj zamenjuje rečna akumulacija. Meandriranje je najbolj vidno vzhodno od Poljčan. V tem delu je lepo viden tudi prečni profil doline. Ker so meandri dobro ohranjeni, jih

Tok reke se umiri, meandri (okljuki) in nižina ob reki omogoča pogoste poplave. V zunanjem delu meandra voda zaradi hitrejšega toka spodjeda brežino, v notranjem delu pa se drobir v obliki sipine odlaga. Dravinja predstavlja v velikem delu enega redkih še ohranjenih naravnih tokov (foto: Matjaž Bedjanič, 10. 7. 2011).

spremlja obsežno poplavno ozemlje, saj se reka ob večjih količinah padavin razlije iz struge. V takšnih razmerah lahko na dejansko potekanje struge sklepamo le po drevesni vegetaciji, ki je značilna za vlažna tla in strugo v velikem delu spremlja. Zaradi poplav so naselja ob Dravinji nekoliko oddaljena od same struge (Poljčane, Makole, Majšperk).

Dravinjsko dolino na južni strani spremljajo Haloze, na severni strani pa Dravinjske gorice, ki so tudi precej nižje. Sama Dravinjska dolina se tako razpotezne daleč na vzhod, vse dokler se omenjene Dravinjske gorice ne zaključijo in reka preide na ravninski del južnega roba Dravskega polja. Po nekaj kilometrih se izliva v Dravo in tako konča pot kot samostojni vodotok. Haloze in Dravinjske gorice, ki spremljajo dolino na vzhod, se tudi po kamninski sestavi temeljito razlikujejo od opisanega zahodnega dela. Na območju Dravinjskih goric prevladujejo mlade (le okoli 16 milijonov let stare) sedimentne kamnine in sedimenti. Med kamninami so to laporovci, peščenjaki in apnenci, med nevezanim materialom pa kremenovi prodniki, prodniki magmatskih in

»Poljčanar« – dolomit, v dolini Bele se zaradi številnih manjših tektonskih prelomov lomi v ostrorobe kose (foto: Matjaž Bedjanič, 10. 7. 2011).

V dolini Vunduškega potoka so v preteklosti, predvsem za gradnjo hiš, pridobivali siv peščenjak. Na posnetku so vidne različno debele plasti peščenjaka, ki se postopoma zaraščajo s pionirsko vegetacijo (foto: Matjaž Bedjanič, 10. 7. 2011).

metamorfnih kamnin, pesek in melj.

Južna stran Dravinjske doline se pričinja z Bočem. Zgrajen je iz masivnega debeložrnatega apnenca in dolomita, starega dobrih 220 milijonov let, ki ga pridobivajo v bližini Poljčan. Obdajajo ga nekaj 10 milijonov let starejši glinavci, meljevci in apnenci, v katerih so ponekod najdeni fosili. Vmes pa se pojavijo precej mlajše plasti laporovca, peščenjaka in apnenca, v katerih se nahajajo tudi plasti premoga. In v teh plasteh so v preteklosti v Dravinjski dolini nastali premogovniki.

Sledijo Haloze, ki jih vzhodno od Poljčan gradijo približno 20 milijonov let stari konglomerati, peščenjaki in laporovci. Te kamnine nimajo najboljših tehničnih lastnosti, vendar so v preteklosti nastali manjši kamnolomi, v katerih so domačini pridobivali peščenjak za gradnjo hiš. Kamnolomi so sedaj opuščeni, kamnine pa lahko vidimo tudi v znani gotski cerkvi na Ptujski Gori.

V Vidmu pri Ptujju se z izlivom reke Dravinje v Dravo zaključi Dravinjska zgodba rudnikov, premogovnikov in kamnolomov.

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, in **JURIŠA**, Mihovil, 1985: *Tolmač za list Rogatec L 33–68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.
- **BAVEC**, Miloš et al., 2009: *Geologija Slovenije*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.

Viri:

Grafične priloge:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, in **JURIŠA**, Mihovil, 1984: *Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000 list Rogatec L 33–68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.
- **BUSER**, Stanko, 2009: *Geološka karta Slovenije*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije, 1 zvd.
- **MIOČ**, Pero, in **ŽNIDARČIČ**, Miro, 1976: *Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000 list Slovenj Gradec L 33–55*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.

Rudnik, rekonstruiran za turistične ogledе (foto: Blaž Prapotnik 10. 4. 2010)

SPLOŠNO O RUDNIKIH, PREMOGOVNIKIH IN KAMNOLOMIH

SREČNO, ... zgodba o nastanku premogov, kamnin in rud

Mojca Bedjanič

Izvleček:

Premog je lahko gorljiva črna ali temno rjava sedimentna kamnina, sestavljena večinoma iz ogljika in ogljikovodikov ter nekaterih drugih elementov. Pridobivajo ga v rudnikih oz. premogovnikih. Kamnine so deli trdne Zemljine skorje, z bolj ali manj stalno mineralno in kemijsko sestavo. Mesta, kjer se pridobiva kamnine, imenujemo kamnolomi. Rude pa so združbe naravnih kovinskih ali nekovinskih mineralov, ki imajo gospodarski pomen in jalovine. Prostor, navadno pod Zemljinim površjem, kjer se ruda pridobiva, imenujemo rudnik. V prispevku so razloženi osnovni pojmi – premog, ruda in kamnina, njihov nastanek in različne vrste le-teh.

Ključne besede: premog, premogovnik, kamnina, kamnolom, ruda, rudnik

Summary:

Coal is an easily combustible rock of black or dark brown colour, composed primarily of carbon and hydrocarbons as well as some other elements. It is extracted from mines and coal mines. Rocks are part of the solid Earth's crust with more or less stable mineral and chemical structure. Areas, where rocks are extracted from, are referred to as quarries. On the other hand, ores are natural metallic or non-metallic minerals, which have an economic importance, and tailings. The area, usually under the Earth's surface, where ores are extracted from, is referred to as a mine. The article shall explain the basic concepts – coal, ores and rocks, including their origin and different types.

Keywords: coal, coal mine, rock, quarry, ore, mines

Zusammenfassung:

Kohle ist ein leicht brennbares schwarzes oder dunkelbraunes Sedimentgestein, das meistens aus Kohlenstoff und Kohlenwasserstoffen sowie einigen anderen Elementen besteht. Es wird in Bergwerken bzw. Kohlenbergwerken gefördert. Gesteine sind Teile der festen Erdkruste, mit einer mehr oder weniger konstanten mineralischen Zusammensetzung und chemischen Beschaffenheit. Orte, an denen der Gesteinsabbau stattfindet, nennt man Steinbrüche. Unter Erzen versteht man natürliche metallische oder nichtmetallische Mineraliengesellschaften, die von wirtschaftlicher Bedeutung sind, und taubes Gestein. Der Bereich, üblicherweise unter der Erdoberfläche, in dem der Erzabbau stattfindet, heißt Bergwerk. Der Beitrag enthält die Erklärung aller Schlüsselbegriffe – Kohle, Erz und Gestein, ihre Entstehung und unterschiedliche Arten.

Schlüsselwörter: Kohle, Kohlenbergwerk, Gestein, Steinbruch, Erz, Bergwerk

- mag. Mojca Bedjanič, univ. dipl. inž. geologije, Kolodvorska 21b, 2310 Slovenska Bistrica (e-pošta: bedjanic_mojca@yahoo.com)

Srečno! Rudarji se še danes tako pozdravljajo. Pozdrav izhaja iz rudarske tradicije na Saksonskem in se je v 16. stoletju razširil po Evropi. Med rudarji se je širila tudi zgodba o jamskem škratu »bergmandelcu«, škratku z rdečo čepico, zelenim suknjičem in dolgo brado, ki rudarjem pomaga iskati podzemne zaklade. To velja tudi za zgodbo o sveti Barbari, zaščitnici rudarjev. Iz roda v rod se prenaša tudi rudarska tradicija »skoka čez kožo«, sprejema novincev v rudarski stan, pa prekrižana »kladivo in klin«, simbola rudarjev ...

Iskanje in kopanje »črnega zlata« globoko pod zemljo je bilo v preteklosti in je še danes pospremljeno s številnimi nevarnostmi in nesrečami. Delo je bilo trdo in naporno. A preden so lahko s svojim delom nastopili rudarji, je zgodba o »črnem zlatu« nastajala že dolge milijone let ...

Premog je fosilno gorivo, ki ga lahko najdemo v plasteh prod, peska, mulja, peščenjakov ali laporovcev in drugod. Je lahko gorljiva črna ali temno rjava sedimentna kamnina, sestavljena večinoma iz ogljika in ogljikovodikov ter neka-

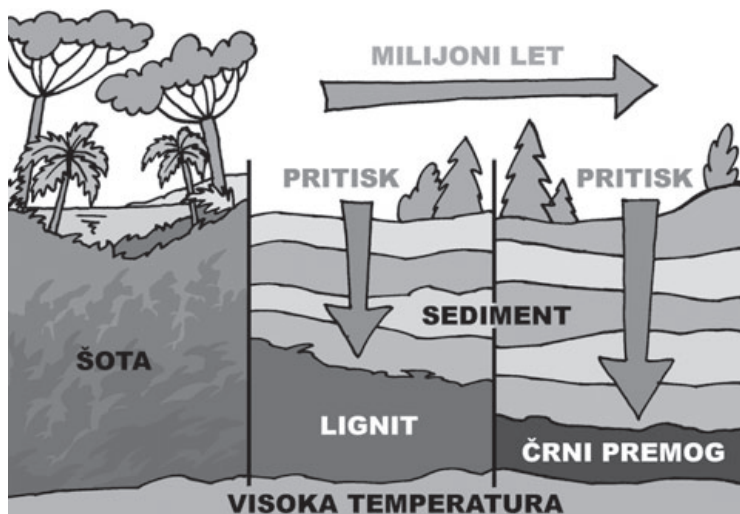
terih drugih elementov, tudi žvepla. Premog je nastal s preobrazbo sedimentirane organske snovi v procesu, imenovanem pooglenevanje ali karbonizacija. Ta vključuje biokemijske in fizikalno-kemijske procese pooglenevanja, ki nakopičene rastlinske ostanke ob ustreznih pogojih lahko spremenijo v šoto, rjavi premog, črni premog in antracit. Vrste premogov so posledica geoloških procesov, ki so povezani s povečanjem toplote in pritiska (Herlec, 2005). Premog pridobivamo v rudnikih oz. premogovnikih s podzemnim ali površinskim rudarjenjem. Nahajališče premoga pa je prostor, kjer so količine premoga in njegova kakovost takšni, da ga je glede na stroške smiselno pridobivati (Pavšič, 2006).

Nastanek premoga

Nastanek premogov je vezan na močvirna območja, kjer so se odlagale velike količine odmrlih rastlin. Te so bile prekrte z vodo in blatom in se zato niso popolnoma razgradile. Zaradi delovanja visokega pritiska in visoke temperature so iz njih

Med zadnjimi ostanki premogovništva na Zreškem sta dve jekleni kolesi z utorom škripca žičnice, ki je povezovala rudnik na Brinjevi gori z Zrečami. Betonski opornik žičnice je še ohranjen pri sedanjih bencinskih črpalkah v Zrečah. Kolesi je pred uničenjem rešil Ivan Podgrajšek iz Zlakovce (foto: Vito Hazler, 15. 3. 2011).

v dolgih milijonih let nastali premogi (ilustracija: Samo Jenčič, 30. 5. 2011).

Premog je najpogostejše nastajal iz kopenskih rastlin, pogosto so to bila orjaška drevesa, praproti, grmovne rastline, za katere je bila značilna bujna rast. Po odmrtnosti je sledilo sprotno in hitro odlaganje teh odmrlih rastlin v vodnem okolju, ponavadi v močvirju. Rastline so se pogrezale, prekrilo jih je blato, ki je preprečevalo dostop kisika. Odložen material je pričel trohneti (humificirati). Nastala je šota, ki je pooglenela v humusne premoge. Pričel se je razkroj, pri čemer manj odporni deli (listi, vejice, spore, pelodi idr.) razpadejo hitreje. Na odložene plasti se odlagajo nove in nove plasti. Zaradi teže odloženih, mlajših sedimentov se povečuje pritisk na spodnje plasti, sočasno poteka tudi kompakcija. Pri tem pride do iztiskanja vode, plinov in slabše vezanih delov. Začne se proces okamnitve, proces, pri katerem se organska snov strdi. Povečuje se temperatura in s tem se zmanjšuje vsebnost kisika in vodika, ki izhajata, povečuje pa se vsebnost ogljika. S stopnjo pooglenitve naraščajo trdota, strukturna homogenost in specifična energetska vrednost. Zaradi velikega pritiska in visoke temperature se rastline v milijonih let spremenijo v premog – iz šote nastane lignit, iz lignita rjavi premog, iz rjavega premoga črni premog in nato antracit. Barva se spreminja od svetlo rjave, rjave, temno rjave do črne. S stopnjo pooglenitve se zmanjšuje tudi volumen – tako ima lignit eno tretjino, črni premog eno šestino in antracit le še eno desetino volumna šote.

Ločimo:

- humusne premoge, ki so nastali iz rastlinskih ostankov iz višjerazvitih rastlin. Ločimo fazo nastanka šote in fazo nastanka premogov. Nastanek šote obsega vse procese od nakopičenja do sprememb in nastanka v šoto. Pri nastanku premogov pa šota zori, se spreminja v rjave premoge, nato v črne in na koncu v antracit;
- **liptobiolitske premoge**, ki so nastali z nakopičenjem najbolj odpornih rastlinskih ostankov višjerazvitih rastlin. Nastajajo predvsem v pretočnih močvirjih in oksidacijskih pogojih in so precej redki;
- **sapropelske premoge**, ki so nastali iz nižjerazvitih rastlin, ki so odporne proti razkrajanju (Herlec, 2005).

Osnovni gradniki kamnin so minerali, osnovne gradbene sestavine premogov pa so **macerali**. Poznamo okoli 20 osnovnih maceralov, ki so v večini primerov dobili ime po poreklu, vrsti ali delu rastline, iz katere so nastali, kot na primer alginit maceral, ki je nastal iz alg, sporonit maceral, ki je nastal iz spor, idr. Macerale lahko ločimo le pod mikroskopom. S prostim očesom lahko prepoznamo le različne **litotipe** premogov in še to samo pri lignitih in rjavih premogih. Pri teh lahko vidimo rjave lesne kose v temni osnovi, pri črnih premogih lahko opazimo le menjavanje temnih in svetlih pasov, litotipov več ne ločimo (Herlec, 2005).

Vrste premogov glede na naraščajočo starost in posledično na kurilno vrednost so naslednje:

- lignit,
- rjavi premog,
- črni premog,
- antracit.

Vrste premoga se med seboj razlikujejo po stopnji pooglenitve. Višja je stopnja pooglenitve, nižji je odstotek vlage v premogu, višja je kurilna vrednost premoga. Najvišjo vrednost imajo črni premogi, saj imajo najmanj pepela in nizko vsebnost žvepla. Strokovno definiramo kurilno vrednost premoga kot količnik med količino toplote, ki se sprosti pri popolnem izgorevanju, in začetno maso goriva.

Črni premog – premog starejšega izvora, temno rjav do črn, gost in kompakten (Zbirka: zasebni muzej Pangea; foto: Matjaž Bedjanič, 16. 5. 2011)

Lignit – najmlajša vrsta premoga, rjave barve z vidno lesno strukturo, ima velik odstotek vlage in nizko kurilno vrednost, do 13,398 MJ/k, ter vsebuje do 60 % ogljika (Zbirka: Premogovnik Velenje; foto: Matjaž Bedjanič, 5. 6. 2011).

Rjavi premog – od lignita ga ločimo po črni barvi, ima višjo vlago kot črni premog in nižjo kurilno vrednost, do 20,94 MJ/kg, ter 60 % ogljika. Uporablja se za kurivo v termoelektrarnah, toplarnah in gospodinjstvih (Zbirka: zasebni muzej Pangea; foto: Matjaž Bedjanič, 16. 5. 2011).

Na videz je premogu podoben okameneli les, ki je z mineralno raztopino – navadno s kalcedonom, lahko tudi z opalom – impregniran les, ki je negorljiv (Zbirka: zasebni muzej Pangea; foto: Matjaž Bedjanič, 16. 5. 2011).

Premogi vsebujejo tudi številne mineralne primese (kremen, sulfidni minerali, minerali glin, silicij, kalcij, magnezij, natrij idr.). Minerali glin zavirajo izogorevanje in tvorijo pepel. Večje količine pepela nastajajo, nižja je kurilna vrednost premoga in večji so stroški odlaganja pepela. Vsebnost sulfidnih mineralov pa s sproščanjem žveplovega dioksida povzroča škodo napravam in okolju.

V zgodovini Zemlje je bilo za nastanek premogov najpomembnejše obdobje pred 315 do 255 milijoni let, t. i. obdobje zgornjega karbona, ter pred 65 do 2 milijona let, t. i. obdobje terciarja.

V Sloveniji imamo premoge slabše kvalitete z nizko kurilno vrednostjo, trenutno se odkopavata le še rjavi premog in lignit. Manjša nahajališča antracita so bila v Orlah, jugovzhodno od Ljubljane, in na Drenovem griču, severovzhodno od Vrhnike, oba triasne starosti. Nahajališča črnega premoga iz obdobja paleocena so znana v Sečovljah, Vremskem Britofu in Lipici, črni premog kredne starosti pa so kopali v premogovnikih v Zrečah in na Stranicah. Ležišča rjavega premoga so nastajala od oligocena do pliocena, torej med 33 in 3 milijoni let. Največje, mestoma prekinjeno ležišče sega od Motnika, prek

Premogovniki v Dravinjski dolini (povzeto po: Budkovič, Tomaž, 2009a; vir: Naravovarstveni atlas Slovenije, 2011)

LEGENDA

Premogovniki:

- 1 – Zreče
- 2 – Stranice
- 3 – Sveti Križ pri Zrečah
- 4 – Zgornje Zreče
- 5 – Radana vas
- 6 – Konjiška gora
- 7 – Tolsti vrh
- 8 – Konjiška vas
- 9 – Stanovsko pri Poljčanah
- 10 – Zbelovo
- 11 – Mali dol
- 12 – Hrastovec
- 13 – Šega – Makole
- 14 – Jurovec – Medvedce

zasavskega bazena do Laškega, Trobnega Dola, Babne gore, Roginjske gorce, Poljčan in Makol do Sotle. Ob Savinji teče sloj rjavega premoga od Zabukovice, Liboj, Pečovnika in Štor, nekaj severneje pa od Klanca pri Dobrni, prek Stranic, okolice Slovenskih Konjic, proti Poljčanam. Sloji rjavega premoga so še na Koroškem od Holmca, Leš do Starega trga pri Slovenj Gradcu. Lignit je začel nastajati pred približno 10 milijoni let in ga najdemo v Kanižarici, Kočevju, v bližini Ilirske Bistrice, Globokega pri Brežicah, Presike, Ivanjkovcev in Strjancev (Markič, 2006).

Kamnine so deli trdne Zemljine skorje, z bolj ali manj stalno mineralno in kemijsko sestavo. Sestavljene so lahko iz več zrn enega minerala, več zrn različnih mineralov ali iz kosov različnih kamnin. Tako kot so pri premogih osnovni gradniki macerali, so to pri kamninah **minerali**.

Glede na nastanek ločimo magmatske, sedimentne in metamorfne kamnine. **Magmatske kamnine** so bile prve kamnine najstarejše Zemljine skorje. Nastajajo iz magme (vroča silikatna talina silicija, kisika, aluminija, kalija, natrija, kalcija, železa idr.), ki prihaja iz zemeljskih globin proti površini Zemlje. Ko/če magma predre Zemljino skorjo, jo imenujemo lava. Glede na to, na kateri globini v Zemljini notranjosti in v kolikem času se magma ohladi, ločimo globočnine, predornine in žilnine.

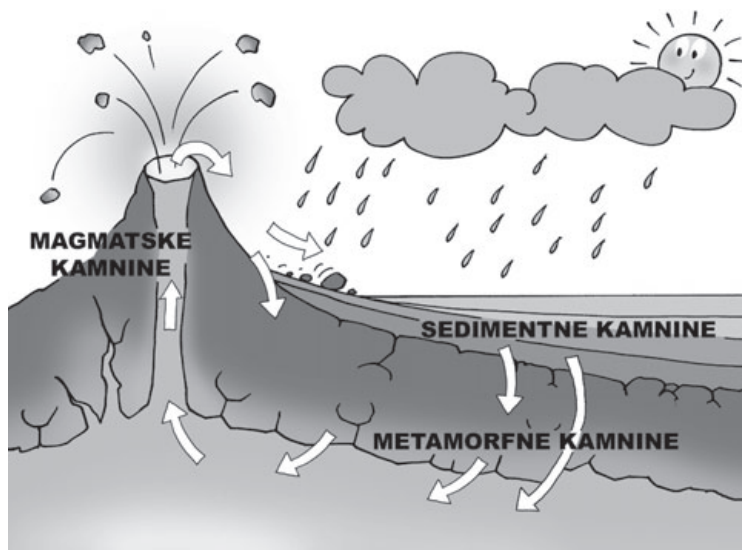
Kamnine na Zemljinem površju zaradi delovanja vode, vetra, ledu idr. preperevajo – razpadajo na/v manjše delce velikosti prod, peska in gline. Ti delci se nato s pomočjo rek, potokov, ledu, vetra, ... prenesejo – transportirajo – proti končnemu cilju (morje, jezero). Usedajo oz. odložijo se kot sedimenti, ki se v daljšem obdobju strdijo – vežejo v sedimentno kamnino. Tako nastajajo klastične **sedimentne kamnine**. Poznamo pa še kemične sedimentne kamnine, ki so nastale z obarjanjem iz vodnih raztopin topnih produktov preperevanja.

Metamorfne kamnine nastanejo s spremembo – metamorfozo – katerihkoli predhodnih kamnin, lahko so to magmatske, sedimentne ali celo metamorfne. Pri metamorfozi se izvršijo fizikalno-kemične spremembe že obstoječih kamnin zaradi povišane temperature, povišane-

ga tlaka, prisotnosti vode ter plinov in tektonskih procesov.

Mesto, kjer vidimo kamnino na površini, imenujemo izdanek. Ta je lahko nastal zaradi delovanja narave ali človeka. Največji izdanki so **kamnolomi**, mesta, kjer se pridobiva oz. lomi kamen. Nekovinske mineralne surovine so sedimenti in kamnine, ki imajo gospodarski pomen, njihova nahajališča so kraji, kjer se le-ti pojavljajo v večjih količinah (Pavšič, 2006).

Kamnine se v geoloških obdobjih spreminjajo zaradi delovanja zunanjih erozijskih sil in notranje toplotne energije Zemlje. Tako globoko v Zemljini notranjosti, kjer so visoke temperature in tlaki, nastaja magma. Le-ta se dviguje proti površju in na tej poti se ohladi in strdi, nastanejo globočnine. Magma potuje proti površju in se na površini strdi v predornine. Vse kamnine na Zemljini površini razpadajo zaradi delovanja zunanjih vplivov. Te drobce kamnin reke in potočki prenašajo proti morju, kjer se usedejo in strdijo v trdno, sedimentno kamnino. Sedimentne in magmatske kamnine se lahko pogreznejo globoko v notranjost Zemlje, kjer se zaradi visokega pritiska in temperature spremenijo v metamorfne kamnine. Zaradi notranjih zemeljskih sil se kamnine dvigujejo proti površju Zemlje, kjer so ponovno podvržene preperevanju. Na takšen način kamnine v naravi neprestano nastajajo in izginjajo (ilustracija: Samo Jenčič, 30. 5. 2011).

Nahajališča nekovinskih mineralnih surovin, geološke naravne vrednote in rudišča v Dravinski dolini (povzeto po: Budkovič, T., 2009a in 2009b, vir: Naravovarstveni atlas Slovenije, 2011)

LEGENDA:

● Nahajališča nekovinskih mineralnih surovin:

- 1 – Vitanje – nahajališče naravnega kamna
- 4 – Zreče – nahajališče naravnega kamna
- 7 – Stranice – nahajališče dolomita
- 8 – Cezlak – nahajališče čizlakita
- 9 – Cezlak – nahajališče granodiorita
- 10 – Obrovnik – nahajališče skrilavca
- 11 – Brezje pri Oplotnici – nahajališče dolomita
- 13 – Konjiška gora – nahajališče dolomita
- 14 – Bela – nahajališče dolomita
- 15 – Bela – nahajališče dolomita
- 16 – Zagaj – nahajališče silikatov
- 17 – Jelovice – nahajališče peščenjaka

● Geološke naravne vrednote:

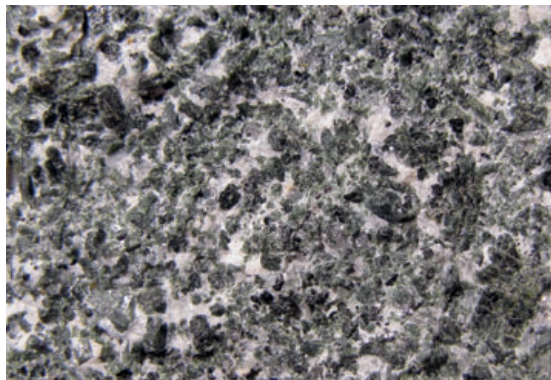
- 2 – Hudinja – nahajališče marmorja
- 3 – Vitanje – nahajališče črnega premoga
- 6 – Zreče – nahajališče antracita
- 7 – Stranice – nahajališče fosilov
- 8 – Cezlak – nahajališče čizlakita
- 9 – Oplotnica – kamnolom
- 10 – Lačna gora – nahajališče kamnin
- 12 – Okoška Gora – nahajališče mineralov
- 15 – Bela – habitat ogroženih živalskih vrst
- 17 – Jelovice – nahajališče kamnin

● Rudišča:

- 5 – Kunigunda Pb (Zn), Okoška Gora Pb (Zn, Cu)

Fosilni ostanki polžev so zanesljiv dokaz za sedimentno kamnino – apnenec
(Zbirka: Kamnine Pohorja, Zavod za kulturo Slovenska Bistrica; foto: Matjaž Bedjanič, 22. 4. 2009).

Čizlakit, magmatska kamnina, ki je bila prvič na svetu najdena ravno v Sloveniji, v Cezlaku na Pohorju
(Zbirka: Kamnine Pohorja, Zavod za kulturo Slovenska Bistrica; foto: Matjaž Bedjanič, 22. 4. 2009).

Granodiorit, magmatska kamnina, ki gradi osrednji masiv Pohorja. V Dravinji so pogosti njeni prodniki
(Zbirka: Kamnine Pohorja, Zavod za kulturo Slovenska Bistrica; foto: Matjaž Bedjanič, 22. 4. 2009).

Blestnik, tipična metamorfna kamnina, sodi med najstarejše kamnine v Sloveniji. Geologi ocenjujejo, da so pohorske metamorfne kamnine stare več kot 400 milijonov let
(Zbirka: Kamnine Pohorja, Zavod za kulturo Slovenska Bistrica; foto: Matjaž Bedjanič, 22. 4. 2009).

Nastanek kovinskih mineralov in s tem njihovih rudišč v Dravinjski dolini je povezan z geološkimi razmerami, ki so vladale na ozemlju v davni geološki zgodovini. Pomembna je bila tudi tektonska aktivnost, ki je sooblikovala današnje območje Dravinjske doline. Rudni minerali v Sloveniji niso redki, na ozemlju Dravinje pa niso ravno pogosti. Da je orudenje nastalo, je morala biti izpolnjena cela vrsta različnih pogojev in dejavnikov.

Podobno kot kamnine so tudi rude nastale zaradi magmatizma, sedimentacije in nastanka sedimentov in tudi zaradi metamorfoze. Sam nastanek in pogoji, pod katerimi so nasta-

le rude, so pestrejši kot nastanek kamnin. Rude lahko nastajajo pri kristalizaciji iz magme, sublimaciji (neposredno prehajanje iz trdnega v plinasto stanje), kristalizaciji iz vročih vodnih raztopin, nastanku kamnin, pri metamorfozi, odlaganju sedimentov, ...

O rudnih pojavih govorimo, kadar se ruda pojavi v kamnini. Ruda je združba naravnih kovinskih ali nekovinskih mineralov, ki imajo gospodarski pomen in jalovine. Prostor, navadno pod Zemljinim površjem, kjer se ruda pridobiva, imenujemo rudnik. Rudišče pa je nahajališče mineralnih surovin (Pavšič, 2006).

Današnje ozemlje ob Dravinji, od njenega izvira do njenega izliva, je v geološki preteklosti doživelo številne geološke dogodke. V dolgih milijonih let so nastali različni minerali, kamnine, rude in premogi. Ti so pomembni pričevalci dogajanja v geološki preteklosti današnje Dravinjske doline. Nekateri med njimi pa po svojih izjemnih lastnostih, redkosti, tipičnosti idr. izstopajo. Gre za vrednejše dele narave, ki so na osnovi Zakona o ohranjanju narave (Ur. l. 96/04) razglašeni za naravne vrednote.

Odpiranje rudnika, premogovnika in kamnoloma predstavlja poseg, ki ima pogosto negativne posledice za živi svet. Ta nahajališča oz. njihovi pridobivalni prostori predstavljajo vir kovinskih in nekovinskih mineralnih surovin, pa tudi bogat zapis o dogajanju v geološki preteklosti. Pomembno je, da se zavedamo ranljivosti geološke dediščine in njene neponovljivosti (Hlad, 1995). Zavedati se moramo, da lahko z enim samim nepremišljenim udarcem za vedno izgubimo zapis o geološki zgodovini Zemlje in mogoče tudi o geološki zgodovini nas samih. Pomembno je, da geološko dediščino v kamnolomih, rudnikih in premogovnikih ustrezno varujemo (pred uničenjem med pridobivanjem, s sanacijo ali z zaraščanjem).

Dravinjska dolina s Slovenskimi Konjicami in Bočem v ozadju – pogled s konjiškega gradu (foto: Blaž Prapotnik, 15. 1. 2011)

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, **JURIŠA**, Mihovil, 1985: *Tolmač za list Rogatec L 33–68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.
- **BAJŽELJ**, Uroš, 2005: Premogovniki. V: Vojko Strahovnik (ur.), *Rudniki in premogovniki v Sloveniji*. Ljubljana: Argos, 18–22.
- **BUDKOVIČ**, Tomaž, 2009: Komentar h karti rudišč Republike Slovenije, dopolnjene z rudnimi pojavi. *Mineralne surovine let. 2009*. Ljubljana: 140.
- **BUDKOVIČ**, Tomaž, 2009: Komentar h karti premogovnikov Republike Slovenije – dela baze premogovnikov Republike Slovenije. *Mineralne surovine let. 2009*. Ljubljana: 152.
- **ČEŠMIGA**, Ivan, 1959: *Rudarstvo LR Slovenije*. Ljubljana: Nova proizvodnja.
- **DERVARIČ**, Evgen et al., 2005: *Rudniki in premogovniki v Sloveniji*. Nazarje: Argos.
- **DIMKOVSKI**, Trajan, **ROKAVEC**, Duška, 2001: *Nahajališča nekovinskih mineralnih surovin v Sloveniji, Površinski kopi 1. del*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **DROVENIK**, Matija, **PLENIČAR**, Mario, 1980: Nastanek rudišč v SR Sloveniji. *Geologija*, let. 23, št. 2. Ljubljana: 1–157.
- **FUCHS**, Vivian (prired. Batagelj, Vladimir et al.), 1995: *Enciklopedija nežive narave*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- **GREGORAČ**, Vid, 1995: *Mali leksikon geologije*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- **GREGORI**, Janez, 2006: Mineralna bogastva Slovenije. *Scopolia*, Suppl. 3. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije.
- **HERLEC**, Uroš, 2005: Nastanek premoga. V: Vojko Strahovnik (ur.), *Rudniki in premogovniki v Sloveniji*. Ljubljana: Argos, 8–14.
- **HERLEC**, Uroš, 2005: Nastanek slovenskih rud. V: Vojko Strahovnik (ur.), *Rudniki in premogovniki v Sloveniji*. Ljubljana: Argos, 84–94.
- **HLAD**, Branka, 1995: *Varovanje geološke dediščine*. Ljubljana: Uprava Republike Slovenije za varstvo narave.
- **JELENC**, Danilo, 1953: O raziskovanju mineralnih surovin v LR Sloveniji. *Geologija*, let. 1. Ljubljana: 11–36.
- **KOČEVAR**, Heda, **VIDIČ**, J., Nataša, 1998: *Izbrana poglavja iz osnov geologije*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
- **KANOP**, Maja, 2002: Rudarstvo na področju Makol. V: *Mladinski raziskovalni tabor Makole 2001, ZOTKS – Gibanje znanost mladini*. Ljubljana: 43–50.
- **KORTNIK**, Jože, 2001: Sanacija površinskih rudnikov. V: Duška Rokavec (ur.), *Površinski kopi in varovanje okolja: zbornik referatov s pisnimi prispevki članov*. Ljubljana, 53–58.
- **MARKIČ**, Miloš, 2006: Premogi v Sloveniji ter prikaz njihovih nahajališč na šestih izbranih kartah. *Mineralne surovine*. Ljubljana: 149.
- **PAVŠIČ**, Jernej (ur.), 2006: *Geološki terminološki slovar*. Ljubljana: Naravoslovnotehniška fakulteta, Oddelek za geologijo, ZRS ZASU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- **PLENIČAR**, Mario, **OGORELEC**, Bojan, **NOVAK**, Matevž, 2009: *Geologija Slovenije*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana.
- **REČNIK**, Aleksander, 2007: *Nahajališča mineralov v Sloveniji*. Ljubljana: Institut Jožef Štefan, Odsek za nanostrukturne materiale.
- **ZUPAN**, Tadej, 2007: *Fosilni les Šaleške doline*. Raziskovalna naloga, Šolski center Velenje, Poklicna in tehniška rudarska šola.

Viri:

Grafične priloge:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, **JURIŠA**, Mihovil, 1984: *Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000 list Rogatec L 33-68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.
- **BUDKOVIČ**, Tomaž, 2009a: *Karta premogovnikov Republike Slovenije, M 1 : 500 000*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **BUDKOVIČ**, Tomaž, 2009b: *Karta rudišč in rudnih pojavov Republike Slovenije, M 1 : 500 000*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **HRIBERNIK**, Katarina, **KRIVIC**, Matija, **ROKAVEC**, Duška, **SENEGAČNIK**, Andreja, **ŠOLAR**, V. Slavko, 2006: *Karta nahajališč mineralnih surovin s koncesijo, M 1 : 500 000*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.

Zakonodaja:

- **Pravilnik** o določitvi in varstvu naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 111/2004).
- **Pravilnik** o označevanju zavarovanih območij naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 117/2002, pop. 53/2005).
- **Uredba** o posebnih varstvenih območjih (območjih Natura 2000) (Ur. l. RS, št. 49/2004, 110/2004, 59/2007, 43/2008).
- **Uredba** o vrsteh naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 52/2002, 67/2003).
- **Zakon** o ohranjanju narave – ZON (Ur. l. RS, št. 96/2004 – UPB2).

Elektronski viri:

- Naravovarstveni atlas Slovenije
Vir: <http://www.naravovarstveni-atlas.si/ISN2KJ/> (15. 6. 2011).
- Termoelektrarna toplotna Ljubljana
Vir: <http://www.te-tol.si/> (10. 6. 2011).
- Premogovnik Velenje
Vir: <http://www.rlv.si/si/premogovnik-velenje/zgodovina/tradicija> (8. 6. 2011).
- Obnovljivi viri energije
Vir: <http://kolednik.wordpress.com/neobnovljivi-viri-energije/premog/> (8. 6. 2011).

Razvoj slovenskega premogovništva

Jože Hudales

Izvleček:

Avtor v prispevku na kratko povzema nekatera najpomembnejša dejstva o razvoju slovenskega premogovništva, pri čemer se naslanja predvsem na rezultate svojega več kot dve desetletji trajajočega raziskovanja te tematike v velenjskem muzeju. Začenja s prvimi zapisi o pridobivanju premoga, ki jih je opisal znameniti Janez Vajkard Valvasor, in nadaljuje z omembami najpomembnejših slovenskih premogovnikov od 18. do konca 20. stoletja. Ob tem predstavi tudi najbolj zanimive podatke o delu slovenskih premogarjev, orodju in tehnologijah kopanja premoga, ki so jih v teh obdobjih uporabljali v posameznih premogovnikih, o načinih transporta, zračenju, nevarnostih, ki so v premogovnikih prežale na delavce, plemenitenju in sušenju premoga in njegovi uporabi za pridobivanje elektrike. Poleg tega v svojem prispevku naniza tudi nekaj osnovnih podatkov o načinu življenja premogarjev.

Ključne besede: zgodovina slovenskih premogovnikov, rudarsko orodje, tehnike izkopavanja premoga, jamski transport, jamsko zračenje, rudarske svetilke, mehanizirano odkopavanje premoga, varnost dela v premogovnikih, življenjski standard premogarjev, uporaba premoga, rudarsko izobraževanje, delovna obleka premogarjev, način življenja premogarjev

Summary:

The author shall summarize some of the most important facts on the development of the Slovenian coal industry, primarily referring to the results of his more than two decades lasting research in this area within the context of the Velenje museum. The author shall begin with the first records on the extraction of coal, as described by the famous Slovenian Janez Vajkard Valvasor, and shall continue with the records on the most important Slovenian coal mines in the period between the 18th century until the end of the 20th century. Furthermore, the author shall also present the most interesting data about the work of Slovenian miners, their tools and technologies of coal extraction that were used in the indicated

period in individual coal mines, methods of transport and ventilation, hazards that miners had to deal with in coal mines, processing and drying of coal as well as its use for the generation of electricity. In the end, the author shall also present some basic data on the standard of living for the miners.

Keywords: the history of Slovenian coal mines, mining tools, techniques of coal extraction, transport in caves, ventilation in caves, miners' lamps, mechanized coal excavation, work safety in coal mines, standard of living for the miners, coal usage, miners' education, working clothes of miners, way of life of miners

- doc. dr. Jože Hudales, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (e-pošta: joze.hudales@guest.arnes.si)

Premog so sicer poznali že pred štiri tisoč leti; v bakreni dobi so ga uporabljali na območju Anglije, kopali so ga tudi v stari Grčiji ter starem Rimu, večji pomen je dobil šele v srednjem veku. Prednjačila je Anglija, kjer so okoli leta 900 premog uporabljali predvsem kovači. V naslednjih stoletjih so premog pridobivali na Saškem v Nemčiji in v Limburgu v Belgiji; v Porurju in na Zgornjem Saškem so ga kopali v 14. stoletju. Iskanje in pridobivanje premoga v 17. stoletju beležijo tudi v sosednji Avstriji; v tem stoletju pa so sicer v Angliji močno povečali izkop, kar priča o velikem povpraševanju premoga na trgu.

Začetki slovenskega premogovništva so povezani z imenom slovenskega polihistorja, Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je v svoji znameniti knjigi Slava vojvodine Kranjske leta 1682 omenjal premog v bližini Zagorja; domačini so ga imenovali zmajeva kri in z njim zdravili bolno živino. Pravi začetki našega premogovništva pa so stoletje kasnejši in povezani z imenom cesarice Marije Terezije, ki je sredi 18. stoletja obljubila nagrade kovačem, steklarjem in drugim, če bi namesto oglja pričeli uporabljati premog. Prve podatke o kopanju premoga pri nas imamo iz leta 1755, ko je Franc Rakovec

Reigersfeld pri Zagorju nakopal prvih 81 kg premoga. Nato so do konca 18. stoletja na slovenskih tleh odkrili še celo vrsto premogovniških nahajališč, toda premog so v večjih količinah kopali le v Vremah pri Ilirski Bistrici. Vremski premog je bil zelo kvaliteten, zato so ga zlahka prodajali. Največ odjemalcev so imeli v Trstu, na Reki, nekaj ton premoga pa so prodali celo na Malto.

O večjem razmahu premogovništva pri nas lahko govorimo od prve polovice 19. stoletja dalje. V ta čas segajo začetki industrijskega kopanja premoga pri nas. Premog se je tedaj vse bolj uporabljal pri delu v kovačnicah in steklarnah – glažutah, pojavili pa so se tudi prvi parni stroji, ki so uporabljali premog. Pravo prelomnico v uporabi premoga je povzročila železnica v štiridesetih letih prejšnjega stoletja. Že ob sami določitvi trase Južne železnice od Dunaja do Trsta je državni erar sprožil akcijo, v kateri so v bližini železniške trase iskali premog kar v štiridesetih štajerskih krajih. V času te akcije so postala znana skoraj vsa slovenska ležišča premoga, ki jih poznamo danes. V glavnem so ležišča premoga ugotavljali na izdankih, torej tam, kjer je sloj premoga segal na površino. Že sredi 19. stoletja pa so za raziskave ležišč premoga pričeli uporabljati vrtalne stroje,

Zusammenfassung:

In seinem Beitrag erfasst der Autor kurz einige der wichtigsten Tatsachen über die Entwicklung des slowenischen Kohlenbergbaus, wobei er sich hauptsächlich auf die Resultate seiner mehr als zwei Jahrzehnte langen Erforschung dieser Thematik im Museum Velenje stützt. Er beginnt mit den ersten Niederschriften über Kohlenförderung, die von dem berühmten Janez Vajkard Valvasor (Johann Weichard Valvasor) umschrieben wurden, gefolgt von den Erwähnungen der wichtigsten slowenischen Kohlenbergwerke seit dem 18. Jahrhundert bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. Dabei macht er interessanteste Angaben über die Arbeit der slowenischen Bergknappen, über das Gezähe und Technologien der Kohlenförderung, die in jenem Zeitraum in einzelnen Kohlenbergwerken verwendet wurden, über die Transportweisen,

Wetterführung, Gefahren, die auf die Arbeiter lauerten, über Kohlenveredlung und -trocknung sowie über die Kohlenverwendung für den Zweck der Elektrizitätsgewinnung. Außerdem enthält sein Beitrag einige Grundinformationen über die Lebensweise der Bergarbeiter.

Schlüsselwörter: Geschichte der slowenischen Kohlenbergwerke, Gezähe, Techniken der Kohlenförderung, Grubentransport, Wetterführung, Geleuchte, mechanisierte Kohlenförderung, Sicherheitsmaßnahmen in den Kohlenbergwerken, Lebensstandard der Bergarbeiter, Kohlenverwendung, Bergarbeiterausbildung, Arbeitskleidung der Bergarbeiter, Lebensweise der Bergarbeiter

ki so bili sprva ročni, kasneje pa so jih poganjali para, bencin ali elektrika. Najpogostejša metoda vrtanja pri raziskavah premogovnih ležišč je bilo vrtanje na jedro. Kljub taki množičnosti je skupna slovenska proizvodnja premoga šele leta 1840 presegla 10.000 ton, toda že leta 1848 je narasla na 50.000 ton, število slovenskih premogarjev pa je zraslo na 427. Na Slovenskem je tedaj delovalo veliko majhnih premogovnikov, le dva med njimi pa sta presegla lokalne okvire. To je bilo v Zagorju, kjer so leta 1848 nakopali že skoraj 10.000 ton premoga, še večji pa je bil premogovnik v Lešah pri Prevaljah, kjer so leta 1843 nakopali že 25.092 ton premoga. Tedaj je bil premogovnik v Lešah med največjimi v državi, njegova proizvodnja premoga pa je predstavljala tri četrtine slovenske in celo 6,5 % avstrijske proizvodnje premoga.

Delo takratnih premogarjev je bilo predvsem ročno; najpreprostejši rudarski orodji sta bili kladio in zagozda, ki sta se do danes ohranili v rudarskem znaku. Že sredi 19. stoletja pa so tudi naši premogarji poznali celo vrsto drugih orodij. Tako so premog vrtali z ročnimi svedri in ga odstreljevali, uporabljali so rovnice in različne zasekače. Nakopani premog ali rudo so sprva prenašali v rudarskih kožah, nato prevažali v majhnih lesenih vozičkih, ki so tekli po deskah, na površje pa so ga dvigali z ročnimi vitli. Premog so nakladali na vozičke z lopatami in nečkami – triglci. Prav tako so v 19. stoletju pri premagovanju večjih strmin uporabljali spuščalke, kjer je teža polnih vozičkov vlekla prazne vozičke na delovišče. Podobne spuščalke so za prevoz premoga uporabljali tudi izven jame, npr. v Zagorju. V 19. stoletju so v slovenskih premogovnikih premog prevažali tudi s konji, ki so jih nekateri premogovniki obdržali še tudi po 2. svetovni vojni. Nepogrešljivo orodje rudarja je bila do uvedbe jeklenega podporja tudi sekira šorovec za žlebljenje lesenih stojk. Jamske prostore so namreč podpirali z leseno podgrado. Ta je v slovenskih premogovnikih prevladovala še vsaj do srede 20. stoletja, čeprav so npr. v Trbovljah že leta 1878 izdelali prve železne jamske stojke, o katerih pa kasneje ni bilo več poročil. Sprva so premogovnike razsvetljevali s trskami in različnimi vrstami svetil z gostim oljem. V slovenskih premogovnikih so v 19. stoletju uporabljali svetilke z repičnim oljem, zato so jih imenovali repičnice.

Spočetka so v premogovnikih uporabljali sistem naravnega zračenja, zelo zgodaj pa so znali učinke naravnega zračenja povečati z vpihovanjem svežega zraka na delovišča z mehovi. Že iz srede 16. stoletja so bili znani preprosti leseni ventilatorji na ročni pogon, ki so jih kasneje zamenjali večji in učinkovitejši železni ročni ventilatorji. Konec 19. stoletja so v večini slovenskih premogovnikov že povsem opustili naravno zračenje in prešli na umetno; tedaj so glavne ventilatorje v slovenskih premogovnikih že gnale parne lokomobile, za zračenje posameznih delovišč v jamah pa so uporabljali ročne ventilatorje. Tako so v Trbovljah leta 1873 kombinirali dva parna ventilatorja z naravnim zračenjem, leta 1891, ko so imeli sedem parnih ventilatorjev, pa so že povsod uvedli umetno zračenje.

Kljub zračenju pa je bilo delo v rudnikih in premogovnikih že od nekdaj zelo nevarno ravno zaradi različnih škodljivih plinov, ki se v njih nenadoma pojavijo. V premogovnikih so bili najpogostejši vdori plinov: metana, ogljikovega dioksida in monoksida, žveplovega dioksida, žveplovodika in drugih. Njihovo prisotnost so lahko rudarji nekdaj ugotavljali le po okusu in vonju, kasneje tudi z različnimi instrumenti; metan in ogljikov dioksid so v drugi polovici 19. stoletja ugotavljali z bencinskimi varnostnimi svetilkami, ki so jih v Angliji poznali že v začetku 19. stoletja. Kasneje so se pojavile še natančnejše Pillerjeve varnostne svetilke na alkohol. Metan so do konca 19. stoletja tudi požigali. Tako delo je bilo seveda nevarno, zato so rudarja, ki je bil določen za požig metana, ogrnili v mokro haljo, da bi lažje prenesel visoke temperature, ki so se razvile pri zažiganju. Težko delo in nevarnosti jamskega dela (nepričakovani vdori podzemskih voda in plinov, eksplozije metana, zruški, jamski požari) so že ob samih začetkih rudarjenja ustvarili tesno medsebojno tovarištvo, pomoč in solidarnost. Večjo skrb za varno delo v premogovnikih lahko opazimo pri nas od sredine 19. stoletja dalje, ko so začeli izdajati prve nemško-slovenske varnostne predpise. V drugi polovici prejšnjega stoletja so začeli ustanavljati tudi prve reševalne čete, opremljene z različno reševalno opremo, zlasti s tlačnocevnimi dihalnimi aparati, ki so bili sestavljeni iz zračne črpalke, cevi za dovajanje zraka in skafandra, ki je reševalca ločeval od jamskega ozračja.

Sredi 19. stoletja so bili rudarji tudi soočeni s počasnim izgubljanjem pravic, ki so jih imeli v fevdalni dobi, in zlasti premogarji so že prehajali med mezdne delavce, ki so s prisluženim denarjem komajda lahko preživeli sebe in svojo družino. Slovenske premogovnike so tedaj imele v lasti različne delniške družbe, ki so se hitro menjavale. Leta 1871 je bila ustanovljena Trboveljska premogokopna družba, ki je do začetka 20. stoletja imela v svojih rokah že vse pomembnejše slovenske premogovnike. Redki izjemi sta bila le premogovnika v Velenju in Zabukovici, ki sta bila v lasti Daniela von Lappa. Najpomembnejši in največji slovenski premogovnik je od srede 19. stoletja nastajal v Trbovljah. Kmalu po ustanovitvi Trboveljske premogokopne družbe leta 1871 je bilo v trboveljskem premogovniku zaposlenih preko 1000 rudarjev, ki so pet let kasneje nakopali že 169.639 ton premoga. Največ premoga so v obravnavanem obdobju nakopali v Trbovljah leta 1900, ko je blizu 3000 rudarjev doseglo letni izkop okrog 600.000 ton premoga.

Taki uspehi pa se niso prav nič poznali v žepih rudarjev. Rezultati njihovih naporov so ostajali slej ko prej v rokah lastnikov delniških družb, medtem ko so rudarji še vedno životali na robu eksistenčnega minimuma. Vendar so se rudarji v tem času že zavedali svojega položaja in od prve stavke rudarjev v Ojstrem leta 1883 so se le-te v slovenskih premogovnikih kar vrstile. Konec 19. stoletja so bili rudarji v večini slovenskih premogovnikov že vključeni v Jugoslovansko socialdemokratsko stranko, ki je tedaj predstavljala edino organizirano politično silo slovenskega delavskega razreda pri nas.

Naslednje pomembno obdobje premogovništva pri nas sega od leta 1918 do 1941. V tem času se socialni položaj Slovencev ni prav nič spremenil. Rudarji v slovenskih premogovnikih so še vedno živeli iz rok v usta, v letih najhujše gospodarske krize po letu 1930 pa se je njihov položaj še poslabšal. Od leta 1930 so delali le po tri *ših*te na teden, tako da mezde niso več zadoščale za prehranjevanje družin. Začelo se je tudi

Garderobe in kopalnice za rudarje, rudnik Trbovlje (vir: arhiv Muzeja Velenje; foto: Josip Pelikan, Celje, okrog leta 1930)

množično odpuščanje rudarjev in njihovo odhajanje v tuje premogovnike. Stavke in druge oblike razrednega boja so zaradi take situacije postajale pogostejše in ostrejšje. Med najpomembnejše in najodločnejše tovrstne akcije sodi gladovna stavka v Zasavju leta 1934, ki kaže socialno bedo rudarjev in ostrino takratnega razrednega boja.

Medtem ko je delo večine slovenskih premogarjev tudi še v 20. stoletju dolgo časa ostajalo predvsem ročno, so rudarjem v večjih premogovnikih delo olajšali vrtalni strojčki na stisnjen zrak in kasneje na elektriko, sledila so jim odkopna kladiva, zasekovalni stroji, stresalke za mehaniziran odvoz premoga itd. Vse te naprave pa je večina slovenskih premogarjev poznala že kako desetletje pred začetkom druge svetovne vojne. Še prej so posodobili nekatere segmente transporta; v jami in zunaj nje so uporabljali lokomotive na pogon s stisnjenim zrakom, kasneje pa z dizelskimi motorji.

Za čiščenje in oplemenjevanje premoga so trboveljski rudarji že sredi 19. stoletja zgradili prve preproste klasirnice, že leta 1861 pa so drobnejše vrste premoga izpirali in s tem izločevali težje jalovinske in kamnite primesi. Leta 1866 so podobno separacijo že imeli v Zagorju, kasneje pa tudi v drugih slovenskih premogovnikih. Dolga desetletja je bilo za slovenske premogovnike značilno, da so v separacijah pogosto delale ženske, ki so bile zelo slabo plačane. Že v začetkih slovenskega premogovništva so mnogo razmišljali tudi o plemenitenju raznih vrst premoga. Tako so pri nas premog koksali že sredi 19. stoletja, kasneje pa ga poskušali sušiti in briketirati.

Ob vseh slovenskih premogovnikih so že od sredine 19. stoletja dalje nastajale različne mizarске, kovaške in strojne delavnice. Od konca 19. stoletja dalje je postajala njihova vloga vse večja, saj so v premogovnikih uporabljali vse več različnih strojev in naprav, ki so zahtevali strokovno ravnanje in redno vzdrževanje. V tem času so večji premogovniki pogosto zaposlovali zidarje

Gladovna stavka hrastniških rudarjev leta 1934 (vir: arhiv Muzeja Velenje, foto: neznani avtor)

in tesarje, ki so gradili različne rudniške objekte in stanovanja ter skrbeli za njihovo vzdrževanje. Ob premogovnikih so pogosto gradili tudi različne obrate, v katerih so uporabljali premog, in si tako zagotavljali vsaj del potrošnje premoga, obenem pa so v njih porabili tudi druge surovine, ki bi sicer ostale neizkoriščene. Tako so npr. v Zagorju že na začetku 19. stoletja imeli steklarno, opekarno in apnenico ter izdelovali lončenino. Opekarni so imeli tudi v Velenju in Trbovljah, steklarno pa še v Kočevju, Hrastniku in Trbovljah. V Hrastniku in Trbovljah so konec 19. stoletja postavili tudi dve cementarni.

Varnostne svetilke so v naših premogovnikih pogostejše uporabljali od konca 19. stoletja oz. od začetka 20. stoletja dalje. Tako so v Trbovljah, v našem največjem premogovniku tistega časa, že leta 1893 povsem zamenjali oljne svetilke z varnostnimi Davyjevim bencinskimi svetilkami. V Velenju so začeli postopoma uvajati varnostne svetilke po velikih rudarskih nesrečah januarja in februarja leta 1893, ko je v eksploziji metana

izgubilo življenje 32 rudarjev. Za reševanje ob nesrečah so v začetku 20. stoletja uporabljali izolacijske dihalne aparate, njihova zasnova pa je bila že povsem podobna današnjim izolacijskim aparatom, ki jamskega reševalca popolnoma izolirajo od zunanje atmosfere. Poleg različnih dihalnih aparatov, izolacijskih samoreševalcev, filtrskih samoreševalcev za ogljikov monoksid so uporabljali še aparate za prisilno dihanje – pulmotorji ali revivatorji, ki so rešili življenje marsikateremu rudarju. Za boljše in varnejše delo pa so v tem času že izboljšali zračenje z električnimi ventilatorji, za merjenje hitrosti zračnega toka pa so uporabljali anemometre. Že v začetku 20. stoletja so pri nas začeli uporabljati tudi varnejše in boljše karbidne svetilke. Tudi električne svetilke so v slovenskih premogovnikih začeli uporabljati v prvih letih 20. stoletja. Prve električne akumulatorske svetilke pa so uvedli v Trbovljah, kjer so že pred letom 1904 imeli majhen dinamo, s katerim so polnili svetilke.

Zaradi slabše toplotne vrednosti lignita so o plemenitenju in racionalnejši rabi premoga

Rudarska kolonija na Lilijskem griču v Pesju pri Velenju leta 1925 (vir: arhiv Muzeja Velenje, foto: neznani avtor)

posebno intenzivno razmišljali v Velenju. Tako so v začetku 20. stoletja velenjski premog briketirali, v zadnjih letih pred 2. svetovno vojno pa koksali. Pogosta oblika oplemenjevanja premoga je bilo tudi pretvarjanje le-tega v električno energijo. Tako so zgradili prve električne toplotne centrale v Trbovljah leta 1904, v Velenju 1905, v Zagorju in Kočevju leta 1906. V obdobju med obema vojnama so adaptirali termoelektrarno v Kočevju leta 1921, na novo pa so zgradili termoelektrarno v Velenju leta 1929 oz. 1934 (7,25 MW) in v Trbovljah leta 1938 (12,5 MW) in manjšo termoelektrarno v Brestanici leta 1939. V teh premogovnikih so elektriko takoj začeli uporabljati za zunanjo razsvetljavo v premogovniku in v svojem kraju, tu in tam pa tudi že v jami, predvsem za stalno osvetlitev dna jaška.

Vse do konca 19. stoletja so v naših premogovnikih delali le tuji strokovnjaki. Šele v začetku 20. stoletja so se med rudarskimi strokovnjaki pojavili slovenski, ki pa so se šolali na tujem in tam marsikdaj izgubili svojo narodno zavest.

Leta 1919 so v Ljubljani ustanovili rudarski visokošolski tečaj, ki je kmalu prerasel v oddelek tehnične fakultete za rudarstvo in metalurgijo. Nižje rudarsko šolstvo se je začelo v Trbovljah leta 1905, v obdobju med obema vojnama pa je bila najbolj znana rudarska šola v Celju, manjša rudarska šola je delovala tudi v Velenju.

Po letu 1945 se je slovensko premogovništvo hitro razvijalo; hitro razvijajoča se industrija je potrebovala ogromne količine premoga, ki ga je v prvih desetletjih povojnega razvoja nenehno primanjkovalo. Proizvodnjo so najprej poskušali povečevati predvsem z večjimi učinki, večkrat celo ob velikem pomanjkanju tehničnih sredstev in nove mehanizacije. Pri tem so se morda prav premogarji in rudarji posebej izkazali, saj so se ravno med njimi najbolj razširili udarniško delo, proizvodna tekmovanja in brigadni sistem dela, s katerim so takoj po vojni dosegali dokaj dobre rezultate in nenehno povečevali proizvodnjo premoga. V povojnem času je med slovenskimi premogovniki pripadlo posebno mesto

Jamski reševalci velenjskega premogovnika leta 1926 (vir: arhiv Muzeja Velenje, foto: neznani avtor)

premogovniku Velenje, ki je razpolagal z največjimi premogovnimi rezervami. Zato se je velenjski premogovnik po letu 1950 najhitreje razvijal in mehaniziral, tako da so velenjski rudarji leta 1955 nakopali že preko milijon ton premoga. Leta 1959 so v Velenju nakopali dva milijona ton, leta 1963 tri milijone ton, leta 1975 štiri milijone ton in leta 1981 pet milijonov ton premoga. Skupna slovenska proizvodnja premoga pa je leta 1979 dosegla 6.227.400 ton premoga.

Od leta 1945 pa vse do leta 1950 je stanje mehanizacije ostalo nespremenjeno, včasih je bilo celo slabše kot v času nemške okupacije, saj zaradi gospodarskih težav nove mehanizacije ni bilo mogoče nabavljati. Po 2. svetovni vojni so za jamski prevoz začeli uporabljati že prve gumijaste trakove, za prevoz premoga z odkopov pa so uvedli verižne transporterje.

Po letu 1950 pa so v slovenskih premogovnikih začeli uporabljati predvsem transportno mehanizacijo, nakladalne stroje, dobivalno-nakladalne stroje, s katerimi so pridobivanje

premoga in izdelavo jamskih prostorov povsem mehanizirali. Pri uvajanju mehanizacije je najhitreje napredoval velenjski premogovnik, kjer so prvi dobivalno-nakladalni stroj Eickhoff SR III poskusno uporabljali že leta 1958. V premogovniku Trbovlje-Hrastnik pa so s poskusi strojnega pridobivanja premoga z dobivalno-nakladalnim strojem Ravaguesse začeli leta 1971. Kasneje so v slovenskih premogovnikih uporabljali še vrsto dobivalno-nakladalnih strojev drugih znamk. V manjših slovenskih premogovnikih je bil razvoj jamske mehanizacije počasnejši, ker jamski pogoji in finančne možnosti niso dopuščali uvajanja vseh vrst sodobne mehanizacije. Jeklene cevne stojke so začeli v slovenskih premogovnikih uporabljati hkrati z uvajanjem mehanizacije in širokočelne metode pridobivanja premoga. Leta 1955 so jeklene stojke začeli izdelovati tudi v Strojni tovarni v Trbovljah, nekaj let kasneje pa še v Velenju. Poleg klasičnega jeklenega podporja so v Velenju od leta 1962 dalje uvajali samohodno hidravlično podporje znamke OMKT, v sedemdesetih letih pa samohodno nosilno podporje

Izvozni jašek premogovnika Hrastnik leta 1923 (vir: arhiv Muzeja Velenje, foto: neznani avtor)

OKP, Salzgitter, Alpine, Hemscheidt in Dowty. Podporje Salzgitter uporabljajo še v drugih slovenskih premogovnikih, v Zasavju pa poleg hidravličnega podporja Salzgitter še podporje Hydro-Marrel in Becorit.

Današnji premogovniki so opremljeni z velikimi glavnimi ventilatorji, ki ob enem jašku izsesavajo zrak iz jame, medtem ko sveži zračni tok vstopa v jamo pri drugem. Glavni zračni tok usmerjajo s sistemom zračilnih vrat in pregrad in z manjšimi električnimi cevni ventilatorji še v druge stranske prostore. Tudi sicer delo v premogovniku od 70-ih in 80-ih let dalje postaja tehnološko visoko razvito. Jamomerci pri svojem delu potrebujejo vedno nove in natančnejše merilne instrumente. Že od sedemdesetih let 20. stoletja uporabljajo tudi računalnike za obdelavo različnih podatkov in lasersko tehniko za usmerjanje napredovalnih del. Tudi osebna zaščitna sredstva so začeli uvajati v slovenske premogovnike šele po 2. svetovni vojni. Pred tem so na glavi navadno nosili klobuk, dokler niso v času okupacije začeli dobivati tudi čelad, ki pa so se splošno uveljavile

šele po letu 1950. V istem času so rudarji začeli dobivati tudi delovne obleke, posebno zaščitno obutev in usnjene golenice, zaščitne rokavice, po potrebi pa še filtre proti prahu, zaščitna očala, ...

Mnogi od prej omenjenih zunanjih obratov so se po letu 1945 osamosvojili in prešli na industrijske oblike obratovanja. Iz gradbene skupine velenjskega premogovnika je tako nastalo veliko gradbeno podjetje Vegrad, iz strojne delavnice v Trbovljah in Zagorju pa Strojna tovarna Trbovlje in podjetje Varnost v Zagorju. Po letu 1955 so v velenjskem premogovniku začeli razmišljati tudi o vplinjenju velenjskega lignita in v naslednjem desetletju se je ta ideja že skoraj uresničila. Leta 1965 pa so morali že začeto gradnjo energokemičnega kombinata ustaviti zaradi slabega gospodarskega položaja in nepravilnih ocen o obetavnosti posameznih vrst energije. Termoelektrarni v Šoštanju in Trbovljah sta z gradnjo novih kapacitet tudi po vojni igrali najpomembnejšo vlogo. V letu 1981 je skupna moč trboveljskih elektrarn znašala 244,5 MW, moč vseh štirih faz šoštanjske elektrarne pa 745 MW.

Izvozni jašek in delavska kolonija premogovnika Hrastnik leta 1923 (vir: arhiv Muzeja Velenje, foto: neznani avtor)

V sestavu Šolskega centra Velenje deluje Poklicna in tehniška rudarska šola, ki je do danes izobrazila vrsto rudarskih strokovnjakov, in v letu 1980 je samo v slovenskih premogovnikih delalo 70 rudarskih inženirjev, ki so večinoma končali ljubljansko montanistiko. Po letu 1945 so srednje ali poklicne rudarske šole delovale še ob mnogih premogovnikih pa tudi v Ljubljani.

V 60. in 70. letih 20. stoletja se je rudarjevo delo vse bolj mehaniziralo in današnji premo-gar potrebuje znanje bolj kot fizično moč. Vloga rudarskih izobraževalnih institucij postaja zato vse večja. Vsekakor pa imajo vse slovenske rudar-ske izobraževalne institucije velike zasluge za hiter razvoj slovenskega premogovništva po drugi svetovni vojni.

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **HUDALES**, Jože, 1982: *Vodič po muzeju slovenskih premogovnikov*. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika Velenje.
- **MOHORIČ**, Ivan, 1978: Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knj. 1, Osnove rudarskega dela. Maribor: Založba Obzorja.
- **MOHORIČ**, Ivan, 1978: Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knj. 2, Problemi vsakdanjega rudarskega dela, kronologija rudarjenja 1850–1941. Maribor: Založba Obzorja.
- **SEHER**, Anton, 1995 in 1998: *Zgodovina premogovnika Velenje I. in II. del*. Velenje: Premogovnik Velenje.

Jamomerci in figuranti zagorskega premogovnika pred obratom Kisovec, 1905 (vir: arhiv Muzeja Velenje, foto: neznani avtor)

Pavlačkova jama (vir: arhiv Občine Zreče)

PREMOGOVNIKI IN RUDNIKI V DRAVINJSKI DOLINI

Rударство na Vitanjskem

Branko Poklič

Izveček:

Kljub temu da večina vitanjskih vod odteka proti jugu in se steka v hudourniško Hudinjo ter se šele globoko na Hrvaškem združi z vodami Dravinjske doline, je Vitanje z okolico še danes pomemben člen južnega in jugovzhodnega Pohorja ter Dravinjske doline. Prebivalstvo še povezuje državna upravna enota v Slovenskih Konjicah, ki temelji na nekdanji veliki občinski skupnosti, danes razdeljeni na občine Vitanje, Zreče in Slovenske Konjice. Imeniten trg Vitanje se je v zgodovini uspešno razvijal, predvsem po zaslugi razgibane geološke sestave okolice, kar je spodbujalo najprej Rimljane, nato plemstvo in nazadnje različne podjetnike, da so odpirali rudnike in kamnolome in izkoriščali izjemno rudno bogastvo ter kamnine vseh vrst. Med drugim so bile v Vitanju od nekdaj pomembne fužine, ki so dale zagon tudi kovaški obrti in današnji industriji.

Ključne besede: rimski kamnolom, železova ruda, fužine, marmor, steklarna, glažuta

Summary:

Although the majority of waters in the region of Vitanje are flowing south and flowing together in the Hudinja torrent, while joining the waters of the Dravinja valley only deep in the Croatian territory, Vitanje and its surroundings still represent an important link between the southern and south-eastern Pohorje and the Dravinja valley. The population is joined together within the framework of the national administration in Slovenske Konjice, based on the former larger municipal community, which is these days subdivided to the municipalities of Vitanje, Zreče and Slovenske Konjice. The outstanding Vitanje square had successfully developed in the past, primarily due to the diverse geological struc-

ture of its surroundings, which initially encouraged Romans, followed by aristocrats and various entrepreneurs to open mines and quarries for the extraction of rich ores and rocks of all kind. Moreover, Vitanje was also important for its iron works, which represented an impetus for the blacksmith craft and today's industry.

Keywords: Roman quarry, iron ore, iron works, marble, glass factory, glažuta (glass-works)

- Branko Poklič, publicist, Vitanje (e-pošta: branko.poklic@gmail.com)

Vitanje leži v kotlini med Vitanjskimi Karavankami in južnim delom Pohorja. Vitanjske Karavanke so neenotno sredogorje, ki so ga reke Hudinja, Paka in Tesnica razrezale na vrsto izpostavljenih gora, ki se vlečejo od južnega roba Mislinjske doline in Hude luknje proti vzhodu. To so Paški Kozjak, Stenica in Konjiška gora. Vitanjsko podolje je dolina med Gornjim Doličem in Stranicami z osrednjim krajem Vitanje, ki leži v kotlini sotočka rek Hudinje, Jesenice in potokov Breznica ter Hočna. Jugovzhodni del Pohorja pa je področje severno od naselja Vitanje, vzhodno od občine Mislinja, zahodno do občine Zreče in na severu vse do planine Volovica.

Obravnavano območje leži v severovzhodnem delu Slovenije in je v makroregijskem smislu na vzhodni meji alpskega sveta, torej meji na panonski svet. Podrobnejša delitev na submakroregije pa nam pokaže, da je obravnavano območje v kategoriji alpskih hribovij, ki zavzemajo kar 23 % površine Republike Slovenije, povprečna nadmorska višina je 582,5 metrov in povprečni naklon 16,9°.

Vitanje, 3. 5. 2005 (vir: arhiv Občine Vitanje)

Vitanjsko-Doliško podolje je dobilo ime po osrednjem naselju Vitanje, ki leži v kotlini in ga sestavlja niz dolinic med Pohorjem, Paškim Kozjakom in Stenico, ki povezujejo Mislinjsko in Dravinjsko dolino. Podolje je prehodno ozemlje, ki je imelo že od 11. stoletja pomembno vlogo v povezavah vzhodne Štajerske s Koroško.

Zusammenfassung:

Obwohl die Mehrheit der Gewässer im Vitanje-Gebiet gegen Süden abfließt und mit dem reißenden Fluss Hudinja zusammenfließt, wobei sie erst tief im Inneren von Kroatien mit den Gewässern vom Dravinja-Tal zusammenkommt, blieb Vitanje mit Umgebung bis heute ein wichtiger Teil des südlichen und südöstlichen Pohorje-Gebirges und Dravinja-Tals. Die Bevölkerung wird noch immer durch die Staatsverwaltungseinheit in Slovenske Konjice verbunden, die auf einer, einst großen, Gemeindeversammlung basiert, eingeteilt in die Gemeinden Vitanje, Zreče und Slovenske Konjice. Der vornehme Ort Vitanje unterlag in seiner Geschichte einer erfolgreichen

Entwicklung, vor allem dank des vielfältigen geologischen Aufbaus der Umgebung, was zuerst Römer, dann Adel und schließlich unterschiedliche Unternehmer dazu anregte, Bergwerke und Steinbrüche zu eröffnen und den außergewöhnlichen Reichtum an Erz und Gestein aller Arten auszubeuten. Unter anderem waren in Vitanje schon seit jeher die Hammerwerke von Bedeutung, die auch dem Schmiedehandwerk und der heutigen Industrie den Anstoß gaben.

Schlüsselwörter: römischer Steinbruch, Eisenerz, Hammerwerke, Marmor, Glaswerk, Glashütte

Magmatske kamnine (globočnina granodiorit ali tonalit) v Sloveniji najdemo še zlasti na območjih osrednjega Pohorja. To so gnajsi, blestniki, amfiboliti, eklogiti in marmorji (Bratun, 1998: 174).

Geološke značilnosti obravnavanega območja

Geološka zgradba Vitanjskih Karavank se kaže v ozkih in dolgih pasovih starih kamnin. Sestava je večinoma iz spodnjetriasnih in srednjetriasnih apnencev in dolomitov, med katerimi so podložni pasovi peščenjakov. Na jugovzhodni strani je precej permskih in karbonskih plasti. Med apnencem in dolomitom se pojavljajo plasti skrilavih glinovcev, laporjev in peščenja-

kov (Perko, Orožen-Adamič, 2001: 134).

Triasne kamnine (apnenci in dolomiti¹) so zastopane v celotni osrednji Sloveniji med Mislinjo in Dravinjo na severovzhodu države, tj. na področju Vitanjskih Karavank, ki zajemajo hribovja: Paški Kozjak, Stenica, Kislica in Konjiška gora (Bratun, 1998: 61).

Geološka sestava jugovzhodnega dela Pohorja so triasni peščenjaki, konglomerati, dolomiti in apnenci, najpogostejše pa miocenske klasične usedline, med katerimi se pojavljajo dacit s tufom ter kvartarni nanosi. V zgornjem paleogenu se je med metamorfne kamnine vrnil tonalit. Preko Vitanjsko-Doliškega podolja poteka tektonski jarek, ki sega vse do Mežice in ločuje Pohorje od Vitanjskih Karavank (Perko, Orožen-Adamič, 2001: 144).

Izkoriščanje rude skozi čas

Leta 1831 je kupil gospoščino (trg, vas, Brezen, Zg. in Sp. Dolič, Kozjak, Paka, Ljubnica, Stenica, Hudinja, Skomarje in Stranice) Josef Steinauer iz Leobna, ki je bil že od leta 1819 lastnik vitanjskih fužin in rudnika pri Planini ter pozneje rudnikov v Vitanju in Sopotu pri Olimju (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 15).

Steinauer je imel v Vitanju fužine in kovačnico za izdelovanje kos in drugega orodja ter več manjših rudnikov železa; med drugim tri na Kozjanskem (Šmitek, Krnel-Umek 1987: 25).

Začetek industrije v Vitanju lahko po dosegljivih podatkih datiramo malo pred leto 1700, ko je vitanjska rodbina Giltswertov postavila steklarno (glažuto) v Sp. Doliču na pobočjih Paškega Kozjaka, ob potoku, ki se imenuje Glažarka. Po vpisih steklarjev v matičnih knjigah je mogoče sklepati, da je steklarna obratovala kakšnih 50 let. V okolici Vitanja so delovale še steklarne Kamna gora in Stare Sleme (do leta 1800) ter Rakovec (od pribl. 1781 do leta 1874). Steklarne so zaradi velike porabe surovin pospeševale druge gospodarske dejavnosti v okolici Vitanja: rakovška steklarna je pridobivala narav-

Vhod v rudnik v Rakovcu danes (foto: Branko Poklič, junij 2011)

1 Območja z dolomitno geološko podlago je določil Matej Gabrovec v doktorski disertaciji: *Relief in raba tal na dolomitnih območjih Slovenije*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1994.

Jalovina na izhodu iz rudnika (foto: Branko Poklič, junij 2011)

ni apnenec iz kamnolomov nad Vitanjem, apno iz Brezna, kremenčev pesek in svinčeno rudo pa so kopali nedaleč od steklarne (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 136–137).

Po pripovedovanju Antona Jeseničnika se je mesto vhodov v rove rudnika za rudo rakovške steklarne imenovalo »knapovska jama«. Rovi rudnika so bili prehodni še vse do 60. let prejšnjega stoletja. Kremenčev pesek se je kopal večinoma na površini. Kasneje so ga uporabljali le še v gradbene namene. V ta namen se koplje, a bolj poredko, še sedaj.

Od konca 18. stoletja je delovala v Vitanju tudi majhna fužina. Dovoljenje za njeno postavitve si je leta 1788 izposloval vitanjski graščak Ivan Mihael Čiček, nato pa je prešla v last Žige Zoisa in njegovih naslednikov, ki so v bližini Vitanja imeli odkope železove rude (siderit). Sredi 19. stoletja je fužina imela dva talilna ognja za železo, en talilni ogenj za jeklo, dve veliki kladivi (»norca«) in enega ali dva ognja za tezanje. Iz pridobljenega železa so kovali kose, srpe in drugo kmetijsko orodje. Preostanek nakopane železove rude so vozili v fužine pri Mislinji. Poleg oglja so za taljenje rude v plavžu uporabljali tudi črni premog, ki so ga kopali

Vhod v takratni rudnik danes (foto: Branko Poklič, junij 2011)

na Fužinah ter v Vitanju ob sotočju Hočne in Hudinje. Potem ko so bile zaloge rude okoli leta 1870 izčrpane, je plavž prenehal delovati (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 136).

Po pripovedovanju Antona Levovnika naj bi rudarji stanovali na mestu, kjer sedaj stoji njegova hiša. Rudnik naj bi imel dva vhoda, enega v

Brezen pri Vitanju. Simbolična označba na mestu, kjer je bil vhod v enega izmed rovon (foto: Branko Poklič, junij 2011).

neposredni bližini stanovanja rudarjev, drugega pa približno 150 metrov južneje od kovačnice, do katere so rudo iz rudnika vozili z vozički po tirnicah, ki so jih uporabljali vse do 2. svetovne vojne.

Na nasprotnem hribu, v pobočjih Stenice, pa so se nahajali vsaj trije vhodi v rudnik svinca. Izkop rude naj bi se prenehal pred prvo svetovno vojno, kljub temu pa so leta 1948 hoteli ponovno pričeti z izkopom rude. V rudnik so pripeljali naprave in orodje, a so hitro ugotovili, da je premalo rude za rentabilno poslovanje, in namero opustili.

Rimski kamnolom

V rimskem času je na Hudinji deloval rimski kamnolom, iz katerega so pridobivali beli marmor za potrebe gradnje objektov in spomenikov na ozemlju današnje Slovenije pa vse do Padske nižine. V bližini cerkve sv. Vida so leta 1906 našli rimska grobova z napisnima kamnitima ploščama. Ker je z enega nagrobnika razvidno, da gre za rimskega vojščaka, se lahko sklepa, da je na tem področju delovala rimska vojaška enota kot zaščita delavcev v kamnolomu ali kot varovanje sužnjev pri enakem opraviilu.

Po pripovedovanju Viktorja Kotnika, katerega domačija leži na območju rimskega kamnoloma, so v 90. letih 20. stoletja delali testne vrtine do globine 17 metrov in ugotovili, da se zelo kvaliteten beli marmor nahaja v skladih vse do omenjene globine.

Zajeda, ki je bila ustvarjena z izkopavanjem belega marmorja na Hudinji (foto: Branko Poklič, junij 2011).

Ena izmed testnih vrtin (foto: Branko Poklič, junij 2011)

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **BRATUN**, Zvonimir, 1997: *Geografski vidiki državovarstvenega sistema Republike Slovenije*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (neobjavljena doktorska disertacija).
- **GABROVEC**, Matej, 1994: *Relief in raba tal na dolomitnih območjih Slovenije*. Ljubljana: Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani (neobjavljena doktorska disertacija).
- **GAMS**, Ivan, 1989: *Geografske značilnosti Slovenije* (učbenik). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- **PAHIČ**, Stanko, 1955: Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah. Urgeschichtliche Fundstelle in Zreče. *Arheološki vestnik let. 6*. Ljubljana: 258–263.
- **PAHIČ**, Stanko, 1956: Neolitske jame v Brezju pri Zrečah. Neolithische Siedlungsreste in Brezje bei Zreče. *Arheološki vestnik let. 7*. Ljubljana: 227–241.
- **PERKO**, Drago, in **OROŽEN ADAMIČ**, Milan (ur.), 2001: *Slovenija. Pokrajine in ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- **ŠMITEK**, Zmago, in **KRNEL-UMEK**, Duša (ur.), 1987: *Kruh in politika. Poglavlja iz etnologije Vitanja*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Viri:

Ustni viri – informatorji:

- Jeseničnik, Anton, Paka 63, Vitanje.

Premogovnik na Stranica

Jože Baraga

Izveček:

Prispevek obravnava pridobivanje premoga na področju Stranic in Križevca. Tu so bila dodeljena dovoljenja za kopanje premoga v jamskih poljih: Artur, Alfonz, Božji dar /Gottesgab/, Sofie, Roza, Josef in Lorenz. Polja so imela več lastnikov. Leta 1914 pa je Lovrenc Hasenbichel združil jamska polja Artur, Alfonz, Božji dar, Sofie in Roza v premogovnik Stranice, premogovnik Sv. Križ pa je imel druge lastnike. Pridobivanje premoga na obravnavanem področju se je zaključilo leta 1946. Celjska plinarna pa je ponovno pričela izkopavati premog leta 1957 in ga je pridobivala do leta 1960. Od takrat na tem področju niso več kopali premoga.

Ključne besede: premogovniki, Stranice, Sv. Križ, rudarji, kvaliteta premoga

Summary:

This article shall present the extraction of coal in the area of Stranice and Križevce. Permits were granted for the extraction of coal in the following fields: Artur, Alfonz, Božji dar, Sofie, Roza, Josef and Lorenz. The fields had several owners. In 1914, Lovrenc Hasenbichel united the fields Artur, Alfonz, Božji dar, Sofie and Roza in the Stranice coal mine; on the other hand, the Sv. Križ coal mine had other owners. The extraction of coal in the considered area concluded in 1946. The Celje gasworks began to extract coal again in 1957 and had extracted it until 1960. Ever since, coal has not been extracted anymore in this area.

Keywords: coal mines, Stranice, Sv. Križ, miners, coal quality

Zusammenfassung:

Der Beitrag behandelt die Kohlenförderung im Gebiet von Stranice und Križevce. Hier wurden die Genehmigungen für die Förderung von Kohle in folgenden Grubenfeldern erteilt: Artur, Alfonz, Božji dar /Gottesgabe/, Sofie, Roza, Josef und Lorenz. Die Felder hatten mehrere Besitzer. Im Jahr 1914 wurden die Grubenfelder Artur, Alfonz, Božji dar, Sofie und Roza von Lovrenc Hasenbichel in ein Kohlenbergwerk namens Stranice zusammengelegt; das Kohlenbergwerk Sv. Križ hatte aber andere Besitzer. Die Kohlenförderung im vorliegenden Gebiet wurde im Jahr 1946 beendet. Das Celje-Gaswerk fing 1957 erneut mit der Kohlenförderung an, und diese wurde bis 1960 fortgesetzt. Seitdem wurde in diesem Gebiet keine Kohle mehr gefördert.

Schlüsselwörter: Kohlenbergwerke, Stranice, Sv. Križ (Hl. Kreuz), Bergarbeiter, Kohlenqualität

- Jože Baraga, upokojeni diplomant Gradbenega tehnikuma v Ljubljani, publicist, Vešenik pri Slovenskih Konjicah (e-naslov: baraga.joze@siol.net)

V 18. stoletju so po vsej Evropi ustanavljali železarske in steklarske obrate, ki so zahtevali ogromne količine lesa. Zaradi resnega krčenja gozdov so v avstro-ogrski monarhiji začeli z akcijo nadomeščanja lesa in lesnega oglja s premogom, skritim v zemeljskih globinah. 2. januarja 1766 so na Dunaju izdali odlok, s katerim so razglasili, da sme premog iskati vsakdo; pridobiti si mora le rudosledno pismo. Začetne stroške kopanja premoga bo pokrila država. Fužinarjem, ki bodo namesto oglja uporabili premog, je bila obljubljena nagrada.

Kdor je hotel raziskovati zemljišče, si je moral pridobiti soglasje rudarskega glavarstva. Območje, za katerega je pridobil soglasje, se je imenovalo prostosled. To je krožno zemljišče s polmerom 425 metrov, to je okoli 57 ha površine s točno določenim središčem. Po končanih pozitivnih raziskavah je rudarska oblast prosilcu dala vsaj eno jamsko mero. Jamska mera je pravokotnik s površino 45.116 m², katerega najkrajša stranica ne sme biti krajša od 106 m. Za premo-

govnike so navadno dodeljevali dvojne jamske mere, kar pomeni, da sta obe meri imeli eno skupno stranico. Rudarska oblast je lahko dodelila mnogo večji teren, kot je bil prvotni sledilni krog.

Priprave na gradnjo Južne železnice in cesarski dekret z dne 30. junija 1842, ki je naložil rudarski službi odkrivanje ležišč premoga, so to dejavnost še oživali. V Leobnu v Avstriji so ustanovili premogovno upravo, v Slovenski Bistrici pa leta 1843 rudosledni revir. Že leta 1845 so ga preselili v Konjice, saj je bila Štajerska južno od Pohorja razglašena za premogovniško deželo. Zelo živahno so premog iskali v času, ko so razpravljali o trasi železniške proge Slovenj Gradec-Vitanje-Konjice-Poljčane.

Kopanje premoga se je naglo razširilo tudi v Dravinjsko dolino. Premog so odkrili v mnogih krajih: na Stanovskem, pri Makolah, v Šednah pri Zbelovem, na Tolstem vrhu, na Golem rebru, v Konjiški vasi, na Konjiški gori, pri Zrečah in na Stranicah. Vsi premogi iz teh krajev spadajo med boljše ali slabše rjave premoge, nekateri pa

Stranice s kamnolomom in področjem nekdanjega rudnika v ozadju (vir: arhiv Občine Zreče, 2011)

Katastrska karta Stranic iz leta 1878 z jamskimi polji (vir: Geodetska uprava Slovenske Konjice; polja vrisal: Jože Baraga)

so uvrščeni celo med črne premoge. Področje je raziskovala posebna državna komisija z vrtnjem med letoma 1840 in 1870, kasneje pa so se v raziskovanje vključili tudi zasebniki. Vendar do konca devetnajstega stoletja ni bilo mogoče odgovoriti na vprašanji, koliko premoga skriva zemlja na tem področju in kje se nahaja. Šele okoli leta 1900 je Družba Južne železnice združila in povežala največji del tega kompleksa ter zaupala odkop izvedencem, ki naj bi našli tudi odgovor na gornji vprašanji.

Straniška kadunja

Zahodni del obravnavanega območja je obsegal kadunjo Stranic. Tu je bil premog odprt na daljavo 190 metrov in v globino 75 metrov. Premog iz kadunje Stranice so zelo cenili v valjarni Južne železnice v Gradcu, saj je imel veliko kurilnost, ki so jo v graški valjarni cenili na 7.000 kalorij. O premogu s področja doline Dravinje je pisal že leta 1847 geolog Adolf von Morlot v »Poročilih prijateljev naravoslovnih ved« na Dunaju. Pozneje je v okviru svojih geoloških raziskovanj na južnem Štajerskem poročal o tem premogu, v letopisih Državnega geološkega zavoda na Dunaju, Fridrih Rolle. Obširno in temeljito je premog iz Dravinjske doline obravnaval Theobald von Zollkofer, ki se ni omejil na raziskave samo na površju, temveč tudi v jamah in rovih takratnih premogovnikov.

V Spodnjih Zrečah, Stranicah in Ljubnici so bili premogovniki v lasti tržaškega inženirja Antona Grega. V njih je takrat delalo 106 delavcev, ki so pridobili 6 960 centov premoga in ga prodali po 80,40 krone.

V kadunji Stranice je bilo več premogovnikov:

- premogovnik Sveti Križ pri Zrečah, zaselek Redek, jamski polji Josef in Lorenz,
- Stranice – Ljubnica, jamski polji Alfonz in Artur,
- Stranice – Velika ravna, jamski polji Roza in Sofie,
- Stranice – Polajna, jamsko polje Božji dar (Gottesgab) in
- še nekaj manjših.

Premogovnik Sveti Križ pri Zrečah

Rudarske pravice za ta premogovnik so bile podeljene 26. decembra 1870 Ignacu Scheicherju. Jamsko polje Lorenz je obsegalo štiri dvojne jamske mere v velikosti 36,09 ha. Leži na zemljišču Valentina Mejavška v Svetem Križu (sedaj Križevac). Najprej so začeli delati v jamskem polju Josef.

Lastniki so bili:

Z. št.	Lastniki	Leta lastništva
1	Ignac Scheicher	1870–1872
2	Južnoštajerska premogokopna združba	1872–1887
3	Julij Potočnik iz Celja	1887–1887
4	Adolf G. Hartman in Eduard Keller	1887–1898
5	Friderik Aichmayer in baron Oto von Bolschwing	1898–1898
6	Ernest Matersdorf in baron Oto von Bolschwing	1898–1900
7	Družba Južne železnice z Dunaja	1900–1914
8	Lovrenc Hasenbichel iz Konjic	1914–1920
9	Milica, Svetozar Milinov in Viktorija, Lazar Kekić iz Zagreba	1920–1922
10	Milica, Svetozar Milinov in Viktorija, Lazar Kekić iz Zagreba ter Danica, Vekoslav Rutnik iz Zagreba	1922–1929
11	Milica, Svetozar Milinov iz Zagreba	1929–1946
12	Nacionalizacija	1946

Južnoštajerska premogokopna združba je imela svoj sedež v Vojniku. Ustanovljena je bila leta 1874. Sestavljali pa so jo: Gustav Adolf Hartman, trgovec v Chemnitzu, Eduard Keller, komercialist iz Chemnitza, Friedrich Christian Lannenstein, trgovec iz Hamburga, Sally Horschitz, trgovka iz Hamburga, Louis Bergener iz Dresdna, Josef Herzog, notar z Dunaja, po letu 1873 pa namesto Josefa Herzoga nastopa Roza Herzog. Skupina je začela delovati že leta 1872, vendar so družbo ustanovili šele 10. aprila 1874 (Sudsteirische Steinkohlengewerkschaft

Katastrski načrt jamskih polj Josef in Lorenz v Sv. Križu leta 1873 (vir: Arhiv Republike Slovenije, Fond 113, Rudarsko glavarstvo v Ljubljani, fasc. 8)

Hochenegg bei Stranitzen). Pod svojo upravo je združila premogovnike Zgornje Zreče, Stranice, Šentjošt pri Celju, Oplotnica, Slemene, Zreče, Velike Ravne, Brezje in Sveti Križ pri Zrečah. Ta združba je obstajala dvanajst let. Spricho splošne gospodarske stagnacije in pomanjkanja železniške povezave s premogokopi njeno poslovanje ni moglo biti uspešno. Bila je prezadolžena, zato je bilo njeno premoženje 18. marca 1886 prodano na prisilni dražbi. Po začasni upravi Julija Pogačnika iz Celja so interesi odkupili posamezne premogovnike in jih leta 1900 večino prodali privilegirani Družbi Južne železnice z Dunaja.

Družba Južne železnice je zelo živahno obdelovala odprto premogovno področje. Sledilni rov je leta 1906 podaljšala za 320 metrov, tako da je bil premogovni sloj odkrit na 400 metrih. V letu 1908 je iz vpadnikov odkrila premogovni sloj na 100 metrov dolžine. Tam je zgradila 28 metrov dolgo zvezo z gornjim obzorjem. V letu 1911 pa je jašek, ki so ga kopali Lorenc Fijavž, Jakob Germ, Anton Sodin, Franc Furman, Anton Kumar in Filip Potočan, poglobila do 110 metrov. Leta 1912 je zgradila ob novem jašku parno izvažalno napravo. Iz dna omenjenega jaška je začela graditi stranski rov, ki je do konca leta dosegel 15 metrov.

Delavci premogovnika Stranice leta 1906, ko je bil v lasti Družbe Južne železnice.

Prva vrsta: Ignac Sojč - Obrčev Nacek, Jakob Krajnc - Lamont, Jožef Jakop - Steniški Jožek, strojnik v rudniku ni domačin, Jožef Založnik - Tučman, Peter Kovač - Krejanec, Franc Iršič - Blažuh;

druga vrsta: Anton Tič - Grmov Tonček, Anton Jakop - Tončuh, Anton Hlastec - Hlastec, Johan Žnidar - Buč, Henrik Jerčin, obratovodja, rudniški inšpektor od drugod, Jakob Hočnik - Polajnar, Ivan Zlodej - Pobreznik, Matija Adamič - Oplošnjakov Tinča, Franc Topolšek - Smolčnik;

tretja vrsta: Ivan Steničnik - Gornjesteniški Anzek, Franc Žnidar - Buč, Anton Pungartnik - Pungartnikov, Janez Brodnik - Pikanov Anzek, Jernej Landekar - Nenč, Jurij Zlodej - Pobrezki Jurček, Anton Ravnjak - Dolanc, Gašpar Jakop - Tepej, Zgornji Zazijal, Franc Malič - Jug, Anton Kolar - Polajnarjev;

četrta vrsta: Anton Založnik - Založki Tonč, Luka Korošec - Malič, Štefan Vivod - Vivod, Franc Jakop - Francuh, Franc Praprotnik - Praprotnik, Franc Kos - Zgornji Pagot, Jeseničnik - Rezar, Franc Bezovnik - Vratarek, Štefan Kovač - Krenečev Štefek, Ignac Kolar - Kolarjev, Silvo Rebernik; rudarje je prepoznal Janko Iršič iz Vitanja (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla).

Za gradnjo objektov je uporabila material, ki so ga dobili ob razstrelitvi propadajoče cerkvice svete-ga Pankracija v Jamniku.

Ta družba je premogovnik izkoriščala do prve svetovne vojne. Med vojno so bila dela ustavljena in pravice predvojnih lastnikov so ugasnile.

Po naročilu lastnika premogovnikov Družbe Južne železnice je rudarski strokovnjak Pistorius, dne 21. aprila 1914, pregledal več premogovnikov v okolici Konjic in za premogovnik Sv. Križ v 2. točki poročila ugotovil naslednje:

»... Predlagam nadaljevanje obratovanja pri Sv. Križu zaradi kvalitete tam najdenega premoga, predvsem v straniškem sloju in tudi v pucka sloju. Če pa oba sloja ne bi dala dovolj premoga, svetujem tudi ta premogovnik zapreti.«

Dne 20. novembra 1919 je premogovnik pregledal rudarski nadkomisar inž. Josip Močnik. V zapisniku je svoj nadzor opisal takole:

»Premogovnik Osredok (Sv. Križ), ki je bil nato nadzorovan, je vsled pomanjkanja strojev pod vodo in se bo začelo z obratom, kakor hitro dobi obratovodstvo parne stroje in sesalke, ki so glasom izjave obratovodje Antona Rebol, absolventa rudarske šole v Ljubljani, že naročeni.

Ta premogovnik kakor tudi rudosledstvo v k. o. Brezje, ki je bilo tudi 20. novembra nadzorovano, sta last podjetnika Lazar Kekića iz Zagreba.«

Spomini Jožefa Vanovška, rojenega 1887 v Križevcu, ki je delal v več premogovnikih na Stranicah in v Zrečah:

»Premogovnik pod Paholetom so pričeli kopati leta 1911. Izkopali so do globine 110 metrov in niso prišli do premoga, zato so ga zasuli. Enako brez uspeha so kopali tudi pri Kadilniku. Stroške je krila Družba Južne železnice z Dunaja.

Obravnavani premogovnik med Paholetom in Kropcem (sedaj Kovše) pa je imel precej dobrega premoga. Premog so vozili po cesti čez potok Koprivnico, mimo Gačnika in Bajsmata na postajo, ki je bila na posestvu Kračuna, gostilničarja, in železniško progo. Spominjam se še, da v premogovniku ni bilo nikoli eksplozije jamskega plina. Ko so nekoč zaznali prisotnost plina, so pa takoj dobili jamske zaščitne svetilke iz premogovnika v Radani vasi.«

Premogovnik Stranice – Ljubnica

Rudarske pravice za ta premogovnik je podelilo rudarsko glavarstvo v Leobnu 7. julija 1858 grofu Arturju Mensdorf-Pouillyju. Obsegale so dve dvojni jamski meri Alfonz in Artur na parceli Antona Skalica in v gozdu Mihe Potočnika, po domače Jelena, v kraju Ljubnica pri Konjicah. Premogovnik je bil že 18. februarja 1859 prodan Jožefu Ranni iz Benetk. Na dražbi 1878. leta sta premogovnik kupila Candolini in Sparowitz. Kasneje so bile dodeljene še nove jamske mere in v letu 1864 koncesija za pomožni rov.

Pri Jožefu Ranni je delalo 73 delavcev.

V letu 1889 so po naročilu lastnika Edvarda Candolinija v premogovniku namestili jamske naprave za zračenje.

Lastniki so bili:

Z. št.	Lastniki	Leta lastništva
1	Grof Artur Mensdorf-Pouilly	1858–1859
2	Jožef Rann iz Benetk	1859–1866
3	Ana Sagnier	1866–1877
4	Anton Grego iz Trsta	1877–1878
5	Edvard Candolini in Gustav Sparowitz	1878–1897
6	Ana Candolini	1897–1898
7	Baron Oto von Bolschwing in Friderik Aichmayer	1898–1898
8	Friderik Aichmayer in Ernest Matersdorf	1898–1900
9	Družba Južne železnice z Dunaja	1900–1914
10	Lovrenc Hasenbichel iz Konjic	1914
11	Milica, Svetozar Milinov iz Zagreba	1929–1946
12	Nacionalizacija	1946

V kroniki straniške cerkve beremo:

»11. listopada 1872 ponoči je nagloma umrl Emil Sagnier, Francoz, direktor v jamah v Zaburku, številka 43. Pokopan je po želji njegove žene v Trstu, kamor je bil 13. tega meseca prepeljan.

12. junija 1876 se je v Zrečah na Gračiču v premogovih jamah zgodila velika nesreča. Smrtno sta

se ponesrečila Jakob in Alojzij Sagnier, stanujoča v Stranicah v Zaburku. Umrli sta še dva delavca iz Zreč in eden iz Konjic. Opis nesreče bo verjetno pri premogovniku Spodnje Zreče – Gračič.«

Ana Sagnier je bila od leta 1866 do 1877 lastnica več rudnikov, tako da sta zgoraj omenjena njena sorodnika, moževa brata.

Premogovnik je bil leta 1914 priključen premogovniku Stranice – Polajna.

Premogovnik Stranice

Listino za jamsko polje Roza je prejel nemški konzorcij Bergener in comp. 26. decembra 1873, za jamsko polje Sofie pa 29. marca 1874.

Lastniki so bili:

Z. št.	Lastniki	Leta lastništva
1	Nemški konzorcij	1873–1874
2	Južnoštajerska premogovna družba	1874–1887
3	Julij Potočnik iz Celja	1887–1888
4	Adolf Gustav Hartman in Eduard Keller iz Dresdna	1888–1890
5	Baron Oto von Bolschwing in Friderik Aichmayer	1890–1898
6	Friderik Aichmayer in Ernest Matersdorf	1898–1900
7	Družba Južne železnice z Dunaja	1900–1914
8	Lovrenc Hasenbichel iz Konjic	1914

Premogovnik je bil leta 1914 priključen premogovniku Stranice – Polajna.

Premogovnik Stranice (Polajna)

Podelitvene listine za ta premogovnik je prejel Ignac Scheicher 6. oktobra 1866. Kop so odprli na parceli Jožefa Germa kot jamsko polje Božji dar (Gottesgab). Premogovnik leži v zaselku Polajna.

V maju 1868 je rudarsko glavarstvo sporočilo, da so na Stranicah začeli zidati **peč za koksiranje premoga** v velikem obsegu. Računali so, da bodo pri 64 % izkoriščanju pridobili v 24 urah 50 centov koksa ter da bodo zalagali železarno Štore z domačim koksom. Toda dober sloves so si kmalu pokvarili, ker so začeli prodajati nezadostno očiščen in sortiran premog. Sicer pa premogovniki na tem področju niso imeli geoloških pogojev, da bi lahko trajno dobavljali večje količine premoga. Poleg tega Stranice niso imele železniške povezave in tudi to je bil vzrok, da so opustili načrte za koksiranje premoga.

Lastniki premogovnika so bili:

Z. št.	Lastniki	Leta lastništva
1	Ignac Scheicher s Stranic	1866–1873
2	Nemški konzorcij	1873–1874
3	Južnoštajerska premogokopna združba	1874–1876
4	Julij Potočnik iz Celja	1876–1887
5	G. A. Hartman in Eduard Keller iz Dresdna	1887–1888
6	Baron Oto von Bolschwing, Friderik Aichmayer	1888–1898
7	Friderik Aichmayer, Ernest Matersdorf	1898–1900
8	Družba Južne železnice	1900–1914
9	Lovrenc Hasenbichel iz Konjic	1914–1936
10	Viljem Hasenbichel iz Konjic	1936–1946
11	Nacionalizacija	1946

Premog iz tega rudnika so preizkusili v kemičnem laboratoriju Državnega geološkega zavoda na Dunaju, ki je po analizi petih vzorcev dal naslednje rezultate:

vode v 100 delih	1,70
pepela	5,20
koksa	58,30
reduciranih težnih delov	26,16
kalorij	5.912

Katastrski načrt jamskega polja Božji dar (Gottesgab) z dne 31. 10. 1864 (vir: Arhiv Republike Slovenije, Fond 113, Rudarsko glavarstvo v Ljubljani, fasc. 8)

Pri elementarni analizi, ki jo je opravil dr. Gotter s 100 deli sušene substance, so ugotovili:

- 79,90 % ogljika, 4,80 % vodika, 12,70 % kisika, 0,60 % dušika, 0,20 % žvepla in 1,80 % pepela.

Preizkusili so tudi tri vrste rjavega premoga iz Govc pri Laškem, ki je takrat slovel kot izredno dober, ter ugotovili:

- 4,50 % pepela, 16 % vode, 17,70 % reduciranih težnih delov ter 4 011 kalorij. Premog s področja Dravinjske doline je imel precej boljše rezultate.

Poleg laboratorijskih znanstvenih raziskav so hoteli ugotoviti tudi praktično uporabnost tega premoga v topilniških obratih. V ta namen je rudarsko glavarstvo vprašalo ravnatelja železarne v Štorah, Karla Avgusta Freya, ki je primerjal premog s Stranic z angleškim premogom iz Troona, Newcastla in Liverpoola. Frey je izjavil, da je dosegel s črnim premogom s Stranic enak kurilni učinek kakor z navedenimi vrstami angleškega premoga. Pri tem pa ima, po njegovi

izjavi, domači premog to prednost, da se lahko uporabi še vlažen, neposredno iz jame. Angleški premog je bil tudi dražji, saj je bila cena za 100 kg postavljenega v Štore 1,10–1,50 goldinarja, medtem ko so za kosovni premog s Stranic plačevali 75 krajcarjev, za zdrob pa 65 krajcarjev. Razmerje učinka najboljše vrste premoga iz Govc s premogom s Stranic pa je bilo 7 : 10, kar priča o kvaliteti straniškega premoga.

Premog s Stranic, iz Zaborka in Svetega Križa so vozili po cesti do Poljčan, od koder so ga z železnico pripeljali plinarnam v Gradcu in Budimpešti. Poročila rudarskega glavarstva navajajo, da je dajal odličen svetilni plin in da so tudi koks lahko prodali. S Stranic so pošiljali premog plinarni v Gradec, iz Svetega Križa pa v Budimpešto. Dober odjemalec je bila tudi železarna v Štorah, ki ga je uporabljala namesto angleškega premoga v varilnih pečeh pri izdelavi težkih oklopnih plošč.

Straniški plinski premog je v plinarnah v

Dunajskem Novem mestu in celo na Dunaju uspešno konkuriral črnim premogom z Moravske in iz Šlezije. Proizvodnja na tem področju je leta 1866 dosegla 45 665 centov in že v naslednjem letu narasla celo na 116 153 centov. V tem desetletju so najživahnejše delali v premogovnikih na Stranicah, v Zaborku in pri Svetem Križu. Kopači so zaslužili povprečno 65 do 70 kron na dnino, vozači pa 55 do 60 kron.

Zanimanje za straniške premogovnike je naraslo, ker se je zatrjevalo, da vsebujejo črni premog visoke kalorične vrednosti. Na območju Stranic so bile premogovne plasti debele od 3 do 5 čevljev, vzporedne plasti pa so bile debele od 0,50 do 3,50 čevljev, tako da jih je bilo še vredno odkopavati.

Podatki za leto 1874 kažejo, da so takrat na Stranicah nakopali 4 557 ton črnega premoga, kar je bilo 206 ton manj kot v prejšnjem letu. Tudi prodajna cena je padla z 81,50 na 74,50 krajcarjev. Premog je bil zlasti uporaben za kovaške delavnice, zato so ga prodajali v Maribor, v Veliko Kanižo, Zagreb, Sisak, Trst, Gorico in na Reko.

V kroniki župnije sv. Lovrenca na Stranicah beremo:

»Septembra 1901 se je v premogovih jamah zemlja vdrla radi velike moče in zadelala izhod Ravnjaku in Fijavžu, da sta mislila na smrt. K sreči je voda zopet predrila, da sta bila rešena.

Miha Lamut, kmetski sin s Stranic, je delal v premogovnih jamah v Zrečah. Navrtal je in v luknjo smodnika vsul, ker pa dolgo ni počilo, je šel gledat, kaj je temu vzrok. V tem poču in mu glavo raznese. Zreški g. župnik mu je še poslednje olje podelil.«

Ko je bila lastnica premogovnika Družba Južne železnice je imela en rov v dolžini 44 metrov dolgim vpadnikom v smeri premogovnega sloja ter Edvardov spodnji rov. Premog so sortirali. Leta 1902 je bilo v premogovniku zaposlenih 94 delavcev in en nadzornik. Istega leta je proizvodnja v drugih premogovnikih upadla, v straniškem pa narasla.

Družba Južne železnice je naročila pregled vseh svojih premogovnikov rudarskemu strokovnjaku Pistoriusu iz Katovic, ki je 21. aprila 1914 napisal obširno poročilo. Za straniške rudnike je v poročilu pod točko 4. predlagal:

»... Straniški premogovnik uporabljati še naprej, predvsem hitro kot je mogoče poglobiti izkope na Triebhofu in odpreti sloj pucka, da bi ugotovili, če je dovolj premoga na razpolago, kar bi omogočalo straniškemu rudarstvu daljše obratovanje. Pri predpostavki, da je straniški premog skoraj enakovreden pruskemu in da je zaloga premoga tako velika, da bi lahko omogočalo v času minimalno petnajstih let izkopavanje 10 000 ton letno, svetujem, da se z deli na Stranicah nadaljuje.«

Lastnik premogovnika postane Lovrenc Hasenbichel

7. oktobra 1914 je Lovrenc Hasenbichel kupil pet rudnikov: oba kopa na Stranicah in Velike Ravne, ki jih je združil v skupni premogovnik Stranice, ter premogovnika Zgornje Zreče in Sveti Križ. Pri prodaji je bil postavljen pogoj, da mora Hasenbichel prevzeti tudi vseh 50 rudarjev, ki so bili doma v okolici premogovnika.

Lovrenc Hasenbichel (21. 12. 1872–28. 3. 1935), lastnik premogovnika Stranice (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla)

Iz poročila Južnih železnic za leto 1914/15 izvemo, da je bil Lovrenc Hasenbichel zaposlen v premogovniku na Konjiški gori kot pomočnik strojnega mojstra. Uprava rudnika Južnih železnic je bila v Konjicah, vodja premogovnika je bil inšpektor Josef Farčnik, inženir obrata Hans Lanzer, strojni mojster pa Rupert Burian.

Ob pričetku prve svetovne vojne so nastali zastoji pri preskrbi s premogom, saj so bili v vojsko poklicani tudi rudarji. Vojno ministrstvo je 17. oktobra 1914 rudarje vseh starejših letnikov oprostilo vojaškega službovanja. Četudi so bili že mobilizirani, so dobili črn trak preko rokava in prišli pod vojaško poveljstvo, lahko pa so še naprej delali v rudnikih.

Lovrenc Hasenbichel je v premogovniku namestil električni vitel 8 KM in obnovil pogon generatorske naprave ob vходу v Edvardov rov, ki je dolga leta počival. Leta 1920 je zaposlil češkega rudarskega strokovnjaka Avgusta Stračaneka, ki je opravljal tudi geodetska dela. V začetku druge svetovne vojne je okupator izselil nekaj družin s Stranic v Bosno, med njimi so bili tudi Stračankovi. Po vojni so se vrnili na Stranice.

Jamska svetilka z vtisnjenima črkama LH, tj. Lovrenc Hasenbichel (vir: zasebna zbirka Vilija Hasenbichla; foto: Jože Baraga, avgust 2011).

Današnji posnetek prostora, kjer so bili objekti nekdanjega premogovnika na Stranicah (foto: Jože Baraga, julij 2011).

Jamska svetilka na karbid iz premogovnika na Stranicah (vir: zasebna zbirka Vilija Hasenbichla; foto: Jože Baraga, avgust 2011)

Avzug Stračanek je umrl leta 1956. Pokopan je bil na državne stroške in na državni praznik, 1. maja 1956, na straniškem pokopališču. Njegovi potomci še danes živijo v okolici Stranic.

Gospod Lovrenc Hasenbichel je želel dobiti posojilo pri Jadranski banki iz Ljubljane, da bi premogovnike zopet usposobil, a je banka iz previdnosti najela zapriseženega rudarskega inženirja P. Endlicherja iz Ljubljane. Ta je premogovnike pregledal in januarja 1919 napisal poročilo, v katerem opisuje stanje objektov, in na koncu sklene:

»...V Edvardovem rovu so izredno ugodni pogoji, ki omogočajo, pri tako neracionalnem vodenju obrata, da premogovnik lahko vzdržujejo in lahko obratuje. Naravno zračenje jam zadoštuje, voda priteka v malih količinah in trdnost kamenine je dobra. Ni nevarnosti požara v jami in do sedaj ni bilo opaziti treskavega plina. Delo pa zahteva redno vzdrževanje podpor nepotrebno dolgih transportnih jaškov, zahteva ogromne količine jamskega lesa, cele gozdove, ki pri tem načinu uporabe traja kratek čas.

Straniški premog ima izredno lep zunanji

Prihod lastnika premogovnika Stranice na Polajni Lovrenca Hasenbichla s kočijo leta 1915 (vir: arhiv Jožeta Barage)

Rudarji premogovnika Stranice leta 1923, tretji z desne sedi Viljem Hasenbichel, sin lastnika Lovrenca Hasenbichla (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla).

Premogovnik Stranice na Polajni leta 1940, v ospredju lastnik Viljem Hasenbichel (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla)

videz, je svetlikajoč in ima temno črno barvo. Cena premoga je sedaj 680–830 kron naložena na vagon v Konjicah, kar je mnogo prenizka v primerjavi s premogi podobnih lastnosti.

Končno sem še opazil, da za prodajo tako majhnih količin odličnega premoga ni potrebno biti zaskrbljen. Tudi če bi katero od mnogih sosednjih jam, ki ne obratujejo, ponovno odprli, bodo z lahkoto prodali ves premog, ne da bi obojestransko konkurirali pri oblikovanju cen. Vendar pa bi za sosednji premogovnik nastale neprijetnosti pri najemanju delavcev in nabavi jamskega lesa itd.»

Zanimivo je poročilo o zaposlenosti v političnem okraju Konjice, objavljeno leta 1918 v časopisu »Naprejek«. Med drugim piše:

»...Podoben položaj je bil v političnem okraju Konjice, ki je premogel 177 delavcev. Največ zaposlenih je v premogovniku L. Hasenbichla na Stranicah 86 zaposlenih, nato usnjarna v Konjicah z 71 zaposlenimi in kamnolom v Cezlaku z 20 zaposlenimi.«

Po končani prvi svetovni vojni je 20. novembra 1919 premogovnik obiskal rudarski nadkomisar inž. Josip Močnik. V službenem poročilu je napisal:

»Ker je bil obrat v tem premogovniku od septembra 1918 vstavljen, se sedaj pred vsem popravljajo in čistijo hodniki in nadkopi ter stare iztrohnele lesene opore zamenjavajo z novimi. Z dobivanjem premoga samega se še ni pričelo, nego se bo to zgodilo v najkrajšem času.

Električni motor, ki je bil od septembra 1918 v popravilu, je v obratu od 5. novembra t. l. ter se dviga ž njim po vpadnem hodniku II. premog, ki se nahaja v hodnikih že od preje ali pa katerega se pri popravljanju lesenih opor nakoplje, v kolikor je ravno neobhodno potrebno.

Pri nadzorovanju je prišel podpisani do prepričanja, da sedanji vpadni hodnik II. nikakor ni primeren za izvažanje in tudi prvotno v to svrhu ni bil izdelan. Je jako nizek in vpada neenakomerno proti 1. obzorju. Tudi se vrši izvažanje neracionalno, ker se vozi premog najprej po 1. obzor-

Rudarji premogovnika Stranice na Polajni pred pričetkom druge svetovne vojne.

Ležita: neznana; prva vrsta: Franc Kremer, Martin Slemenšek, Karl Vivod, Matija Adamič, Franc Ostruh, neznan, Anton Pungartnik, neznan, Franc Kvas; druga vrsta: Albin Adamič, Monika Krančan, Jakob Zazijal, Jakob Brečko, neznan, Matevž Krančan, Martin Adrinek, Jurij Švab, neznan, Janez Adrinek; tretja vrsta: Ivan Ostruh, ostali neznani; rudarje je prepoznal Anton Rošar s Polajne na Stranicah (vir: zasebni arhiv Majde Fijavž Adamič).

Pogled na premogovnik Stranice na Polajni leta 1943 (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla)

7.

Name: Kvas Franca

Zahlung vom 16 bis 31/III 1936

74 Schichten Verdienst Din — p

Summe des Verdienstes 280 Din — p

Abzüge:

Pensionskasse . . . 29 Din 45 p

Krankenkasse . . . 12 50 .

Genossenschaftskassen

Vorschuss

Strafen

Arbeiterfond

Arbeitersteuer . . . 4 — .

Arbeitslosenbeitrag . . 1 44 .

Summe der Abzüge 44 Din 42 p

Freilohn 232 Din 28 p

Steinkohlenbergbau Stranitzen.

4.

Kvas Franca

Plača od 1 do 15/IV 1939

14 nadnice. Bruto zaslužek 420 Din — p

Odbitki:

Pokojn. blag. 87 Din 5 p

Bolniška blagajna . . . 14 50 .

Rudarska zadruga . . . 1 — .

Del. zbornica 2 17 .

Uslužb. davek

Bedn. fond

Brezposl. fond

Globe

Predplačilo

Sa. odbitki . . . 49 Din 14 p

Neto zaslužek 370 Din 83 p

Rudnik Stranice

Plačilna lista rudarja Franca Kvasa iz leta 1936 in 1939 (vir: zasebna zbirka Majde Fijavž Adamič).

Premogovnik na Stranicah 1935–1943, ženske so bile zaposlene na separaciji (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla).

ju proti jugovzhodu k vpadnemu hodniku, od tu po prečnem hodniku proti severozapadu in dalje proti zapadu ter po Edvardovem rovu proti jugozapadu. Bilo bi najprimernejše izgotoviti bližje k Edvardovem rovu nov vpadni hodnik. Pred vsem pa mora obratovodstvo predložiti obratni načrt.«

Kepa premoga iz premogovnika na Stranicah izpred 2. svetovne vojne (foto: Jože Baraga, julij 2001)

Lovrenc Hasenbichel je 30. 9. 1929 pisal sinu dopisnico in med drugim napisal:

»V premogovniku vse normalno. V ljubniškem sloju smo odkrili zelo lepo in čisto plast premoga.«

Lastnik premogovnika Viljem Hasenbichel

Po smrti Lovrenca Hasenbichla je postal lastnik premogovnika sin Viljem Hasenbichel. Z vodenjem je nadaljeval, saj je že nekaj zadnjih let opravljal to delo. Delo v premogovniku je potekalo brez večjih pretresov, vedno pa je bila težava zaradi pomanjkanja denarja, saj premogovnik ni prinašal velikega zaslužka.

V pregledu Dravske banovine za leto 1937 je zapisano:

»Premogovnik je bil še leta 1904 v posesti Južne železnice. Danes je last Viljema Hasenbichla. Obrat je opremljen z lokomobilo 50 HP, generatorjem za vrtilni tok, suho separacijo, izvoznim vitljem itd. Kopljejo izvrsten rujav premog s 6000 do 7000 kal. Letna produkcija znaša 1300–1500 ton. Premog se plasira v Dravski in Savski banovini, predvsem trgovcem, raznim tovarnam in kovačem, za katere je ta premog kot kovaški premog posebno uporaben.«

Viljem Hasenbichel je imel še druge načrte. Po pripovedovanju sina Vilija in Antona Rošerja je nameraval pričeti kopati pri posestvu Rošerjevih na Polajni. Imel je namen izkopati navpičen jašek, toliko globok, da bi prišel do t. i. pucka sloja², a sta mu vojna in povojno dogajanje to preprečila. Med drugo svetovno vojno je bilo obratovanje premogovnika 15. avgusta 1943 ustavljeno. Po končani vojni pa ga je moral lastnik Viljem Hasenbichel »prostovoljno« odstopiti državi.

2 V *Geologiji let. 28/29* za leti 1985/86 na strani 296 v članku Optična odsevnost nekaterih slovenskih premogov ... avtorja Milana Hamre piše: »Zreški okoliš je ozek prostor, ki vsebuje med zgornjo kredo in helvetom več premogovnih horizontov (sloj pucka, straniški sloj, Rugljev sloj, Osredkov sloj, Edvardov sloj, radanski sloj in zgornji radanski sloj)«.

Premogovnik po končani 2. svetovni vojni

Okrožni odbor OF v Celju je v juniju 1945 dal nalog, da se prične z delom v premogovniku. Za upravnika so namestili dotedanjega lastnika Viljema Hasenbichla, ki je bil zaposlen od 28. maja 1945 do 20. avgusta 1945.

2. julija 1945 je inšpekcijski pregled izvršil predstavnik rudnika Velenje, da bi ugotovil stanje v premogovniku:

»Rudniški obrat stoji od 15. 8. 1943 in v tem času jama ni bila vzdrževana. Osnovni prekop je pri ustju zarušen (domnevno v dolžini 12 do 15 metrov) vsled česar se tudi ni mogel izvršiti pregled jame. Dosedanji lastnik rudnika ima z odobritvijo in podporo oblasti zaposlenih trenutno 16 mož, od katerih dela 8 na dviganju zruška, ostali na napravi novega mostu preko ceste na odvažališče jalovine. Za ta dela potreben material (les etc.) mu je bil dan na razpolago od oblasti, istotako denar za izplačilo delavskih plač.

Zunanje naprave, kot so: lokomobila 50 KS z generatorjem, separacija, kovaška in tesarska delavnica so v dobrem stanju ter sposobne za obratovanje ... Zalog obratnega materiala na rudniku ni, ter se mora isti sproti dobavljati.«

Opisal je tudi, kakšne so možnosti za nadaljnje obratovanje, in na koncu zaključil:

»Končno mnenje s konkretnim predlogom o nadaljnji usodi rudnika Stranice bo mogoče izreči, ko bodo jamska dela dostopna, to je po očiščenju izvoznega prekopa. Pregled jamskih del bo omogočil napraviti zaključke, ki bodo merodajni za presojanje tega rudnika.

Smrt fašizmu - svoboda narodu!«

Viljem Hasenbichel je bil med časom zaposlitve v premogovniku obtožen pred Sodiščem narodne časti (SNČ). Obravnava je bila 24. julija 1945 v Slovenskih Konjicah. Obtožil ga je Krajevni odbor OF Stranice:

»Hasenbichl Vili, rojen 1904 v Slov. Konjicah, je bil celenfirer od leta 1941 do 1943. Do leta 1943 je bil zelo zagrizen, naznanil je župnika Žolnir Jožefa in Ambrož Martina, katera so seveda zaprli. Proti tov. Fijavž Alojzu se je izrazil: zakaj ne obi-

Janko Iršič in Viljem Hasenbichel pred vhodom v Edvardov rov v premogovniku Stranice na Polajni leta 1945, po končani vojni (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla)

skuješ nemški tečaj, glej, da se takoj naučiš nemški. Našo vojsko je začel podpirati koncem leta 1943 in to z živežem, obleko in municijo. Ljudje so govorili, da je bil kulturbundovec, posedoval je tudi rdečo legitimacijo.«

Viljem Hasenbichel se je branil:

»V Kulturbundu nisem bil. Bil sem pa res član moškega pevskega zbora v Konjicah. To je bilo v letih 1925 do 1928 ... Res pa sem bil celenfirer na Stranicah od jeseni 1941 do julija 1943 ... Naznanil nisem nikogar ... Moj rudnik je v začetku okupacije zelo slabo stal. Nemci so mi obljubili finančno podporo, ki je pa potem ni bilo. Zaradi tega sem moral v avgustu 1943 ustaviti obrat ... Partizane sem jel podpirati v jeseni 1944 ...«

Kot tožnik je nastopil tudi član SNČ, župnik Franc Šmon, ki je Viljema Hasenbichla obtoževal, da je na Stranicah organiziral ljudi proti njemu ter da je sopolpisal prijavo zoper njega, na osnovi katere je bil zaprt v Mariboru. V prijavi še dodaja:

»... Že takoj na začetku pa se je proti meni organiziral tamkajšnji Heimabund. Na to so me

opozarjali razni blokfirerji in celenlajterji iz konjiške občine. Zaradi tega sem postal pozoren in sem res opazil, da je prvoobtoženčev fant, ki je bil star kake 4 (štiri) leta in ni znal niti besedice slovensko, stalno za menoj, kamorkoli sem se ganil ...»

Obtoženi Viljem Hasenbichel se je branil:

»Ovadbe zoper Šmon Franca nisem podpisal, niti sem vedel, da je bila sestavljena, bil pa sem funkcionar Heimatbunda na Stranica. Moj sin, ki ga omenja priča, je bil na Stolzalpi v zdravilišču od decembra 1941 do avgusta 1942. Če je priča res bral moj podpis na prijavi, je bil falzificiran ...«

Sklep SNČ je bil, da se obtoženemu Viljemu Hasenbichlu dosodi kazen: **izguba narodne časti za dobo 6 (šestih) let.**

Usodo lastnika rudnika Stranice Viljema Hasenbichela pa je določala država. Na osnovi odločbe Ministrstva za industrijo in rudarstvo v Beogradu je bil leta 1946 premeščen v Makedonijo. Tu je delal kot tehnični vodja v mnogih rudnikih. Prezidij narodne skupščine FNRJ iz Beograda ga je 31. 12. 1949 odlikoval z ordenom dela III. reda. Leta 1954 je bil premeščen v rudnik Ljubija, kjer je bil zaposlen do upokojitve.

V Makedonijo sta odšli tudi njegova žena in enoletna hči Barbara, sinova Bogo in Vili pa sta ostala v Sloveniji. Starejši Bogo je živel pri teti v Ljubljani, mlajši Vili pa je bival v internatu

Cankarjev dom v Ljubljani. Tako je oblast razbila družino Hasenbichel.

Po nalogu Ministrstva za industrijo in rudarstvo je 24. decembra 1945 opravil ogled inž. Ernest Čuček. Napisal je poročilo in v njem naslednje zanimive ugotovitve:

»Premogovnik Stranice je v nižjih predelih jame, kjer se je do leta 1943 pridobival premog, potopljen. Izgleda, da se je prenehalo obratovati deloma zaradi vojnih dogodkov, deloma radi zmanjšane rentabilnosti obrata ...

Prejšnji lastnik rudnika Hasenbichel, katerega sem ob tej priliki osebno obiskal, se je, v kolikor mi je znano, že več let pred zadnjo svetovno vojno boril, pri največji štednji, s finančnimi težavami, ki so izvirale iz neugodnih jamskih razmer, čeprav so bili njegovi režijski stroški minimalni, ker je vso tehnično in administrativno delo opravljal sam ...

Po osvoboditvi se je Hasenbichel na zahtevo oblasti, da ponovno odpre jamo, odločil, da poišče sloj čim bližje glavnemu izvoznemu rovu, ne pa v prvotni globini ... Začel je s čiščenjem starega rova, oddaljenega 165 metrov od ustja Edvardovega rova, da doseže lečo sloja, ki bi prišla za odkopavanje v poštev v daljini cca. 300 metrov. Pri tem se je posluževal starih jamskih kart, ki obstajajo iz časa daleč pred prvo svetovno vojno, kakor tudi izpovedi starih rudarjev, da se je na tem mestu nahajal premog. Na stari karti, katero mi je uprava rudnika predložila na vpogled, sem

JUNAKOM BORBE SLEDE JUNAKI DELA

★

Opozorilo!
Delovni izkaz se mora varno hraniti in na zahtevo pokazati oblastem. Izkaz je javna listina. Vsaka zloraba se kaznuje.

★

V DELU JE KLJUC DO SRECE IN BLAGOSTANJA

Delovna izkaznica št. 21118

Priimek (pri poročenih tudi dekleški priimek): *Hasenbichel*

Ime: *Viljem*

Rojen: *2. 10. 1904*

Roj. kraj: *Ljubljana*

Okraj: *Slov. Konjice*

Poklicna stroka in vrsta: *teh. masinstvo*

Bivališče: *Slov. Konjice*

Ulica: _____ St.: *7*

St.osebne izkaznice: _____

Delovna izkaznica, ki velja do preklica. Delodajalec mora o spremembah, razpisu in hrambi vsa dela obvestiti v pisni obliki.

Ljubljana dne 28. 7. 1945

Hasenbichel Viljem

(lastnoročni podpis lastnika)

Izpolni

1	2	3
Ime in sedež obrata (podjetnika, pečat, trdnost)	Vrsta podjetja ali obratnega oddelka	Začetek zaposlitve
<i>RUDNIK STRANICE</i>	<i>28/2</i>	<i>29/5</i>
<i>Lorenz Hasenbichel</i>		
<i>SLOV. KONJICE</i>		

Pri vsakem izvršenem vpisu v delovno izkaznico

podjetnik

4	5	6
Vrsta zaposlitve (po možnosti točno navesti)	Prestanek zaposlitve	Podpis delodajalca
<i>28/2</i>	<i>28/2</i>	<i>29/5</i>
<i>1945</i>		<i>Hasenbichel</i>

mora delodaj. pisмено obvestiti javno borzo dela

Delovna izkaznica upravnika Viljema Hasenbichla (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla)

mogel ugotoviti, da so zaznamovana v zgoraj omenjeni oddaljenosti nad tem rovom stara odkopna dela, pod njim pa kratek vpadnik s cca. 30 metrov dolgim smernim hodnikom. Na karti sem našel na tem mestu beležko 1,50 do 3,80 metrov premoga.

Hasenbichel je očistil cca. 15 metrov rova, nato pa se je nadaljevalo delo pod vodstvom delegata Ministrstva za industrijo in rudarstvo iz premogovnika Pečovnik ...

Za nadaljnjo prodiranje je pa nujno potrebno, da se pristopi čimprej k umetnemu zračenju delovišča, ker je postal zrak v zadnjem času težak in slab ...

Sedaj je zaposleno na rudniku 21 delavcev, ki delajo v 3 tretjinah, in 1 obratovodja z rudarsko šolo. Spričo zgoraj omenjenih ugotovitev predlagam, da se nadaljuje s čiščenjem navedenega rova, dokler se ne doseže premogovega sloja, oziroma vpadnika tj. še nadaljnjih 100 oziroma 120 metrov ...

Delo na odpiranju jame opravičuje predvsem prvovrstna kakovost straniškega premoga, ki je povsod iskan radi dobre porabe za kovaške svrhe.

Nadalje predlagam, da se začne čimprej z odkopavanjem premoga na izdankih tj. na tkz. »Beršniku«, ki se nahaja v neposredni bližini rudnika, kjer bi se moglo pri zaposlitvi 6 delavcev nakopati do 2 toni premoga ...«

Naslednje leto (8. junija 1946) je ing. Ernest Čuček po nalogu Ministrstva za industrijo in rudarstvo opravil ogled v spremstvu upravnika ing. Lipužiča in predsednika sindikata. Napisal je daljše poročilo z že znanimi ugotovitvami in naslednjimi zaključki:

- a/ da se odobri dokončno raziskavo sloja v obliki, kakor sem odredil na licu mesta. Upravi rudnika je naročeno, da morajo biti ta dela končana v roku največ enega meseca.
- b/ da se po dokončani raziskavi forsirano pobere premog iz varnostnega stebra in to samo one partije sloja, čigar debelina znaša iznad 50 cm.
- c/ da se po izkopu varnostnega stebra ustavi vsako delo na rudniku.
- d/ da se po likvidaciji jamskega obrata prodajo ali odstopijo celokupne premičnine in nepremičnine.

e/ da se takoj premesti na katero drugo podjetje strojnega predelavca Ivančnik Franja, ki rudniku po izvršenem popravilu lokomotive ni več potreben.«

Takrat je bilo zaposlenih 18 delavcev in obratovodja. Zgornje poročilo je pomenilo slovo Straničanov od premogovnika. Pojavljajo se sicer nedokazane trditve, da so takoj po vojni v nekatere rove zmetali pobite, ki so tu mimo bežali proti meji z Avstrijo, in da je rudnik zaprt zaradi tega razloga.

Dokončno je zadevo premogovnika na Stranica zaključila komisija, ki je pregledala vso dokumentacijo in teren na Stranica, v Zrečah, Radani vasi, Ljubnici, Makolah, Šegi in Hrastovcu.

Člani komisije so bili:

- ing. Aleksander Blažek, Zvezni zavod za gospodarsko planiranje Beograd,
- ing. Branko Vukanović, Zvezni geološki zavod Beograd,
- ing. Danilo Jelenc, direktor Geološkega zavoda Ljubljana,
- ing. Milan Hamrl, geolog Geološkega zavoda Ljubljana,
- ing. Franjo Kenda, rudarski inšpektor, Ljubljana,
- ing. Boris Lavrenčič, Inštitut Boris Kidrič Ljubljana,
- Viljem Hasenbichel, rudnik Ljubija,
- ing. Dušan Pipuš, tehnični direktor rudnika Velenje,
- Rudolf Mavsar, šef merništva rudnika Velenje.

Komisija je 19. aprila 1957 sestavila zapisnik, pisan v srbskem jeziku, v katerem za straniški rudnik ugotavlja:

»U Straniškom sloju vršena je eksploatacija na dužini od oko 1 km u severnom krilu ovog područja. Sloj je sočivastog karaktera sa većim izjalovljenima i tektonskim poremećajima. Močnost sloja iznosila je do 1,20 m, a kod Lubnice i do 2 m. Otkopavanje sloja vršilo se samo preko 30 cm močnosti. Eksploatacija se vršila kroz nekoliko decenija na proizvodnjom od oko 10 tona dnevno.

Ovaj sloj je bio prema severu ograničen izja-

lovljenjem odnosno isklinjenjem, a prema jugu većim tektonskim poremećajem. Prema razpoloživim kartama može se zaključiti, da je sloj u ovom predelu skoro potpuno otkopan.«

Komisija je ugotovila, da imajo vzorci premoga iz straniškega premogovnika lastnosti koksa, zato je predlagala, da je pred končno odločitvijo treba izdelati detajlne geološke karte za področje Zreče-Stranice-Radana vas v merilu 1 : 10 000. Izvršiti je potrebno tudi poizkusne izkope. Predlagala je tudi predračun potrebnih del v naslednjem letu. Ali je bila ideja uresničena, pa ni znano.

Plinarna Celje nekaj let izkoriščala premogovnika na Stranica

Kmalu po končani vojni so razmišljali, da bi zopet oživili delo v straniškem premogovniku.

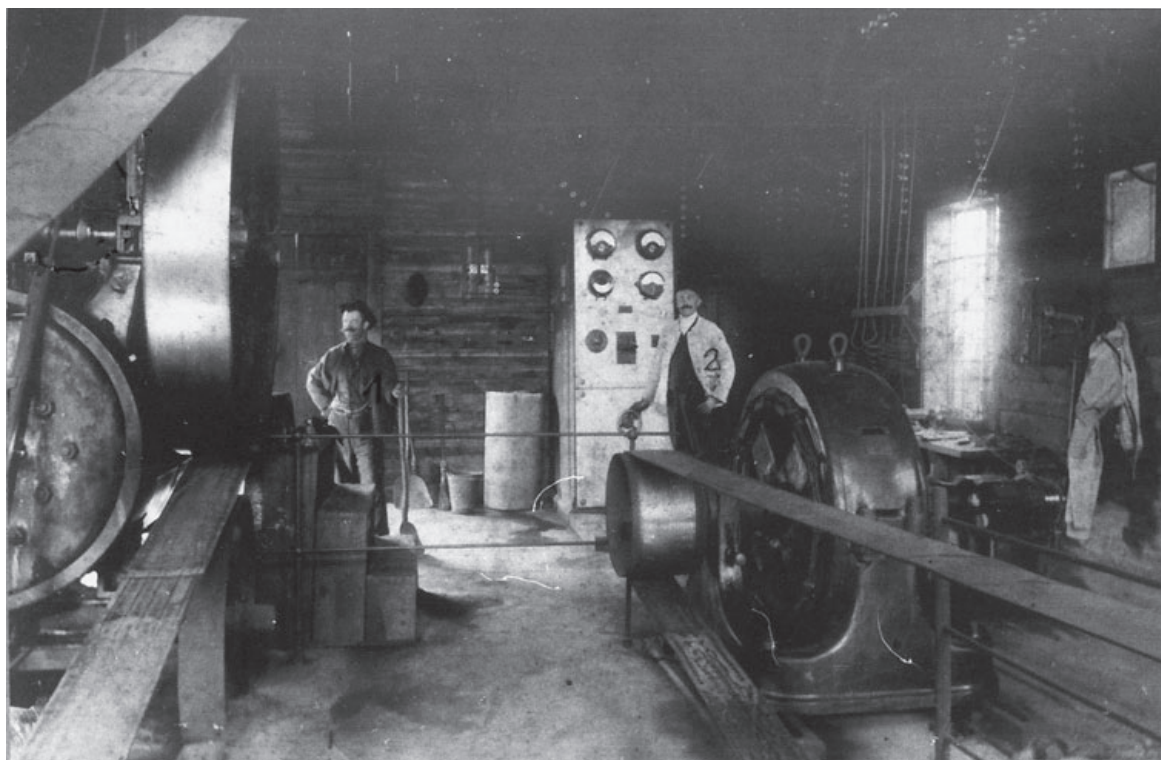
V Celjskem tedniku z dne 19. 4. 1957 beremo:

»Premog v okolici Zreč in Slov. Konjic

V okolici Zreč in Slov. Konjic so v zadnjih tednih pričeli temeljito raziskovati ležišča premoga. V tem področju je bilo svoječasno že več rudnikov (Stranice, Radana vas, Križevac), ki pa so bili pozneje opuščeni, med njimi zadnji na Stranica leta 1946. Pred nekaj leti so nekaj malega izkopavali v Križevcu, kar pa so zopet opustili. Premog na Stranica ima zelo mnogo kalorij ter je zlasti primeren za kovače. Predvidevajo, da ga bodo lahko predelovali tudi v koks. Prva začetna dela so že v teku na Stranica, v kratkem pa bodo s pripravljalnimi deli pričeli še na nekaterih drugih lokacijah.«

Plinarna iz Celja je pričela z izkopom premoga leta 1957. Delali so na dveh lokacijah: pri Gornjem Zazijalu, naselje Ljubnica, in na Triebhofu, naselje Zabork (lastnik zemljišča Tič). Pri Gornjem Zazijalu so delali le dve leti, na Triebhofu pa do leta 1960. Pri delu niso upoštevali vseh predpisov, saj so le »ropali« premog. V jamah so delali domačini. **Jože Kotnik** je o delu v teh dveh premogovnikih povedal:

»Premog je bil zelo kvaliteten, zato ga je celjsko podjetje tudi kopalo. Nakopali smo ga okoli

V strojnici premogovnika Stranice leta 1918, kurjač Matija Adamič in strojnik Franc Ojstršek (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla)

dve toni na dan. Iz premogovnika pri Gornjem Zazijalu so ga vozili z volovsko vprego in vozom do ceste Prevolje-Zreče do Spodnjega Zazijala (približno 1 km), od tu pa s tovarnjaki v Celje. Z voli so vozili **Anton Rošer** ter sestre Marija in Veronika Zazijal.

Iz premogovnika Triebhof pa so ga s tovarnjaki vozili v Celje. Zaposleni so bili naslednji rudarji:

- Jože Kotnik - Spodnji Prevolški, vodja izmene,
- Anton Pungartnik - Golčar (delal že na Polajni),
- Jurij Rošer - Vravor,
- Stanko Korošec - Gornji Prevolški,
- Alojz Steble - Gornji Mravljak, vodja izmene (delal že na Polajni),
- Ignac Jakop - Mravljak,
- Anton Korošec - Gornji Prevolški,
- Franc Žnidar - Buč (delal že na Polajni),
- Jurij Hrovat - Skutnikov Jure,
- Anton Slemenšek - Pavlakov.

Delali smo v treh izmenah. V jami so bile lese-ne tračnice. V jašku smo vozičke s premogom dvigali z vitlom na električni pogon. Jame smo kopali v različnih višinah, odvisno od debeline premogove plasti. Ponekod je bil rov tako nizek, da smo se plazili po trebuhu. Jame smo podpirali z jam-

skim lesom. Imeli smo tudi jamske svetilke. Vkljub preprostemu delu nismo imeli nesreč. Premog smo kopali tako, da smo ročno zvrtili luknjo v premog, namestili eksploziv in ga razstrelili.

Spominjam se zadnje zvrtnane luknje. Običajno je vsaka mina kar močno počila, pri zadnji mini pa se je slišal le zamolkel pok. Nato pa je jama pričela zalivati voda. Naleteli smo na star poplavljen rov premogovnika, ki je bil že davno opuščen. Z deli smo zaključili, od takrat se v naših krajih nihče več ni ukvarjal s kopanjem premoga.

Delo v premogovniku je bilo zelo težko, toda plačilo je bilo primerno. V primerjavi z zaslužki drugih delavcev smo prejeli dvojno plačo.»

Kronika župnije Stranice

Tudi v kroniki župnijske cerkve na Stranica h je napisano:

»V letu 1957 na Polajni niso več kopali premo-ga – najbrž so črni zakladi izčrpani – pač pa so začeli kopati premog julija blizu Tiča v Zaburku, pa voda jih je ovirala pri delu, ker se je zbirala v rovu. V oktobru pa so začeli kopati premog blizu Gornjega Zazjale, tu so naleteli na iste težkoče, zopet se je začela nabirati voda. Ne vem, kako bo šlo to delo od rok.«

V kroniki za leto 1960 pa je zapisano:

»Delo v premogovniku ustavljeno. Po parletnem delu v premogovniku blizu Tiča so z delom nehali radi težkoč pri izkopavanju, izkopali so mnogo premoga. V Ljubnici so že prej ustavili delo. Pri raziskovanju terena drugod niso zasledili pre-moga. Tako bodo nekateri delavci ob zaslužek.«

V premogovniku Stranice je dolgo let delal Matija Adamič (1884–1961), ki je o delu in življenju rudarjev pripovedoval svojim otrokom. Njegove pripovedi je zapisal daljni sorodnik Marjan Stramšak.

V premogovniku na Stranica h so kopali visokokaloričen črni premog, ki so ga imenovali »štajnkoln«. Bil je posebno primeren za kovaško obrt, zato je bil nad premogovnikom napis »kovaški ugljen«. Proizvodnja je ves čas obratovanja znašala okoli 10 ton premoga na dan. Premogovnik je zaposloval od 35 do 80 rudar-

Anton Rošer in Jože Kotnik (foto: Jože Baraga, julij 2011)

jev. Običajno je bilo sedem voznikov vagončkov (laufarjev) in 30 kopačev (hauerjev), od teh sta bila dva predkopača (forhauerja), ki sta bila tudi vodji izmen. Predkopača sta bila starejša rudarja, ki sta dobila ta položaj zaradi dobrega dela in dolgoletnih izkušenj in ne zaradi višje izobrazbe. Zapisovala sta delovne ure rudarjev, merila, koliko premoga je bilo izkopenega, in če učinek ni bil zadovoljiv, sta lahko od vodstva zahtevala zamenjavo rudarjev. Vsak kopač je imel svojega pomočnika (Ierhauerja).

V jami so delali rudarji v skupinah, najmanj dva, navadno pa po trije (kopač, pomočnik in voznik). Včasih je bila ekipa sestavljena iz dveh kopačev, dveh voznikov in enega pomočnika. V odkopu je lahko delalo skupaj po pet ali šest rudarjev, v rovu pa le trije. Ekipe je določilo vodstvo, rudarji pa so lahko sami izrazili svoje želje, kar se je dogajalo redkeje.

Strelna mojstra sta bila dva, po eden v izmeni. Morala sta opraviti minerski tečaj. Kopala sta tako kot drugi rudarji v jami, poleg tega pa raz-

streljevala in pazila na strelivo.

V leseni stavbi, v katero so vozniki praznili vozičke, je bilo zaposlenih šest žensk iz rudarskih družin, ki so prebirale premog.

Premogovnik je imel svojo tesarsko in kovaško delavnico ter strojnico, v kateri so delali strojnik in dva kurjača ter delavci pri vitlu in črpalkah. Kurjača sta morala opraviti izpit v Celju, pri črpalkah in izvoznih vitlih pa ni bila potrebna posebna izobrazba, zato so delo opravljali pomočniki kopačev ali starejši vozniki.

V premogovniku so pričenjali delati fantje s šestnajstimi leti. Pred sprejemom so jih zdravniško pregledali. Vsak začetnik je moral biti najprej štiri leta voznik, nato pa dve leti pomočnik kopača. Če je bil dober in zanesljiv delavec, je bil nastavljen za kopača.

Delavci so dobivali plače vsak mesec, vendar tako, da so sredi meseca dobili akontacijo plače (približno 40 % plače), ostalo pa na koncu meseca. Kopači so lahko sami izračunali, koliko bodo zaslužili, ker so bili plačani na akord. Vsako

Družinska slika Matije Adamiča in njegovih otrok. Sedijo: Pepca, Adolf, oče Matija, Edvard, Elica; stojijo: Avgust, Fanika, Bernard, Ljudmila, Albin (vir: zasebni arhiv Majde Fijavž Adamič).

Pogled na strojnico premogovnika Stranice na Polajni leta 1930 (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla)

plačo so rudarji proslavili v gostilni. Delavci so bili pokojninsko, nezgodno in bolniško zavarovani pri bratovski skladnici v Velenju. Polovico prispevka so dajali od svojega zaslužka, polovico pa je prispeval lastnik premogovnika. Po prvi svetovni vojni so bile plače nizke, zato se je predstavnik delavcev sestal z lastnikom premogovnika in zahteval zvišanje plač. Lastnik sprva ni hotel popustiti, zato so delavci nekaj dni stavkali. Pričetek stavke je bil 13. januarja 1923. Pokazala se je neenotnost stavkajočih; nekateri so se med stavko vtihotapili v jame na delo, ker so se bali, da bodo izgubili službo. Organizatorji stavke so bili člani Socialnodemokratske stranke, ki so bili

kasneje odpuščeni. Delavci so dobili malenkost višje plače. Šele ko je bil sprejet zakon o minimalni plači, je lastnik moral zvišati plače. Delavci so bili razvrščeni v štiri skupine. Vozniki in drugi pomočniki so zaslužili 500 dinarjev na mesec, pomočnik kopača 600 dinarjev in kopači od 800 do 1000 dinarjev.

Rudarji so delali v treh izmenah, v nočni izmeni so delali po potrebi, drugače pa so opravljali vzdrževalna dela. Prva izmena je delala od 6. do 14. ure, druga od 14. do 22. ure in tretja od 22. do 6. ure. Izmene so menjevali vsak teden. Vodstvo premogovnika je delalo le dopoldan, prav tako kovač in tesar ter ženske v separaciji. Na delo so hodili peš, le lastnik premogovnika se je vsak dan pripeljal iz Konjic s kočijo.

Z elektriko je premogovnik oskrbovala parna turbina, ki so jo kurili s premogom, potrebna je bila za pogon vodnih črpalk, prezračevalnih naprav in osvetljavo rovdov. Poleg tega so rudarji uporabljali še svetilke na karbid, še prej pa oljenke.

Delovno obleko si je priskrbel vsak sam – to so bile ponošene vsakdanje obleke. Za malico so prinesli kruh, nekateri tudi kuhan fižol, ki so ga nadevali kar v žepe. Alkohola niso smeli nositi na delo, za vodo pa je bilo poskrbljeno v jamah. Odmorov ni bilo, zato so malico pojedli kar med delom.

Nedelje so bile proste. Dela prost je bil tudi 4. december, god sv. Barbare, zavetnice rudarjev. Tega dne so šli vsi delavci iz premogovnika v spremstvu z glasbo v cerkev, potem pa v gostilno pri Arzenški na Stranica. Tam jim je lastnik plačal kosilo, pijačo in muzikanta ter vsakemu še enodnevni zaslužek. Z rudarji so prišle tudi žene in zabava je potekala do desetih zvečer.

Med prvo svetovno vojno so bili v premogovniku zaposleni Ukrajinci, ki so z družinami zbežali od doma. Približno eno leto so stanovali v Vitanju. Družili so se pretežno s svojimi.

Rudarji takrat niso imeli uniform. Med vojnama so uporabljali še zastavo Južnih železnic. Pozdravljali so se s »srečno« ali »Gluck auf«.

Nekateri rudarji, predvsem samski, so pred prvo svetovno vojno odhajali v tujino, predvsem v rudnike v Leoben in Koflach, od tam pa v Porurje in Ameriko. V Leobnu sta živela po dva rudarja skupaj. Vsak je delal v drugi izmeni, tako da je

Rudarji ob praznovanju godu sv. Barbare, 4. 12. 1928.

S harmoniko Ivan Korošec, ni rudar; sedijo: Gregor Korošec - Maličev Grega, Ferdo Hribernik - Iberški, Avgust Stračaneč, obratovodja, Viljem Hasenbichel, lastnik premogovnika, Martin Fijavž - Gradišnik, Franc Ojstršek, strojnik, Matija Adamič, kurjač;

druga vrsta: Ludvik Hočnik - Hoški Ludvik, Štefan Bornšek - Fajgelnov Štefek, Anton Vanušek - Videnšek, Marija Jakop - Tončuhova Micka, Bernardka Zlodej - Pobrežka, Amalija Jakop - Tončuhova, Frančiška Ostruh - Knezova, Monika Krančan - Steničnik, Katarina Mumel - Petruhova Katra, Ivan Ostruh - Knez, tesar, Franc Kvas - Nenčev, kovač;

tretja vrsta: Henrik Petrin, avtoprevoznik iz Konjic, Anton Šteble - Štiple tesar, Anton Sojč - Obrčev Tonček, tesar, Franc Kremer - Štrikerjev, Matevž Krančan, Pavel Jakop - Tončuhov Pavlek, Pavel Pungartnik, Alojz Šteble, Antonov sin, Anton Vedečnik iz Konjic, Ivan Zlodej - Pobreznik, Peter Hrovat - Kangler, Ignac Pungartnik - Bajtni Nacek, Leopold Krašan - Tajhmaštrov Polda, Martin Slemenšek - Pavlak, Anton Ravnak - Dolančev, Štefan Adamič - Oplošnjakov, Blaž Konec - Brdujekov, Ignac Kotnik - Prevolnik, Franc Ostruh - Anželak, Franc Iršič - Blažuh, Franc Iršič - Blažuhov, sin predhodnega;

četrt vrsta: Anton Sodin - Sodinov, Jožef Švab - Golčarjev, Jurij Švab - Golčarjev, Franc Gorenak, Franc Zazijal - Jančičev, Jakob Zazijal - Jančičev, Anton Kos - Božjak; rudarje je prepoznal Janko Iršič
(vir: zasebni arhiv Franca Šeta).

Stranice, premogovnik na Polajni. Anton Rošar kaže, kje je bil vhod v rudnik (foto: Martin Mrzdovnik, 4. 7. 2009).

eden kuhal kosilo en teden, drugi pa naslednji teden. Domov so prihajali le enkrat na leto, takrat pa so hoteli pokazati, da so gospodje. Iz Celja so se pripeljali s kočijo, na rokah pa so imeli zlate prstane. Po vojni so se zaposlovali tudi v Zagorju in Trbovljah.

V vodstvu premogovnika so bili rudniški nadzornik (štajger), višji nadzornik (oberštajger), zemljemerec in lastnik rudnika. Vsi so bili strokovnjaki. Nadzornik je od časa do časa zapustil pisarno in prišel na ogled v jamo. Višji nadzornik je lahko odslovil delavca, ki je storil kakšen večji prekršek. Zemljemerec je sproti opravljal meritve v premogovniku in risal karte. Lastnik premogovnika je vodil prodajo premoga in knjigovodstvo.

Premog so vozili kmečki prevozniki s konji na železniško postajo v Konjicah. Veliko premoga so pošiljali kupcem na Hrvaško, na Stranice pa so prišli tudi kupci sami.

V premogovniku so delali predvsem mali kmetje iz bližnje okolice, pa tudi premožnejši kmečki sinovi, ki so ob prevzemu domačije morali izplačati ostale dediče. Kljub skromnim plačam so rudarji živeli bolje kot dninarji in gozdni delavci.

Pomembno je bilo tudi to, da je bilo zagotovljeno stalno delo. Rudarji so bili starostno zavarovani in so dobivali pokojnine. Mnogo delavcev premogovnika na Stranicah si je z dohodki zgradilo svoje hišice.

S premogovnikom so trgovali tudi okoliški kmetje, saj so za podpore v jamah prodajali smrekov ali hojev les, ki so ga delavci sami razžagali na pravo mero.

Leta 1975 pa je nekdanji lastnik premogovnika Stranice povabil vse še živeče delavce premogovnika na srečanje v gostilno v Vitanju. To je bilo prvo takšno srečanje po drugi svetovni vojni. Njegova želja je bila, da se na vse nagrobnike straniških rudarjev vkleše rudarski znak.

Viljem Hasenbichel je o svojih doživljajih pripovedoval hčerki Barbari, ki se spominja, da je ob srečanju na Stranicah takratni minister za industrijo Franc Leskovšek - Luka rekel njenemu očetu, da mora sedaj v Makedonijo, ko se bo pa vrnil, ga bo čakala vrstna hišica v Velenju. Kot mnogo obljub se tudi ta ni uresničila.

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **BARAGA**, Jože (ur.), 1996: *Zbornik Konjice z okolico*. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice.
- **MOHORIČ**, Ivan, 1978: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem. Zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knjiga 1, Osnove rudarskega dela*. Maribor: Založba Obzorja.
- **MOHORIČ**, Ivan, 1978: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem. Zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knjiga 2, Problemi vsakdanjega rudarskega dela, kronologija rudarjenja 1850–1941*. Maribor: Založba Obzorja.
- **MORLOT**, Adolf von, 1847: *Erläuterungen zur Geologischen Übersichtskarte der Nordöstlichen Alpen. Ein Entwurf zur vorzunehmenden Bearb. Der physikalischen Geographie und Geologie ihres Gebietes*. Wien: [s. n.].
- **MORLOT**, Adolf von, 1849: *Andeutungen über die geologischen Verhältnisse des südlichen Theiles von Untersteyer*. Wien: [s. n.].
- **MORLOT**, Adolf von, 1850: *Über die geologischen Verhältnisse von Oberkrain*. Wien: [s. n.].
- **ROLLE**, Fridrich, 1857: *Geologische Untersuchungen in der Gegend zwischen Weitenstein, Windisch-Gratz, Cilli und Oberburg in Unter-Steiermark*. Graz ([S. l.: s. n.]).
- **ROLLE**, Fridrich, 1857: *Geologische Untersuchungen in der Gegend zwischen Ehrenhausen, Schwanberg, Windisch-Feistritz und Windisch-Gratz in Steiermark*. Graz ([S. l.: s. n.]).
- **ROLLE**, Fridrich, 1856: *Geologische Untersuchungen in dem Theile Steiermarks zwischen Gratz, Obdach, Hohenmauthen und Marburg*. Graz ([S. l.: s. n.]).
- **ŠORN**, Jože, 1964: *Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja. Zgodovinski časopis, let. 18*. Ljubljana: 7–74.

- **ZOLLIKOFE**, Theobald von, 1864: *Höhen-Bestimmungen in Steiermark. Als Grundlage zum Entwurf d. hypsometrischen Kt. von Steiermark u. zum Gebrauch für Touristen zsgest. von Theobald von zollikofer u. Josef Gobanz*. Graz: [s. n.].
- **ZOLLIKOFE**, Theobald von, 1862: *Die geologischen Verhältnisse des südöstlichen Theiles von Unter-Steiermark*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.

Viri:

- **Arhiv** Republike Slovenije: Fond Rudarstvo, fasc. 113.
- **KROBAT**, Nina. 2011: *O nenavadnih pojavih v Osredku pri Zrečah, kjer je bil nekoč rudnik*. V: Novice, št. 1031. Slovenske Konjice.

Zahvala

Za pomoč pri nastajanju tega članka se zahvaljujem:

Viliju Hasenbichlu za večino dokumentov in fotografij, Antonu Rošerju in Francu Šetu za pomoč pri zbiranju gradiva na območju Stranic, Poloni Pipan Jančič za pomoč pri izdelavi katastrske karte Stranic.

Zahvala gre tudi tistim, ki sem jih omenil med tekstom.

Začetki in razvoj premogišč na območju Zreč od sredine 19. stoletja do njihove ukinitve v začetku 20. stoletja

Emil Lajh

Izvleček:

Prispevek obravnava kratek oris rudarjenja v Zrečah in ožji okolici od sredine 19. stoletja do 1. svetovne vojne. Rudarjenje s premogom se je v zreškem prostoru pojavilo že v prvi polovici 19. stoletja. Najprej so rudarili posamezniki, nato skupine in družbe. Jamske mere so bile v Brezjah, v Radani vasi v Zgornjih Zrečah in Jamniku, kopali pa so kovaški, dobro koksani črni premog, neznan v drugih predelih Slovenije. Vendar je tudi na tem področju bil premog prisoten v zelo malih količinah, zato so tanki, neenakomerni in tektonsko zelo porušeni sloji dopuščali zgolj skromno rudarsko dejavnost. Premogišča so upravljali različni lastniki – tako posamezniki kot družbe.

Ključne besede: Zgornje Zreče, Radana vas, Jamnik, premogišče, rudarji, izkop, Družba južnih železnic

Summary:

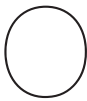
This article shall describe the mining activities in Zreče and its close surroundings from the mid 19th century until the First World War. The coal industry in the region of Zreče goes back to the first half of the 19th century. It was initiated by individual miners, who were followed by groups and companies. Cave measurements were in Brezje, Radana vas in Zgornje Zreče and Jamnik; coke hard coal was excavated, which was not familiar in other regions of Slovenia. However, there were only small quantities of

coal in this region; therefore, thin, unequal and tectonically destroyed layers allowed only moderate mining activities. Coal deposits were managed by different owners – individuals and companies.

Keywords: Zgornje Zreče, Radana vas, Jamnik, coal deposit, excavation, Southern Railway Company

- Emil Lajh, prof. zgodovine, Celje (e-pošta: emil.lajh@t-l.si)

Uvod

 zemlje ob stiku severnih in vzhodnega podaljška Južnih Karavank s Centralnimi Alpami vzdolž periadriatskega šiva in prečnega labotskega preloma je med geološko najzanimivejšimi v Sloveniji. Na njem obstaja še vrsta nepojasnjenih pojavov, med katere sodi tudi starost premogovnih plasti zreškega okoliša. To rudno bogastvo se je skrivalo pod Brinjevo goro, na južni strani naselja Gračič do Radane vasi, vzhodno od Zreč. Druge večje premogove plasti so bile odkrite v bližini naselja Stranice in nato v smeri Jamnika in Zgornjih Zreč.¹ Premogišča so bila majhna, zato njihov ekonomski pomen nikoli ni mogel biti kaj več kot obroben, kljub izredno visoki kakovosti premoga, neznani drugod po Sloveniji. V zvezi s kakovostjo je zelo zgodaj postala za geologe zanimiva razporeditev plasti, fosilnega inventarja in odloženih kamnin.

Podatki o sledenju in odkopavanju premoga v okolici Zreč, Stranic in Radane vasi so zaznavni že konec 19. stoletja. Avstrijski geolog Zollikofer je že leta 1859 prišteval premogovne laporje in peščene skrilavce pod radiastnimi apnenci v dolini Ljubnice in pri Zrečah

eocenu. Omenil je premogišča Gračič, Brezje, Letočno, Jamnik, Stranice in Ljubnica z debelinami premoga od enega čevlja do treh klafter.² Po raziskavah Ettinghausna in Riedla se je postopno ugotovilo, da v okolici Zreč ni premog samo v krednih, ampak tudi v mlajših terciarnih plasteh. Lega in pripadnost vseh teh plasti sta dolgo ostali nepojasnjeni. Teller je na prelomu iz devetnajstege v dvajseto stoletje raziskal predel Zreč in plasti nad rudistnimi apnenci prištel k oligocenu. In še bi lahko naštevati raziskovalce, ki so poskušali raziskati zanimivo in še danes nekoliko skrivnostno rudotvorje v Zrečah in okolici.

O premogiščih v Zrečah in okolici je slikovito pisal tudi domačin Janez Koprivnik v knjigi Pohorje.³ Zapisal je, da ima Pohorje premog samo ob vznožju, kjer se nahajajo mlajše tvorbe. Prisoten je le rjavi premog, medtem ko antracita in črnega premoga ni možno zaznati. Pod Brinjevo goro, v Brezju, Goleku, Ljubnici, pri Sv. Križu in v Jamniku pa je rjavi premog tako star, da se po obilici ogljika, ki ga ima v sebi (tj. 68,9–73,83 odstotkov), bliža črnemu premogu in je temu tudi po zunanosti (barvi, blišču, črtah) podoben. Vsled svoje starosti, množine ogljika in čistosti je rjavi premog teh nahajališč izvrstno kurivo, zlatti za stroje in tovarne. Skladi so po dolžini, širi-

1 Milan Hamrla, Prispevek h geologiji premogišč zreškega okoliša in uvrstitev njegovih premogov po odsevnosti. *Geologija let. 30*, Ljubljana, 1987, 343–390.

2 Prav tam.

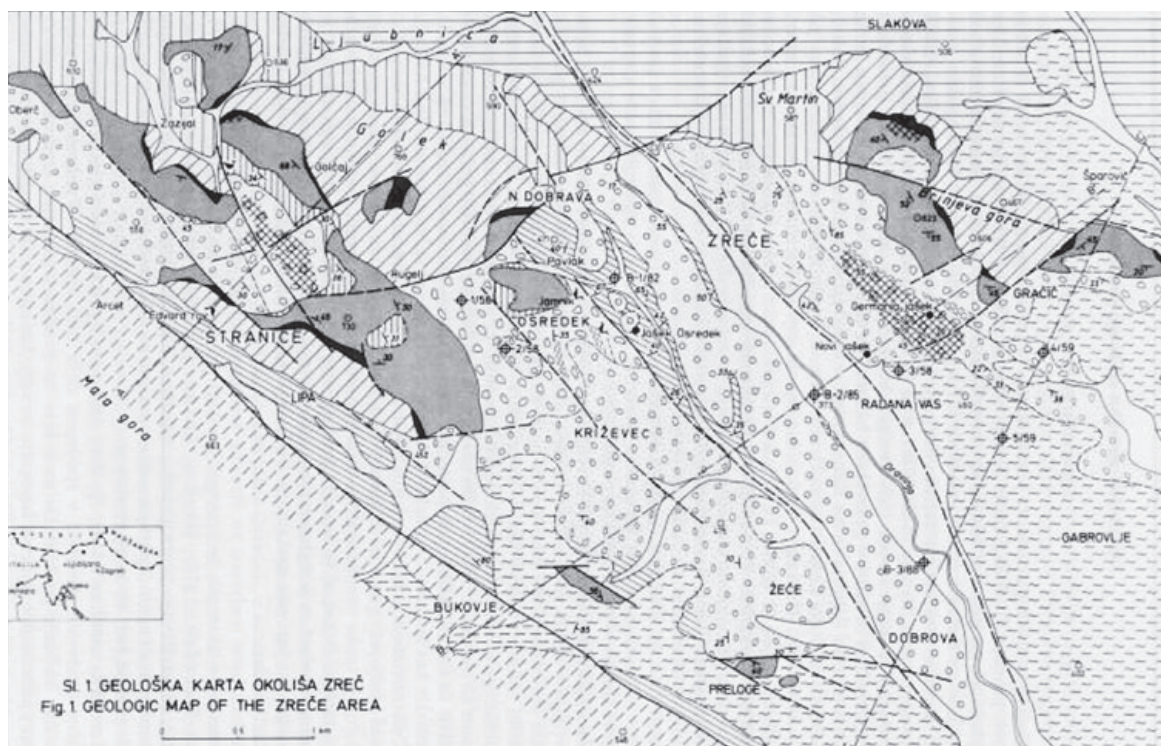
3 Anton Gričnik, *Janez Koprivnik in njegovo Pohorje*. Zreče, 1997, 389.

Zusammenfassung:

Der Beitrag handelt vom Bergbau in Zreče und näherer Umgebung seit der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. Der Kohlenbergbau tauchte schon in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts im Gebiet von Zreče auf. Anfangs wurde er von Einzelnen praktiziert, danach von Gruppen und Gesellschaften. Grubenmaße gab es in Brezje, in Radana vas in Zgornje Zreče und in Jamnik, und dort wurde Schmiedekohle, die gut verkokste Steinkohle, die man in anderen Gebieten Sloweniens nicht kennt,

abgebaut. Kohle war aber auch in diesem Gebiet in sehr kleinen Mengen anwesend, deswegen erlaubten die schmalen, ungleichmäßigen und tektonisch äußerst eingestürzten Schichten nur eine bescheidene Bergbautätigkeit. Kohlenlagerstätten wurden von unterschiedlichen Besitzern verwaltet – sowohl von Einzelnen wie auch von Gesellschaften.

Schlüsselwörter: Zgornje Zreče, Radana vas, Jamnik, Kohlenlagerstätte, Bergarbeiter, Abbau, Südliche Eisenbahngesellschaft

Geološka karta okoliša Zreč (vir: Hamrla, 1987: 348)

ni in debelini različni; debelina se razteza med 25 in 150 centimetri, dolžina in širina pa še nista natančno določeni.

Globlja sta dva sklada v Pučkovi jami pod Brinjevo goro, potem skladi v Brezju, v Ljubnici in Goleku so postlani v gosauske plasti zgornjekrednih tvorb; sklad v Radani vasi, zgornji sklad v Pučkovi jami, višji skladi v Ljubnici, sklad pri Svetem Križu in v Jamniku (zadnja dva sta južno krilo radanovaškega sklada in nista več v okrožju Pohorja) leže v ivniško-soških plasteh in spadajo v terciarno ali neogensko dobo.

Z izjemo redkih študij širše okolice (na primer Spitz, Winkler in Kieslinger) med obema vojnama ni bilo pomembnejših geoloških raziskav v zreškem okolišu. Pri starejših poskusih horizontaliranja zreške skladovnice je občutne težave povzročalo tedaj še nepoznano dejstvo, da obe strani periadriatskega šiva v geološki zgradbi med seboj vse do neogena nista primerljivi.⁴

4 Milan Hamrla, Prispevek h geologiji premogišč zreškega okoliša in uvrstitev njegovih premogov po odsevnosti. *Geologija* let. 30, Ljubljana, 1987, 354.

Po drugi svetovni vojni, v letih 1956 in 1959, je Geološki zavod Ljubljana raziskoval zreški premogovni okoliš. Za potrebe geološkega kartiranja so izvrtali pet globokih vrtin, razkopi in plitvi jaški pa so omogočili dostop do premogov, ki so bili tudi ustrezno preiskani. Raziskave so pokazale, da ni ekonomskih zalog premoga.⁵

Začetki izkoriščanja premogišč na območju Zreč

Do danes znane raziskave o rudosledjenju in izkopih premoga kažejo na začetke šele v sredini ali bolj verjetno v drugi polovici 18. stoletja. Vendar premogovništvo v takšnih oblikah in s še pomanjkljivimi znanji v naslednjih stotih letih (do približno leta 1850) ni imelo neposrednega gospodarskega učinka. Oblast je premog v glavnem priporočala za uporabo v tovarnah in nastajajočih industrijskih obratih. Zaradi pospeševanja gospodarstva je avstrijska oblast že v drugi polovici 18.

5 Prav tam.

stoletja v obliki odredb in z obljubo nagrad želela vzpodbuditi okrepljeno kopanje in s tem uporabo premoga.

Vsak, ki ga je tak posel zanimal, je potreboval posebna dovoljenja za vsako fazo dela. Območje, na katerem je imel iskalec izključno pravico do raziskovanja, se je imenovalo prostosled. To je bilo krožno zemljišče s polmerom 425 metrov. Toda, šele s končnim dovoljenjem za izkopavanje je imel na voljo izkopno območje, izraženo v jamskih merah.

Prvi pionirji – iskalci so se na Konjiškem pojavili razmeroma zgodaj. Najprej je bilo omenjeno ime nekega patra Steiza, sledil mu je Anton Weidinger. Prvega je poslala Štajerska kmetijska družba in kmalu je odkril premog. Najprej na Konjiški gori, tudi v okolici žičkega samostana in na hribu sv. Neže. Da se mu je takoj posrečilo odkriti ležišča premoga, lahko samo domnevamo, da so ga na ta mesta usmerjali domačini, ki so že pred njim vedeli za ta nahajališča. Podobno se je zgodilo varaždinskemu kovaškemu mojstru Jakobu Bottingerju, ko je našel premog leta 1768 na hribu sv. Neže in naslednje leto med Žičami in Konjicami. Nedvomno so tudi v tem primeru pomagali domačini. Po krstnih knjiga pa lahko sodimo, da so se v Zrečah s premogovništvom ukvarjali že v zgodnjih letih prve polovice 19. stoletja. Takrat so ob rojstvu otroka zapisali, da se je rodil sin ali hčerka kot filius ali filia montani (v prevodu to pomeni otrok rudarja).⁶ Na področju Zreč so od prve polovice 19. stoletja dalje rudarili sprva posamezniki, potem skupine in družbe, kot na primer Südsteirische Steinkohlengewerkschaft in mnogo kasneje Priv. Südbahngesellschaft, toda šele od leta 1900.

Na področju Zreč je v prvi polovici 19. stoletja pomembno vlogo odigral predvsem lastnik fužin Anton Bonaczy plemeniti Bonazza.⁷ Bonaczy je že leta 1826 prejel koncesijo za neke nove naprave s pogojem, da bo uporabljal v njih premog. Podobni pogoj je imela koncesija iz leta 1837. Kot večina

iskalcev rude je tudi Bonaczy rudosledil premog v raznih krajih. Med drugimi je že septembra 1842 rudaril v okolici Spodnjih Zreč, Žič, Žičke vasi, Jamnika, Sv. Križa in še kje.

Zreški kop je aprila 1845 ponujal v nakup erarju za 6040 florintov, kar pa je slednji odklonil.⁸ Ko so se v avstrijskem cesarstvu pripravljali na gradnjo železniške proge Dunaj-Ljubljana-Trst je rudarska uprava dobila nalogo, da za obratovanje bodoče železnice zagotovi potrebna fosilna goriva. Državi je pri kopanju premoga šlo predvsem za to, da bi bili kopi čim bližje železniški trasi zaradi cenejšega dovoza rude. Tako so že pred sredino 19. stoletja pregledali okoli sedemdeset krajev oziroma predvidljivih nahajališč, nato pa drastično zmanjšali njihovo število in se osredotočili le na nekaj bolj kakovostnih in količinsko dovolj zanimivih krajev.

Zanimiv je bil rudokop v Jamniku pri Zrečah, kjer so začeli kopati septembra 1845, vendar je začetni izkop bil ocenjen le na nekaj ton letno. Kupec je bila Plinska družba v Gradcu. Že leta 1847 pa so izkop zelo povečali. Odločilna je bila izjava predstavnikov avstrijskega Lloyda septembra 1846 v Trstu, da je vzorčni premog odlične kakovosti in da ga postavljajo v vrsto najboljših premogov. V Jamniku so v naslednjih letih izkopali neprimerno več premoga.⁹

Jamske mere so bile na Stranica, v Zaburku pri Stranica, Sv. Križu, Brezjah, Radani vasi in Sv. Florjanu pri Doliču. Kopali so za kovaštvo, in sicer koksov črni premog. Medtem ko so kovačije, na področju Zreč jih je leta 1865 obratovalo še okoli devet, pri svojem delu uporabljale oglje, je v drugi polovici 19. stoletja obratovala tudi železarna v Zrečah. Njen lastnik je bil Franc Tergavšek, ki se je že posluževal bližnjih premogišč. V bistvu je bila to večja kovačnica, v kateri so izdelovali poljedelsko in obrtniško orodje. Izdelke so v glavnem izvažali v plinarne na Dunaj, v Pešto in Gradec, uporabljali pa so ga tudi v graški valjarni.¹⁰

6 Župnijski arhiv Zreče, Župnijska kronika, 1. in 2. knjiga v rokopisu, 1850–1914.

7 Anton Bonaczy plemeniti Bonazza (Zoisov nečak) je umrl 14. decembra 1853. V poslednjih letih življenja je bil član sekcije za rudnike in tovarne v Štajerski trgovski in obrtni zbornici v Gradcu.

8 Jože Šorn, Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja. V: *Zgodovinski časopis let. XVIII*, Ljubljana, 1964, 45.

9 Prav tam, 57.

10 Milan Hamrla, Prispevek h geologiji premogišč zreškega okoliša in uvrstitev njegovih premogov po odsevnosti. *Geologija let. 30*, Ljubljana, 1987, 346; Emil Lajh, *Občina Zreče v času in prostoru*, Zreče, 2002, 139.

Rudniki v primežu novonastalih kapitalistov

V manj kot tridesetih letih (1851–1878) je nastalo kar triindvajset premogovnih družb (brez Trboveljske premogokopne družbe). Na ustanavljanje omenjenih družb je v sedemdesetih letih 19. stoletja verjetno vplivala Celjska rudosledna družba (*Cillier Schurfgesellschaft*) s sedežem v Celju. Ustanovila jo je skupina kapitalistov z namenom, da bi z vrtanjem in drugimi rudoslednimi (tudi ali predvsem geološkimi) deli na Spodnjem Štajerskem poiskali in nato načeli izkoriščati nova ležišča premoga. Seveda z veliko željo, da postanejo ti iskalci tudi investitorji v novonastalih obratih, da bodo sami upravljali in končno postali lastniki.¹¹ Več ali manj so bili ti rudniki znani že pred ustanovitvijo Celjske rudosledne družbe. Že v štiridesetih letih 19. stoletja so predvsem erarni rudosledci odkrili in v manjši meri izkoriščali več rudišč s črnim premogom.

Za preučevanje premogišč v Zrečah pa je bila pomembna Južnoštajerska premogokopna družba s sedežem v Vojniku. Ustanovljena je bila 10. aprila 1874, prav v času splošne gospodarske krize, nastale po velikem borznem polomu. Rudnike je kupilo pet Nemcev in en Avstrijec: Gustav Adolf Hartman, trgovec v Chemnitzu in pozneje tovarnar v Dresdnu, Eduard Keller, komercialni svetnik, prav tako v Dresdnu, Friedrich Christian Lannenstein in Sally Horschitz, oba trgovca v Hamburgu, Josef Herzog, notar na Dunaju, ter Louis Bergener, privatnik v Dresdnu. V dobrem letu je družba kupila enajst rudnikov. Rudnik v Zgornjih Zrečah je imel do tedaj Josef Dominik Tappeiner iz Gradca. Poleg teh je družba leta 1899 kupila še rudnik v Spodnjih Zrečah, ki je bil najprej last že omenjenega fužinarja Bonaczyja iz Mislinje, ki so mu rudarske pravice podelili s fevdnim pismom 9. septembra 1846. Pozneje je postala lastnica tega največjega premogovnika v Zrečah Ana

Sagnier.¹² Leta 1878 sta na dražbi kupila premogovnik Edo Candolini in Gustav Sparowitz. Prodala sta ga ob koncu stoletja Družbi južnih železnic.

Podelitvena listina za premogovnik v Zgornjih Zrečah v obsegu štirih jamskih mer je bila podeljena Tappeinerju 18. avgusta 1864. Odprli so ga v gozdu Jurija Kovača in Johana Koppa, vendar je po nekaj letih zamenjal lastnika in prešel v posest konzorcija Bergener. Slednji ga je prodal družbi v Vojniku. Jožef Dominik Tappainer se je pojavil tudi kot lastnik deležev v Jamniku, ki jih je kasneje odkupila Ana Sagnier. Vendar se je zapletlo pri dokončni prodaji, zato se je Emil Sagnier, upravnik rudnika, po pooblastilu družine Sagnier pritožil na rudarsko glavarstvo. Zapisal je, da »64. člen Splošnega rudarskega zakona predpisuje, da se vsako podeljeno izkopno polje, v kolikor z revirnimi statuti ni drugače določeno, v največ enem letu po pravnomočni podelitvi s soglasjem vseh lastnikov in podjetnikov vseh sosednjih rudnikov in zemljiških posestnikov izmeri in na površini zakoliči. Potem ko to s strani gospoda Tappainerja, lastnika izkopnega polja črnega premoga (Jožefovo polje), ki je sestavljeno iz dveh dvojnih in treh enojnih mer v Jamniku, Zg. Zreče, doslej še ni bilo opravljeno, gospa Ana Sagnier pa namerava v taisti obstoječ prosti kop po pooblastilu št. 1005 iz leta 1863 to polje zagnati in ga uporabljati ter doseči za to skorajšnjo podelitev, nima pa o položaju zgoraj opisanega izkopa nobenih podatkov, se čuti podpisani kot pooblaščenec te gospe v izogib morebitnih motenj posesti in iz njih izhajajočih nepotrebnih izlaganj ponižno prositi častljivo c. kr. rudarsko glavarstvo, da v smislu čl. 64 in 65 Splošnega rudarskega zakona na stroške lastnika rudnika Jožefa Dominika Tappainerja, ki je s tem zamujal, opravi izmero in zakoličenje do julija 1866.«¹² Po tem posredovanju je lastnica že meseca julija dobila vsa predpisana dovoljenja. V tem primeru so se pokazale prave birokratske zagate.

11 Jože Šorn, Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848–1918. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja let. VIII–IX*. Ljubljana, 1968–69, 42.

12 Prav tam; Ivan Mohorič, *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije*. Knj. 1, *Osnove rudarskega dela*. Maribor, 1978, 41.

Jašek Germania na razglednici iz okrog leta 1910 (vir: razglednica v lasti Danijela Leve Bukovnika)

Za premogovnik Hlastečno, ki je spadal v katastrsko občino Zgornje Zreče, je rudarsko glavarstvo v Celovcu 18. oktobra 1873 podelilo rajhovskemu konzorciju štiri jamske mere Elza in štiri jamske mere Gabriela. Zasebniki so si v začetnem obdobju prizadevali pridobiti obsežna ozemlja, v resnici pa so izkoriščali majhne parcele. Odkop v Radani vasi pri Spodnjih Zrečah je bil podeljen leta 1846 v izmeri ene navadne jamske mere. Kasneje je bil podeljen še odkop Brezje pri Zgornjih Zrečah z eno jamsko mero.

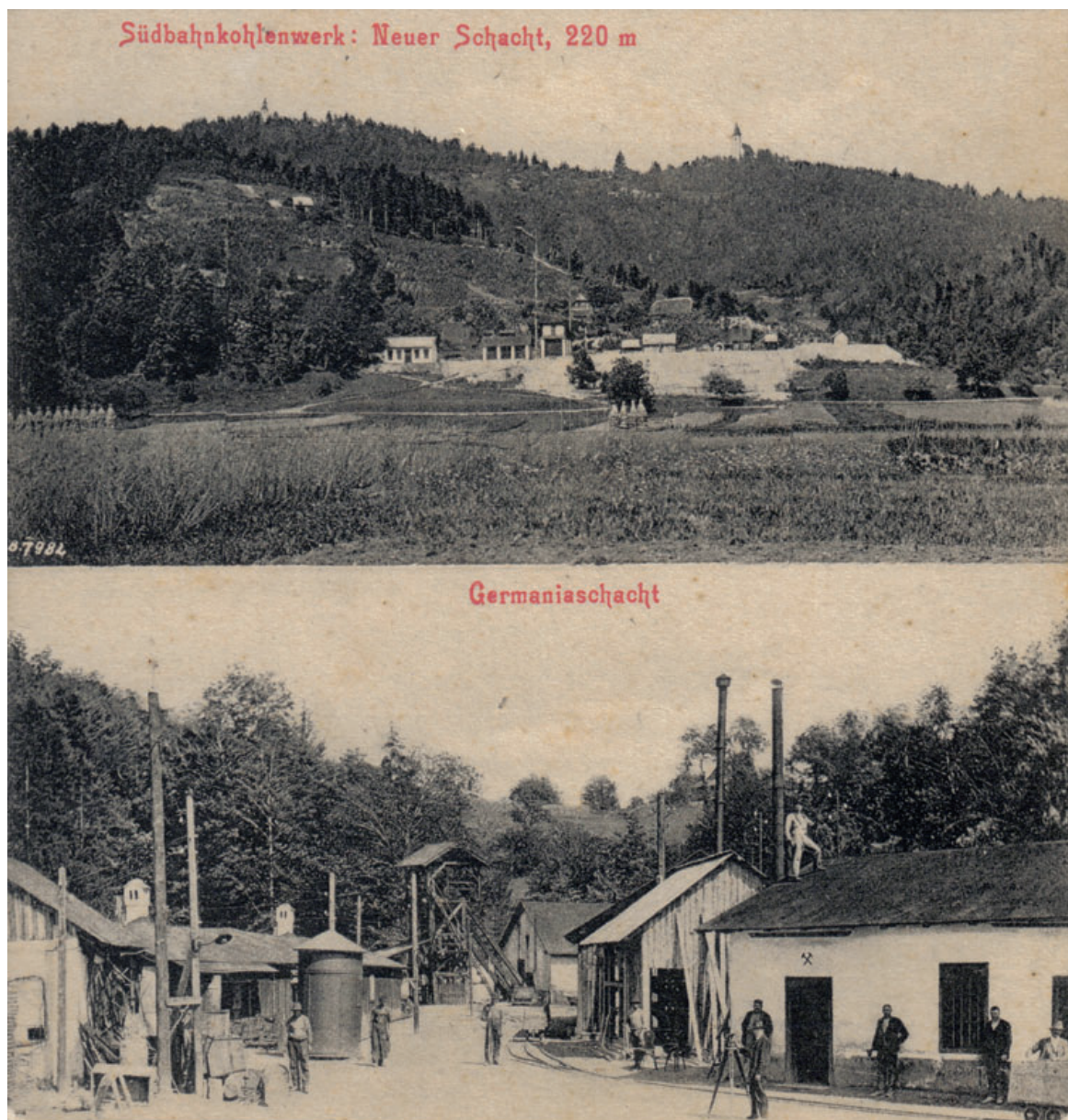
Delo v rudniku Radana vas je bilo najživahnejše v sedemdesetih letih 19. stoletja. Tudi sicer je bilo takrat največje zanimanje za konjiška premogišča, ker je prevladovalo mnenje, da vsebujejo črni premog visoke kalorične vrednosti. Toda Družba v Vojniku je obstala le dvanajst let. Zaradi prezadolženosti so jo prodali na prisilni dražbi in leta 1900 je večino premogovnikov odkupila Družba južne železnice z Dunaja in jih izkoriščala do prve svetovne vojne.

Nekaj malega o geološki problematiki

V premogovniku Radana vas so odkopavali premogov sloj v konglomeratno-laporskih plasteh. Odkopana je bila površina okrog 800 metrov po smeri in blizu 500 metrov po vpadu, ki je znašal med 30 in 80 stopinj. Za dostop in izvoz sta oskrbovala jaška Germania (70 metrov) in Novi jašek (200 metrov).

Pri povprečni produktivnosti sloja okrog $0,5 \text{ t/m}^2$ je znašala letna proizvodnja premogovnika med 5.000 in 15.000 tonami. Debelina premoga je bila med 0,4 in 2 metroma, sloj pa je bil ponekod precej jalovinast.¹³ Sloji premoga na tem območju so bili zaradi številnih gorotvornih presnavljanj močno raztrgani in ni mogoče govoriti o enotnem premogovem sloju. Obstajale so le posamezne kepe, ki so se ponavljale v nepravilnih oblikah. Zato ni bilo mogoče raziskati zaloge premoga z vrtanjem, ampak le z dovolj globokimi jaški in poševnimi progami. Zaradi velikih višin-

¹³ Milan Hamrla, Prispevek h geologiji premogišč zreškega okoliša in uvrstitev njegovih premogov po odsevnosti. V: *Geologija let. 30*, Ljubljana, 1987, 346.

Jašek Germania na razglednici iz okrog leta 1910 (vir: razglednica v lasti Danijela Leve Bukovnika)

skih razlik se ni dalo izkoristiti večjega območja z enim jaškom in združiti vse premetane sloje premoga.¹⁴ Tako so na Osredku v konglomeratnih plasteh iskali drugo krilo radanskega sloja in nadaljevanje straniškega zunaj ožje straniške kadunje. Izdelali so več rogov v pobočje ter

smerno in z vpadniki sledili tanek premogov sloj z vpadom 10 do 45 stopinj proti severovzhodu. Zaman je bil izdelan 101 m globok jašek Osredeka, v katerem so našli le sledove osredkovega in straniškega sloja.¹⁵ To pomeni, da je bilo potrebno za izkoriščanje določenega območja zgraditi več jaškov. Zaradi takšnih in podobnih ovir so lahko le v redkih primerih vpeljali strojni izvoz, v glav-

¹⁴ Ivan Mohorič, *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knj. 2, Problemi vsakdanjega rudarskega dela, kronologija rudarjenja 1850–1941*. Maribor, 1978, 167.

¹⁵ Milan Hamrla, Prispevek h geologiji premogišč zreškega okoliša in uvrstitev njegovih premogov po odsevnosti. V: *Geologija let. 30*, Ljubljana, 1987, 346.

nem pa so premog ročno odnašali. Za zračenje jam je zadoščalo naravno zračenje. Premog s tega območja se ni dal uskladiščiti, ker je zaradi izsuševanja celo pod ostrejšem v poletnih mesecih razpokal, celo razpadel in izgubil večji del svoje plinske vrednosti. Zaradi manjkajoče industrije je bila ob odkritju prvih skladov premoga proizvodnja neredna. Debeli premog so v glavnem uporabljali v gospodinjstvih in za kurjavo na splošno, medtem ko so drobni premog s pridom uporabljale opekarne, apnenice in drugi manjši obrati.

Ko pa se je za premogovnike začela zanimati Družba južnih železnic, so začeli ustanavljati posebne raziskovalne komisije, ki naj bi s svojim strokovnim znanjem omogočale kvalitetnejši, učinkovitejši, predvsem pa tudi varen izkop. V raziskave so se vključili tudi privatniki, med njimi Južnoštajerska premogokopna družba, ki je konec 19. stoletja za ta namen potrošila ogromno denarja, a brez večjih zadovoljivih rezultatov.

Dejansko so začeli uvajati nekatere tehnične izboljšave, ki so zelo olajšale delo v rudnikih. Iz jaška Germania v Radani vasi so začeli voziti premog s parnim vitlom 12 KM, medtem ko so skozi glavni jašek to opravljali s parnim strojem 30 KM. Premog so odpošiljali nesortiran. Proti koncu stoletja so do premogovnika v Radani vasi zgradili konjsko dovozno železnico.

Leta 1908 je Družba južne železnice v Spodnjih Zrečah začela graditi sledilni jašek, s katerim je dosegla globino 77 metrov. Odkopna dela so vodila skozi sivi peščeni lapor, čvrste konglomerate in rdeče mehke plasti laporja s šestdeset odstotnim padcem. Za poglobljanje jaška so namestili parni vitel. Naslednje leto se je sledilni jašek v Zgornjih Zrečah gibal v krovni v globino 173 metrov. Le nekaj mesecev kasneje so pri jašku Germania v električni centrali postavili ležeč parni stroj z močjo 60 KM. Pri novem jašku so zgradili tudi delavnico z nujno potrebnimi stroju na električni pogon. Delavnica je bila namreč povezana z električno centralo. Medtem so istega leta sledilni jašek v Zgornjih Zrečah z uporabo električnih vrtalnih strojev poglobili na celih 118 metrov. Leta 1911 so delavci Družbe v Zgornjih Zrečah s

prečnim rovom, ki so ga izkopali vstran od glavnega jaška, dosegli nov premogovni sloj in ga povezali z jaškom Germania.¹⁶ Prav tako so leta 1912 v Radani vasi opremili 200 metrov globok jašek z napravo na parni pogon za odvoz premoga in se hkrati lažje prebijali do drugih rogov. Leta 1912, ko so nadaljevali sledilna dela v povečanem obsegu in odkrili več novih rogov, so v Radani vasi opremili enega od sledilnih jaškov z dvigalom za rudarje.

Rudarsko življenje in delo v tem času

Rudarji v obravnavanih rudnikih so bili zaradi težkih pogojev dela sorazmerno slabo plačani. Po veliki gospodarski krizi okoli leta 1876, ko se je ekonomsko in finančno stanje stabiliziralo in so bili izkopi premoga v zavidljivih pozitivnih številkah, so bile plače za dvanajsturni delovnik z eno uro odmora z naslednjimi izračuni v krajcarjih: pri kopanju črnega premoga je voznik prejemal 72, kopač 60 in delavka 36 krajcarjev, pri rjavem premogu pa voznik 89, kopač 75 in delavka 44 krajcarjev. Za pravičnejše in dostojno življenje rudarjev je pomembno vlogo igrala tako imenovana bratovska skladnica, ki je nadzorovala, predvsem pa skrbela za socialni, zdravstveni in pokojninski položaj rudarjev. To se je še bolj uveljavilo, ko je v avstrijskem cesarstvu leta 1854 prišlo do sistemske uzakonitve bratovskih skladnic pri rudnikih. Odtlej so imeli vsi rudarji in njihove družine pravico do zdravstvenega in socialnega zavarovanja in tudi dolžnost do vplačevanja prispevkov v bratovske skladnice.¹⁷ To je bilo še posebej pomembno zaradi velikega števila rudarskih nesreč, saj so delovni pogoji v rovih bili zelo slabi, v pionirskih časih rudarjenja pa rudarji tehnično slabo opremljeni. Navedemo lahko nekaj primerov:

¹⁶ Ivan Mohorič, *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knj. 2, Problemi vsakdanjega rudarskega dela, kronologija rudarjenja 1850-1941*. Maribor, 1978, 233.

¹⁷ Katarina Keber, Rudarske bratovske skladnice kot ena od prvih organiziranih oblik zdravstvenega in socialnega zavarovanja v habsburški monarhiji. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino let. 59, št. 2*. Ljubljana, 2011, 47-56.

- 15. oktobra 1872 je mlajšemu rudarju utr-galo prste, samo deset dni pozneje je v Pučkovi jami ob 18. uri zvečer zasulo Blaža Verhovnika, ki je v veliki revščini zapustil ženo in štiri otroke.¹⁸
- Huda nesreča se je prav tako zgodila 21. decembra 1872 ob 5. uri zjutraj v Hlasteči jami zaradi nepravilnega rokovanja z naboji za raz-streljevanje. Ko je zjutraj prišel na delo vodja skupine M. Pavlič, se je pritoževal, da so patro-ni precej trdi in zato neuporabni. Rudar Tone Topovšek, bivši vojak, mu je svetoval, naj jih da nad ognjišče, da se bodo omehčali. Toda nespretnemu Pavliču se je strelivo vnelo in povzročilo veliko razdejanje. Oba delavca je vrglo daleč proč in ju hudo poškodovalo po obrazu, Pavliču pa odtrgalo eno roko, drugo pa močno ranilo. Oba sta s hudimi poškodbami kasneje umrla.
- 12. junija 1876 se je pod vasjo Gračič v eni premogovni jami zgodila nesreča, ko sta v jamo vstopila Jakob in Alojz Sagnier.¹⁹ Takoj ob vstopu sta se zaradi močne koncentraci-je plinov onesvestila. Ko so rudarji priskoči-li na pomoč, so se trije zgrudili, enemu pa se je z velikimi naporu posrečilo priti na plano. Ostalim delavcem je z vetrnico uspelo razpi-hati strupeni zrak, mrtve pa odnesti iz sedem čevljev globoke jame. Dva rudarja so pokopali v Zrečah, enega v Konjicah, oba Sagnierja pa odpeljali na pokopališče sv. Maksimiljana v Celje.²⁰
- Septembra 1901 je namočena zemlja vdrla v rov in zasula del vhoda, kjer sta se nahaja-la delavca Ravnjak in Fijavž in ju zasula. Na srečo je voda sama predrila zasuto oviro in delavca sta bila z manjšimi poškodbami reše-na.
- Leta 1901 je Miha Lamut v rudniku navrtal luknjo, v katero je vsul smodnik za razstre-litev. Ker se dolgo časa ni razstrelilo, je šel pogledat, takrat pa ga je eksplozija ubila.²¹

Franc Lamut²² (vir: fotografija v lasti Marte Založnik)

Edina nam znana pripoved o življenju rudar-jev v Zrečah je od Jožefa Vanoška, rojenega v Križevcu, po poklicu krojača, ki je približno dvajset let delal v vseh obstoječih rudnikih v Zrečah in na Stranica. Spominjal se je, da je bil premogovnik v bližini kmetije Pahole izko-pan leta 1911 do globine 110 metrov. Ker ni bilo dovolj premoga, so ga kmalu zasuli. Rudnika na ozemlju Paholetove in Kropcejeve kmetije sta imela zelo kvaliteten premog. Premog so vozi-li čez Koprivnico v Zreče. Najprej je Vanošek delal v rudniku Germania v Radani vasi, potem v Križevcu in na Polajni pri Stranica.

Zanimiva je bila pripoved Vanoška o prazno-vanju oziroma o godovanju rudarske svetnice sv. Barbare, zaščitnice rudarjev. Ta dan, 4. decem-ber, je bil še posebej slovesen. Rudarji so prišli v sprevodu k jutranjemu cerkvenemu obredu.

18 Nesreče v Pučkovi in Hlasteči jami.

Slovenski gospodar št. 2, 27. januar 1873, 12.

19 Solastnika rudnika.

20 Župnijski arhiv Zreče, Župnijska kronika. 1. in 2. knjiga v rokopisu, 1850–1914.

21 Prav tam.

22 Franc Lamut se je rodil 29. januarja 1877, stanoval v Spodnjih Zrečah, po domače pri Smrekarjevih. Rudaril je na štercu v Radani vasi. Znal je tudi izdelovati mline in žage (radanski mlin). Rad je bil urejen, saj je imel pri sebi vedno ogledalo in robček, in se je tudi na delu večkrat očedil, zato so ga imenovali »Schöne Franc«.

Nosili so prapor, na katerem je bila izvezena podoba sv. Barbare. Po maši je bilo rudarsko srečanje v Kračunovi gostilni, kjer so bili pogoščeni z obilnim zajtrkom.²³

Če se ozremo še malo dlje v preteklost, pa praznovanje ni bilo vedno tako veselo. Slovenski gospodar je 27. januarja 1876 poročal, da so knapi (rudarji) imeli službo božjo v slavni romarski cerkvi Matere Božje na Brinjevi gori. Po svoji volji so si najeli godbo, šli z njo v cerkev, potem pa v krčmo, kjer so imeli tuš, ples in tako naprej. Zvečer je eden od knapov zasadil nož učitelju v hrbet in ga do krvavega ranil. Sodišče je krivega kaznovalo. Mariborska škofija jih je okarala in januarja pri nedeljski maši brala faranom sledeči opomin:

»Škofija ne more in ne sme trpeti, da bi se sveti časi in godi, posebno pa bogoslužna opravila na ta način oskrnjevala. In zahteva, da se prihodnji god sv. Barbare, ako bi se še prosilo, od farnega urada cerkveno slovesnost knapom le pod tem pogojem dovoliti, ako predniki knapov častno besedo zastavijo, da ne bo godbe, ne v cerkvi, ne pri pojedini in da se knapi rano in mirno razidejo. Sicer se ne sme več v tem letu cerkvena slovesnost obhajati, ako pa se dane besede ne drži, je cerkvena slovesnost za vselej prepovedana. Slovesnost sv. Barbare ima za knape resen pomen, opominja jih živo za nenehno smrtno nevarnost, je glavna prošnja za srečno zadnjo uro.«²⁴

Ko so leta 1900 ponovno odprli zasipani rov proti Bukovniku (mišljen je nov rov v Radani vasi) in se je do adventa zaposlilo okoli 50 rudarjev, so le-ti hoteli ta uspeh in zmago svečano proslaviti na dan sv. Barbare v cerkvi na Brinjevi gori. Ker je v tem času v Zrečah potekal misijon, so morali rudarji praznovanje prestaviti na 16. december.²⁵

Zgodba o zreških premogovnikih se je končala kmalu po začetku prve svetovne vojne

Po hudi nesreči 14. junija 1877, ki se je pripetila v premogovniku v Radani vasi, so z ukazom deželnega zbora prenehali z delom. Toda že leta 1900 je Družba južne železnice postala lastnica rudnika. Za 25.000 florintov je odkupila velik del tega rudarskega območja in zaupala odkop premoga svojim strokovnim izvedencem. Najbolj so se posvetili premogovniku v Radani vasi. Premog iz tega premogišča so na običajnih kmečkih vozovih prevažali na železniško postajo v Konjice, kar je bilo zelo nerentabilno in drago.

Zato je Družba južne železnice pripravila načrte za izgradnjo ozkotirne železnice iz Konjic do Radane vasi (schmalspurigen Berkwerkseisenbahn Gonobitz-Radldorf).

Na progi je bila predvidena živinska vleka (animalischer Betrieb). Na delu trase je bil vzpon celo 32 promil. Tir je imel dolžino 4,14 kilometrov, deloma je potekal kar po cesti, in se je končal na višini 383 metrov. Nekaj mesecev pred začetkom 1. svetovne vojne so izvedenci Družbe južne železnice objavili obsežno poročilo o delovanju, predvsem pa o rentabilnosti na Konjiškem.

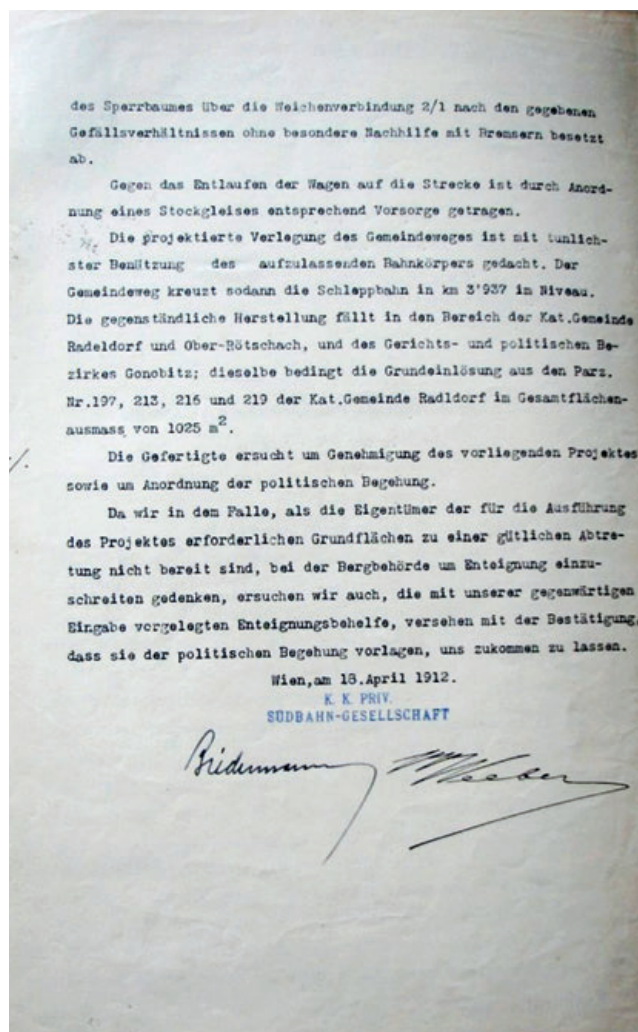
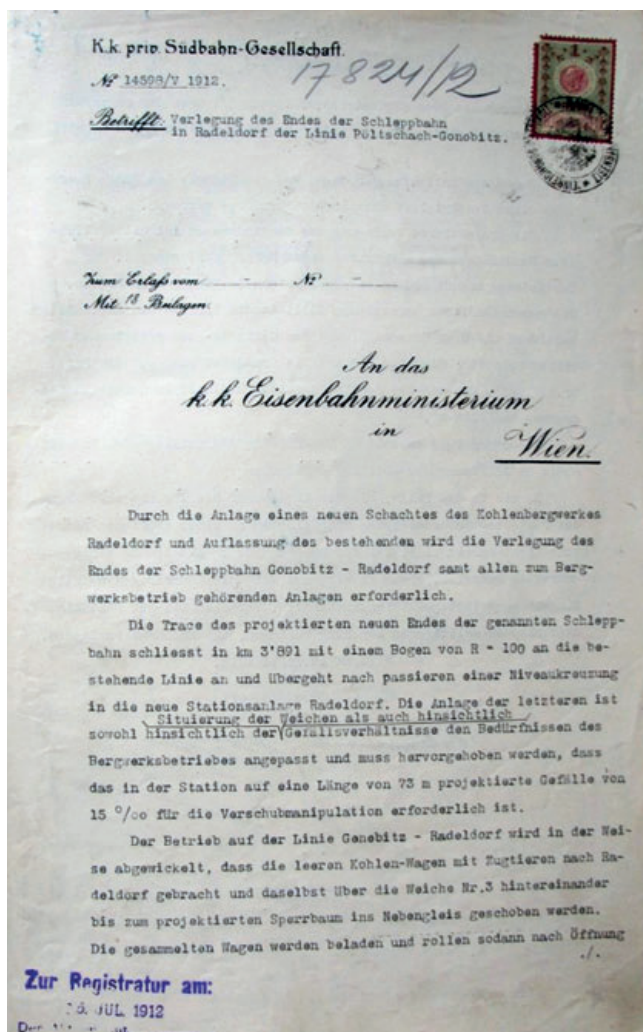
Povzemam le bistvene razloge, ki so privedli do ukinitve premogovnika v Radani vasi. Rudarski strokovnjaki so sicer ugotovili, da sta obstoječa rova še donosna, niso pa raziskali predvsem južne smeri, kjer je bila nedoločljiva količina premoga. Tudi globlje, onstran že znanih plasti premoga, so sicer dokazali obstoj večjih količin, ki so bile ob poskusnih izkopih močno zdrobljene, z zmanjšano kakovostjo. Zaradi tega so morali rudarji pošiljati na tržišče izbran, kvaliteten premog. Tudi na drugih poskusnih vrtinah premog ni bil prisoten v večjih količinah, je ugotavljal Farnik, rudarski inšpektor. Izdelali so tudi preizkusni izračun in ugotovili naslednje količine premoga: v zgornjem horizontu 3.660, med 7. in 8. horizontom 22.280, med 8. in 9. horizontom pa 28.110, kar je skupaj nanese 55.050 kubičnih metrov.

Iz dopisa generalne direkcije Južne železnice 31. januarja 1914 je bil izračun 45.400 kubičnih metrov. Seveda so bili to le približni izračuni. Inšpektorji so bili mnenja, da bi izračunane

23 Župnijski arhiv Zreče, Župnijska kronika. 1. in 2. knjiga v rokopisu, 1850–1914; Franc Sevšek, Rudarstvo, fužinarstvo in steklarstvo. V: *Zbornik Konjice z okolico*. Slovenske Konjice 1996, Zgodovinsko društvo Konjice.

24 Praznovanje rudarjev na dan sv. Barbare. V: *Slovenski gospodar* št. 5, 27. januar 1876, 51–52.

25 Župnijski arhiv Zreče, Župnijska kronika. 1. in 2. knjiga v rokopisu, 1850–1914.

Zapis o izgradnji ozkotirne železnice za prevoz premoga iz Konjic do Radane vasi
(vir: Dokument An das k. k. Eisenbahnministerium in Wien, last Danijela Leve Bukovnika)

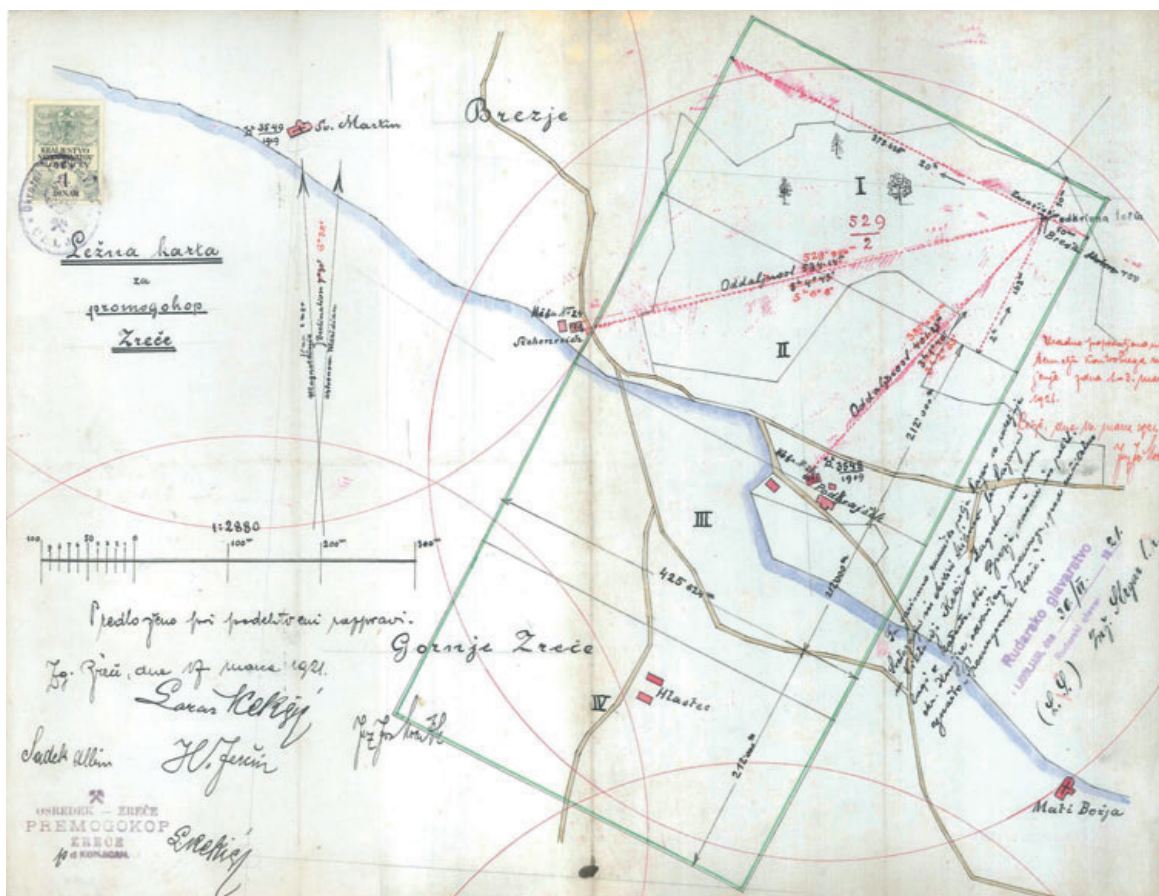
količine, s predpostavko, da bi izkopali 15.000 ton letno, zadostovale največ za tri ali štiri leta, to pa je vrednostno in iz varnostnih razlogov premalo dobičkonosno. V primeru, da bi družba opustila rudarjenje, so izvedenci izpostavili tudi vprašanje, kaj storiti z 78 rudarji, štirimi uradniki in petimi pazniki, ki bi ostali brez dela in socialno ogrozili sebe in družine. Ker je bil rudnik ob vznožju Pohorja, bogatega z lesom, so bili mnenja, da je rešitev v ustanovitvi tovarne za predelavo lesa. Druga tegoba je postala ozkotirna železnica, ki je šele nedavno bila zgrajena do Radane vasi.²⁶

Ironija pri tem je, da so progo Poljčane-Radana

vas zgradili prav zato, da bi odvažali premog iz teh premogovnikov. Po polstoletnem obstoju (do leta 1962) so se zadeve povsem spremenile, proga je služila predvsem za dovoz premoga na to območje, saj so vsi premogovniki nehali z izkopi.²⁷ Tudi sicer so v 1. svetovni vojni rudarski obrati doživeli hude posledice. Že kmalu so nastale težave v prekrbi s kurivom. Drastično se je zaradi mobilizacije zmanjšalo število rudarjev. Rudarske uprave so morale usmerjati delo in proizvodnjo premoga po ukazih vojaških oblasti. Zaposlovali so tudi vojne ujetnike, ki so bili nevešči rudarjenja, njihova storilnost pa je bila zaradi neznanja in nezado-

26 Gutachten über den Bergbau der k. k. priv. Südbahngesellschaft bei Gonobitz Südsteiermark. Leto 1914, kopija poročila v lasti Vilija Hasenbichla.

27 Karel Rustja, 2009: *Ozgotirna železniška proga Poljčane-Slovenske Konjice-Zreče*. Slovenj Gradec, Cerdonis, 15.

Karta rudarskega glavarstva z zreškimi nahajališči premoga – »Ležna karta premogokopa Zreče« iz leta 1921 (vir: Arhiv Republike Slovenije, Fond 113, Rudarsko glavarstvo v Ljubljani, fasc. 8)

stne prehrane nizka. V Radani vasi se je izkop tik pred ukinitvijo zmanjšal na borih 5.761 ton.

Kljub temu da so meritve in ocene pokazale na obstoj nepomembnih skladov premoga v Zrečah in okolici, je po 1. svetovni vojni ponovno prišlo do uveljavljanja sprememb v lastništvu rudnikov. Novi lastniki so tako ponovno oživili nekatere premogovnike v Zrečah. Iz leta 1919 je znana prošnja hrvaškega industrialca Lazarja Kekića iz Zagreba za podelitev uporabe rudniškega polja s štirimi dvojnimi jamskimi merami. Polje se je nahajalo na parceli zakoncev Albina in Matilde Sadek, po domače Podkrajšek, stanujočih v katastrski občini Brezje.²⁸ Dve leti zatem so res podelili listino o izkopavanju premoga Svetozarju in Milici Milinov ter Lazarju in Viktoriji Kekić,

vsi so bili doma iz Zagreba. Podeljeno rudniško polje je dobilo ime »LAZAR« in je bilo vpisano v rudarski knjigi Okrožnega sodišča v Celju kot samostojen premogovnik z oznako »Premogovnik Zreče« na ime zgoraj imenovanih. Lastniki so bili dolžni izpolnjevati vse odloke lokalnih oblasti, predvsem redno plačevati rudniške pristojbine. V rudniku so delali le občasno, proizvodnja ni dosegala predvojnih izkopov, rudo pa so izvažali na Hrvaško. Tudi zreški premogovnik je bil eden od primerov, kako se je po 1. svetovni vojni hrvaško podjetništvo dokaj okrepilo in pomnožilo rudarsko posest na Slovenskem.²⁹

Zaključimo torej lahko, da so z vidika surovinske baze zreška premogišča bila med manj pomembnimi. Prevladujoča fluvialna sedimen-

²⁸ Arhiv Republike Slovenije, AS 113, Rudarsko glavarstvo v Ljubljani, fasc. 13, št. 11 in 12.

²⁹ Prav tam.

tacija v ožjem zreškem prostoru ni bila ugodna za nastajanje večjih in trajnostnih premogovnikov. Poleg tega je zreška skladovnica, kot smo že večkrat omenili, tektonsko razkosana in zlasti v spodnjem delu zelo porušena.

Zaključek

Prispevek obravnava kratek oris rudarjenja v Zrečah in ožji okolici od sredine 19. stoletja do 1. svetovne vojne. Rudarjenje s premogom se v zreškem prostoru pojavi že v prvi polovici 19. stoletja. Najprej so rudarili posamezniki, nato skupine in družbe. Jamske mere so bile v Brezjah, v Radani vasi, v Zgornjih Zrečah in Jamniku, kopali pa so kovaški, dobro koksani črni premog. Pošiljali so ga v plinarne na Dunaj, v Pešto in Gradec, uporabljali so ga tudi v graški valjarni in v novonastalih podjetjih v Zrečah in širši okolici. Zreški okoliš je dal tiste čase letno do 2.000 ton premoga. Pomembnejši je bil obrat v Radani vasi, ki je po dimenzijah in po tehnični plati spadal med večje rudarske objekte. Manj obsežna je bila pretežno sledilna rudarska dejavnost v območjih Osredka in Jamnika. V drugi polovici 19. stoletja so nekaj

časa prevladovali tuji lastniki, združeni v premogokopno družbo s sedežem v Vojniku. Po borzni krizi se je sicer rudarjenje močno razmahnilo, predvsem v Radani vasi, potem pa zaradi zadolženosti lastnikov in tudi zaradi nekaj hudih rudarskih nesreč močno upadlo in dobilo nov zagon okoli leta 1900, ko je rudnike odkupila Družba južnih železnic za potrebe železniškega prometa, ki se je odvijal v neposredni bližini, na relaciji Dunaj-Ljubljana-Trst. Ker so bili premogovi sloji na obravnavanem področju zaradi številnih gorovornih presnov drug proti drugemu premetani in ni bilo mogoče govoriti o enotnem sloju, ampak le o posameznih kepah in odlomkih, je bil eden od razlogov, da so rudarski inšpektorji in strokovnjaki ugotavljali ne preveč obetavne količine premogov, tudi manj kvalitetne, potrebne vse večjega prebiranja. Zato je železniška direkcija na Dunaju odločila, da se rovi v Radani vasi zaprejo. S tem odlokom je bilo v Zrečah konec premogovništva, z izjemo kratkega obdobja po 1. svetovni vojni, ko so zopet poskušali oživiti nekatere bivše rudarske parcele s pomočjo hrvaškega kapitala in nekaterih industrialcev iz Zagreba. Z današnjega vidika so zreška premogišča nepomembna.

Dravinjska dolina z Zrečami in Slovenskimi Konjicami (foto: Andrej Knez, 10. 11. 2007)

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **GRIČNIK**, Anton, 1997: *Janez Koprivnik in njegovo Pohorje*. Zreče: Občina.
- **HAMRLA**, Milan, 1987: Prispevek h geologiji premogišč zreškega okoliša in umestitev njegovih premogov po odsevnosti. *Geologija*, let. 30. Ljubljana: 343–390.
- **KEBER**, Katarina, 2011: Rudarske bratovske skladnice kot ena prvih organiziranih oblik zdravstvenega in socialnega zavarovanja v habsburški monarhiji. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, let. 59, št. 2. Ljubljana: 283–294.
- **LAJH**, Emil, 2002: *Občina Zreče v času in prostoru*. Zreče: Občina Zreče.
- **MOHORIČ**, Ivan, 1978: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knjiga 1, Osnove rudarskega dela*. Maribor: Založba Obzorja.
- **MOHORIČ**, Ivan, 1978: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knjiga 2, Problemi vsakdanjega rudarskega dela, kronologija rudarjenja 1850–1941*. Maribor: Založba Obzorja.
- **RUSTJA**, Karel, 2008: *Premogovništvo pod Pohorjem*. Tipkopis.
- **RUSTJA**, Karel, 2009: *Ozkotirna železniška proga Poljčane–Slovenske Konjice–Zreče*. Slovenj Gradec: Cerdonis.
- **SEVŠEK**, Franc, 1996: Rudarstvo, fužinarstvo in steklarstvo. V: Jože Baraga (ur.), *Zbornik Konjice z okolico*. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice, 93–102.
- **ŠORN**, Jože, 1964: Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja. *Zgodovinski časopis*, let. 18. Ljubljana: 7–74.
- **ŠORN**, Jože, 1968–1969: Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848–1918. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, let. 8–9, št. 1–2. Ljubljana: 3–103.

Viri:

- **Arhiv** Republike Slovenije, Fond, Rudarska knjiga, fasc. 113, št. 11 in 12.
- **Gutachten** über den Bergbau der k. k. priv. Südbahngesellschaft bei Gonobitz Südsteiermark. Leto 1914, kopija poročila v lasti Vilija Hasenbichla.
- **Nesreče** v Pučkovi in Hlasteči jami. V: *Slovenski gospodar*, št. 2, 9. januar 1873, str. 12.
- **Praznovanje** rudarjev na dan sv. Barbare. V: *Slovenski gospodar*, št. 5, 27. januar 1876, str. 51–52.
- **Župnijski arhiv** Zreče, Župnijska kronika. 1. in 2. knjiga v rokopisu, 1850–1914.

Premogovništvo na Konjiškem

Aleksandra Boldin

Izvleček:

Članek zajema splošno problematiko premogovništva na Konjiškem; vezan je na zaključeno enoto rudnikov na Konjiški gori, z opisi lokacij in časom delovanja rudnikov: Konjice z okolico, Konjiška vas, Tolsti vrh, Stare Slemene. O obravnavanih rudnikih na področju Konjiške gore so poleg pisnih virov vključeni tudi ustni viri okoliških ljudi, ki so »živel ob rudnikih«. Članku so dodane fotografije, ki jih v svojem arhivu hrani Zgodovinsko društvo Konjice. Danes o nekdanjih rudnikih na Konjiškem pričajo le še redke sledi. Zadnje premogovnike na širšem Konjiškem so zaprli v prvih letih po drugi svetovni vojni, kajti plasti premoga so bile tanke, prevoz in izkop pa vse dražja, večino premogovnikov je že zalivala voda.

Ključne besede: premogovništvo, premogovniki, lastniki premogovnikov, Konjiška gora, zgodovina

Summary:

This article shall refer to the common problems of the coal industry in the region of Slovenske Konjice, referring to the unit of coal mines on Konjiška gora, including the description of locations and operating times of the following mines: Konjice and its surroundings, Konjiška vas, Tolsti vrh and Stare Slemene. Besides the written records about the considered mines in the region of Konjiška gora, the article shall consider also the oral sources of the locals who »lived by the mines«. The article shall also present photos, kept

in the archives of the Historical Society of Slovenske Konjice. Only some traces remind us of the former mines in the region of Slovenske Konjice. The last coal mines in the wider area of Slovenske Konjice were shut down after the Second World War, since the coal layers were too thin and the transport and excavation became too expensive. The majority of coal mines were also flooded by water.

Keywords: coal industry, coal mines, owners of coal mines, Konjiška gora, history

- Aleksandra Boldin, profesorica zgodovine in sociologije, Gimnazija Slovenske Konjice, Tattenbachova 2a, 3210 Slovenske Konjice (e-pošta: aleksandra.boldin@amis.net)

Začetki premogovništva na Konjiškem segajo v začetek 19. stoletja. Premogovniki so se na tem območju obdržali do začetka 20. stoletja, ko so jih začeli opuščati. Nahajališča so se razprostirala na pobočjih apnenca.¹

O premogu s področja Konjic je že leta 1847 na Dunaju pisal geolog Adolf von Morlot, kasneje je v okviru svojih geoloških raziskovanj na južnem Štajerskem o konjiškem premogu poročal Fridrih Rolle. Obširno in temeljito pa je konjiški premog obravnaval Theobald von Zollikofer, ki se ni omejil le na raziskovanje na površju, ampak tudi v jamah in rovih tedanjih rudarskih podjetij v dolini Dravinje.²

Deželni knez in vlada sta od vsega začetka imela rudarstvo kot svoj regal, ki sta ga dajala v najem privatnikom. Ko se je tudi na Spodnjem Štajerskem razvilo rudarstvo, so v štiridesetih letih 19. stoletja v Celju ustanovili nižjo instanco – tj. rudarski komisariat. Leta 1858 je bil celjski rudarski komisariat spremenjen v rudarsko glavarstvo. Po sprejetju Zakona o rudarskih oblastvih, leta 1871, pa so celjsko rudarsko glavarstvo spremenili v revirni rudarski urad, ki je

Kapa rudarskega vodje obrata (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla; foto: Blaž Prapotnik, julij 2011)

deloval pod vodstvom rudarskega glavarstva v Celovcu.³

V 18. stoletju so po vsej Evropi začeli ustanovljati nove železarske in steklarske obrate, ki pa so zahtevali ogromne količine lesa. Zaradi ogrožanja gozdov so v habsburški monarhiji začeli

1 Sevšek, Franc: Rudarstvo, fužinarstvo in steklarstvo. Zbornik 1996: *Konjice z okolico*. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice, 1996, str. 94.

2 Mohorič, Ivan: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem 1*. Maribor, 1978, 132.

3 Orožen, Janko: O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju. *Celjski zbornik*. Celje: Svet za prosveto in kulturo mesta Celja, 1951, 61.

Zusammenfassung:

Der Artikel umfasst die allgemeine Problematik des Kohlenbergbaus im Gebiet von Konjice; er bezieht sich auf die abgeschlossene Einheit der Bergwerke am Berg Konjiška gora, mit Beschreibungen von Lagerstätten und der Dauer des Bergwerkbetriebs: Konjice mit Umgebung, Konjiška vas, Tolsti vrh, Stare Slemene. Neben den schriftlichen Quellen über die vorliegenden Bergwerke im Gebiet des Konjiška gora sind auch mündliche Überlieferungen von umwohnenden Menschen, die „neben den Bergwerken“ lebten, einbezogen. Dem Artikel sind Fotografien beigefügt, die im Archiv des Historischen Vereins

Konjice aufbewahrt sind. Die Bergwerke vom Konjice-Gebiet haben nur wenige Spuren hinterlassen. Die letzten Kohlenbergwerke im weiteren Gebiet von Konjice wurden in den ersten Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg geschlossen, denn die Kohlenschichten waren dünn, der Transport und der Abbau aber immer teurer. Die meisten Kohlenbergwerke wurden bereits mit Wasser beflutet.

Schlüsselwörter: Kohlenbergbau, Kohlenbergwerke, Kohlenbergwerksbesitzer, Konjiška gora, Geschichte

izkop premoga začel upadati in večino rudnikov so leta 1915 opustili.⁸

Na področju občine Slovenske Konjice so do danes poimensko ugotovljeni premogovniki:⁹

Z. št.	Rudnik	Čas delovanja
1	Stare Slemene	1871–1915
2	Konjiška vas, kop Golo rebro	1844–1915
3	Brezje pri Ločah, kopa Neža in Berta	1861–1915
4	Konjiška gora	1875–1915
5	Konjice, med Jelenovim vrhom in Tolstim vrhom,	1897–1898
	blizu prehoda Konjska smrt	1935–1940
6	Konjiška vas	1869–1946
7	Tolsti vrh	1921–1946
8	Zbelovska gora – Šedne	1873–1941

Leta 1869 so odprli premogovnik v Konjiški vasi, v dolinskem kotu med Babičem in Golim rebrom. To je bil manjši premogovnik, saj se je nakopalo le nekaj deset ton rjavega premoga letno. Prvi lastnik tega premogovnika je bil Maks Vrischauer iz Brna,¹⁰ kmalu za tem pa se kot lastnik omenja Dunajčan Ignaz Singer, ki je rudnik prodal dunajski družbi Teitelbaum & Cohn. Med kasnejšimi lastniki se omenja Louis Bergauer, nato pa Adolf Herzog.

Proti koncu leta 1913 je premogovnik kupila družba šestih delničarjev.¹¹

Rudnik črnega premoga omenja tudi rudarski tehnik Milan Klokočovnik. Nahajališče je bilo na Sedlu, med Babičem in Golim rebrom, na meji med Konjiško vasjo in Škednjem. Ožja lokacija: na severni strani nad domačijama Pust in Kocek, na jugu pa med domačijama Golob in Vidali.¹²

Premog so z voli vozili do Škednja, nato pa s konji do železnice.¹³

Premogovnik v bližini naselja Konjic se je nahajal med Jelenovim rebrom in Tolstim vrhom, blizu prehoda Konjska smrt, na nadmorski višini okoli 600 m. Premogovnik je obratoval med letoma 1935 in 1940. Na tej lokaciji so pridobivali črni premog; po analizi je premog vseboval: 1,75–2 % vode, 5–32 % pepela, 2,10–3,30 % žvepla in 24–36 % plina.¹⁴

Nekateri Konjičani se še spominjajo velikih črnih lesketajočih se plasti na tem območju.¹⁵

Rudarska posest premogovnika Konjice je bila sestavljena iz štirih dvojnih jamskih mer v razsežnosti 36,09 ha. To rudarsko posest je podelilo 25. maja 1935 rudarsko glavarstvo v Ljubljani s podelitveno listino št. 2246/35. Kot lastnika premogovnika se omenjata Martin Kocmur iz Celja in Ivan Kocmur, absolvent rudarstva iz Konjic.¹⁶

Vsa organizacijska dela v zvezi s pridobivanjem premoga in prevozi le-tega je vodil Ivan Kocmur, ki je imel pisarno in prenočišče v hiši posestnika Kuka v Zgornji Pristavi (današnja Tattenbachova ulica v Slovenskih Konjicah).¹⁷

Rudarji v premogovnikih Dravinjske doline so bili okoliški ljudje, ki so se zvečer, po 12-urnem delovniku, vračali domov.¹⁸ Pri rudarskih delih so bili ponekod udeleženi tudi ženske in mladotniki, in sicer v zunanjih kopih ter pri prebiranju premoga.¹⁹ Ker so bili to manjši premogovniki, je bilo v njih zaposlenih okoli 20 ljudi, ponekod tudi več.²⁰ V literaturi najdemo podatek, da je bilo na širšem Konjiškem v rudarstvu leta 1876 zaposlenih 267 delavcev.²¹ V premogovniku Konjice je premog kopala manjša skupina delavcev in ga z vozički, imenovanimi »hunti«, po tirnicah prevažala do vozov s konjsko vprego, od koder so

8 Sevšek, Franc: Rudarstvo, fužinarstvo in steklarstvo. Zbornik 1996: *Konjice z okolico. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice*, 1996, 94–97.

9 Dokumentacija Zgodovinskega društva Konjice.

10 Zdovc, Vinko: *Opis vasi*. Rokopisno gradivo. Zasebni arhiv Jožeta Kokota.

11 Sevšek, Franc: Rudarstvo, fužinarstvo in steklarstvo. Zbornik 1996: *Konjice z okolico. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice*, 1996, 97.

12 Klokočovnik, Milan: *Nekaj spominskih utrinkov iz mojega življenja*. Izola, 2005, 12–13.

13 Ustni vir, g. Zvonko Klokočovnik, rojen l. 1951.

14 Zdovc, Vinko: *Premogovnik*. Rokopisno gradivo. Zasebni arhiv Jožeta Kokota.

15 Ustni vir, g. Henrik Penič, rojen l. 1926.

16 Zdovc, Vinko: *Premogovnik*. Rokopisno gradivo. Zasebni arhiv Jožeta Kokota.

17 Zdovc, Vinko: *Premogovnik*. Rokopisno gradivo. Zasebni arhiv Jožeta Kokota.

18 Ustni vir, g. Henrik Penič, rojen l. 1926.

19 Ustni vir, ga. Ljudmila Furman, rojena l. 1927.

20 Ustni vir, g. Henrik Penič, rojen l. 1926.

21 Mohorič, Ivan: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem 2*. Maribor, 1978, 46.

Zastava konjiških rudarjev s trakom »botre« Ide Egger okrog leta 1900 (vir: zasebni arhiv Jožeta Barage, orig. velikost)

Društvo konjiških rudarjev iz okrog leta 1900 (vir: zasebni arhiv Jožeta Barage)

furmani premog vozili na konjiško železniško postajo.²² Starejši ljudje so pripovedovali, da so med 1. svetovno vojno v teh rudnikih delali tudi ruski in italijanski vojni ujetniki. O tem je leta 1938 Milanu Klokočovniku, takrat staremu 6 let, pripovedovala stara mama, Terezija Ambrož.²³ Premog so iz premogovnikov na Konjiškem vozili tudi v bližnje kovačije (npr. Ošlakova kovačija pri Zrečah), v državno cinkarno v Celje, plinarne v Maribor, Ljubljano, Zagreb, Sisak, na Reko, v Trst, Gorico, Gradec in Budimpešto.²⁴

22 Zdovc, Vinko: *Premogovnik*. Rokopisno gradivo. Zasebni arhiv Jožeta Kokota. Ustni vir, g. Henrik Penič, rojen leta 1926.

23 Ustni vir, g. Milan Klokočovnik (upokojeni rudarski tehnik, nekoč doma v Starih Slemenah), rojen l. 1932.

24 Mohorič, Ivan: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem* 1. Maribor, 1978, 133–134.

Rudarji so imeli svojo zavetnico – sv. Barbaro, ki naj bi jih varovala pred nesrečami, ki so bile v podzemnih rovih kar pogoste.

O eni izmed nesreč pripoveduje tudi gospod Henrik Penič. Okoli leta 1936 se je pripetila nesreča rudarju Tončku, ki je bil verjetno domačin, pred tem pa je bil zaposlen na Stranicah pri podjetniku Hasenbichlu. Rudarju Tončku je pri delu v rovu odtrgalo dlan. Spominja se, da je bil takrat na šolskem izletu v naravi, v bližini takratnega premogovnika Konjice. Po nesreči je rudar z okrvavljeno roko prišel peš iz gore do ordinacije konjiškega zdravnika dr. Iva Rudolfa. Rudar Tonček je preživel, a ostal invalid.²⁵

V eni izmed nesreč pa so ponesrečenca iz premogovnika Hlastečno, Zgornje Zreče, pripeljali k zdravniku v Konjice.

25 Ustni vir, g. Henrik Penič, rojen l. 1926.

Katastrski načrt jamskega polja Marija Celina premogovnika v Slovenskih Konjicah (vir: Arhiv Republike Slovenije, Fond 113, Rudarsko glavarstvo v Ljubljani, fasc. 3)

O nesreči je poročal časopis *Slovenski gospodar*:

»... Pavliču je eno roko od podlahti odtrgalo in drugo pokvarilo. Kos odtrgane roke pa so šele čez dva dni našli. Barako in kar je v nji bilo je razneslo na vse strani. Pavlič je bil na dom spravljen, kjer je po sprejetih svetih zakramentih v groznih bolečinah umrl in pri svetem duhu pokopan bil. Topovšek, ki je imel glavo streno in tudi roki, je bil k zdravniku v Konjice prinešen. Toda kljub zdravniški postrežbi tudi on 28. 12. umrje.«²⁶

V prvih letih po drugi svetovni vojni so zaprli še zadnje premogovnike na širšem Konjiškem, kajti plasti premoga so bile tanke, prevoz in izkop pa vse dražja; večino premogovnikov je že zalivala voda.²⁷

Rjava voda kot dokaz nekdanjih premogovniških rogov v Tolstem vrhu (foto: Aleksandra Boldin, 12. 5. 2010)

Poleg premogovnikov je bila na Konjiškem še cela vrsta manjših jam. Nakopani premog je bil različne kvalitete. Tako premogovniki kot manjše jame so imeli kratko »življenjsko dobo«, kajti plasti so bile tanke, marsikje je izkope zalivala voda, otežen je bil tudi transport.²⁸

Na te premogovnike danes spominjajo le še redke sledi – ugreznine na travnikih, ko se je zemlja posedala. Kadar dežuje, teče rjava voda – dokaz, da so bili tu rovi, ki so se sčasoma posedali. Poleg teh sledi o nekdanjih premogovnikih pričajo tudi imena krajev – npr. Golobove jame. Blede materialne dokaze nekdanjih premogovnikov vztrajno briše čas, ostajajo pa zgodbe in pripovedi ljudi, ki z zapisi ohranjajo in osvetlujejo našo preteklost, ki se je bodo »spominjali« tudi naši potomci.

²⁶ *Slovenski gospodar* št. 2, 9. 1. 1873, 12.

²⁷ Višnjari, Jože: Zreče včeraj in danes. Ob proglasitvi mesta Zreče, oktober 1987, 9.

²⁸ Sevshek, Franc: Rudarstvo, fužinarstvo in steklarstvo. Zbornik 1996: *Konjice z okolico. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice*, 1996, 97.

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **BOLDIN**, Aleksandra, 2004: *Konjice. Z legendo skozi zgodovino do sodobnosti*. Slovenske Konjice: Občina Slovenske Konjice, Zgodovinsko društvo Konjice.
- **KLOKOČOVNIK**, Milan 2005: *Nekaj spominskih utrinkov iz mojega življenja*. Izola: samozaložba.
- **MOHORIČ**, Ivan, 1978: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knjiga 1, Osnove rudarskega dela*. Maribor: Založba Obzorja.
- **MOHORIČ**, Ivan, 1978: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem: zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. Knjiga 2, Problemi vsakdanjega rudarskega dela, kronologija rudarjenja 1850-1941*. Maribor: Založba Obzorja.
- **SEVŠEK**, Franc, 1996: Rudarstvo, fužinarstvo in steklarstvo. V: Jože Baraga (ur.), *Zbornik 1996. Konjice z okolico*. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice, 91-102.
- **ŠORN**, Jože, 1964: Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja. *Zgodovinski časopis*, let. 18, Ljubljana, 7-74.
- **VIŠNJAR**, Jože, 1987: Zreče včeraj in danes. *Ob proglasitvi mesta Zreče*. Zreče: Občina Zreče (zloženka).

Viri:

Arhivski viri:

- Arhiv Republike Slovenije, Fond 113, Rudarsko glavarstvo v Ljubljani, fasc. 3.

Časopisni viri:

- *Slovenski gospodar*, št. 2, 9. 1. 1873, str. 12.

Rokopisno gradivo in tipkopisi:

- Zdovc, Vinko: *Opis vasi*. Rokopisno gradivo. Zasebni arhiv Jožeta Kokota.
- Zdovc, Vinko: *Premogovnik*. Rokopisno gradivo. Zasebni arhiv Jožeta Kokota.
- Zdovc, Vinko: *Premogovniki na Konjiški gori*. Tipkopis. Dokumentacija Zgodovinskega društva Konjice.

Ustni viri - informatorji:

- Furman, Ljudmila, roj. 1927, Konjiška vas 15, Slovenske Konjice.
- Klokočovnik, Milan, roj. 1932, upokojeni rudarski tehnik, nekoč doma v Starih Slemenah, sedaj Kettejeva ulica 1, Izola.
- Klokočovnik, Zvonko, roj. 1951, Tolsti Vrh 9, Špitalič.
- Penič, Henrik, roj. 1926, Konjiška vas 49, Slovenske Konjice.

Premogovnik na Zbelovem

Jože Baraga

Izvleček:

Prispevek govori o začetku in koncu rudarjenja na Zbelovski gori pri Zbelovem. O premogovniku, ki je bil med manjšimi, ni veliko podatkov v literaturi, nekaj malega je najti v Arhivu RS. Zato sem pisal na osnovi spominov nekaterih še živih prič in pripovedi nekaterih sorodnikov rudarjev. Zanimiva pa sta tudi dva časopisna članka o Zbelovem, premogovniku in namenu francoskega kapitala o povečanju izkoriščanja premoga.

Ključne besede: premogovništvo na Zbelovski gori, zgodovina, raziskave, lastniki premogovnika

Summary:

This article shall refer to the common problems of the coal industry in the region of Slovenske Konjice, referring to the unit of coal mines on Konjiška gora, including the description of locations and operating times of the following mines: Konjice and its surroundings, Konjiška vas, Tolsti vrh and Stare Slemene. Besides the written records about the considered mines in the region of Konjiška gora, the article shall consider also the oral sources of the locals who »lived by the mines«. The article shall also present photos, kept in the archives of the Historical Society of Slovenske Konjice.

Keywords: coal industry, Konjiška gora, history, coal mines, owners of coal mines

Zusammenfassung:

Der Artikel umfasst die allgemeine Problematik des Kohlenbergbaus im Gebiet von Konjice; er bezieht sich auf die abgeschlossene Einheit der Bergwerke am Berg Konjiška gora, mit Beschreibungen von Lagerstätten und der Dauer des Bergwerkbetriebs: Konjice mit Umgebung, Konjiška vas, Tolsti vrh, Stare Slemene. Neben den schriftlichen Quellen über die vorliegenden Bergwerke im Gebiet des Konjiška gora sind auch mündliche Überlieferungen von umwohnenden Menschen, die »neben den Bergwerken« lebten, einbezogen. Dem Artikel sind Fotografien beigelegt, die im Archiv des Historischen Vereins Konjice aufbewahrt sind.

Schlüsselwörter: Kohlenbergbau, Konjiška gora, Geschichte, Kohlenbergwerke, Kohlenbergwerksbesitzer

- Jože Baraga, upokojeni diplomant Gradbenega tehnikuma v Ljubljani, publicist, Vešenik pri Slovenskih Konjicah (e-naslov: baraga.joze@siol.net)

Premogovnik leži na južnem pobočju Zbelovske gore v Šednah in pripada konjiškemu pasu, ki obsega premogišča talnega tipa. Uvršča se med rjave in celo črne premoge.

Iz kronike župnije Svetega Duha v Ločah bremo (napisano leta 1901):

»Od leta 1870 ima Hipolit Mlekuš - Guter direktor - z letno plačo 3.600 gld, stanujoč na Dunaju, tukaj svoj premogov rudnik (Kohlen Gewerk). Kopati se je začelo na Ogranjekovem posestvu, ki se piše Anton Paj. Prodrlo se je že 270 metrov pod zemljo ter se sedaj kopa blizu pod starim gradom. Premog se imenuje izžepjenec (Koaks) ter je za kovače, plinovo razsvetlavo in tovarne. Pod to premogovo posest g. Mlekuša spadajo kraji loške župnije, ki ležijo ob desnem bregu Dravinje tje do Spodnjih Dol.

V tem rudniku je najdebelejša žila 1,50 metra, druga 1 meter 20 centov, tretja pa 80 centov. Štirje delavci delajo neprenehoma.

Rudnik ima svojo jamsko karto (Gruben Karte). Po tej karti se navpična jama imenuje Antonienschacht - Antonov rov.«

V kroniki ni več kasnejših vpisov.

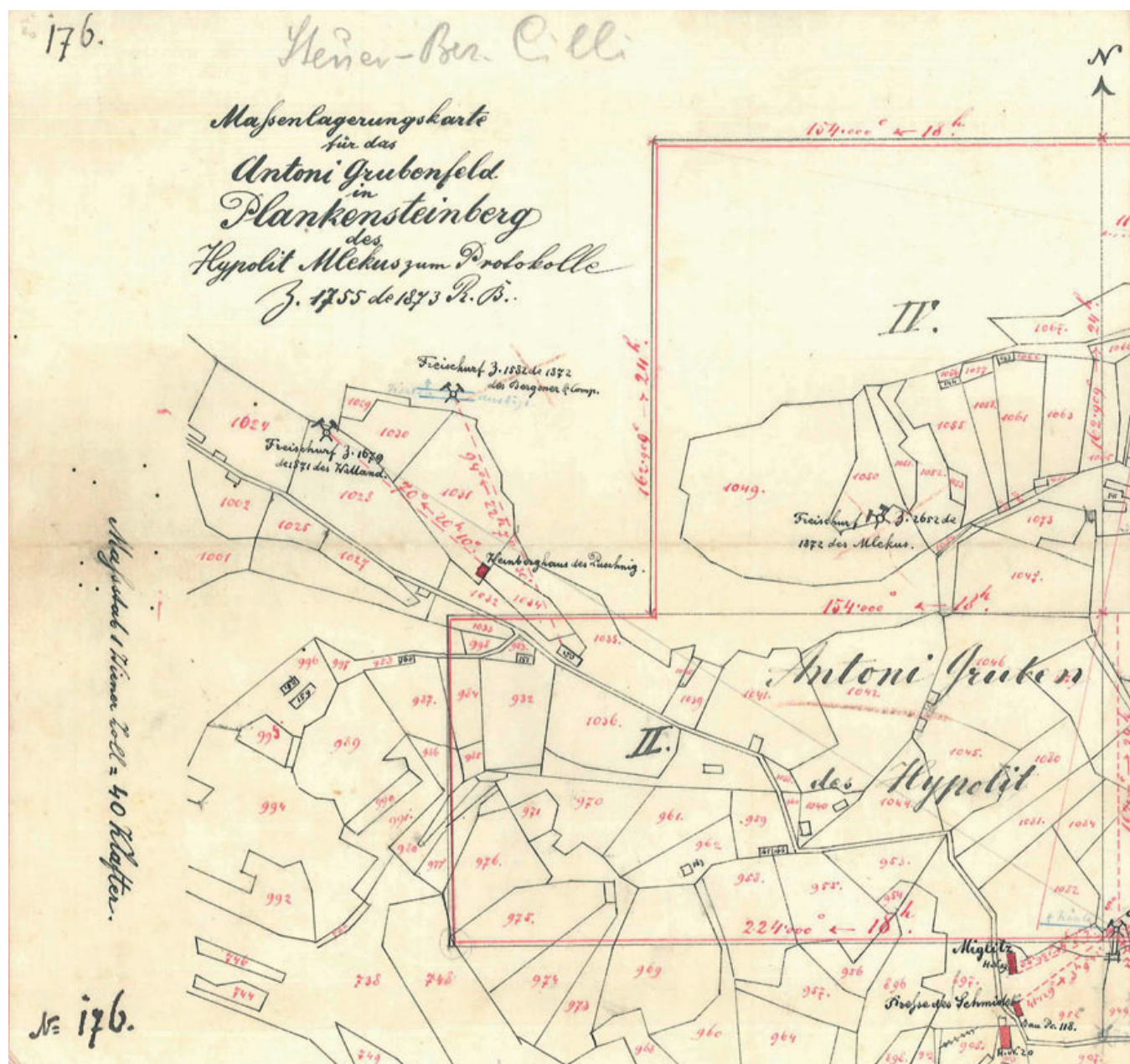
Podatki so malenkost drugačni. Prvi lastnik zemljišča Jurij Paj, hišno ime Ogrizek, je bil v zemljiško knjigo vpisan od 14. aprila 1841 do 16. septembra 1891, ko je lastnik postal njegov sin Anton. Torej je leta 1873, ko je premogovnik pričel obratovati, po vsej verjetnosti bival v hiši pod Antonovim jaškom lastnikov sin, Anton Paj, in se jašek imenuje po njem.

Sedaj je lastnik Pajevega posestva Silvo Strmšek, ki se spominja, da so pred nekaj leti kopali jame za postavitev drogov za elektriko in zelo blizu površja naleteli na premog. Jašek je bil še dobro viden v veliko globino in da so otroci vanj metali kamenje ter ugotavljali, kako globoko se sliši padajoč kamen. Ljudje so takrat govorili, da je to zračnik premogovnika, kar verjetno drži.

Premogovnik je 12. maja 1873 kupil Hipolit Mlekuš, tovarnar likerjev v Gradcu, ki je odprl jamsko polje **Anton**. Za njim je bila lastnica premogovnika njegova žena, ki ga je leta 1898 prodala sinu Hipolitu Mlekušu mlajšemu z Dunaja za 100 fl. Posest je obsegala štiri dvojne jamske mere, to je 36,09 ha.

Lokacija nekdanjega rudnika na Zbelovem (foto: Jože Baraga, 25. 1. 2011)

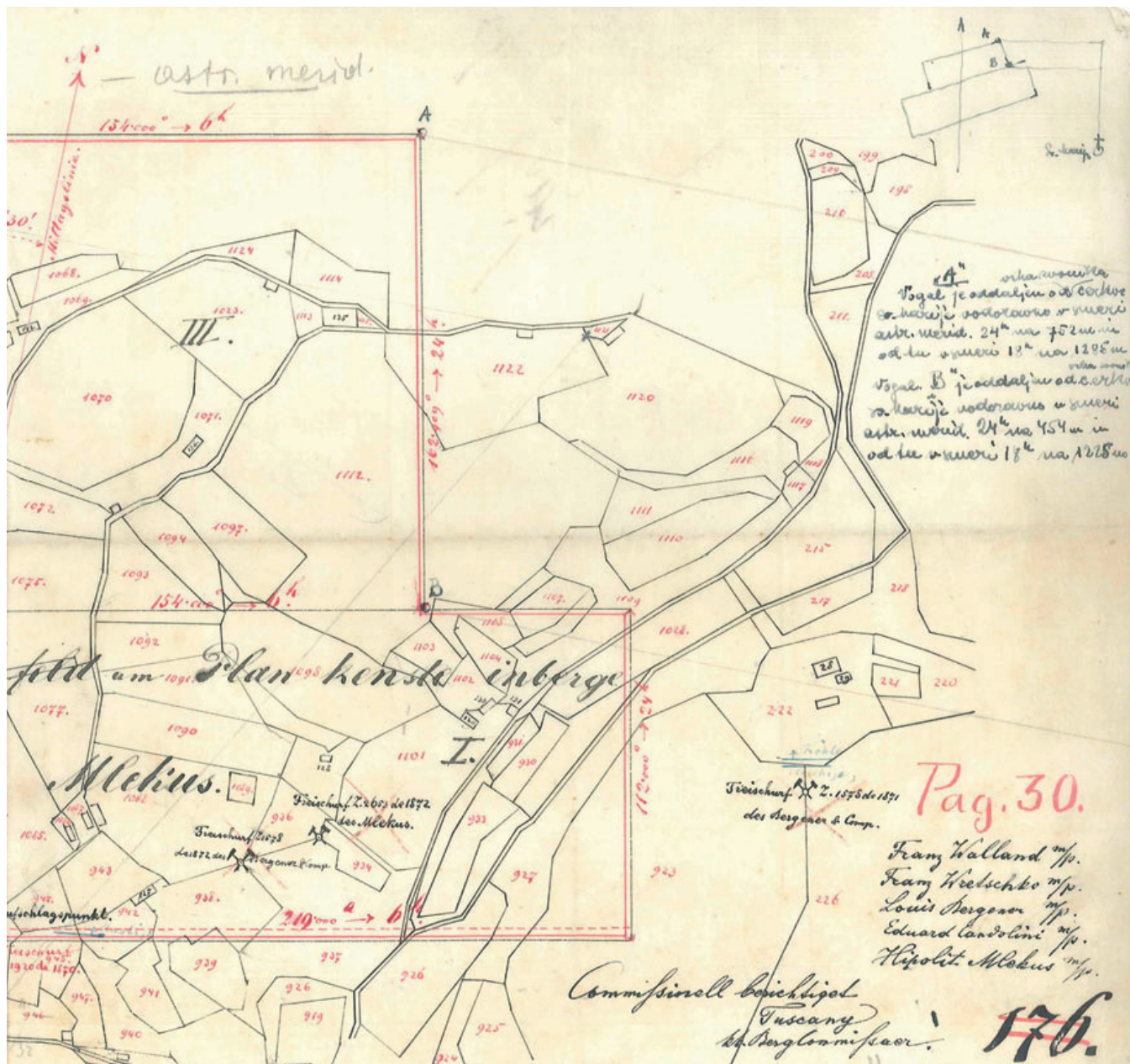

Reambuliran kataster iz leta 1878, k. o. Zbelovska gora z vrisanim jamskim poljem Anton (vir: Arhiv RS, Fond 113, fasc. 13)

O premogovnikih v okolici Zbelovega je v časopisu Jutro leta 1932 pisal Ivan Šalamon, ki je rojen na Zbelovem, v prvi svetovni vojni je bil vojak in je objavljajal svoje spomine v časopisih, po vojni je bil kot uradnik zaposlen v tovarni pohištva na Zbelovem.

V marčevskem članku iz leta 1932 opisuje malo vasico Zbelovo in njeno lego ter njeno kratko zgodovino. Za premogovništvo pa je zanimiv del članka:

»V vznožju razvalin zbelovskega gradu imamo celo tudi toplice, kakor se imenuje mlaka, ki jo uporabljajo naše perice za pranje perila poleti, kakor v zimski dobi. Voda v tem vrelcu je namreč v zimski dobi popolnoma topla, nasprotno pa v vročem poletju ledeno mrzla. Postanek tega vrelca si po svoje tolmačimo na ta način, da mora v osredju Zbelovske gore biti v plamenu večja plast premoga, katerega je tukajšnja okolica polna, saj se sledi najdejo celo že

na površju. Zelo razveseljivo je najnovejše dejstvo, da se je zainteresiral konzul Andreas iz Lausanne za delno izkoriščanje naravnih podzemskih zakladov tukajšnjih premogovih ležišč. Izvrsten premog utegne v doglednem času donášati revnemu prebivalstvu prepotrebni vsakdanji kruh. Podjetnemu gospodu konzulu želimo iz srca vso srečo in polno uspehov.«

Drugi članek o premogovniku je izšel v istem časopisu, dne 8. 5. 1932, in ga v celoti objavljam:

»Podzemsko bogastvo na Zbelovem. Francoska družba bo investirala kapital in začela izkoriščati obilna ležišča prvovrstnega premoga.

V nedavnem dopisu smo že opozorili na podzemsko zaklade naše zbelovske okolice. Gospod konzul G. D. Andreas iz Lausanne je piscu teh vrstic žrtvoval pred odhodom v Lousanne in Paris nekaj minut, ter mu poudaril, da je po večteden-

Z desne Albert Korošec z ženo in Ignac Ferlež z ženo. Slednji je bil zadnji obratovodja v premogovniku, Korošec pa je po II. svetovni vojni sodeloval pri demontaži proge (vir: zasebni arhiv Alberta Korošca; fotografirano 1961).

skem bivanju v tukajšnji okolici zadivljen ne-le nad naravnimi lepotami, temveč kot praktičen, poslovni človek, ki je v konzularni službi prejadral nad pol sveta, tudi nad skritimi podzemnimi zakladi, ki že stotisoče let počivajo v osrčju naših razruvanih hribov. Kakor je sam zatrdil, ima za seboj močno družbo iz Francije, ki je pripravljena storiti velike investicije, da se tukajšnji naravni zakladi dvignejo.

Gospod konzul je nadaljeval:

Gmotno krepka francoska družba bo na podlagi prijazno mi na razpolago stavljenega natančnega poročila dipl. inž. G. A. Gottinga iz Zagreba izvršila svoje investicije v prid okolici Zbelovega in je pripravljena žrtvovati tudi milijone dinarjev.

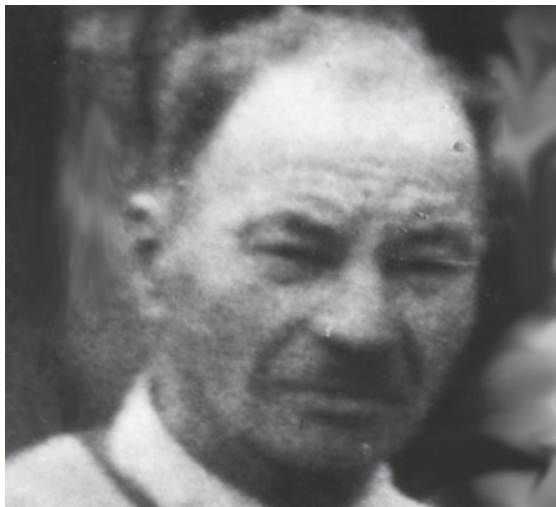
Do tega namena je družbo privedlo gotovo dejstvo, da pripadajo tukajšnji naravni premogovni zakladi k najstarejšim formacijam plinskega premoga, ki ga menda razen našega okoliša ne premore kaka druga pokrajina v Jugoslaviji. Uvažamo za naša plinska podjetja dragi plinski premog iz Anglije in Nemčije, dočim imamo tukaj – po analizah pri prostosledih na površju – posebno značilen plinski premog z vročinsko temperaturo 7250 kalorij, vsebino 0,94 % žvepla in 8 % pepela. Drago plačujejo posebno naša avtonomna mesta, angleški in nemški premog posebno za plinske naprave, ne vemo pa, da nam v lastni zemlji leži naravni zaklad.

Jurij Meglič, nekdanji rudar in vodja demontaže naprav v opuščnem zbelovskem premogovniku (vir: zasebni arhiv Slavke Žnidar)

Z izkoriščanjem naših domačih zalog bi odpadli za naše razmere težki milijoni, ki gredo v inozemstvo za premog, katerega imamo doma, ustreženo pa bo z eksploatacijo pod zemljo ležečih črnih diamantov naši okolici sami, državi in tudi podjetnikom, ki bodo za svoj investirani kapital ako že ne na začetku, pa kasneje, prejeli primerne obresti. Razmere in lega premogokopa so lahke, ker prerezuje sled ležišč premoga bivša Južna železnica in je najbližja narmalnotirna postaja (Poljčane) do jam oddaljena le blizu 5 km, do ozkotirne železniške proge Konjice-Poljčane in ob enem do dobro ohranjene banovinske ceste pa samo kakih 400 do 1000 metrov. Nameravano je, da se tudi ta razlika dovoza kasneje preseka z vzpostavitevijo potrebnega železniškega postajališča v bližini rogov.

Vse dosedanje preiskave so se vršile večinoma le na površju, že na prostem se najdejo tudi ležišča mlajšega rjavega premoga. Skušalo se bo oživitvoriti tudi ta ležišča rjavega premoga, ki bi bil za industrijsko in hišno kurjavo istotako unosen. Krajevne razmere za širjenje in intenzivno delo v tukajšnjem okolišu so zelo ugodne: ni pritiska visokih gor, brez proda in treskavih plinov, na razpolago so cenene domače delovne moči, ki so v rudokopu že izvežbane. Naši možje so zaradi nadprodukcije morali svojčas v rudokope v Nemčijo ali na Gornje Štajersko, v zadnjem

Jože Senkar iz Zbelovske Gore, ki je v zbelovskem rudniku delal sedem let, od 1927 do 1934 (vir: zasebni arhiv Franca Senkarja).

Franc Koren, nekdanji rudniški prevoznik (*furman*) premoga (vir: zasebni arhiv Petra Korena)

času pa v Francijo, Belgijo in Nizozemsko. Tako imamo dovolj domačih delavcev tudi pri precejšnjem povečanju sedanjih del. Naš premog je iskan, razprodaja njegova je v Jugoslaviji lahka, prebroditi je treba samo prve težkoče. Tako država kakor krajevna oblast so pokretu za oživetvorenje premogokopa zelo naklonjena.«

Iz članka je razvidno, da je med obema vojnama okolico Zbelovega preiskal ing. A. Gotting iz Zagreba, ki je ugotovil, da je na tem področju precej premoga. Pri preiskavah je sodeloval tudi Jurij Meglič, domačin z Zbelovega, takrat star okoli 18 let. O tem je njegova hči Slavka Žnidar povedala:

»Moj oče mi je pripovedoval, da je okoli leta 1930 prišel neki inženir in pričel s preiskavami premogovih ležišč v okolici Zbelovega. Delo je financiral nekdo iz tujine. Najprej so kopali v Podpeči, sedaj je tam Dečarjeva delavnica. Kopali so vodoravno okoli 40 m in prišli do premogovega sloja. Ta inženir je delo ustavil, del rova smo morali zasuti z zemljo in začeti kopati nov rov v nasprotno smer. Naslednji rov pa smo kopali v Zbelovski Gori (to je med Korbarjem in Kovačičem).

Premog so preizkusili v domači peči, dajal je zelo visoko vročino, je pa malo smrdel po žveplu. Zanimiva je bila izjava tega inženirja, ko je naročil zasip rova, da ne želi, da bi naše podzemno bogastvo ropali tujci.«

Po pripovedovanju je v jami delalo okoli petnajst delavcev. Premogovnik je obratoval še po koncu 2. svetovne vojne. Zaposleni so bili rudarji iz okolice, saj so lahko hodili peš na delo. Zadnji obratovodja je bil Ignac Ferlež (1884–1963), ki je stanoval v neposredni bližini premogovnika v Zbelovski Gori 23, tam, kjer sedaj živita Alojzija in Albert Korošec. Zanimivo je, da je Albert Korošec sodeloval pri demontaži proge v premogovniku. Tega se spominja:

»Bilo je leto 1947, ko sem bil zaposlen v Opekarni v Ločah. Takrat je bil direktor Martin Grum. V opekarni smo nujno potrebovali tračnice in vagončke za prevoz glin. Nekaj delavcev so nas poslali v premogovnik, da smo demontirali tračnice in šajbo za obračanje vagončkov, ki smo jih skupaj z vagončki prepeljali v opekarno. Delo je vodil Jurij Meglič, ki je prej delal v premogovniku, delali so še: Anton Golob, ki je prav tako prej delal v premogovniku, Franc Valant - Kolarek, Franc Valant - Vovkec in Lovec.

Tračnice smo pobrali do tam, kjer se vhodni rov razcepi na dva rova. Desni rov pelje proti Hriberniku, levi pa proti Zbelovski Gori in pod grad.«

Pred vojno je v premogovniku delal tudi Vinko Adelstein iz Zbelovske Gore, ki je bil vzdrževalec vodnih črpalk in drugih strojev.

Po vojni je približno dve leti delal v premogovniku tudi Alojz Guček (1915–1972).

V premogovniku je delal tudi Jože Senkar, oče Franca iz Zbelovske Gore. Delal je od 1927 do 1934, ko je ostal na posestvu. Franc Senkar se spomni, da so bile pri premogovniku zelo lepo urejene garderobe pri vhodu v rov, ki jih sedaj ni več, je pa na tem mestu postavljen čebelnjak. Spominja se tudi, da so furmani vozili premog na postajo v Poljčane.

Med furmani je bil tudi Franc Koren, stari oče sedanjega lastnika zemljišča, kjer je bil nekoč premogovnik. Peter Koren pripoveduje o svojem starem očetu:

»Moj stari oče je delal v rudnikih v Belgiji. Ko je prišel domov, pa ni hotel več v jamo, pač pa se je lotil prevoznitva. S konji je vozil premog na železniško postajo v Poljčanah. Po končani drugi svetovni vojni je lastnik rudnika iz Avstrije sporočil Ignacu Ferležu, naj zbere rudarje in ponovno prične delo v premogovniku. Pričeli so kopati in kmalu prišli na dva in pol metra debelo plast premoga. Novi oblastniki so to izvedeli in zahtevali

od Ferleža, da takoj zazida to plast, lastniku pa sporoči, da so prišli do terena, kjer jih ovira voda, in izkop ni možen. Pošlje naj nova navodila in denar za plače rudarjev. Do nadaljevanja del ni prišlo.«

Znani so naslednji kraji, kjer so poizkusno kopali:

- pri Dečarju v Podpeči,
- med Korbarjem in Kovačičem v Zbelovski Gori,
- pri Hriberniku v Zbelovski Gori.

Nekdanji predsednik Krajevne skupnosti Zbelovo, Franc Štefanič, pripoveduje:

»Pred nekaj leti se je vdrla cesta z Zbelovega proti gradu na sredini asfalta. Nastal je 20 metrov dolg jarek z ostrimi robovi, asfalt je padel v jamo in tam ostal v celem kosu. Nismo vedeli, kako je ta jama nastala, sedaj razmišljam, da je bil tam rov premogovnika. V jamo nismo stopili, pač pa smo navozili nasipni material. Se pa še sedaj vidi, kje je bila jama, ker tam ni asfalta.«

Ostanek dobro ohranjenega vhoda v rudnik na Zbelovem (foto: Martin Mrzdovnik, 25. 1. 2011)

Lastniki premogovnika so bili:

Z. št.	Lastniki	Leta lastništva
1	Hipolit Mlekuš, Gradec	1873–1889
2	Antonija Mlekuš, Gradec	1889–1898
3	Hipolit Mlekuš mlajši, Dunaj	1898–1901
4	Dr. Julij Wagner, odvetnik, Dunaj	1901–1902
5	Charles von Trausche-Roseneck, Selsan	1902–1912
6	Rene von Trausche-Roseneck, Riga	1912–1927
7	Edgar Klaus, Maribor	1927–1946
8	Nacionalizacija	1946

Rov pri Dečarju, v katerem so še vidne sledi premoga, je še sedaj dostopen v dolžini okoli 30 metrov.

Sedanji lastnik zemljišča, kjer so vhod v premogovnik in prehodni rovi, želi rudnik usposobiti za ogledе turistov. Vhodni rov v dolžini 20 metrov, ki je v zemljišču in se kruši, namerava izkopati in ga obokati ter v prostoru urediti poslovni prostor in razstavo o rudarstvu.

Raziskovalni rov pri Dečarju v Podpeči pri Zbelovem (foto: Martin Mrzdovnik, 25. 1. 2011)

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **BARAGA**, Jože (ur.), 1996: *Zbornik Konjice z okolico*. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice.
- **MORLOT**, Adolf von, 1847: *Erläuterungen zur Geologischen Übersichtskarte der Nordöstlichen Alpen. Ein Entwurf zur vorzunehmenden Bearb. Der physikalischen Geographie und Geologie ihres Gebietes*. Wien: [s. n.].
- **MORLOT**, Adolf von, 1849: *Andeutungen über die geologischen Verhältnisse des südlichen Theiles von Untersteier von A.V.Morlot*. Wien: [s. n.].
- **MORLOT**, Adolf von, 1850: *Über die geologischen Verhältnisse von Oberkrain*. Wien: [s. n.].
- **ROLLE**, Fridrich, 1857: *Geologische Untersuchungen in der Gegend zwischen Weitenstein, Windisch-Gratz, Cilli und Oberburg in Unter-Steiermark*. ([S. l. : s. n.]).
- **ROLLE**, Fridrich, 1857: *Geologische Untersuchungen in der Gegend zwischen Ehrenhausen, Schwanberg, Windisch-Feistritz und Windisch-Gratz in Steiermark*. ([S. l. : s. n.]).
- **ROLLE**, Fridrich, 1856: *Geologische Untersuchungen in dem Theile Steiermarks zwischen Gratz, Obdach, Hohenmauthen und Marburg*. ([S. l. : s. n.]).
- **ZOLLIKOFER**, Theobald von, 1864: *Höhen-Bestimmungen in Steiermark. Als Grundlage zum Entwurf d. hypsometrischen Kt. von Steiermark u. zum Gebrauch für Touristen zsgest. von Theobald von zollikofer u. Josef Gobanz*. Graz: [s. n.].
- **ZOLLIKOFER**, Theobald von, 1862: *Die geologischen Verhältnisse des südöstlichen Theiles von Unter-Steiermark*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.

Premogovništvo med Poljčanami in Makolami

Mojca Bedjanič

Izvleček:

Med Makolami in Poljčanami so v davni preteklosti poznali bogato podzemlje. »Črno zlato« so v večjih količinah pridobivali v premogovnikih Šega, Hrastovec – Kleče in Stanovsko. Premog je bil dobre – kovaške kvalitete in celotna dolina je kar nekaj časa živel od premogovništva. V začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja so s podrobnimi geološkimi raziskavami ugotovili, da so zaloge premoga za nadaljnje ekonomsko obratovanje premajhne, in tako je premogovništvo med Poljčanami in Makolami zamrlo.

Ključne besede: premog, premogovnik Šega, premogovnik Hrastovec – Kleče, premogovnik Stanovsko

Summary:

The area between Makole and Poljčane was known for its rich underground in the past. »Black gold« was extracted in larger quantities in Šega, Hrastovec – Kleče and Stanovsko coal mines. The coal was of good blacksmith quality; therefore, the entire valley could survive only from the coal industry. However, the geological research in the early 1960s determined that the supplies of coal were not sufficient for any further economic operations; therefore, the coal industry between Poljčane and Makole was abandoned.

Keywords: coal, Šega coal mine, Hrastovec – Kleče coal mine, Stanovsko coal mine

Zusammenfassung:

In der fernen Vergangenheit war zwischen Makole und Poljčane ein reicher Untergrund bekannt. »Schwarzes Gold« wurde in größeren Mengen in den Kohlenbergwerken Šega, Hrastovec-Kleče und Stanovsko gefördert. Kohle entsprach der Schmiedekohlequalität, und das ganze Tal konnte für recht lange Zeit vom Kohlenbergbau leben. Am Anfang der sechziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts stellte man durch genaue geologische Forschungen fest, dass die Kohlenvorräte für den zukünftigen ökonomischen Betrieb zu klein sind, und so kam der Kohlenbergbau zwischen Poljčane und Makole zum Erliegen.

Schlüsselwörter: Kohle, Kohlenbergwerk Šega, Kohlenbergwerk Hrastovec-Kleče, Kohlenbergwerk Stanovsko

- mag. Mojca Bedjanič, univ. dipl. inž. geologije, Kolodvorska 21b, 2310 Slovenska Bistrica (e-naslov: bedjanic_mojca@yahoo.com)

Zgodovina premogovništva med Makolami in Poljčanami sega v Napoleonov čas. Na tem območju so premog kopali v Ljubičnem, Podboču, Studenicah, Klečah in Šegi. Najbogatejšo zgodovino pa imajo nedvomno premogovniki Šega, Hrastovec – Kleče in Stanovsko. Relativno velike količine kvalitetnega premoga so omogočile gospodarski razvoj območja. Premogovništvo je zaznamovalo življenje tukajšnjih ljudi in je živelo vse do leta 1963, ko so zaprli še zadnji premogovnik. Danes se na »črno zlato« med Poljčanami in Makolami spomnijo le redki, a globoko pod zemljo je ostala zgodovina, zgodovina premogovnikov in ljudi, ki so tukaj živeli in delali.

Premogovnika Šega in Hrastovec

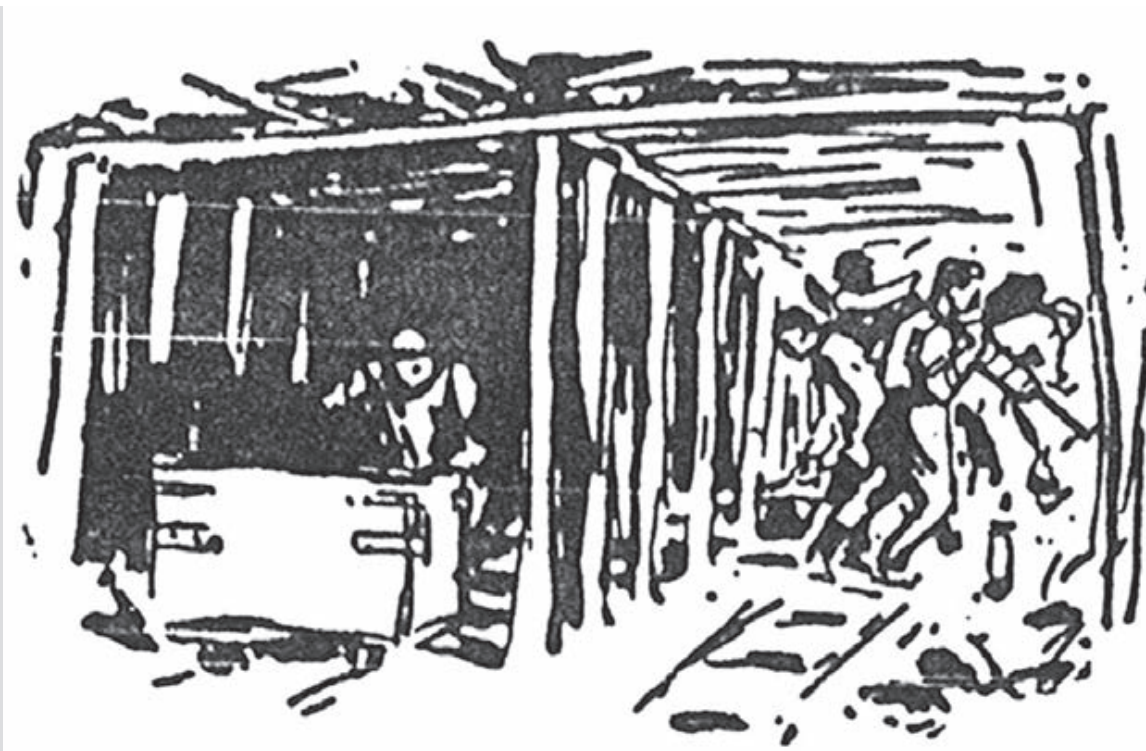
Geološki opis ozemlja

Nahajališča premoga v Šegi in Hrastovcu – Kleče pripadata t. i. dravinjskemu premogovnemu pasu, ki se razširja med Pohorjem na seve-

ru in vzhodnim karavanškim nizom na jugu. Na območju je več manjših nahajališč premoga. Glavni produktivni horizont je najverjetneje oligocenske starosti, torej star okoli 28 milijonov let. V sektorju Šega nastopa premog v najnižjem delu več sto metrov debele serije peščeno-lapor-natih kamnin. Premogovna plast je lečaste oblike, debeline med 0,1 do preko 2 metrov. Premog vsebuje anorganske primesi in prehaja v premoški skrilavec in jalovino. Gre za rjavi premog z vsemi lastnostmi črnega premoga. Zaradi visoke kurilne vrednosti (blizu 7000 kalorij) je bil uporaben v metalurgiji, za koksiranje in kovaštvo (Hamrla, 1961).

Delovanje premogovnikov Šega in Hrastovec

Začetki rudarjenja na območju današnje občine Makole segajo že v Napoleonov čas. Takrat so tukaj za kratek čas premog kopali Francozi.

Slika »Rudnika črnega premoga v Šegi pri Makolah«, objavljena v Večeru, 15. februarja 1955.

Leta 1912 je imel premogovnik v zakupu posestnik Bašek z zaposlenimi 6 delavci. Leta 1913 je bilo zaposlenih pet delavcev (dva kopača in trije vozači), 1916. leta pa so bili zraven paznika zaposleni še štirje delavci. Leta 1918 ga po nekaj letih nedelovanja vzame v zakup Adolf Foglar. Konec leta 1921 so bili v premogovniku zaposleni štirje delavci, letna proizvodnja je bila 274 300 kilogramov premoga. Do sredine leta 1922 je imela premogovnik v najemu Josipina Foglar, nato Pogačnik, iz Ruš. Premogovnik naj bi bil popolnoma izkoriščen (Zgodovinski arhiv na Ptuj, 54, š. 8).

Skica premogovnika Šega iz leta 1912
(Seefeldner, W., 1912)

Prevod izvlečka iz uradnih poročil Rudarskega revirnega urada v Celju o rudniku Šega pri Makolah (vir: Zgodovinski arhiv na Ptuj, 54, š. 8), citiram:

Zapisnik, sestavljen, dne 5. januarja 1954, v vasi Matanje pri predsedniku občine Makole tov. Žnidar Viktorju.

Tovariš Pušaver Andrej, rojen 15. 11. 1905 pri Sveti Ani, izpove glede starega Rudnika Šega (Danica) sledeče:

»Delal sem v rudniku od leta 1922 do leta 1925. Zaposlen sem bil najprej kot vozač, potem pa kot učni kopač.

Spodnji rov je bil zastavljen tik nad potokom in je šel v trdni skali okoli 30 metrov vodoravno do premogovnega sloja. Proga se je nato okrenila po premogu malo na levo ca 70 m dalje. Ves premog nad višino tega rova je odkopan. Na koncu proge okoli 100 metrov je bila zazidana zidana pregrada, ker je bil na drugi strani lastnik jamskih mer Lapp, dočim je bila jama Spodnjega rova lastnina Žnidar Antona. Domneva se, da je bil premog tudi na drugi strani pregrade.

Sloj je bil jakosti do 1,20 m.

Par metrov pred zidom smo zastavili vpadnik po premogu v sklonu približno 30° in v globino približno 25–30 metrov. V tej globini je ob priliki vrtanja vdrla voda in nenadoma zalila ves vpadnik do 1 metra pod obzorjem. Debelina premogovnega sloja je bila tukaj približno 1,20 metra. Premog je skoro popolnoma čist, brez jalovinskih plasti, in je bil v globino čimdalje boljši.

Pritekajočo vodo smo črpali z navadno ročno sesalko ali pa jo zajemali z vedri.

Krovnino premoga tvori apneni lapor, ki je tako trd, da ga je treba razstreljevati, neposredna talnina pa je črni skriljavec, kateremu sledi zopet lapor. Pri jamskem delu ni bilo treba mnogo tesariti.«

Podpisano: Pušaver Andrej, l. r.

Premogovnik visokokaloričnega premoga, znanega pod takratnim imenom Slavica, so nato izkoriščali v stari Jugoslaviji, v letih med 1924 do 1934. V tem obdobju je bilo v rudniku zaposlenih 10 delavcev in nadzornik. Premog je veljal za dober kovaški premog z visoko kalorično močjo oz. kurilno vrednostjo. Bil je v privatni lasti kmeta Antona Žnidarja, vendar je bil zaradi pomanjkanja denarja leta 1934 zaprt.

Sloje premoga so v okolici rudnika našli na več mestih. Tako je okoli leta 1940 kmet Matija Hajšek s Svete Ane odkril premog v svojem gozdu. Pri podiranju dreves se je bukev izruvala s koreninami in razkrila žilo premoga. Vendar pa je kmet jamo zasul, saj ni želel, da bi za premogovno plast izvedeli rudarji. Bal se je, da bi mu na posestvu povzročili preveliko škodo. Tako je »najdba« ostala skrita vse do leta 1955, ko je premogovno plast odkril direktor premogovnika Viktor Žnidar (Metlika, 1955).

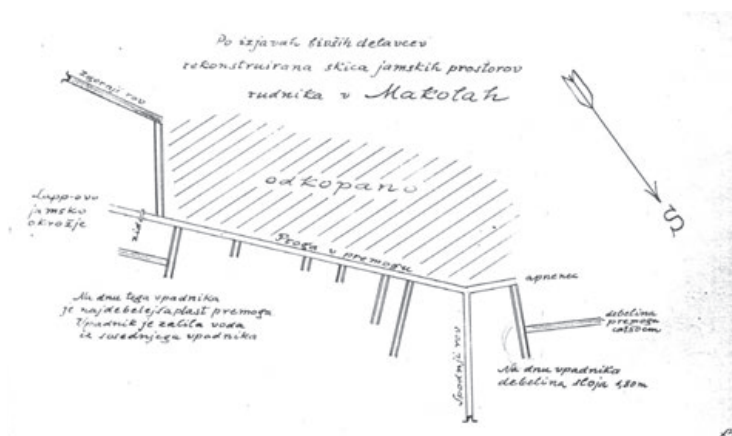
Med drugo svetovno vojno so premog izkoriščali Nemci. Ti so pričeli z gradnjo ceste od premogovnika proti središču Makol. Po vojni za nadaljevanje dela in pridobivanje premoga ni bilo več finančnih sredstev.

Leta 1953 je Občinski ljudski odbor Makole zaprosil Okrajni ljudski odbor Ptuj za ponovno pridobivanje premoga v Šegi. Rudarska izvedenca inž. Vrbič in g. Burger iz Državnega sekretariata za gospodarstvo Ljudske republike Slovenije sta na osnovi zaslišanj bivših rudarjev in teren-

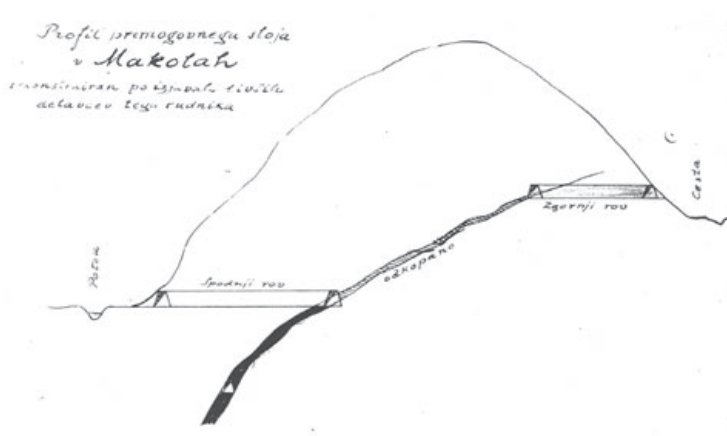
skega ogleda podala strokovno oceno. Ugotovila sta, da je bilo v bližini premogovnika Šega več raziskovalnih rogov, ki so bili v času ogleda porušeni in nedostopni. Najnižji je bil Spodnji rogov, v katerem so se izvajale najboljše raziskave in pridobivali premog. Ocenila sta, da je obnova Spodnjega roga in vpadnikov smiselna, vendar je potrebno nabaviti ves potreben material (centralno črpalko 0,25 m³/min z elektromotorjem 4 KW, rezervni motor 6 KW, 100 metrov žilnega kabla, 60 metrov odvodne cevi 2", 300 metrov tira (zunaj in v jami), 3 jamske vozičke, 15 m³ jamskega lesa in krajnikov, material za popravilo pisarne in skladišča ter drobni elektromaterial) (Zgodovinski arhiv na Ptuj, 56, š. 25).

Glede delovne sile sta ugotovila, da je na območju današnje občine Makole veliko starejših kopačev, ki so v premogovniku že delali in bi lahko to delo ponovno opravljali. Prav tako je dovolj nekvalificirane delovne sile, potrebno je poiskati le nadzornika, rudarja, ki bo znal voditi tehnično in obratno administracijo. Prodajo in knjigovodstvo pa bi vodila oseba na občini Makole.

Prav tako sta ugotovila, da ne bo težav z jamskim lesom, ki ga je v bližini dovolj. Ker je transformator postavljen v neposredno bližino rova, ne bo težav s preskrbo električne energije. Obstoječa hiša v bližini jame bi se uporabljala kot pisarna, lahko pa bi služila tudi kot skladišče.

Profil premogovnega sloja v Makolah, rekonstrukcija po izjavah nekdanjih delavcev tega rudnika (vir: Zgodovinski arhiv na Ptuj, 54, š. 8)

Po izjavah nekdanjih delavcev rekonstruirana skica jamskih prostorov rudnika v Makolah (vir: Zgodovinski arhiv na Ptuj, 54, š. 8)

V času raziskav bi se premog odvažal s kmečkimi vozovi. V primeru, da bi se pokazalo, da je zraven premoga kamion uporaben še za prevoz drugega materiala, bi se le-ta lahko nabavil. Izvedenca sta tudi menila, da glede na dobro kvaliteto premoga z njegovo prodajo ne bo težav. Te bi se lahko pojavile v primeru, da bi kupci želeli premog določene granulacije. V tem primeru bi t. i. »rovni« premog sejali bodisi ročno bodisi mehansko. Ta postopek bi sicer podražil proizvodne stroške, vendar bi naj bila prodajna cena dovolj velika, da bi se pokrili stroški sejanja.

Aprila leta 1954 je Okrajni ljudski odbor Ptuj ustanovil podjetje Rudnik črnega premoga Makole (Zgodovinski arhiv na Ptuj, 56, š. 5).

Predmet podjetja je bilo:

- pridobivanje in prodaja črnega premoga,
- pridobivanje in prodaja kamenja, gramoza in peska,
- žganje in prodaja apna.

Organizacija podjetja:

Delavski svet je najvišji organ upravljanja v podjetju. Sestavlja ga 15 članov, ki jih je kolektiv izvolil iz svoje sredine. Delavski svet ima redna zasedanja, delavski svet vodi predsednik, zraven njega izvolijo še njegovega namestnika. Delavski svet ima številne pravice in dolžnosti.

Upravni odbor neposredno upravlja podjetje na osnovi sklepov in odločb delavskega sveta.

Sestavlja ga pet članov, pet namestnikov in direktor, ki je po svojem položaju član upravnega odbora. Upravni odbor je izvoljen za dobo 1 leta iz vrst delavcev in uslužbencev. Člani za svoje delo ne prejemajo posebnih plač.

Direktor podjetja organizira delo v podjetju in neposredno vodi izvrševanje planskih nalog in poslovanje podjetja, upoštevač zakone in druge veljavne predpise. Zastopa podjetje pred oblastnimi organi in v pravnih odnosih s posameznimi pravnimi in fizičnimi osebami. Po svojem položaju je član upravnega odbora podjetja. Direktor tudi sprejema nove delavce, jih razporeja na delovna mesta, prav tako tudi odpoveduje delovno razmerje delavcem.

Organizacija podjetja je razdeljena glede na obseg poslovanja na jamsko obratovodstvo, kamnolom in apnenica ter gospodarsko-računovodski sektor.

Delovno razmerje so lahko za jamsko delo sklenili z osebo, ki je dopolnila 18 let, za zunanjo službo pa z osebo, ki je dopolnila najmanj 16 let. Pred nastopom službe so morali delavci opraviti zdravniški pregled ter prinesiti potrdilo o sposobnosti za jamsko delo. Podjetje je delavca lahko sprejelo za poskusno dobo v obsegu največ 14 dni. Če so se v podjetju zaposlili dijaki, ki so končali nižjo, srednjo ali visoko šolo, so jih razporedili na delovno mesto pripravnika. Pripravnništvo je lahko trajalo največ tri leta, sledil je strokovni izpit. Po treh letih dela so lahko rudarji opravljali izpit za kopača, po desetih letih pa izpit za strelca. Sporazumno je lahko podjetje kadarkoli prekinilo delovno razmerje, razen med boleznijo ali okrevanjem, ki traja več kot 7 dni, noseči ženi in materi do zaključka 8 mesecev dojenja, rudarjem v obdobju vojaških vaj in članom upravnega odbora in predsedniku delavskega sveta. Odpovedni rok je za rudarje, zaposlene do 5 let, znašal en mesec, zaposlene od 5 do 10 let dva meseca, zaposlene od 10 do 20 let tri mesece in tiste nad 20 let 4 mesece. Delovno razmerje so prekinili tudi, če je bil delavec 8 dni v mesecu neopravičeno odsoten z dela ali so ga zalotili pri kaznivem dejanju, če se je pretepal ne delovnem mestu, je ponarejal dokumente, zakrivil kaznivo dejanje ali nagovarjal tovariše k sabotažnim dejanjem.

Delovni čas je trajal 8 ur, s pričetkom ure vstopa v rov ali jašek pa do izhoda na površino. Delo je bilo organizirano v treh izmenah, od 6. do 14. ure, od 14. do 22. ure in od 22. do 6. ure. Skrajšan delovni čas 6 ur je bil uveden za dele jame, kjer je bila temperatura preko 30° C, ali izjemno mokra delovišča v primerih, če delavci niso imeli primer- nih zaščitnih oblek. V primerih, če bi se v podjetju zgodila nesreča ali bi le-ta grozila, se je delovni čas lahko podaljšal nad 8 ur dnevno. Delavci pa niso smeli priti ponovno na delo, preden ni preteklo 8 neprekinjenih ur od končnega dela prejšnjega dne. Nadurno delo je odobril direktor, vendar ne za nosečnice, matere z otroki, mlajšimi od sedem let, za mladoletne delavce in invalide.

Delavcem je med delom pripadal 15-minutni odmor, za katerega je bilo priporočljivo, da ga izkoristijo po odstrelitvi oziroma takrat ko je delo zaradi počitka najmanj trpelo. Po sedmih dnevih dela je delavcu pripadal neprekinjen 32-

Izsek iz karte »Situacija jamskih del in vrtin rudnika Šega – Makole« (vijolične linije označujejo proge in vpadnike, rdeči krožci izvedene vrtine, s šrafuro je označen predoligocen in belo terciar) (Hamrla, 1962).

urni počitek. Po 11 mesecih neprekinjene delovne dobe je delavcu pripadal plačan letni dopust. Glede na dolžino delovne dobe je delavcu pripadalo 15 dni dopusta za 5 let delovne dobe, 20 dni od 5 do 15 let, 25 dni od 15 do 25 let in 28 dni, če je imel nad 28 let delovne dobe. Delavci so imeli tudi pravico do 2 dni izrednega plačanega dopusta v primeru smrti najožjih sorodnikov, poroke ali rojstva otrok. Letnega dopusta niso mogli prenesti iz enega v drugo koledarsko leto.

V primeru kršitev delovne discipline (nemarno ali neredno vršenje delovne dolžnosti, povzročanje materialne škode v podjetju, zloraba službenega položaja, prihod na delo v vinjenem stanju, pitje alkoholnih pijač med delovnim časom, razsipno trošenje rudniškega materiala, netovariško obnašanje) so bili delavci lahko kaznovani s pisnim opominom, pisnim ukorom, pisnim strogim javnim ukorom, denarno kaznijo do višine 10 % mesečnega zaslužka, premestitvijo na delovno mesto nižje tarifne postavke ali odpustom iz podjetja.

Januarja 1955 je Okrajni ljudski odbor Ptuj imenoval komisijo, ki je preverila, ali podjetje ustreza vsem pogojem za odpiranje. Komisija je ugotovila, da je premogovnik pripravljen za ponovno pridobivanje (Zgodovinski arhiv na Ptuj, 55, š. 4).

Rudnik črnega premoga Makole, jama Šega, jamske raziskave v letu 1958–1959 (Lapajne, 1959)

V premogovniku je bilo zaposlenih 28 jamskih delavcev, med njimi tudi kovač, obratovodja, direktor in knjigovodkinja. Pred vhomom v rudnik so bile tri lesene barake, od katerih je bila ena kot deponija premoga, druga kot skladišče in zbirališče delavcev ter tretja, ki je bila urejena v kovačijo. Podjetje je nabavilo tudi veliko materiala (okoli 7 000 kilogramov tračnic, 2100 brezšivnih vodovodnih cevi, 1 izvozno motalo 6 KV, kompresor, 3 jamske vozičke, 270 metrov električnih kablov ter jamsko orodje) v skupni vrednosti 3. 440. 000 dinarjev. Glavni rudarski inšpektor je podal oceno, da se rudarsko podjetje »Šega« ustanovi z marcem 1955 (Zgodovinski arhiv na Ptuj, 55, š. 4).

Ponovno so se dela na cesti in v rudniku pričela spomladi leta 1955. Do konca leta se je v »Rudniku in kamnolomu Šega« število zaposlenih povečalo na 82. 28 jih je bilo zaposlenih v rudniku, ostali so delali v bližnjem kamnolomu in pri gradnji ceste. V začetku so dela obsegala predvsem čiščenje in obnavljanje starih rogov. Od pričetka delovanja pa do decembra so nakopali 750 ton premoga in 2000 kubičnih metrov apnenca v kamnolomu. Načrtovali so, da bodo dnevno nakopali 15 ton premoga v vrednosti 100. 000 dinarjev. V kamnolomu pa so že tedaj nalomili približno 60

kubičnih metrov apnenca na dan.

Zaradi neposredne bližine obeh premogovnikov – Šega in Hrastovec – ter predvsem zaradi majhnosti podjetja Hrastovec sta Delavski svet Hrastovec in Delavski svet Šega v letu 1956 sklenila dogovor o združitvi obeh premogovnikov. Podjetje Šega bi lahko zagotovilo strokovni kader (jamomerec, visokokvalificiran obratovodja, strojniki, kovači) in organizacijo dela tako, da bi lahko v obeh jamah delali vsi delavci. Podjetje Šega je bilo pripravljeno narediti še potrebno cesto in električni napeljavo, da bi s temi vlaganji lahko povišali dnevno proizvodnjo premoga na 10 ton.

V letih 1957 do 1960 je bilo na območju opravljenih več geoloških raziskav. Zaradi skromnih zalog premoga je bila jama Hrastovec leta 1961 opuščena. Občinski ljudski odbor Slovenska Bistrica je aprila 1962 sklical posvet v zvezi s prihodnostjo Rudnika črnega premoga »Šega« v Makolah. Zaključek je bil, da so geološko-rudarske razmere v premogišču slabe in da podjetje nima prihodnosti.

Premogovnik v Makolah je zajemal sektorja Šega in Hrastovec – Kleče. Zadnji direktor podjetja je bil Viktor Žnidarič. Premogovnik je leta 1962 oz. 1963 prenehal delovati.

Premogovnik Hrastovec – Kleče kot naravna dediščina

Na območju nekdanjega premogovnika Makole je večina rudniških rogov zasuta in težko dostopna. V enem delno ohranjenem in dostopnem rovu premogovnika Kleče so vidne plasti premoga in premoškega skrilavca. Slabo so ohranjeni tudi leseni podporni stebri in lestve, po katerih so rudarji prehajali z enega na drugi nivo. Zaradi bližine apnenca pa so se v opuščenih rudniških rovih pričele oblikovati in nastajati miniaturne kraške oblike. Na stenah, stropu in tudi dnu rogov lahko opazujemo miniaturne sigaste oblike – stalagmite, stalaktite, jamske bisere, ponvice, korlaste oblike. Siga je tudi različno obarvana, od popolnoma prozorne do rumene, rjave in rubinsko rdeče. Opuščen rudniški rov premogovnika Makole, kot nahajališče premoga in sige, predsta-

vlja pomembno naravno dediščino. Zaradi navedenega je opuščen rudniški rov s Pravilnikom o določitvi in varstvu naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 111/2004) zavarovan kot geološka naravna vrednota državnega pomena. Rov pa predstavlja tudi bogato etnološko dediščino.

Premogovnik Stanovsko pri Poljčanah

Geološki opis ozemlja

Območje gradijo okoli 13 milijonov let stare plasti, t. i. plasti zgornjega terciarja (sarmat). Te plasti gradijo laporovci, apnenčeve breče in peščenjaki ter navzgor plasti premoga, ki so spodnje pliocenske starosti, torej so stare okoli 5 milijonov let. Premoške plasti nastopajo na celotnem ozemlju Svetega Jerneja, preko Stanovskega in Pekla, proti vzhodu. Premoško plast sekajo številni manjši prelomi, plasti so lečasto oblikovane in nimajo stalne debeline.

Na območju Stanovskega se pojavljajo trije vzporedni sloji premoga. Srednji sloj je najdebelejši in pomemben za pridobivanje. Debelina tega sloja znaša od pol do enega metra in pol in je tik pod površjem navadno najdebelejša. Z globino upadeta kvaliteta in kvantiteta premoga. Je temne barve, s školjkastim lomom ter lesno strukturo. Ima močan oprh pirita, zato se nekateri kosi močno svetlikajo. Vsebuje približno 30 % vlage in 8 % pepela, njegova kalorična moč je 4000 kcal/kg. Poznan je pod imenom lignit, geološko pa ga lahko uvrščamo med lignite in rjave premoge. Rudarji so vrhnje plasti premoga imenovali »cvet«. Premogu sledijo še glinasto-peščene, prodnate in konglomeratne plasti (Hamrla, 1984).

Delovanje premogovnika Stanovsko pri Poljčanah

Premogovnik Stanovsko leži okoli 2 kilometra severozahodno od Poljčan.

Stari premogovnik Stanovsko se je nahajal pod kmetijo Brajljih ali pod kmetijo Gradič, v smeri Pekla. Med kmetijama Strmšek in Brajljih

Premogovnik Hrastovec – Kleče je v sredini prejšnjega stoletja prenehal delovati. Narava je v opuščenih rudniških rovih pričela s svojim delom – ustvarila je čudovite miniaturne kraške oblike (foto: Matjaž Bedjanič, 27. 8. 2009).

sta bila v strugi zgornjega dela Luščekkega potočka dva rova, v katerih so pred vojno kopali premog. Premogovnik naj bi imel 5 horizontov in je obsegal 4 jamska polja/4 dvojne jamske mere s površino 360. 930,470 m². Obratoval je v letih 1914–1926 in 1930–1939, po vojni je pričel obratovati leta 1945, naslednjega leta pa so ga zaprli. V tem času je zamenjal številne lastnike (Osolnik, 1951).

Lastniki rudnika:

Z. št.	Lastniki	Leta lastništva
1	Ivan Vovk, Pekel	1914–1920
2	Hrvatska banka, d. d., Zagreb	1920–1925
3	Erna Farnik, Ormož	1925–1929
4	Anton Janković, David Steiner, dr. Dimitrij Vasiljevič, Zagreb	1929–1930
5	David Steiner, Zagreb	1930–1931
6	Rudarska družba »Stanovsko« pri Poljčanah	1931–1946

Konec leta 1921 je bilo v premogovniku Stanovsko zaposlenih 10 delavcev, letno so izkopali 573 800 kilogramov premoga.

V letu 1922 so premog nad rovom izkopali. Z novim rovom, ki je ležal 8 metrov nižje od obstoječega, so poskušali doseči spodnji premogovni sloj. V letu 1922 je bilo zaposlenih v premogovniku 9 rudarjev.

V mesecu avgustu leta 1931 je bilo v premogovniškem obratu zaposlenih 19 delavcev. Delo v jami je bilo organizirano v treh izmenah (treh tretjinah). Nekateri delavci so delali dnevno tudi po 10 ur, kurjači pri lokomobilah celo 12 ur. Celotna dnina kurjača, ki se je vodil v delavski listi, je znašala 35 din. V času, ko je premogovnik vodil g. Muhovec, se je dnina uredila v skladu s tedaj veljavnimi predpisi (Zupančič, 1931).

V tem času je bila v zunanjem obratu nameščena parna lokomobila, ki je poganjala generator za istosmerni tok. Le-ta se je uporabljal za pogon sesalk in za razsvetljavo. Elektrovi od generatorjev so bili nepravilno nameščeni, saj je bil vod enostavno pritrjen na steno barake, v

kateri je bila lokomobila z generatorjem. Ohišje generatorja ni bilo ozemljeno, kakor tudi ne ohišje sesalke in njenega motorja. Pri lokomobilu ni bil zaposlen »izprašan« strojnik, marveč samo »izpašan« kurjač. Pred starim vpadnikom je bila zgrajena baraka, v kateri so se nahajali ročni vitel, motor na sesalni plin in obratna pisarna. Zunanje naprave niso bile v celoti prijavljene tedanji politični oblasti (Zupančič, 1931).

V premogovniku je bilo do leta 1939 zaposlenih od 130 do 150 delavcev, trije pazniki, nadpaznik in inženir. V tem času so pridobili tudi največje količine premoga. Dnevno so nakopali med 10 in 20 ton. Premog so prali na način, da sta ga dva delavca ročno premetavala, nanj pa je tekla voda. Sortirali so ga z enim strojnim in dvema ročnima rešetoma. Električno energijo sta dajali dve lokomobilu. Glavni izvozni vpadnik je bil dvotiren, 80 metrov dolg in z nagibom 30° usmerjen proti severozahodu (Zorc, 1946b).

Glavni izvozni vpadnik je bil za okoli 450 metrov jugovzhodno premaknjen od obstoječega rova. Bil je dvotiren. Tri polne hunte brez podstavkov so vlačili navzgor in istočasno spuščali tri prazne navzdol. Vpadnik je šel vzporedno s premogovno plastjo pod kotom 30° proti severozahodu. V bližini ustja in vpadnika so stale delavnice in strojnica. Stara dela so bila v glavnem v hribu okrog Brajljehove hiše, najseverovzhodnejše od novega vpadnika.

Odkopavali so z obrnjenimi stopnicami, ki so bile visoke običajno po 2,50 metra. Vodoravne razdalje med posameznimi stopnicami so morale biti čim enakomernejše. Na vsaki stopnici je delal en kopač. Zračenje jame je bilo naravno, pritisk v jami ni bil posebno velik, dotok vode je bil približno 300 l/minuto.

V letu 1936 so nakopali največ premoga, kar 5242,6 ton, najmanj pa leta 1920, in sicer 140,4 ton.

Zaradi pomanjkanja kapitala so leta 1939 delo v premogovniku ustavili. Nemci so iz premogovnika odpeljali strojni vitel, tračnice, batne črpalke, transmisije, 10 centrifugalnih črpalk z motorji, 2 generatorja in 1 lokomobilo. Prav tako so v Celovec odnesli tudi vse podatke o premogovniku, zalogah in rudarjih. Uprava rudnika je v času delovanja premogovnika večkrat zao-

stajala z izplačili rudarjem in domačinom. Ob koncu obratovanja je ostala dolžna rudarjem in kmetom okoli 200.000 dinarjev.

Rudnik je menjaval lastnike, vendar pa dela do druge svetovne vojne niso bila prekinjena za daljši čas. Leta 1941 je premogovnik pričela zalivati voda, v času med drugo svetovno vojno pa ni obratoval.

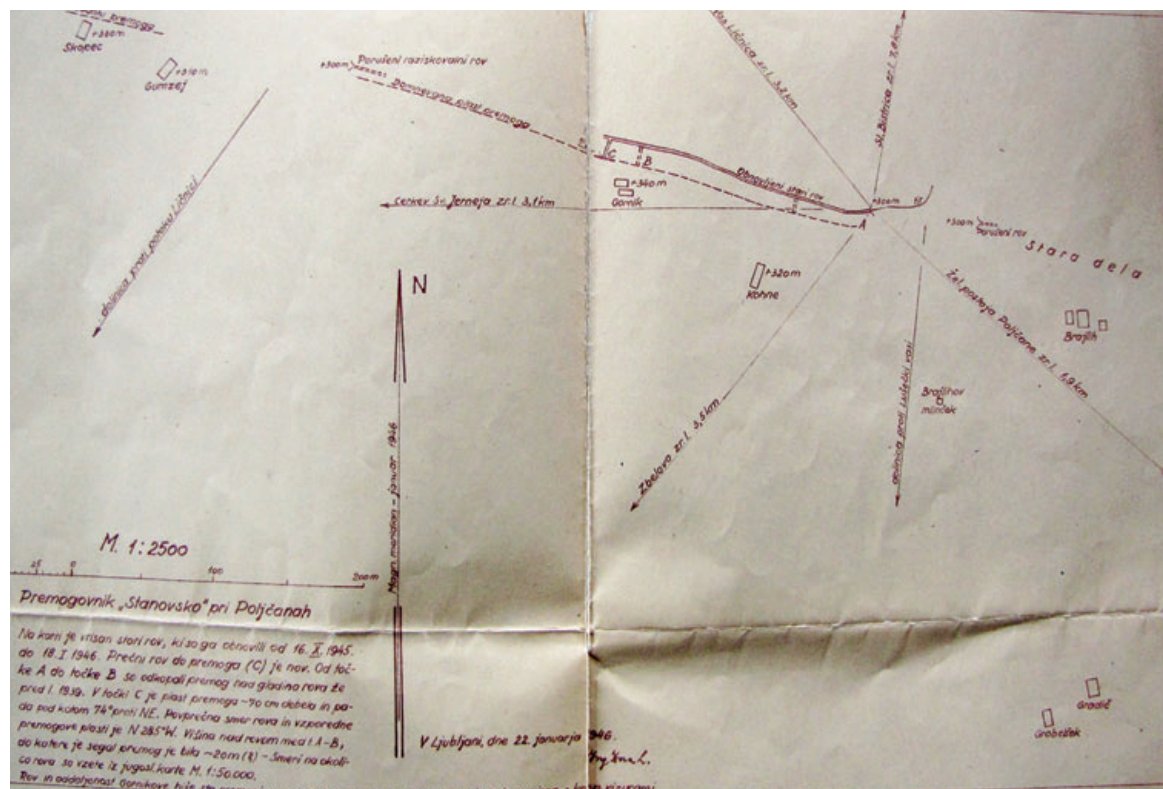
Po vojni se je delo v rudniku pričelo 16. oktobra 1945. Takrat je bilo zaposlenih devet delavcev. Do februarja leta 1946 so obnovili stari rov pod Gornikovo hišo, ki je bil dolg 186 metrov. Štiri metre pred koncem rova so naredili 10 metrov dolg prečni rov ter 235 metrov tirov od vhoda v glavni rov.

Les za potrebe premogovnika so kupovali od bližnjih kmetov. Delavci so bili plačani za svoje delo na uro, vozači 12 din, pomožni kopači 14 din, kopači 16 din ter paznik 18 din. Do februarja 1946 je dolg premogovnika znašal že 76.000 dinarjev (posojila, dolg rudarjem za delo, dolg za jamski les) in tako so v februarju 1946 čakali na odločitev tedanje oblasti o obstoju premogov-

nika (Zorc, 1946b).

Z geološkimi raziskavami so ugotovili, da se premogovna plast širi v smeri, v katerih so postavljene tudi domačije (Brajlih, Gornik, Gumzej, Skopeč). V primeru odkopavanja premoga pod objekti bi ti razpokali ali se celo porušili. V tem primeru bi bilo potrebno objekte odkupiti ali pa pod njimi narediti varnostne stebre. Premog bi se odvažal po sedanjem rovu na površino in nato po dolini do ceste v Lušečki vasi. Plast premoga pa je pretanka, da bi se odpiranje premogovnika izplačalo. Strokovnjaki so ocenili, da bi stroški za vsa odpiralna dela znašali 15.500.000 din, ocenjena vrednost odkopanega premoga pa znaša 8.750.000 din. Z odpiranjem bi imel premogovnik izgubo. Na osnovi tega je tedanja oblast odločila, da se premogovnik »Stanovsko« iz narodnogospodarskega vidika ne sme odpreti (Zorc, 1946a).

Po končanem delovanju je v premogovniku ostalo 2.000 tračnic (do 120 metrov globine je bil tir dvojen), preko 300 metrov dvocolskih cevi za črpalke, 250 metrov električnega kabla,

Premogovnik Stanovsko pri Poljčanah (Zorc, 1946a)

9 jeklenih plošč v premeru 1 m², večina ogrodja in opreme ter 14 vagončkov naloženega premoga. Zraven tehnične dediščine pa so v opuščeni rudniških rovih ostale zapisane zgodbe rudarjev in geološke skrivnosti.

Premogovnik Johanni

Lastnik premogovnika je bil Ivan Wouk. Premogovne plasti potekajo od Svetega Bartolomeja, severozahodno od Poljčan, čez Breznice, Verhovlje, Mostečno, na Podložje v dolžini približno 18 kilometrov. Kakovost premoga je različna, od lignita do leškega premoga. Premog so kopali iz dveh rogov, ki sta bila že leta 1920 zasuta (Zgodovinski arhiv na Ptuj, 54, š. 8).

Hrastovec – vidni sledovi rudnika v Klečah
(foto: Martin Mrzdovnik, 25. 1. 2011).

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **ANIČIĆ**, Bogoljub, **JURIŠA**, Mihovil, 1985: *Tolmač za list Rogatec L 33–68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.
- **ČEŠMIGA**, Ivan, 1959: *Rudarstvo LR Slovenije*. Ljubljana: Nova proizvodnja.
- **GREGORAČ**, Vid, 1995: *Mali leksikon geologije*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- **HAMRLA**, Milan, 1962: *Poročilo o premogišču Šega – Makole*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana, Oddelek za ekonomsko geologijo, Odsek za geologijo premogišč.
- **HLAD**, Branka, 1995: *Varovanje geološke dediščine*. Ljubljana: Uprava Republike Slovenije za varstvo narave.
- **KANOP**, Maja, 2002: *Rudarstvo na področju Makol. V: Mladinski raziskovalni tabor Makole 2001*. Ljubljana: ZOTKS – Gibanje znanost mladini, 43–50.
- **OSOLNIK**, Rajko, 1951: *Poročilo o kartiranju sektorja Svetega Jerneja-Stanovsko-Pekel pri Poljčanah*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **PAVŠIČ**, Jernej (ur.), 2006: *Geološki terminološki slovar*. Ljubljana: Naravoslovnotehniška fakulteta, Oddelek za geologijo, ZRS ZASU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- **HAMRLA**, Milan, 1961: *Poročilo o raziskovalnih delih v sektorju Makole-Konjice v letu 1960*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana, Odsek za geologijo premogišč.
- **HAMRLA**, Milan, 1962: *Poročilo o premogišču Šega – Makole*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana.
- **HAMRLA**, Milan, 1984: *Premogovnik Stanovsko pri Poljčanah*. Povzetek podatkov in predlog raziskav. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **SEEFELDNER**, W., 1912: *Amtsbericht*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana.

- **ZORC**, Lojze, 1946a: *Odpiranje premogovnika »Stanovsko« pri Poljčanah*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **ZORC**, Lojze, 1946b: *Poročilo o premogovniku »Stanovsko« pri Poljčanah*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **ZUPANČIČ**, Lojze, 1931: *Uradno poročilo ing. Lojzeta Zupančiča o premogovniku Stanovsko pri Poljčanah*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **ŽLEBNIK**, Ljubo, **RIJAVEC**, Lija, **DELEJA**, Dragica, in **KRIŽMAN**, Ksenija, 1957: *Geologija ozemlja Vitanje-Zreče-Konjice-Poljčane-Makole, o mikropa-leobotoničnih preiskavah premogov, glin*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana.

Viri:

Članki v časnikih in časopisih:

- **METLIKA**, Tone, 1955: Rudnik črnega premoga v Šegi pri Makolah: kmet Žnidar propadel zaradi rudnika – poizkusi tujih kapitalistov – posestnik Hajšek prikrival najdbo petnajst let. V: *Večer, let.* 11, št. 38. Maribor: 4.

Grafične priloge:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, **JURIŠA**, Mihovil, 1984: *Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000 list Rogatec L 33-68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.
- **LAPAJNE**, Tine, 1959: *Rudnik Makole, Obrat Šega, jamske raziskave v letu 1958-1959*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana (zemljevid).

Arhivski pisni viri:

- **Zgodovinski arhiv na Ptuj**, SI ZAP, 78, Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945–1957, Prevod izvlečka iz uradnih poročil Rudarskega revirnega urada v Celju o rudniku Šega pri Makolah, 54/8.
- **Zgodovinski arhiv na Ptuj**, SI ZAP, 78, Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945–1957, Zapisnik o komisij-skem ogledu Rudnika »Šega« občina Makole, 55/4.
- **Zgodovinski arhiv na Ptuj**, SI ZAP, 78, Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945–1957, Prošnja za odobritev večjega procenta plač za rudnik in kamnolom, 55/8.
- **Zgodovinski arhiv na Ptuj**, SI ZAP, 78, Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945–1957, Sklep o ustanovitvi podjetja Rudnik »Šega« v Makolah, 54/8.
- **Zgodovinski arhiv na Ptuj**, SI ZAP, 78, Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945–1957, Pravila podjetja Rudnika črnega premoga Makole, Makole, 56/5.
- **Zgodovinski arhiv na Ptuj**, SI ZAP, 78, Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945–1957, Raziskovalna dela na premog v Makolah, 56/7.
- **Zgodovinski arhiv na Ptuj**, SI ZAP, 78, Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945–1957, Poročilo o dejanskem stanju in možnosti ponovne otvoritve rudnika Šega pri Makolah, 56/25.
- **Zgodovinski arhiv na Ptuj**, SI ZAP, 78, Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945–1957, 57/12.

Blok granodiorita v kamnolomu (foto: Marjan Šenica, 1. 5. 2011)

KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI

Kamnolom Stranice

Viljem Podgoršek

Izvleček:

V članku so najprej opisane geografske značilnosti okolice Stranic in lega bližnjega kamnoloma, ki je poznan tudi kot kamnolom Pri lipi. Nato sledi opis v njem razkritih kamnin in njihov gospodarski pomen.

Osrednji del članka se nanaša na opis mineralov in fosilov, ki so bili najdeni v času delovanja kamnoloma. Zaradi boljšega razumevanja se opis nekaterih fosilov nanaša tudi na primerke iz bližnje okolice, saj so jih strokovnjaki pogosto tudi tako preučevali. Opisane so vrste fosilov, ki so bile predmet podrobnih raziskav, kot zanimivost pa so dodani tudi tisti, ki še niso podrobneje obdelani. Med takšne zanimivosti med drugim spada pojav bitumenskih ostankov v kosih kamnin. Nahajališče zgornjekrednih fosilov spada med najpomembnejša nahajališča na slovenskem ozemlju. Po pomenu so najdbe mineralov precej za njimi.

Ključne besede: dolomit, fliš, fosil, hipurit, korale, kreda, milonit, radiolit, trias

Summary:

Firstly, the article shall describe the geographical characteristics of Stranice and the location of the nearby quarry, which is also known as the quarry By the Linden Tree. Following is a description of rocks found in the quarry and their economic importance.

The central part of the article shall refer to the description of minerals and fossils that were found during the operation period of the quarry. For better understanding, the description of some fossils shall refer also to samples from the close surroundings, since they were also frequently examined in such a way by professionals. The article shall describe the fossil types that

were subject of various research projects, while adding also those fossil types that have not been processed in detail so far. This includes also the appearance of bitumen remains in rock. The deposit area of fossils from the upper Cretaceous period belongs to the most important deposit areas in the Slovenian territory. Considering its importance, the findings of minerals do not even come close.

Keywords: dolomite, flysch, fossils, hipurite, corals, Cretaceous period, milonite, radiolite, Triassic period

- Viljem Podgoršek, prof. geografije in zgodovine, Kraigherjeva 17, 2250 Ptuj (e-pošta: viljem.podgorsek@guest.arnes.si)

Geografski opis lege kamnoloma

V primeru kamnoloma na Stranica, ki ga občasno imenujejo tudi Pri lipi, je gospodarska izraba vezana na drugo vrsto kamnin in najdbe raznoterih vrst fosilov. Med njimi so nekateri pomembni za preučevanje v širšem pomenu. Kamnolom se v več etažah zajeda v strmo južno pobočje 737 metrov visokega in v celoti poraslega Straniškega brda. Material iz njega izkoriščata podjetje Ingrad Gramat, d. d., in Peskolom Stranice. Naselje Stranice s cerkvico sv. Lovrenca se nahaja nekaj sto metrov vzhodno od njega, ob isti cesti, ki pelje v Celjsko kotlino. Cesta tako vodi najprej mimo omenjenih Stranic ter samega kamnoloma proti Vitanju in v Mislinjsko dolino. Čeprav nam pogled z omenjenih cest lepo razkriva v pobočje vrezane terase, pa se našemu pogledu najnižji del kamnoloma skriva za južnim, delno poraslim robom. Ob izvozu na omenjeno cesto se nahajajo tudi upravna zgradba in ostali objekti, namenjeni predelavi kamnine, skupaj z ogromnimi kupi sortiranega materiala, namenjenega prodaji. Ta del se nahaja na nadmorski višini okrog 466 metrov, medtem ko se etaže dvignejo vse do 605 metrov.

Desno zgoraj so vidne rjave plasti zgornjekrednih kamnin, iz katerih izhaja največ fosilnih najdb (slika 1, foto: Franc Golob, 7. 2. 2011).

Značilnosti kamnin v kamnolomu in bližnji okolici

V kolikor se v pobočje kamnoloma natančneje zazremo, ugotovimo na osnovi različnih barv razkritih kamnin, da je njegova kamninska zgradba zelo pestra. Na posnetku številka 1, ki je

Zusammenfassung:

In erster Linie beschreibt der Artikel geographische Merkmale der Umgebung von Stranice und die Lage des nahe liegenden Steinbruchs, der auch als Steinbruch Pri lipi („Bei der Linde“) bekannt ist. Danach folgt die Beschreibung der dort gefundenen Gesteine und deren wirtschaftlichen Bedeutung.

Der Kern des Artikels bezieht sich auf die Beschreibung der Mineralien und Fossilien, die in den Zeiten des Steinbruchbetriebs gefunden wurden. Für den Zweck der besseren Verständlichkeit werden einige Fossilbeschreibungen sogar auf die Exemplare der nahen Umgebung bezogen, denn sie wurden oft auf diese Weise von Experten

untersucht. Es werden die Fossilienarten beschrieben, die Gegenstand ausführlicher Studien waren, und als Besonderheiten werden diejenigen hinzugefügt, die noch nicht genauer bearbeitet wurden. Unter anderem gehört zu solchen Besonderheiten das Phänomen der Bitumenreste in Gesteinsstücken. Die Lagerstätte von Fossilien der Oberkreide ist eine der wichtigsten auf dem slowenischen Gebiet. Von der Bedeutung her liegen die Mineralienfunde weit darunter.

Schlüsselwörter: Dolomit, Flysch, Fossil, Hippurit, Korallen, Kreide, Mylonit, Radiolit, Trias

narejen iz zahodnega dela kamnoloma, je vidno, da se na samem vrhnjem delu pojavijo rjavo sive plasti, ki jih prav tako odkrijemo še na zgornjem, severovzhodnem delu, kjer se pobočje prevesi navzdol. Kot je videti na posnetku, je omenjena zaplata temnih kamnin za gospodarsko izkoriščanje nepomembna, slabo viden pa je tudi stik med kamninami; tega je mogoče odkriti šele pri podrobnejšem ogledu posnetka. Kamnine se razlikujejo tudi po načinu drobljenja in ne samo po barvi. Seveda so to različne vrste kamnin, ki pa se med seboj razlikujejo tudi po starosti, o čemer bomo nekaj več spregovorili nekoliko kasneje. S posnetkov je razvidno, da so temno sive in rjave kamnine, ki se nahajajo na prevladujočih svetlo sivih, v lepo odloženih plasteh. Takšne plasti so najlepše vidne tedaj, ko jih del odstranijo, saj jih zaradi hitrega razkroja začne prekrivati lasten material, prav tako pa padavinske vode vrežejo vanje nekakšne erozijske jarke ter jih naredijo še manj pregledne. Vode jih delno spirajo preko nižjih plasti drugih kamnin, ki so zato v pretežnem vzhodnem delu kamnoloma svetlo sivo obarvane.

V kamnolomu je prevladujoča kamnina milonitiziran svetlo siv spodnje- in zgornjetriasni dolomit, ki ima gospodarski pomen. Kamnina je v skoraj dvesto milijonov let trajajoči zgodovini doživljala velike spremembe. Po nastanku jo prištevamo med sedimentne kamnine, ki so nastale iz karbonatnega materiala, ki se je odlagal v nekdanjem morju ter se kasneje sprijel. Ker je doživljala burna tektonska dogajanja, ki so jo nešteto-krat razdrobila pa spet na novo sprijela in delno ob razpokah prekrizalizirala, v njej ni mogoče odkriti sledov morebitnih fosilov (tudi sicer so v dolomitih fosilne najdbe na splošno zelo redke in navadno slabo ohranjene). Kamnina je mestoma zelo zdrobljena in na etažah, kjer nekaj časa delo ne poteka, se nabirajo melišča. Pri podrobnem pregledu razkritih kamnin je zraven zdrobljenosti in ostrorobnosti materiala mogoče opaziti drsne ploskve, ki so nastale kot posledica premikanja posameznih kosov v določeno smer. Na posnetku številka 5 je viden takšen del drsne ploskve ob prelomljenem bloku triasnega dolomita. Ob vsakem odstreljevanju se razkrivajo nove drsne ploskve na pobočjih med etažami.

Popolnoma drugačne pa so veliko mlajše,

temno sive in rjave plasti kamnin, ki se nahajajo kot nekakšne krpe na omenjenem triasnem dolomitu. Sestavljajo jih pretežno temno sivi laporji, ki so lahko mestoma zaradi kalcita različno sprijeti. Vmes so lahko izredno slabo sprijete plasti meljevca, med katerimi se večkrat razkrijejo tudi pole premoga. Oboje pa pogosto prekinjajo trdnejše plasti sivega apnenca, ki jih je največ v vrhnjem delu kamnoloma. Potrebno je omeniti, da navedene zgornjekredne apnenice najdemo tudi na površju, in sicer ponekod v okoliškem gozdu. Skoraj povsod v njih prepoznamo fosilne ostanke različnih organizmov. V globinskem preseku je kamninska sestava plasti iz zgornje krede zelo pestra, medtem ko na površju zaradi odpornosti najdemo pretežno apnenec. Na blokih, ki pripadajo odpornejšim zgornjekrednim kamninam, je pogosto mogoče opaziti sledi drsenja. Plasti so bile večkrat tudi razpokane, razpoke pa kasneje zapolnjene s svetlim kalcitom. V kolikor je nastala razpoka na mestu, kjer je bil fosil, je tudi tega premaknilo in kasneje zapolnilo s kalcitom. Takšen pojav je lepo viden na primerku korale s posnetka številka 15. Ker je apnenčaste plasti na površju ali blizu njega dosegla voda, jih je raztapljala in kasneje se je iz njih izločala siga, ki lahko oblikuje tudi kapnike. Tako nastale kapnike, velikosti do 3 centimetrov, vidimo na posnetku številka 6, najdeni pa so bili tudi takšni, velikosti do 10 centimetrov. Plasti sige, ki deluje kot nekakšno vezivo, so kose kamnine v posameznih plasteh ponovno dodatno sprijele. V krednih plasteh je tako mogoče ponekod opazovati miniaturne kraške pojave.

Mineralno in fosilno bogastvo kamnoloma in bližnje okolice

Pojavljanje mineralov, kristalov in fosilov je vezano samo na opisane zgornjekredne plasti kamnin. V triasnem dolomitu so bili v majhnih luknjicah najdeni slabo razviti, le nekaj milimetrov veliki kristalčki dolomita, ki predstavljajo redke najdbe.

Občasno se ob večjih kamnitih blokih, ki se odlomijo, razkrijejo plasti, v katerih so vidne sledi lazenja organizmov po nekdanjem peščenem ali muljastem dnu morja, ko so si iskali hrano.

Pogled na etaže kamnoloma s skrajnega zahodnega dela, pri čemer je vidno, da se na policah hitro nabira grušč iz tektonsko zelo zdrobljenega triasnega dolomita (slika 2, foto: Franc Golob, 7. 2. 2011).

Na površini triasnega dolomita je viden del drsne ploskve, ki je nastala ob premikanjih kamninskih gmot (slika 5, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

Na levi je triasni dolomit, desno pa rjave zgornjekredne plasti, ki so delno zaradi izpiranja obarvale tudi del triasnega dolomita (slika 3, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

Nekajcentimetrski kapniki v razpokah rjavega apnenca so bili najdeni v vrhnjih plasteh zgornje krede (slika 6, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

V srednjem delu slike je vidno, kako so temnejše plasti krednih kamnin naložene na triasni dolomit, ki so ga zaradi spiranja sivo obarvale. Če kredne plasti niso prekrite z gruščem, se lepo vidijo, medtem ko so triasne popolnoma pregnetene (slika 4, foto: Franc Golob, 7. 2. 2011).

Na skoraj dva metra širokem kosu kamnine, ki se je odvalil s spodaj ležeče plasti, se vidijo zapolnjene sledi organizmov, ki so lazili ali rili po nekdanjem morskem dnu. Takšni pojavi so bili najdeni le v nekaj plasteh kamnin (slika 7, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

Takšne sledi se po nastanku zapolnijo s sedimentom ter so sedaj vidne kot delno stisnjene različno dolge palčke, ki potekajo v različne smeri. V Sloveniji so podobni pojavi najbolj poznani v plasteh fliša na Primorskem. Prav tako so poznani tudi iz drugih krajev, a so redkejši, medtem ko iz krednih plasti v kamnolomu Stranice še niso bili javno predstavljeni. Na posnetku številka 7 so lepo vidne sledi v obliki svaljkov, ki potekajo v različne smeri, lahko pa se med seboj tudi križajo. V kolikor je takšna kamnina dalj časa izpostavljena atmosferskim vplivom, se navadno posamezne plasti postopoma odluščijo.

Območje okrog Stranic so raziskovali in kartirali že v 19. stoletju, nadaljevali pa tudi v preteklem stoletju. Iz objav je mogoče zaključiti, da so posamezni raziskovalci preučevali določene vrste fosilov. Veliko raziskav je potekalo tudi v smislu ugotavljanja zalog kamnin, ki jih izkori-

ščajo.

O pojavljanju mineralov ni skoraj nič zapisanega. Nekaj najdemo v publikaciji Pirit, ki omenja pojavljanje drobno kristalnega pirita na kosih premoga. Najobsežnejši opis mineralov je bil objavljen v posebni številki Scopolie z naslovom Mineralna bogastva Slovenije. Poleg dolo-mita in pirita sta opisana še minerala kalcit in sadra. Kalcit se pojavlja v različnih kristalografskih oblikah ter v obliki razvitih kristalov zapolnjuje mestoma tiste svetle žile, ki prepredajo bolj trdne plasti krednih kamnin na mestih, kjer niso v celoti zapolnjene. Večina kalcitnih žil je v celoti zapolnjena z njim. V kolikor nimamo sreče, da bi odkrili že odprti del žile, je za iskanje kristalov potrebno kar precej vztrajnosti. Kristalčki so navadno veliki le nekaj milimetrov, izjemoma pa dosega tudi velikost do 2 centimetrov. Navadno so mlečno beli, najdejo pa se tudi prosojni. Šele v

Na posnetku so vidni različno veliki kamniti bloki zgornjekrednih kamnin, ki so se odvalili z vrhnjega dela kamnoloma ter so spravljani na kup v delu spodnje etaže. Med njimi so nekateri, kot ta na posnetku, lahko zelo bogati z različnimi fosili. Robni del je zaradi oksidacijskih procesov, ki so nastajali ob razpokah, že rjavo obarvan, medtem ko je ta »prava« barva kamnine v različnih sivih odtenkih (slika 8, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

Na detajlnem posnetku enega izmed blokov na kupu kamnin so lepo vidni v preseku svetli, z robovi zaobljeni prodniki, ki lahko merijo tudi do 15 centimetrov, med njimi pa temni spiralasto zaviti ali zapolnjeni preseki ohišij polžev. Najdejo se tudi drugi fosili. Nekoliko presenetljivo je, da jih najdemo skupaj s tako velikimi prodniki (slika 9, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

Na izseku iz kamninskega bloka se vidi več kot deset primerkov posameznih koral, ki se med seboj prekrivajo, med njimi pa je mogoče razpoznati kose ohišij školjk. Oboje ponekod prepdajo tanke svetle kalcitne žilice (slika 10, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

Na izpranem površju je predvsem ob sončnem vremenu mogoče najti kose sadre, ki zelo izstopajo na temnejši podlagi. V kolikor pod njimi odstranimo nanošen drobir, se v bližini pogosto najdejo še ostanki plasti sadre v samih kamninskih plasteh, občasno pa tudi manjši izdanek črne-ga premoga (slika 11, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

Na posnetku je viden kos triasnega dolomita, ki ga skoraj v celoti obdajajo gomoljaste, drevesnim gobam podobne, kalcitne konkracije. Na prelomljenih delih, kot je v zgornjem delu posnetka, je vidno njihovo žarkasto izraščanje iz osrednjega dela (slika 12, foto: Viljem Podgoršek, 8. 4. 2004).

zadnjih letih so bile odkrite tudi takšne razpoke s kristali kalcita, ki jih prekriva temno rjav do črn bitumen. Če takšno kamnino na sveže prelomimo, ima vonj po nafti. Prvi kosi te kamnine so bili najdeni spomladi leta 2006 v spodnjem delu kamnoloma, kar pomeni, da do danes primarna plast še ni bila odkrita. Pojav bituminoznih krednih plasti v kamnolomu Stranice vsekakor predstavlja zanimivost, ki jo bo potrebno v bodoče pozorneje spremljati.

Leta 2004 so bili na zgornjih etažah kamnoloma najdeni kalcitni gomolji, ki so lahko veliki kot oreh ali pa večji od stisnjene pesti. Redko so bili zrasli v svetlo kepasto gmoto. Njihovo nahajališče je bilo v glineni plasti, ki je diagonalno potekala med dvema etažama, kar pomeni, da se je razprostirala več metrov v višino. Kako se je omenjena glinena plast znašla med dolomitom ter na kakšen način so gomoljaste tvorbe nastale, ni bilo nikoli pojasnjeno. Primerke očiščene gomoljaste tvorbe je viden na posnetku številka 13. V redkih primerih so bile podobne gomoljaste tvorbe pritrjene na kose triasnih kamnin, kot je vidno na posnetku številka 12, in so se žarkasto razlomile ob poizkusu odstranitve. Zaradi napredovanja del v kamnolomu so bile plasti skupaj z gomoljastimi tvorbami in njihovim primarnim nahajališčem že pred leti v celoti odstranjene.

Blizu premogovnih plasti so bile odkrite različno debele (do 5 cm) plasti sadre in predvsem v debelejših plasteh je razvidna rast kristalov od robov obdajajoče kamnine proti sredini. V osrednjem delu so pogosto tudi temno sivi glineni vključki, medtem ko so posamezne plasti čiste in zato prosojne. Z matično kamnino so slabo sprijete; pogosto so se same odluščile in svetlikajoče kose je bilo moč najti na obsijanih, izpranih pobočjih (posnetek številka 11).

Kamnolom in njegova bližnja okolica sta bolj poznana kot nahajališče različnih fosilov¹, čeprav so zgornjekredni fosili najdeni tudi na nekate-

rih drugih lokacijah, ki niso razkrite v takšnem obsegu, da bi jih lahko podrobneje pregledali. Potrebno je še omeniti, da so bili nekateri primerki fosilov najdeni tudi na odvalih nekdanjih premogovnikov, to je na sekundarnih lokacijah v okolici Stranic. Za preučevanje je najpomembnejše nahajališče v zgornjem delu kamnoloma, saj so fosili na primarnem mestu in je tako omogočeno tudi preučevanje paleookolja, v katerem so bili odloženi. Starost zgornjekrednih plasti so postavili na osnovi preučevanja različnih vrst fosilov v santonij in campanij, to je v čas pred približno 80 milijoni let. Na osnovi podobnosti plasti pogosto imenujejo kar gosavski facies, po nahajališču blizu Salzburga v Avstriji. Pomeni, da so plasti veliko mlajše kot pod njimi ležeč dolomit iz triasa oziroma da jih razmejuje desetine milijonov let velika časovna luknja.

Omenjene kredne plasti so se odlagale v plitvem morju, kjer so se pogoji spreminjali, kar nam potrjujejo različne sedimentne kamnine. Kamnine, v katerih najdemo leče črnega premoga, so med najnižje ležečimi krednimi plastmi. Nad njim je plast, v kateri so solitarne koral (posnetka 15 in 16). Večina omenjenih koral je bila najdena na dnu kamnoloma ali pa na gruščnatem pobočju krednih plasti. Pred nekaj leti je bil v dolžini nekaj metrov razkrit tudi primaren sloj z njimi, vendar je zaradi del hitro izginil. Razkrit je bil nekoliko višje, ko na kredne plasti pripelje pot z etaže v triasnem dolomitu ter jih prečka, kar je še sedaj vidno. Prav tako je mogoče na omenjeni višini še dandanes najti posamezne primerke solitarnih koral. Najdbam solitarnih koral so se kasneje pridružile tudi kolonijske, ki jih je prav tako strokovno preučila dr. Dragica Turnšek². V zadnjih letih so bili v spodnjem delu kamnoloma najdeni večji bloki kamnin, v katerih je ohranjenih na desetine koral ter drugih fosilov, ki vsekakor predstavljajo nov izziv za nadaljnja preučevanja.

1 Že leta 1933 je o koralah s Stranic pisal Ivan Rakovec. Za raziskovanje mikrofosilov pa se je veliko bolj zanimala Ksenija Križman. Verjetno je koral najbolj temeljito raziskovala in tudi strokovno preučevala dr. Dragica Turnšek, medtem ko se je Mario Pleničar ukvarjal predvsem s preučevanjem rudistnih školjk. Oba sta svoje ugotovitve objavila v člankih, ki jih izdaja SAZU, pa tudi v drugih geoloških publikacijah.

2 Dr. Dragica Turnšek je koral iz nahajališč s Stranic in okolice podrobno predstavila v obsežni monografiji *Mesozoic Corals of Slovenia*, 1997.

Takšne so videti gomoljaste kalcitne konkrecije iz kamnoloma Stranice, ko so v celoti očiščene. Nekatere so snežno bele, ponekod pa so lahko zaradi prisotnosti limonitnih prevlek tudi rjavo do rumeno obarvane. Najdba in zbirka Franca Goloba s Ptuja (slika 13, foto: Franc Golob, 23. 7. 2011).

Na stranskem posnetku hipurita iz nahajališča v gozdu nad Stranicami je lepo vidna spodnja lupina, ki je veliko daljša in zakrivljena v obliki roga. Z ožjim delom je bila pritrjena na podlago, medtem ko je zgornja lupina v obliki pokrovčka. Notranjost, ki v tem primerku ni vidna, je največkrat zapolnjena s sivkastim apnencem, lahko pa jo je zapolnil tudi snežno bel kalcit. Najdba in zbirka Viljema Podgorška (slika 14, foto: Jure Žalohar, 17. 3. 2007).

Na posnetku je vidna spodnja ravna stran solitarne korale, ki jo je tektonsko dogajanje prelomilo, kalcit pa ponovno sprijel, medtem ko se je del malenkostno premaknil. Primerek na posnetku meri v preseku dobra dva centimetra. Najdba in zbirka Viljema Podgorška (slika 15, foto: Danijel Kren, 27. 4. 2006).

Zgornja stran solitarnih koral je vedno razdeljena v številne reže, ki so navadno v celoti zapolnjene s sedimentom, v osrednjem delu pa je nekoliko poglobljen del. Iz tega dela so izhajale lovke. Najdba in zbirka Viljema Podgorška (slika 16, foto: Jure Žalohar, 10. 3. 2007).

Plasti, v katerih so najdene rudistne školjke, se v glavnem nahajajo nad opisanimi, kar pomeni, da so mlajše. Sestavljene so pretežno iz sivega apnenca, saj so rudisti živeli v drugačnem morskem okolju kot solitarne korale. Večina rudistnih školjk je trdo sprijetih z matično kamnino in zato lahko največkrat občudujemo v njih le kose debelih ohišij. Vrste hipuritov

in radiolitov je strokovno preučil že omenjeni dr. Mario Pleničar, ki je med njimi nekatere tudi prvič opisal. Na posnetku številka 14 vidimo v celoti ohranjen primerki hipurita, ki je bil najden na nahajališču v gozdu, severno od naselja Stranice. Školjka ima obliko nekakšnega zakrivljenega roga, ki je bil z ožjim delom pritrjen na podlago, zgoraj pa je vidna druga lupina v obli-

ki pokrovčka. Radioliti so v primerjavi z njimi veliko manjši, na zunaj pa se razlikujejo tudi po videzu ohišja. Oboji so ob koncu krede izumrli.

V plasteh zgornjekrednih kamnin so najdeni tudi drugi fosili, kot na primer: različni polži, alge, foraminifere, briozoji, deli drugih školjk. Večina ohišij je zdrobljena. V zadnjih dveh letih je med kosi zgornjekrednih kamnin, ki so odrinjeni na kup v spodnjem delu kamnoloma, mogoče odkriti konglomeratne bloke, med njimi pa temne preseke polžev in drugih fosilov. V posameznih blokih je mogoče najti še iglice morskih ježkov in drobne delčke različnih ohišij organizmov.

Kot zanimivost med najdbami fosilov lahko navedemo odkritje dvojih kosti, za kateri dr. Irena Debeljak meni, da bi lahko pripadali srednje velikemu rastlinojedemu dinozavru, morda iz skupine oklepnih dinozavrov (*Ankylosauria*).

Ker sta bila primerka kosti preiskana precej časa po najdbi v kamnolomu, ni bilo mogoče kasneje odkriti morebitnih drugih ostankov. Skromna kostna ostanka, shranjena v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani, predstavljata za Slovenijo zanimivo najdbo, saj so najdbe dinozavrov prava redkost.

Prav tako lahko med zanimive najdbe iz zgornjekrednih plasti prištevamo zob morskega psa, ki ga je preučil in opisal Vasja Mikuž. Pripisal ga je v tistem obdobju precej razširjeni vrsti hrustančnice (*Cretolamna appendiculata*). V kosu je bilo vidnih še nekaj presekov ribjih zob.

Med zanimive najdbe iz zgornjekrednih plasti lahko še prištejemo zanimiv pojav zapolnitev, ki so jih v matični kamnini za seboj pustili kame novrti. Le-te predstavljajo še dodaten dokaz, da je bilo morje v obdobju zgornje krede v glavnem plitvo in da se je okolje pogosto spreminjalo.

Kos črnega premoga je po razpokah zapolnil limonit, ki ga je mestoma tudi rjavo obarval. Premog je zelo drobljiv. Redko so se v njem našli tudi majhni kristalčki pirita (slika 17, foto: Marjan Šenica, 16. 7. 2011).

Slovar:

- **dolomit**, sedimentna kamnina, ki je sestavljena iz zrn oziroma mineralov dolomita.
- **fliš**, poimenovanje se nanaša na zaporedje kamnin, ki jih sestavljajo konglomerat, peščenjak in laporovec, nastajal je ob posebnih pogojih sedimentacije.
- **fosil**, ohranjena sled, odtis ali ostanek rastlinskega ali živalskega organizma iz geološke preteklosti. Najdemo jih v nekaterih sedimentnih kamninah.
- **hipurit**, predstavlja vrsto rudistov, ki so živeli v obdobju zgornje krede in ob njenem koncu tudi izumrli.
- **korale**, morske živali, ki živijo pritrjene na podlago in imajo apnenčasto ogrodje, iz katerega molijo lovke. Živijo od najstarejših geoloških obdobj vse do danes, med njimi so nekatere vodilne za paleontološka preučevanja kamnin iz posameznih obdobj.
- **kreda**, perioda mlajšega mezozoika med juro in terciarjem. Pojem ima lahko tudi drugačen pomen, ki pa v članku ni uporabljen.
- **milonit**, drobnobrečasta kamnina, nastala ob tektonskih procesih ob samih prelomnicah, ko so se plasti kamnin zdrobile in kasneje delno na novo sprijele.
- **radiolit**, vrsta rudistov, ki so podobno kot hipuriti živeli samo v obdobju zgornje krede in spadajo med pomembne fosile za določanje starosti kamnin.
- **trias**, perioda starejšega mezozoika med permom in juro.

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **JERŠEK**, Miha (ur.), 2006: *Mineralna bogastva Slovenije*. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije.
- **JURKOVŠEK**, Bogdan, **KOLAR-JURKOVŠEK**, Tea, 1992: *Fosili v Sloveniji*. Radovljica: Didakta, 24, 42.
- **PAVŠIČ**, Jernej, 1995: *Fosili – zanimive okamnine iz Slovenije*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, Mladinska knjiga.
- **PLENIČAR**, Mario, 1993: *Radioliti iz krednih plasti pri Stranicaх blizu Slovenskih Konjic*. Razprave IV. razreda. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- **PLENIČAR** Mario, 1994: *Hipuritidi iz zgornjekrednih rudistnih grebenov pri Stranicaх in Lipi*. Razprave IV. razreda. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- **TURNŠEK**, Dragica, 1978: *Solitarne senonijske korale iz Stranic in z Medvednice = Solitary senonian corals from Stranice and Mt. Medvednica (NW Yugoslavia)*. Razprave IV. razreda. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- **TURNŠEK**, Dragica, 1994: *Zgornjekredne grebenotvorne kolonijske korale gosavskega faciesa iz Stranic pri Slovenskih Konjicah*. Razprave IV. razreda. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- **TURNŠEK**, Dragica, 1997: *Mesozoic corals of Slovenia. Mezozojske korale Slovenije*. Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- **VIDRIH**, Renato, **MIKUŽ**, Vasja, 1997: *Pirit v Sloveniji. Zvezek 5. Razstave mineralov, poldragih in dragih kamnov*. Begunje: Tiskarna Galerija Avsenik iz Begunj.

Viri:

Grafične priloge:

- **MIOČ**, Peter, **ŽNIDARIČ**, Miro, 1976: *Osnovna geološka karta 1 : 100 000 skupaj s tolmačem. Karta Slovenj Gradec*. Beograd: Zvezni geološki zavod.

Izkoriščanje kamnin v dolini ob Oplotniščici

Viljem Podgoršek

Izvleček:

V članku je uvodoma opis geomorfoloških in geoloških značilnosti doline ob Oplotniščici, ki se zajeda iz jugovzhodne strani proti osrednjemu delu Pohorja. Sledi opis izkoriščanja kamnin v dolini. Lokacije so opisane v smeri od Oplotnice proti Cezlaku. Najprej je podrobno opisan najmlajši kamnolom, imenovan Škrilja Leva, v Koritnem. Predstavlja redek primer kamnoloma, ki je nastal v metamorfnih kamninah. Nato je opisan največji kamnolom po obsegu izkoriščanja v dolini, to je kamnolom granodiorita v Cezlaku. Sledi opis že opuščenega kamnoloma čizlakita, ki je poznan po tem, da je kamnina iz tega kamnoloma bila prvič v svetu poimenovana, kar je edinstven primer v Sloveniji. Nato sledi še krajši opis tudi že opuščenega kamnoloma granodiorita, ki se nahaja nekoliko višje v dolini.

Posebej je opisano rudišče barvnih kovin iz Okoške Gore, kjer so dandanes vidni samo ostanki poizkusnih rovdov in nekaj kupov že precej porastlega jalovinskega materiala.

Ključne besede: aplit, izdanek, kamnina, lakolit, magmatske kamnine, metamorfne kamnine, mineral, orudjenje, pegmatit, petrografija, skrilavost kamnine, žilnina

Summary:

In its introduction, the article shall focus on the geomorphological and geological characteristics of the Oplotniščica valley. The Oplotniščica stream penetrates from the south-eastern side towards the central part of Pohorje. Following, the article shall describe the exploitation of rocks in the valley; the locations are described in the direction from Oplotnica to Cezlak. Firstly, the youngest quarry, Škrilja leva in Koritno, shall be described. It represents a rare case since the quarry was formed in metamorphic rock. Afterwards, the article shall describe the largest quarry with regard to the volume of exploitation in the valley – the granodiorite quarry in Cezlak, followed by a description of an already abandoned quarry of

čizlakit, which is known due to the fact that this rock was firstly named from this quarry, which represents the only case in Slovenia. In the end, the article shall also describe the abandoned granodiorite quarry, which is located in the upper region of the valley.

The article shall especially focus also on the deposit area of colour metals in Okoška Gora, where only remains of test pits and some piles of heavily overgrown tailing material can be found.

Keywords: aplite, outcrop, rock, lacolith, magma rock, metamorphic rock, minerals, mining, pegmatite, petrography, rock cleavage, vein

- Viljem Podgoršek, prof. geografije in zgodovine, Kraigherjeva 17, 2250 Ptuj
(e-pošta: viljem.podgorsek@guest.arnes.si)

Značilnost doline ob Oplotniščici

Dolina obsega večji del ozemlja občine Oplotnica. Samo naselje z občinskim središčem in drugimi pomembnejšimi objekti se je razvilo ob njenem zaključku na obrobju južnega dela Pohorja. Potok Oplotniščica nadaljuje tok v jugovzhodni smeri in se izliva v Dravinjo šele v bližini naselja Draža vas, kar je že vzhodno od avtoceste.

Severno od občinskega središča Oplotnica si je Oplotniščica vrezala kar globoko sotesko preko pasu metamorfnih kamnin, ki v zaledju preidejo v magmatske kamnine. Njeno povirje sega daleč na severozahod, mimo naselja Lukanja, v temačne gozdove pri Rogli. V tem delu se stika s povirjem Dravinje, ki se začne na južnih pobočjih Rogle. Ker oba vodotoka zbirata vodo in začenjata svojo pot na vododržnih, pretežno magmatskih kamninah, jima je mogoče slediti vse od skromnih začetkov naprej. Sicer navadno skromni potoki se lahko ob obliči padavin spremenijo v hudourniške potoke, ki s svojo razdiralno močjo ne prizanašajo bližnji okolici. Skozi geološko zgodovino so si tako mestoma vrezali soteske, predvsem pa marsikje razgalili kamninsko podlago. Človeku so tako

Pogled s Konjiške gore čez Dravinjsko dolino in Škalce – Oplotnica z okolico ter obronki južnega Pohorja v ozadju (foto: Blaž Prapotnik, 9. 10. 2011)

razkrili kamninsko sestavo, ki jo je le-ta ponekod izkoristil. Po dolini ob Oplotniščici je tako nastala dostopna pot do magmatskih kamnin, ki jih je človek začel izkoriščati, čeprav je v manjšem obsegu uporabljal tudi druge vrste kamnin.

Zusammenfassung:

Am Anfang des Artikels befindet sich die Beschreibung der geomorphologischen und geologischen Merkmale des Tals der Oplotniščica, das sich von der südwestlichen Seite bis zum Kern des Pohorje-Gebirges erstreckt. Es schließt sich die Darstellung des Gesteinsabbaus im Tal an. Die Ortsbeschreibungen folgen in der Richtung von Oplotnica nach Cezlak. An erster Stelle wird der kleinste Steinbruch in Koritno namens Škrilja Leva beschrieben. Er ist einer der seltenen Beispiele eines Steinbruchs, der aufgrund metamorpher Gesteine entstand. Danach wird der größte Steinbruch, was den Umfang des Abbaus im Tal betrifft, vorgestellt: Das ist der Granodiorit-Steinbruch in Cezlak. Es folgt die Beschreibung des bereits verlassenen Čizlakit-Steinbruchs, der dafür bekannt ist, dass das Gestein aus diesem

Steinbruch als erstes Gestein auf der Welt benannt wurde, was einzigartig in Slowenien ist. Dann folgt noch eine kürzere Beschreibung des auch bereits verlassenen Granodiorit-Steinbruchs, der sich ein wenig höher im Tal befindet.

Die Erzlagerstätte der Buntmetalle aus Okoška Gora, wo heutzutage nur die Reste der Teststollen und ein paar Haufen des bereits überwucherten tauben Gesteins sichtbar sind, wird individuell beschrieben.

Schlüsselwörter: Aplit, Ausgehende, Gestein, Lakkolith, magmatische Gesteine, metamorphe Gesteine, Mineral, Vererzung, Pegmatit, Petrografie, Gesteinsschieferung, Adergestein

Izkoriščanje kamnin v dolini ob Oplotniščici

V posameznih obdobjih zgodovine so za človeka imele različen pomen določene vrste kamnin ali mineralov. Pri izkoriščanju surovin v davni preteklosti na območju Pohorja in s tem tudi v delu, ki pripada Dravinjski dolini in njenim pritočkom, ne moremo mimo iskanja kremenca za potrebe glažutarske dejavnosti. Eden takšnih objektov je bil nekaj časa tudi v Oplotnici, kar pomeni, da so tudi tod okrog iskali kremen kot osnovno surovino za pridobivanje stekla. Kremen se nahaja na Pohorju predvsem v obliki žilnin ali leč, ki prepredajo številne kamnine. Prav tako pa je pomemben kot sestavni mineral pri številnih kamninah. Za nameček je v naravi zelo odporen in zato ga je mogoče na površju najti še dolgo po razpadu večine ostalih mineralov. Kot takšnega so ga iskali za potrebe glažutarske dejavnosti, ponekod pa so v ta namen naredili tudi manjše izkope. Ker je zadnja glažutarska peč na Pohorju ugasnila že pred dobrim stoletjem, je naravna vegetacija takšna mesta že zdavnaj prekrila.

V tem delu Slovenije pa niso obratovale le glažute, temveč tudi kamnolomi in rudnik, in sicer: kamnolom Škrilja Leva v Koritnem, kamnoloma granodiorita in čizlakita v Cezlaku ter rudišče na Okoški Gori.

Kamnolom Škrilja Leva v Koritnem

V času delovanja je predstavljal enega izmed redkih kamnolomov v metamorfnih kamninah. Ime je dobil kar po domačiji Jožeta Leve, ki je v njem izkoriščal kamnine. Z izrabo surovin je začel v drugi polovici osemdesetih let preteklega stoletja. Sprva je želel odstraniti visok rob gnajsov, ki so štrleli tik za hišo in jo ogrožali; predvsem na vzhodni strani so se vzpenjali skoraj v navpično steno. Plasti vpadajo na zahod, medtem ko je sama hiša z gospodarskim poslopjem na južni strani. Nekoliko zahodno od domačije se poraslo pobočje ponovno vzpne, vmes pa si je našel pot majhen potoček, ki domačijo obide. Lastnik je ugotovil, da se gnajsi, ki se nahajajo v vrhnjem delu, lepo cepijo ter da jih je mogoče kori-

V spodnjem delu kamnoloma Škrilja Leva v Koritnem so že lepo vidne ukrivljene plasti gnajsa okrog gomoljastega dela trdeje kamnine. Kristali so se lahko nahajali med osrednjim delom in obdajajočim gnajsom (medplastne razpoke) ali v razpokah samega tršega jedra (foto: Viljem Podgoršek, 8. 9. 2004).

stno uporabiti kot stenske in talne obloge. Ker so na Pohorju poskušali z avtentičnim kamnom prekriti že nekatera dotrajana ostrešja cerkva, ga je poizkušal prodati tudi v takšen namen. Skrilavost gnajsa je predvsem posledica orientacije lističev silikatov, med njimi predvsem sljud, delno tudi drugih mineralov, zaradi delovanja visokih pritiskov iz določene smeri. V omenjenem kamnolomu so imele takšen gospodarski pomen le nekatere plasti, medtem ko so bile druge že precej preperle, saj je s površja mednje dotekala voda. Takšne plasti so bile drugače obarvane, kamnina pa bolj drobljiva. V spodnjem delu je gnajsa začel prehajati v amfibolit in mestoma celo v eklogit. Ker se zadnje kamnine ne koljejo v plasti, se niso uporabljale za pokrivanje streh, temveč za utrjevanje brežin, kar pa ima bistveno nižji komercialni pomen. V teh plasteh so odkrili mnogo mineralov, nekatere na Pohorju prvič. Iz tega kamnoloma izhajajo najlepši ametisti, najdeni na Pohorju in tudi v Sloveniji, ter mnogi minerali iz skupine zeolitov, nato granati, kremen, sljude, klinoklor, titanit, rogovača, epidot, klorit, v manjšem obsegu pa tudi rudni minerali, kot sta pirit in galenit. Med minerali so vzbudili posebno presenečenje odkriti zeoliti (do tedaj so bile najdbe zeolitnih mineralov v Sloveniji prava redkost), saj so nedvoumen dokaz, da je moralo biti v bližini vulkanske žarišče.

Večje kose gnajsa so najprej prečno razlomili v manjše, potem so jih z dleti in kladivi razklali v želeno obliko (foto: Viljem Podgoršek, 13. 6. 2002).

Kosi debelejšega gnajsa, pripravljeni za prodajo. Takšni kosi so primerni za talne obloge (foto: Viljem Podgoršek, 14. 11. 2003).

Sredi devetdesetih let je višina kamnoloma v njegovem osrednjem delu znašala okrog 40 metrov. Nekateri minerali, kot so na primer ametist, visokotemperaturni kalcit, pirit, so se nahajali v tako imenovanih medplastnih raz-

pokah. V primerih, ko so bile kamnine odstranjene zaradi gospodarskega izkoriščanja, so se takšne medplastne razpoke lepo razkrile. V osrednjem delu je lahko bila več kot meter debela gomoljasta tvorba, ki je bila sicer pogo-

Vijoličen ametist z belim kalcitom je najprej obdan s plastjo zelenega epidota, okrog pa je matična kamnina amfibolit. Zbirka Viljema Podgorška (foto: Danijel Kren, 27. 4. 2006).

V nekaterih prečnih razpokah so bili najdeni izjemni primerki – tudi do tri centimetre veliki kristali kremena. Zbirka in najdba Viljema Podgorška (foto: Miha Jeršek, 29. 12. 2003).

Na belih ploščatih kristalih visokotemperaturnega kalcita se nahajajo skupki zelenega epidota; primerki so bili najdeni v razpokah spodnjega dela kamnoloma. Najdba in zbirka Viljema Podgorška (foto: Miran Udovč, 10. 4. 1998).

sto tudi vertikalno nalomljena, okrog nje pa so se kot nekakšen ovoj nahajale plasti temno sivega gnajsa. Medplastne razpoke so ravno prostori med obdajajočo ovojnico in omenjenim jedrom. Ponekod so potekali tudi vertikalni

Pogled na kamnolom Škrilja Leva, ki je v spodnjem delu v celoti saniran. Plasti gnajsa so vidne samo v zgornjem delu, pod gozdnim rastjem (foto: Marjan Šenica, 30. 4. 2011).

prelomi čez več plasti, in v kolikor so med njimi nastali prostori, so pogosto predstavljali potencialna mesta najdb mineralov. V vsaki razpoki je bila nekoliko drugačna združba mineralov. Pogosto so bili obdani z zelenim kloritom ali pa se je vmes pojavljal, lasem podoben, v šopkih rastoč bisolit.

Ker je bilo kamna v opisanem kamnolomu za nadaljnje izkoriščanje bolj malo, je začel lastnik nekatere vrste kamnin uvažati ter jih obdelovati za prodajo. Kamnolom je tako postopoma prenehal s proizvodnjo domačega kamna.

Kamnolom granodiorita v Cezlaku

Kamnolom v Cezlaku¹ se nahaja v magmatski globočnini, imenovani granodiorit. Drži, da so za to kamnino v njeni zgodovini izkoriščanja, ki sega več kot sto let nazaj, uporabljali različna imena in da se trdoživo še sedaj navajajo. Iz nekdanjega »granita« je poimenovanje prešlo v tonalit ter šele na osnovi natančnih petrografskih raziskav v že omenjeni granodiorit.

Kamnolom se nahaja okrog 3,5 km od Oplotnice, na nadmorski višini okrog 600 metrov. Na ostalih delih Pohorja pridejo podobne magmatske kamnine na površje navadno šele na višji nadmorski višini. Ustrezna višina in dostopnost po dolini sta v veliki meri vplivali na nastanek kamnoloma. Granodiorita je sicer na Pohorju veliko, saj v glavnem tvori tako imenovan lakolit, ki je nastal plitvo pod tedanjim površjem. Pri tem je privzdignil nekakšen klobuk metamorfnih kamnin, ki pa so bile v nadaljnjih približno 16 milijonih letih marsikje, predvsem v osrednjem, najvišjem delu, že odstranjene. Na njihovo prisotnost pod površjem sklepamo tudi na osnovi pojavljanja zeolitnih mineralov v skladovnici metamorfnih kamnin, kar je bilo omenjeno v opisu mineralov iz kamnoloma Škrilja Leva v Koritnem.

¹ Strjeno naselje Cezlak je bilo do leta 1953 del naselja Kot, ki je že na meji višinske poselitve in ga sestavljajo pretežno samotne kmetije, na katerih se pretežno preživljajo z gozdarstvom in živinorejo.

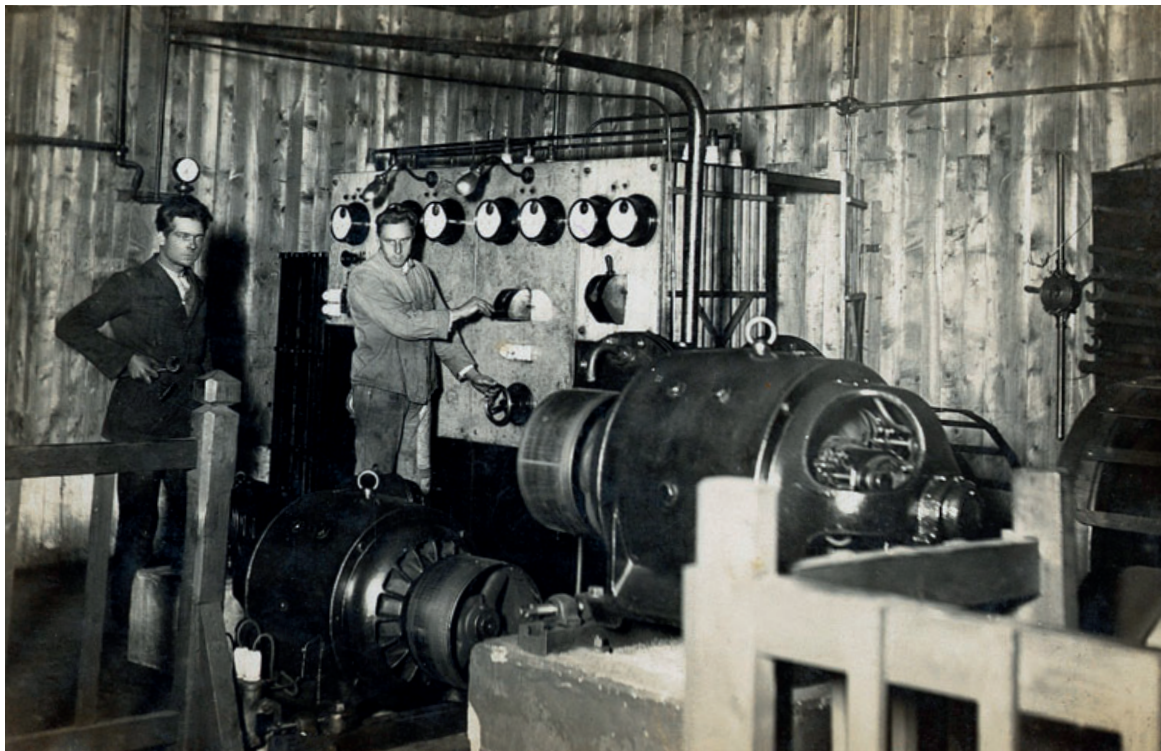
Začetek izkoriščanja kamna sega v leto 1864, intenzivneje pa so ga začeli izrabljati po letu 1891. Zemljišče okrog sedanjega kamnoloma je bilo v posesti rodbine Windischgrätz. Omenjenega leta 1891 ga je z dovoljenjem lastnikov očistil domačin Cezlak ter začel s pridobivanjem kamna. Ker kmet Cezlak ni imel potomcev, je leta 1905 prepustil kamnolom lastnikom, to je družini Windischgrätz. Kamnolom so razširili in začeli z načrtnim pridobivanjem kamna. V posesti so ga imeli do leta 1919, nakar ga je vzel v zakup nemški Žid Erlich, živeč v Zagrebu. Dela v kamnolomu je zaupal domačinu Kašperju. Leta 1923 so po dolini od Oplotnice do kamnoloma začeli graditi železnico, saj je transport predstavljal velik problem. Dokončali so jo leta 1930, ko je nastopila svetovna gospodarska kriza, in zato kamnolom v letih od 1930 do 1935 ni deloval. Do tedaj zaposleni so si iskali različne načine za preživetje. Nekaj let pred 2. svetovno vojno so v njem ponovno začeli s pridobivanjem kamna. Med vojno je bil kamnolom v upravljanju avstrij-

skega podjetja, po njej pa podržavljen. Podjetje se je poimenovalo Granitna industrija Oplotnica. Iz poimenovanja podjetja je razvidno tedanje ime kamnine. Ker se je zaradi gradnje tlakovanih cest potreba po kockah zelo povečala, čeprav so kamen uporabljali tudi v druge namene, so potrebovali več delovne sile. Leta 1946 so zato začeli graditi delavsko naselje, imenovano Kolonija. Čez nekaj let je bilo v podjetju zaposlenih okrog 550 delavcev, kar je predstavljalo največji obrat daleč na okrog. Dejansko je kamnolom v veliki meri narekoval način življenja velikemu delu doline ob Oplotniščici.

Na višku so imeli tudi svojo pihalno godbo. Delavci so tedaj hodili na delo oblečeni po kmečko, pri nekaterih delih pa so pomagale tudi ženske, ki so sicer možem od doma prinašale hrano. Kamen so tedaj pridobivali z odstreljevanjem, pri čemer so se kosi razlomili. Kakšna je bila videti tedanja podoba kamnoloma, je še danes razvidno v zgornjem delu. Ob robu kamnoloma je bilo več manjših lesenih delavnic, v katerih so delav-

Pogled na kamnolom granodiorita v petdesetih letih preteklega stoletja, ko je delo potekalo še ročno, naokrog pa je bilo še precej lesenih zgradb, ki so že vse odstranjene (vir: zasebni arhiv Zofije Gorenjak).

Notranjost strojnice kamnoloma Cezlak nad Oplotnico pred letom 1940 (vir: zasebni arhiv Jožeta Barage)

Cezlak nad Oplotnico okrog leta 1940; kamnarji v osrednjem kamnolomu (vir: zasebni arhiv Jožeta Barage)

ci po potrebi oblikovali iz večjih blokov kamnite dele, namenjene za spomenike in druga naročila. Še danes je mogoče videti številne spomenike in spominske plošče po mnogih pohorskih, slovenskih in jugoslovanskih krajih. Največ materiala so porabili za izdelovanje kock različnih dimenzij, ki so jih porabili za tlakovanje cest in ulic. Nekaj izdelkov so prodali tudi v tujino.

Postopoma sta se začeli spreminjati tehnologija pridobivanja kamna in tudi njegova obdelava. Leta 1956 so začeli uporabljati posebno žago, imenovano gater, s pomočjo katere so bloke razrezali v enako debele plošče za nadaljnjo obdelavo, ki jih je bilo mogoče polirati, kar je kamnu dodalo poseben sijaj. Takšne plošče je bilo mogoče uporabljati kot različne vrste oblog. Na spoliranih površinah pridejo posebej do izraza svetle, že kar bele aplitne in pegmatitne žile, ki kamnino prepredajo v različne smeri ter se pogosto med seboj tudi križajo. Na kakšnem tlaku ali fasadi je še sedaj mogoče ugotoviti, katere plošče so bile na takšen način izrezane iz istega bloka kamnine.

Proizvodnja v kamnolomu je doživljala vzpon in padce. Izhod so iskali tudi v povezovanju z obrati sorodnih dejavnosti. Leta 1984 so se zdru-

žili s podjetjem Mineral iz Ljubljane, ki je imelo v lasti kar nekaj, tedaj aktivnih, kamnolomov, predvsem v okolici Ljubljane. Za podjetje Mineral je bilo pomembno, da je tako prišlo do svojega kamnoloma dokaj trdne magmatske kamnine, saj so v ostalih kamnolomih pretežno apnenici. Izvedli so nadaljnje raziskave glede zalog, predvsem pa kvalitete kamnine. Spremenili so tudi tehnologijo pridobivanja, pri kateri je bila kamnina bistveno manj poškodovana, istočasno pa so lahko pridobili veliko večje bloke oziroma tomboline, kot jih imenujejo. Bloke režejo v spodnjem delu kamnoloma, pri čemer je nastala v njegovem osrednjem delu že precejšnja poglobitev. Pridobivanje poteka v etažah, ki so visoke od pet do šest metrov. Preden od stene odrežejo nov blok, je potrebno pripraviti tudi ustrezno raven teren, na katerega se prevrne ogromen kamniti blok. Čeprav so aplitne in pegmatitne žile zelo »zrasle«^z z matično kamnino, pa se občasno kakšen blok razkolje po razpoki, ki je že pred tem prisotna. Pogosto se razlomijo po razpokah, ki so kloritizirane. Odkrijemo jih lahko hitro po padavinah, saj skozi njih zateka voda, ki nato kamnino mestoma že kar v steni navlaži.

Delavci na in pred ogromnim kosom granodiorita (vir: zasebni arhiv Zofije Gorenjak)

Granodiorit sestavljajo bela zrna glinencev plagioklaza, ki ga je navadno največ, pogosto čez polovico mase kamnine, nato ortoklaz, rahlo siva zrna kremenca, ki so navadno tudi nekoliko večja, skoraj črna sljuda, biotit in nekaj rogovače. Luskasta zrna biotita veliko pripomorejo k razkolnosti kamnine v določeno smer, kar so v preteklosti pri ročnem delu tudi izkoriščali. Razmerje med deleži mineralov v masi kamnine se mestoma spreminja. Določeni minerali so lahko občasno kot kakšna gmota zbrani v kamnini. Občasno odkrite črne gmote, ki imajo za posledico prelom kamnine, so pogosto biotitne sljude. Pegmatitne in aplitne žile so sestavljene predvsem iz svetlih glinencev, ki se jim občasno pridruži še kremen. Predvsem v pegmatitnih žilah so minerali tudi veliko večji. Med njimi se občasno pojavljajo tudi rdečkasti granati, rumenkast titanit, izredno redko moder beril, kovinsko rumen pirit ter kovinsko siv hematit. Pridruži se jim lahko še bel kalcit in v obliki zelenkastih drobnih palčic še epidot. Minerali so posebej lepo razviti, če se pojavljajo v sicer zelo redko odkritih razpokah v pegmatitnem delu kamnine. V takšnih razpokah so bili najdeni tudi kristali kremenca. Nekaj primerkov so v preteklosti ohranili tudi delavci, zaposleni v kamnolomu. V zadnjih letih so bili najdeni kristali kremenca v velikosti do dveh centimetrov, medtem ko delavci navajajo velikost tudi do deset centimetrov. Kot zanimivost naj še omenim, da so bili tudi tukaj najdeni nekateri zeolitni minerali, med njimi laumontit in rumenkast habazit ter črn turmalin, imenovan šorlit, ki je sicer poznan iz nekaterih drugih nahajališč na Pohorju, predvsem v okolici Zreč. V beli podlagi pegmatita so najpogostejši rdeče obarvani lepo razviti kristali granata spesartin, ki navadno ne presegajo velikosti 2 do 3 milimetrov. Izjemoma so bili najdeni takšni, ki v premeru krepko presegajo velikost dveh centimetrov.

Granodiorit so uporabljali kot osnovni kamen za izgradnjo spomenikov ali pomembnejših objektov. Iz njega je narejen spomenik žrtvam fašizma v Gradcu, delo Borisa Kobeta. Uporabili so ga tudi v spomeniku Borisu Kidriču, ki stoji nasproti mariborske železniške postaje. V Ljubljani je uporabljen na Trgu revolucije, kar je

zasluga arhitekta Edvarda Ravnikarja, z njim je tlakovan tudi Grajski trg v Mariboru. Uporabljajo ga tudi za zunanje in notranje obloge objektov. Med mnogimi objekti, kjer so z njim prekrili tla, so tudi poslovna stavba Hita iz Nove Gorice, Kongresnega centra hotela Habakuk v Mariboru, atrij Škofijske gimnazije v Šentvidu pri Ljubljani ter številni drugi objekti. Pogosto so ga uporabili kot podnožje, na katerem so postavljeni kipi. Takšen primer uporabe predstavlja podnožje spomenika Rudolfu Maistru v Ljubljani, na katero ga je arhitekt Jurij Kobe umestil konjenika na konju.

Vsekakor je granodiorit ponesel sloves kot zelo odporne kamnine širom po Sloveniji in tudi preko meja. Njegovo odpornost pogosto simbolizirajo spomeniki, ki nas poskušajo opominjati na dogodke in osebe iz preteklosti. Le malokdo, ki si ogleda spomenike iz žilavega granodiorita, pa dejansko pozna njegovo mesto v skromni dolini ob Oplotniščici.

Kamnolom čizlakita v Cezlaku

Le nekaj sto metrov višje po dolini, v smeri proti Lukanji, se nahaja kamnolom redke kamnine čizlakit. Po obsegu je veliko manjši, prav tako pa že vrsto let ni več v uporabi. Čizlakit spada v gabrsko skupino magmatskih globočnin. Zanje je značilno, da so vse izrazito bazične in temne. Ker je tudi čizlakit zeleno obarvan, so kamnolom domačini poimenovali kar »zeleni pruh«. Čizlakit se nahaja v obliki velike leče, ki jo z vseh strani obdaja granodiorit. Podobno kot že opisani granodiorit, je tudi sam prepleten s številnimi aplitnimi in pegmatitnimi žilami. Prav tako ni razlike v starosti kamnin. Pobočje, v katerem so pridobivali kamnino, je zelo strmo in le v spodnjem delu so nekaj blokov kamnine odrezali, kar je še sedaj vidno. Drobir, ki je nastajal pri pridobivanju, se nahaja ob strmem delu struge potoka v smeri proti cesti.

Kamnino sestavljajo svetlo zelen avgit, temno zelena rogovača ter beli minerali glinenca plagioklaza. Kremenca je v kamnini bistveno manj kot v granodioritu. V posameznih delih se kamnina po deležu sestavnih mineralov kar precej razlikuje,

V delu etaže je bil blok odstranjen tako, da so plast vzporedno navrtali in nato odstrelili. Sedaj pretežno nove bloke pridobivajo z žaganjem (foto: Marjan Šenica, 1. 5. 2011).

Na posnetku je vidno, kako z diamantno žago režejo ploščo od samega bloka granodiorita (foto: Marjan Šenica, 30. 4. 2011).

Sortirnica »granitnih« kock, ki so dejansko granodioritne, je bila nekoč ob cesti, ki vodi mimo kamnoloma (foto: Viljem Podgoršek, 5. 3. 1998).

Na ogromnem bloku v samem kamnolomu so posneti ploščati, do dva centimetra veliki kristali kalcita. Takšne kristale je mogoče dobiti nepoškodovane samo z odžaganjem kamnine (foto: Viljem Podgoršek, 6. 3. 2004).

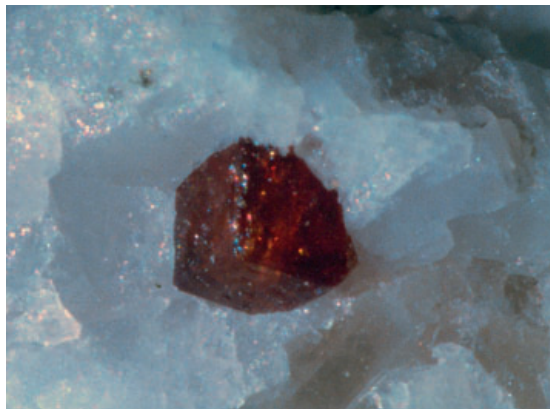
V tem kamnolomu so bili najdeni številni minerali in kristali. Na posnetku iz zbirke Vilija Podgorška je viden dvojček zelenega titanita, kar predstavlja redkost med najdbami (foto: Miha Jeršek, 7. 4. 2009).

Kos zelenega kalcedona, ki ga obdaja plast belega kalcita, je bil najden v steni čizlakita, ko je kamnolom še deloval. Brusilci so izdelali nekaj okrasnih kamnov, ki se nahajajo v različnih zbirkah (foto: Miran Udovč, 10. 4. 1998).

prav tako pa so lahko nekateri minerali različnih oblik, kar še dodatno popestri videz kamnine, še posebej, če je spolirana. Ob pegmatitnih žilah je bila najdena vrsta mineralov, in sicer rumen titanit, rogovača, akvamarini, ter kot velika redkost tudi kristal modrikastega apatita. Prav tako je bil najden kremen v kristalni in nekristalizirani obliki. V posameznih gnezdih se je kristalom kremen pridružil še igličast amiant. Kot zanimivost pa predstavljajo v prosojne kristale kremen vrasli igličasti kristali aktinolita. Razpoke, bogate s prostorastočimi kristali, so v tem kamnolomu pogostejše kot v bližnjem kamnolomu granodiorita. Celotni plejadi različnih mineralov in kristalov se pridružuje tudi kalcit različnih kristalnih oblik.

Ker številni minerali, ki sestavljajo čizlakit, vsebujejo tudi železo, pride ob izpostavljenosti atmosferskim vplivom hitro do sprememb na sami kamnini, kar njen zelen videz hitro spremeni, zato je primernejša za notranje obloge. Ker kamnolom že več kot desetletje ne obratu-

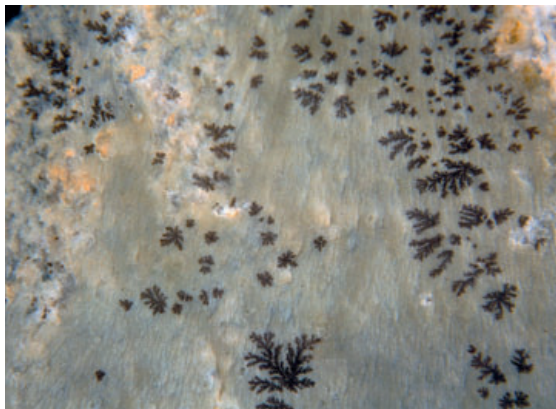

V pegmatitnih žilah je pogosto mogoče najti oranžno ali rdeče obarvane, nekaj milimetrov velike in lepo oblikovane granate (foto: Miran Udovč, 10. 4. 1998).

je, je kamnina že zelo spremenila videz na primarnem nahajališču. Marsikateri obiskovalec, ki jo pozna samo iz opisov in slik, je nad sedanjim izgledom kamnine v kamnolomu kar krepko razočaran. Za nameček je še velik del kamno-

Takšen je dandanes pogled na celoten kamnolom. V zgornjem delu so nekoč kamnino pridobivali z odstreljevanjem, v spodnjem, kjer je kompaktnejša, pa pretežno z žaganjem (foto: Marjan Šenica, 1. 5. 2011).

V zgornjem delu kamnoloma je mogoče v nekaterih razpokah najti vejasto oblikovane dendrite na tanki podlagi lojevca (foto: Viljem Podgoršek, 6. 3. 2004).

Na posnetku iz leta 1998 vidimo zadnje odrezane bloke čizlakita ob sami etaži, ki je bistveno nižja kot v sosednjem kamnolomu (foto: Viljem Podgoršek, 28. 4. 1998).

loma težko dostopen zaradi zaraščanja. Stik z obdajajočim granodioritom je lepo viden takoj ob vhodu v razširjeni del kamnoloma. Omeniti velja, da sta kamnini v stičnem delu ločeni ter da se lomita vsaka za sebe.

Nekoliko dalje po dolini najdemo še en, že zdavnaj opuščen kamnolom v granodioritu. Domačini ga imenujejo Viščev kamnolom, po domačiji Višič. S pridobivanjem kamna so prenehali v zgodnjih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Na odrezanih stenah etaž kamnoloma se vidi prepletanje drobnozrnatih aplitnih in debelozrnatih pegmatitnih žil. Oboje so veliko svetlejša kot matičen granodiorit (foto: Marjan Šenica, 30. 4. 2011).

Na že precej zarasli poti do kamnoloma čizlakita, ki ga domačini zaradi barve matične kamnine imenujejo kar »zeleni pruh«, nastajajo zaradi dolgotrajne izpostavljenosti atmosferskim vplivom zanimive zaobljene kroitve kamnine (foto: Marjan Šenica, 30. 4. 2011).

Rudišče na Okoški Gori

Cesta, ki pelje od Slovenske Bistrice proti Oplotnici, se najprej vije po položni dolini, nakar se prične pred manjšim naseljem Straža vzpenjati po gozdnatem delu. Verjetno je omenjeno naselje dobilo ime ravno na osnovi tega, ker nekako varuje dostop do Čadrama in Oplotnice, kjer se pokrajina ponovno odpre. Preden se začnemo vzpenjati proti naselju Straža, nas z desne strani spremljajo raztresena naselja na gričevnatem obrobju Pohorja. Obdajajo jih številni skrbno obdelani vinogradi, po ozkih grapah med njimi pa proti Ložnici pritekajo manjši potočki. Pred Stražo se odcepi kar nekaj poti, ki nas preko Ugovca pripeljejo do zelo razpršenega naselja Okoška Gora. Južna, prisojna pobočja so kljub razpršenosti poselitve dobro obdelana, medtem ko je severna stran, ki je ponekod tudi bolj strma, v glavnem prekrita z gozdom. Na področju Ugovca in Okoške Gore so še delno ohranjeni rovi za poizkusno izkopavanje bakrove in svinčeve rude v težko dostopni, z gozdom porasli grapi ob potočku.

Prvi podatki o nahajališču rudnih mineralov v Ugovcu in Okoški Gori segajo že v 19. stoletje. Janez Koprivnik v svoji knjigi o Pohorju navaja podatke o tem, da je čadramski učitelj Bogomir Malenšak, lastnik rudnika pirita, galenita in sfalerita, le-tega poizkušal prodati. Ker se s potencialnim kupcem nista uspela dogovoriti okrog cene, ni bilo nič s prodajo.

Sam opis rudnika v Ugovcu je leta 1938 naredil Daniel Omerzu, ki je bil trgovec v Slovenski Bistrici. O rudniku so se kasneje izgubile vse sledi. Omenjeni avtor opisuje tudi Jozlove jame, kot jih imenujejo domačini, ki pa se nahajajo severno od Okoške Gore. Opisuje, da je tudi tam vzel vzorce rudnine za analize.

Leta 1946 je rudnik iz Mežice, ki je imel izkušnje v pridobivanju rud barvnih kovin, začel s poizkusnim izkopom. Za izkop je zaposlil pet domačinov: Roka Sitarja, dva Franca Brbreta in Milana Ravnjaka ter Vlada Timoška. Kot predelavec je bil postavljen Tomaž Kolar. S poizkusnimi izkopi so začeli ročno. Pri delu so si občasno pomagali z manjšimi miniranjmi, svetili pa so si s

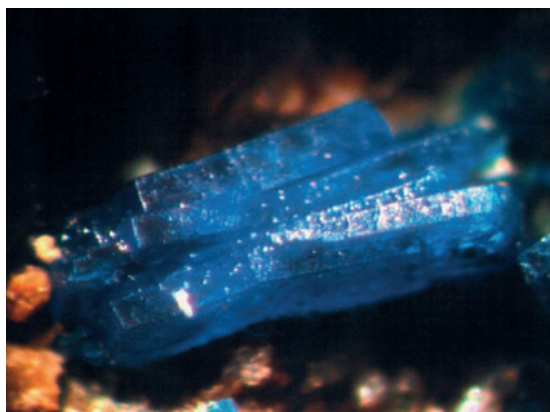
Viščev kamnolom. Pogled nanj se nam odpre, če nadaljujemo pot po makadamski cesti iz Cezlaka proti Lukanji (foto: Marjan Šenica, 30. 4. 2011).

karbidovkami. Pred enim izmed rovov so postavili leseno kolibo, v kateri so shranjevali orodje. Podatke o načinu dela je pred nekaj leti posredoval tedaj še edini živeči izmed njih, gospod Milan Ravnjak. Skupno so izkopali 3 poizkusne rove. Eden izmed njih je danes zaradi bližine potoka v celoti poplavljen, drugi porušen, še najbolj ohranjen pa je tisti na južni strani potoka, ki je bil najrevnejši z rudo. Ta je bil dolg samo okrog deset metrov, medtem ko sta bila ostala daljša. Še danes pa je mogoče najti v strugi potoka in na nabrežju lepe primerke barvite rude, bogate z različnimi minerali. Ob potoku je bilo tudi nekakšno odlagališče, saj je pod plastjo, ki jo sestavljajo samo kosi, popolnoma drugačna kamninska podlaga. Sveže prelomljeni primerki predstavljajo najlepše primerke bakrove rude, kar jih je mogoče najti v Sloveniji.²

V času opisanih raziskovalnih del sta si rudišče ogledala geologa Cveto Germovšek in Jože Duhovnik. V poročilu sta zapisala, da rudna telesa nastopajo v blestnikih in gnajsih, ki so v vhodnem delu rudniških rovov še danes vidni. Med njimi se nahajajo tanjše plasti marmorjev; vrsta metamorfne kamnine, ki jo najdemo marsikje na Pohorju in je nekoč imela gospodarski pomen. Navedla sta, da je ravno v marmorjih orudenje najbolj bogato. Med rudnimi minerali sta navedla halkopirit, sfalerit in galenit. V plasteh je pogost tudi kremen. Ker je bil rov izkopen plitvo pod samim površjem, je tudi precej sekundarnih mineralov. Ti nastajajo zaradi prisotnosti vode in zraka na osnovi kemičnih reakcij. Rudnim kosom dajo dodatno barvitost, čeprav so pogosto razpršeni le po vrhnji plasti. Ugotovila sta tudi, da so orudene do 10 centimetrov široke prelomne cone. Še sedaj je bilo mogoče najti primerke, v katerih je lepo vidno, da orudenje nastopa kot vezivo med ostrorobo razlomljenimi kosi matične kamnine pirit, medtem ko se ostali minerali v lepo razvitih kristalnih oblikah redkeje pojavljajo. Mikroskopske analize so potrdile še prisotnost drugih mineralov. Opuščeni deli rovov pa so lahko še sedaj mesta, v katerih nastajajo nekateri minerali. Tako so bili na spodnjih delih sten, na

V osrednjem delu posnetka so vidni prostorastoči kristali halkopirita – bakrove rude, kar je redkost tudi za njena ostala nahajališča v Sloveniji. Najdba in zbirka Viljema Podgorška (foto: Miha Jeršek, 7. 4. 2009).

Med sekundarnimi minerali, katerih nastanek je opisan v besedilu, je najbolj barvit temno moder linarit. Najdba in zbirka Viljema Podgorška (foto: Miha Jeršek, 7. 4. 2009).

Med svetlimi obdajajočimi kristali kremena je viden temno siv kristal sfalerita – svinčeve rude, ob robovih pa sta še manjša kristalčka pirita. Najdba in zbirka Viljema Podgorška (foto: Miha Jeršek, 7. 4. 2009).

² Nekaj primerkov si je mogoče ogledati na stalni razstavi v Zavodu za kulturo v Slovenski Bistrici v sklopu zbirke mineralov občin Slovenska Bistrica in Oplotnica.

katerih dotekajoča voda zastaja, najdeni kristali sadre. Ta pojav ne preseneča, saj je v zgornjih plasteh precej sulfidnih mineralov, ki se počasi raztapljajo in tako nudijo osnovo za nastanek novih vrst. Na podoben način nastajajo tudi drugi sekundarni minerali. Do sedaj so raziskani in potrjeni: limonit, azurit, malahit, cerusit, linarit, hrizokola in sadra.

Že v stropnem delu delno porušenega rova je med plastmi gnajsa mogoče odkriti skupke do centimeter velikih kristalov kremenca. Rudarjem in raziskovalcem je kremen očitno predstavljal le del jalovinskega materiala. Nekateri zbiralci so začeli z iskanjem kremenca v okolici, kjer se podobne plasti gnajsa pojavijo na površju. Delo je bilo nagrajeno z najdbami ametistov in žezlastih oblik kremenovih kristalov. Ker je ametist kasneje ponovno prekril kremen, so posamezni primerki različno intenzivno vijolično obarvani – obarvanost je najlepše vidna na prelomih. Nahajališče se po kvaliteti ametistov uvršča takoj za tistim, predstavljenim v kamnolomu Škrilja Leva. Sicer pa je ametist na področju celotnega Pohorja poznan samo še iz manjšega nahajališča v bližini Radkovca. To so pa tudi edina njegova poznana nahajališča v Sloveniji.

Kamninska zgradba je pestra tudi v bližnji okolici. V bližnji strugi Gladomeškega potoka so bili v kosih eklogita najdeni primerki grafit. Pohorski amfibolit naj bi, po raziskavah dr.

Mirjam Vrabec, nastal iz eklogita z retrogradno metamorfozo. Poenostavljeno povedano: kamnina je ponovno doživela preobrazbo, ko sta se tlak in temperatura zniževala, kar se je dogajalo pri dvigovanju plasti proti površju. Dokaze za takšno dogajanje najdemo danes marsikje na površju. V jedru bloka kamnine še je ohranjen eklogit, ki ga brez težav prepoznamo po rdečih granatih, obdaja pa ga ovoj amfibolita. Podobno bi z retrogradno metamorfozo nastal tudi grafit.

V preteklosti so ljudje iskali in tudi začeli z izkoriščanjem kamna tam, kjer so zanj ugotovili, da ga lahko neposredno uporabijo. Način izrabe se je kasneje razvijal, kar pomeni, da so ga lahko začeli koristiti v čisto druge namene, kot je bilo predvideno na začetku. Takšnim spremembam v uporabi kamnine lahko sledimo na primeru kamnoloma granodiorita v Cezlaku.

Že v davni preteklosti pa so bili zelo uspešni pri iskanju rudnih mineralov. Posamezniki so se s to dejavnostjo poklicno ukvarjali in so v ta namen lahko pridobili tako imenovana rudosledna dovoljenja. Zato nas ne preseneča, da so odkrili še tako majhne izdanke rudnih mineralov. Seveda se je marsikje izkazalo, da njihova izraba ni ekonomsko smotrna. Zaključimo lahko, da so bili vsaj nekateri izredno dobri poznavalci narave ter so tako prispevali kamenček v mozaik poznavanja pestrosti kamninskega in mineralnega sveta, ki nas spremljata na vsakem koraku.

V zahodnem delu kamnoloma je bilo nekaj granodiorita odstranjenega z lomljenjem, del pa z žaganjem. V kotanji pod etažo je nastalo manjše zajetje vode (foto: Marjan Šenica, 1. 5. 2011).

Slovar:

- **aplit**, drobnazrnata kamnina, ki navadno kot svetle žile prepreda druge kamnine.
- **izdanek**, imenovan tudi golica, je mesto, kjer prihaja kamninska podlaga na površje.
- **kamnina**, naravna snov, ki sestavlja skorjo in zunanji del plašča Zemlje. Posamezna vrsta kamnine ima določeno mineralno sestavo. Veda, ki jih preučuje, se imenuje petrologija.
- **lakolit**, večja gmota magmatskih kamnin, ki se je v obliki leče vrinila med plasti kamnin Zemljine skorje ter jih pri tem privzdignila. Kasneje jih lahko zunanje sile razkrijejo in se pojavijo na površju. Tako je nastal velik del magmatskih kamnin, ki gradijo osrednji del Pohorja.
- **magmatske kamnine**, nastale neposredno iz tekoče magme na površju ali pod njim.
- **metamorfne kamnine**, kamnine, ki so nastale iz obstoječih kamnin zaradi povišanja temperature in pritiska.
- **mineral**, naravna, trdna anorganska snov s stalno kemično sestavo. Predstavljajo osnovo za opredeljevanje vrste kamnin.
- **orudenje**, proces kopičenja nekaterih mineralov v posameznih območjih Zemljine skorje. Navadno se uporablja za tiste vrste mineralov, iz katerih pridobivamo kovine.
- **pegmatit**, debelozrnata kamnina, ki navadno kot svetle žile prepreda druge kamnine.
- **petrografija**, veja geologije, ki preučuje mineralno in kemično sestavo kamnin.
- **skrilavost kamnine**, lastnost nekaterih metamorfnih kamnin, da se krojijo v določeni smeri v tanke ploščice, ki navadno nimajo vzporednih ploskev.
- **žilnina**, kamnine magmatskega nastanka, ki navadno prečkajo ostale vrste kamnin ter so pogosto drugačne mineraloške sestave kot obdajajoča kamnina.

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **GRADIŠNIK**, Stane (ur.), 1998: *Kamnine Pohorja*. Slovenska Bistrica: Zavod za kulturo.
- **FANINGER**, Ernest, 1973: Pohorske magmatske kamnine. *Geologija*, let. 16. Ljubljana: 271–316.
- **JERŠEK**, Miha (ur.), 2006: *Mineralna bogastva Slovenije*. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije.
- **MIRTIČ**, Breda, et al., 1999: *Slovenski naravni kamen*. Ljubljana: Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Restavratorski center Republike Slovenije.
- **PAJTLER**, Franc, 2003: *Minerali občin Slovenska Bistrica in Oplotnica*. Slovenska Bistrica: Zavod za kulturo.
- **PLENIČAR**, Mario, **DROVENIK**, Franc, **DROFENIK**, M., 1980: Nastanek rudišč v SR Sloveniji. *Geologija*, let. 23. Ljubljana.
- **REČNIK**, Aleksander (ur.), 2007: *Nahajališča mineralov v Sloveniji*. Ljubljana: Institut Jožef Štefan, Odsek za nanostrukturne materiale.
- **VESEL**, Jože, 2004: *Pohorski tonalit. Mineralov kamnolom na Cezlaku*. Ljubljana: Mineral.
- **VIDRIH**, Renato, **MIKUŽ**, Vasja, 1995: *Minerali na Slovenskem*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, Mladinska knjiga.
- **ŽORŽ**, Mirjan, **REČNIK**, Aleksander, 1998: *Kremen in njegovi pojavi v Sloveniji*. Ljubljana/Begunje: Galerija Avsenik.
- **ŽORŽ**, Zmago, **PODGORŠEK**, Vili, **REČNIK**, Aleksander, **MIOČ**, Peter, 1999: *Minerali Pohorja in Kobanskega*. Radlje ob Dravi: samozaložba.

Viri:

Grafične priloge:

- **MIOČ**, Peter, **ŽNIDARIČ**, Miro, 1989: *Osnovna geološka karta 1 : 100 000 skupaj s tolmačem*. List Maribor in Leibnitz. Beograd: Zvezni geološki zavod.

Kamnlolomi v dolini Bele pri Poljčanah

Mojca Bedjanič in Viljem Podgoršek

Izvleček:

V dolini potoka Bela pri Poljčanah so številni opuščeni in večji obratujoč kamnolom. V njem pridobivajo bel, masiven, zrnat dolomit, ki je star dobrih 220 milijonov let. Kamnina je dober tehnični kamen, ki je uporaben v gradbeništvu. Opuščeni kamnolomi so bili v dolgih letih prepuščeni naravni sukcesiji in tako so se v njih razvila zanimiva življenjska okolja za številne rastlinske in živalske vrste.

Ključne besede: dolina Bele, kamnolomi, dolomit

Summary:

The Bela stream valley near Poljčane holds several abandoned and one larger active quarry, where white, massive grainy dolomite is gained; the dolomite is around 220 million years old. The rock is a good technical stone, useful for construction. Abandoned quarries were through time left to natural succession, which consequently led to the development of interesting living habitats for numerous plant and animal species.

Keywords: Bela valley, quarries, dolomite

Zusammenfassung:

Im Tal des Bachs Bela bei Poljčane gibt es zahlreiche verlassene Steinbrüche und einen größeren, der noch in Betrieb ist. In dem Steinbruch wird der weiße, massive, körnige Dolomit, der gut 220 Millionen Jahre alt ist, abgebaut. Dieses Gestein ist für die Zwecke der Bauwirtschaft geeignet. Verlassene Bergwerke waren lange Jahre der natürlichen Sukzession überlassen, was die Entwicklung von interessanten Lebensumwelten für zahlreiche Pflanzen- und Tierarten zur Folge hatte.

Schlüsselwörter: Bela-Tal, Steinbrüche, Dolomit

- mag. Mojca Bedjanič, univ. dipl. ing. geologije, Slovenska Bistrica (e-naslov: bedjanic_mojca@yahoo.com)
- Viljem Podgoršek, prof. geografije in zgodovine, Ptuj (e-naslov: viljem.podgorsek@guest.arnes.si)

Dolino potoka Bela pri Poljčanah bi lahko imenovali tudi dolina kamnolomov. Največji in obratujoči je kamnolom, ki ga upravlja podjetje Granit. Naprej po dolini je še nekaj manjših, a opuščениh. Eden večjih je tudi Gajškov kamnolom, na jugozahodni strani Boča. »Poljčanar«, kot je poznan dolomit, ki ga tukaj pridobivajo, je uporaben v gradbeništvu: za malte, betone, posipe, ...

Dolina, ki se vije od Poljčan proti jugozahodu, predstavlja pomembno prometno povezavo, ki seka najvzhodnejši del Vitanjskih Karavank, ki se nato vzhodno od Boča nadaljujejo v Haloze. Ker se cesta zajeda v strma pobočja, ki jih mestoma razkrivajo le opisani kamnolomi, se je železniška povezava od Poljčan naprej usmerila najprej po delu Dravinjske doline na zahod, nato pa prešla po položnejšem svetu v Celjsko kotlino. Velik del doline Bele je tudi neposeljen. Hiše se pričnejo pojavljati šele v njenem južnem delu, ko se začne vzpenjati na Pečico. V tem delu tudi izgublja videz doline.

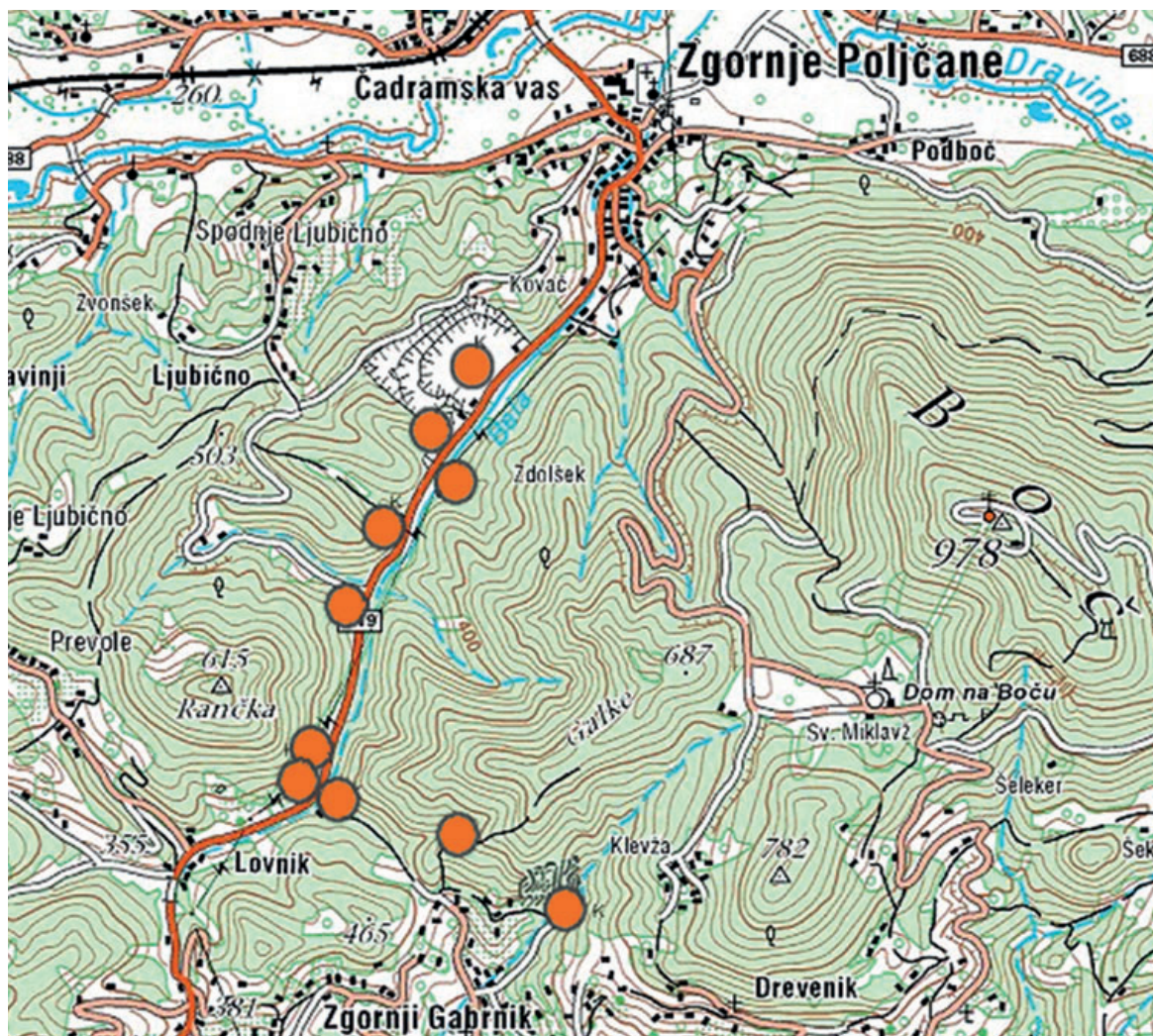
Geološki opis ozemlja

V obdobju spodnjega triasa, to je pred približno 250 milijoni let, je ozemlje današnje doline Bele zajela močna transgresija. Takrat je nastala karbonatna platforma, plitvomorsko območje, kjer so se odlagali karbonatni sedimenti in nastajale karbonatne kamnine. To plitvo morje se je zadržalo na delu širšega ozemlja do konca triasa, torej nekje do pred 200 milijoni let. Na tej platformi je bila enakomerna sedimentacija, kjer je nastajal masiven apnenec. Ta je bil kasneje spremenjen v dolomit.

Geološka zgradba današnjega ozemlja doline Bele je enostavna. Območje Zgornjih Poljčan gradi masiven zrnat dolomit. Geološko gledano spada v obdobje zgornjega triasa, kar pomeni, da je njegova starost približno 220 milijonov let. V smeri Zgornjih Poljčan se dolomitna plast tanjša in izklini. V smeri severa pa se končuje ob kontaktu z laporovci in peščenjaki. Dolina Bele je nastala ob močnem prelomu, ki poteka po njenem dnu. Geološko gledano, dolino gradi siv do svetlo siv, skoraj bel dolomit. Na površi-

Granitov kamnolom v dolini Bele (foto: Matjaž Bedjanič, 28. 8. 2009)

Pregledna karta kamnolomov v dolini Bele (vir: Atlas Slovenije, 2005)

ni zaradi delovanja vode, vetra, ... prepereva in razpade v pesek. Ob razpokah je lahko rjavkasto obarvan. V dolomitu se le redko najdejo večji kalcitni ali dolomitni kristali.

Največ kristalov, predvsem kalcitnih, je bilo najdenih v majhnem Gajškovem kamnolomu, ki je na južni strani Galk. Nastali so v večjih razpokah med bloki dolomita. V omenjene razpoke se je kasneje odložil kalcit. Tam, kjer je imel dovolj prostora, so nastali skalenoedrsko oblikovani kristali.

V največjem in trenutno delujočem kamnolomu v dolini Bele so bili najdeni le nekaj milimetrov veliki, vendar izredno »čisti« kristalčki kremena. Imajo tako pravilno in popolno obliko, kot bi jih zbrusil draguljar. Najdeni so bili v zgornjem delu kamnoloma, kjer so plasti kamnine zaradi železovih oksidov rjavo obarvane. Sami kristali dolomita se redko najdejo v majhnih luknjicah, predvsem bolj kompaktnih kosov kamnine.

V kamnolomu Poljčane izkoriščajo močno zdrobljen, siv, svetlo siv, ponekod skoraj bel, 230 milijonov let star dolomit (foto: Matjaž Bedjanič, 28. 8. 2009).

V manjšem opuščnem kamnolomu je narava v desetletjih po izkoriščanju ubrala svojo pot. Ustvarila je dragoceno nadomestno življenjsko okolje za rastlinski in živalski svet (foto: Matjaž Bedjanič, 2. 7. 2009).

Delovanje kamnolomov v dolini Bele

Podatkov o začetkih pridobivanja dolomita v dolini Bele ni. Podjetje Granit, ki upravlja delujoči kamnolom v dolini Bele, je bilo ustanovljeno leta 1946, torej pridobivanje poteka vsaj od tedaj. Čas nastanka ostalih kamnolomov ni natančno znan. Glede na morfologijo sten in dna kamnoloma se da sklepati, da tukaj ni potekalo dolgoletno izkopavanje v večjem gospodarskem obsegu.

»Poljčanar«, kakor imenujejo pesek, ki ga kopljejo v kamnolomu, je bil vse do Prekmurja znan kot dober za fasade, kot material za druge potrebe (priprava kamenih agregatov, malte, betoni, nasipi, tamponi) pa se uporablja predvsem v bližnji okolici.

Kamnolomi v dolini Bele kot naravna dediščina

Zahodno pobočje doline je zaznamovalo močno delovanje človeka in njegovega izkoriščanja mineralne surovine. Vzhodni rob doline pa meji na zavarovano območje Krajinskega parka »Boč–Donačka gora« in na območje NATURA 2000, območja »Boč–Haloze–Donačka gora«, ki sodi med naravovarstveno najpomembnejša območja v Evropi.

Opušчени kamnolom v dolini Bele se nahaja na desni strani potoka Bela, ob makadamski poti proti Galkam. V letih po prenehanju izkoriščanja se je kamnolom počasi zarasel. Kotanje na dnu kamnoloma je zalila voda. Območje nekdanjega kamnoloma je že dolga leta prepuščeno naravni sukcesiji. Proces je sicer počasen, vendar se je tukaj že razvilo zanimivo sekundarno življenjsko okolje za številne rastlinske in živalske vrste.

Na stenah kamnoloma uspevajo gabri, rdeči bor in vrbe. Zelo raznoliko pa je življenje ob bregovih mlak in lužic. Poleg trstičja, rogoza, šašja in bičja so na vodni gladini opazni cvetovi vodne perunike in listi plavajočega dristavca. Pozno poleti pa se v mlakah razbohotijo tudi zelene in druge alge, ki popolnoma prerastejo ostalo rastje. V mlakah živi okoli petnajst vrst kačjih pastirjev. Manjše mlake v kamnolomu so zlasti pomembne kot življenjski prostor velikega pupka, alpskega pupka in navadnega pupka ter hribskega urha. Ob mlaki živita še kači belouška in kobranka.

Kljub majhnosti je opuščen kamnolom v dolini potoka Bela življenjski prostor številnih zanimivih in celo nekaterih ogroženih živalskih in rastlinskih vrst. Zaradi tega je kamnolom pod imenom »Bela – habitat ogroženih živalskih vrst« s Pravilnikom o določitvi in varstvu naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 111/2004) razglašen za zoološko naravno vrednoto lokalnega pomena.

Ob mlaki lahko opazimo 15 vrst kačjih pastirjev, med njimi tudi modrega ploščca (foto: Matjaž Bedjanič, 1. 7. 2006).

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, **JURIŠA**, Mihovil, 1985: *Tolmač za list Rogatec L 33–68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.
- **BEDJANIČ**, Matjaž, **BEDJANIČ**, Mojca, 2009: Učni točki – kamnolomi v dolini Bele. V: *Tematske učne poti po Dravinjski dolini. Delovno gradivo*. Slovenska Bistrica: Univerza v Mariboru, Limnos, Ministrstvo za šolstvo in šport.
- **DIMKOVSKI**, Trajan, **ROKAVEC**, Duška, 2001: *Nahajališča nekovinskih mineralnih surovin v Sloveniji, Površinski kopi 1. del*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **FUCHS**, Vivian (priređ. Batagelj, Vladimir et al.), 1995: *Enciklopedija nežive narave*. Ljubljana: Državna založba slovenije.
- **GREGORAČ**, Vid, 1995: *Mali leksikon geologije*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- **KOČEVAR**, Heda, **VIDIĆ**, J. Nataša, 1998: *Izbrana poglavja iz osnov geologije*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
- **KORTNIK**, Jože, 2001: Sanacija površinskih rudnikov. V: Duška Rokavec (ur.), *Površinski kopi in varovanje okolja. Zbornik referatov s pisnimi prispevki članov*. Ljubljana: 53–58.
- **PAVŠIČ**, Jernej (ur.), 2006: *Geološki terminološki slovar*. Ljubljana: Naravoslovnotehniška fakulteta, Oddelek za geologijo, Univerza v Ljubljani, Znanstveno-raziskovalno središče SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- **PODGORŠEK**, Viljem, 2006: Dolomit in kalcit v Gajškovem kamnolomu na Boču. *Scopolia. Suppl.*, št. 3. Ljubljana: 191.
- **ŠPANRING**, Gvido, **SLANA**, Vlado, 2008: Eden največjih kamnolomov v Sloveniji. *Glasilo Občine Poljčane*, let. 1, št. 1. Poljčane: 37.

Viri:

Grafične priloge:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, **JURIŠA**, Mihovil, 1984: *Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000 list Rogatec L 33–68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.

Priročniki:

- **Atlas Slovenije**, 2005. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Zakonodaja:

- **Pravilnik** o določitvi in varstvu naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 111/2004).
- **Pravilnik** o označevanju zavarovanih območij naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 117/2002, pop. 53/2005).
- **Uredba** o posebnih varstvenih območjih (območjih Natura 2000) (Ur. l. RS, št. 49/2004, 110/2004, 59/07, 43/2008).
- **Uredba** o zvrsteh naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 52/2002, 67/2003).
- **Zakon** o ohranjanju narave – ZON (Ur. l. RS, št. 96/2004 – UPB2).

Internetni viri:

- Naravovarstveni atlas
- Vir: <http://www.naravovarstveni-atlas.si/ISN2KJ/> (5. 5. 2011).

Kamnolomi v dolini potoka Vundušek

Mojca Bedjanič

Izvleček:

V dolini potoka Vundušek je evidentirano večje število opuščenih kamnolomov. V preteklosti so tukaj pridobivali peščenjak, ki je znan pod imenom ptujskogorski ali vunduški peščenjak. Kamnolomi so opuščeni, sledove dela rok kamnosekov pa lahko vidimo v številnih kulturnih spomenikih v bližnji in daljni okolici.

Ključne besede: dolina Vundušek, ptujskogorski (vunduški) peščenjak, kamnolomi, kulturna dediščina

Summary:

The Vundušek stream valley holds a larger number of abandoned quarries. In the past, sandstone was extracted here, known also as the sandstone of Ptujška gora and Vundušek. Quarries were abandoned, while the results of stonemasons' work can be seen in numerous cultural monuments in close and farther surroundings.

Keywords: Vundušek valley, sandstone of Ptujška gora and Vundušek, quarries, cultural heritage

Zusammenfassung:

Im Tal des Bachs Vundušek wird eine höhere Anzahl verlassener Steinbrüche registriert. In der Vergangenheit wurde dort Sandstein abgebaut, der unter dem Namen Sandstein von Ptujška Gora oder Vundušek-Sandstein bekannt ist. Die Steinbrüche sind wie gesagt verlassen, die Spuren der Handarbeit der Steinhauer sind jedoch in zahlreichen Kulturdenkmälern in der nahen und fernen Umgebung zu finden.

Schlüsselwörter: Vundušek-Tal, Sandstein von Ptujška Gora (Vundušek), Steinbrüche, Kulturerbe

- mag. Mojca Bedjanič, univ. dipl. ing. geologije, Slovenska Bistrica (bedjanic_mojca@yahoo.com)

V dolini potoka Vundušek sta v preteklosti odzvanjala kamnoseško dleto in kladivo, kamnoseki so lomili peščenjak, ki je bil uporaben kot gradbeni kamen. Iz njega so narejene številne stare domačije v bližnji okolici, portali, stopnišča in okenske police v starem mestnem jedru Ptuja, »izvažali« so ga celo na Češko. Danes je v dolini evidentiranih 16 opuščenih kamnolomov, iz katerih so v preteklosti pridobivali t. i. ptujskogorski oz. vunduški peščenjak. Kamnolomi so opuščeni, prepuščeni »naravnemu« saniranju, živečih kamnosekov ali ljudi, ki bi se spominjali »kamnarske« dejavnosti v tej dolini, skoraj ni več. Ostala pa je bogata kulturna dediščina, zapisana v kulturnih spomenikih bližnje in daljne okolice.

Geološki opis ozemlja

Dolina potoka Vundušek leži v zahodnem delu Haloz. Geološka podlaga je večinoma iz mladih, miocenskih kamnin, kar pomeni, da so stare približno 20 milijonov let. V spodnjem delu pre-

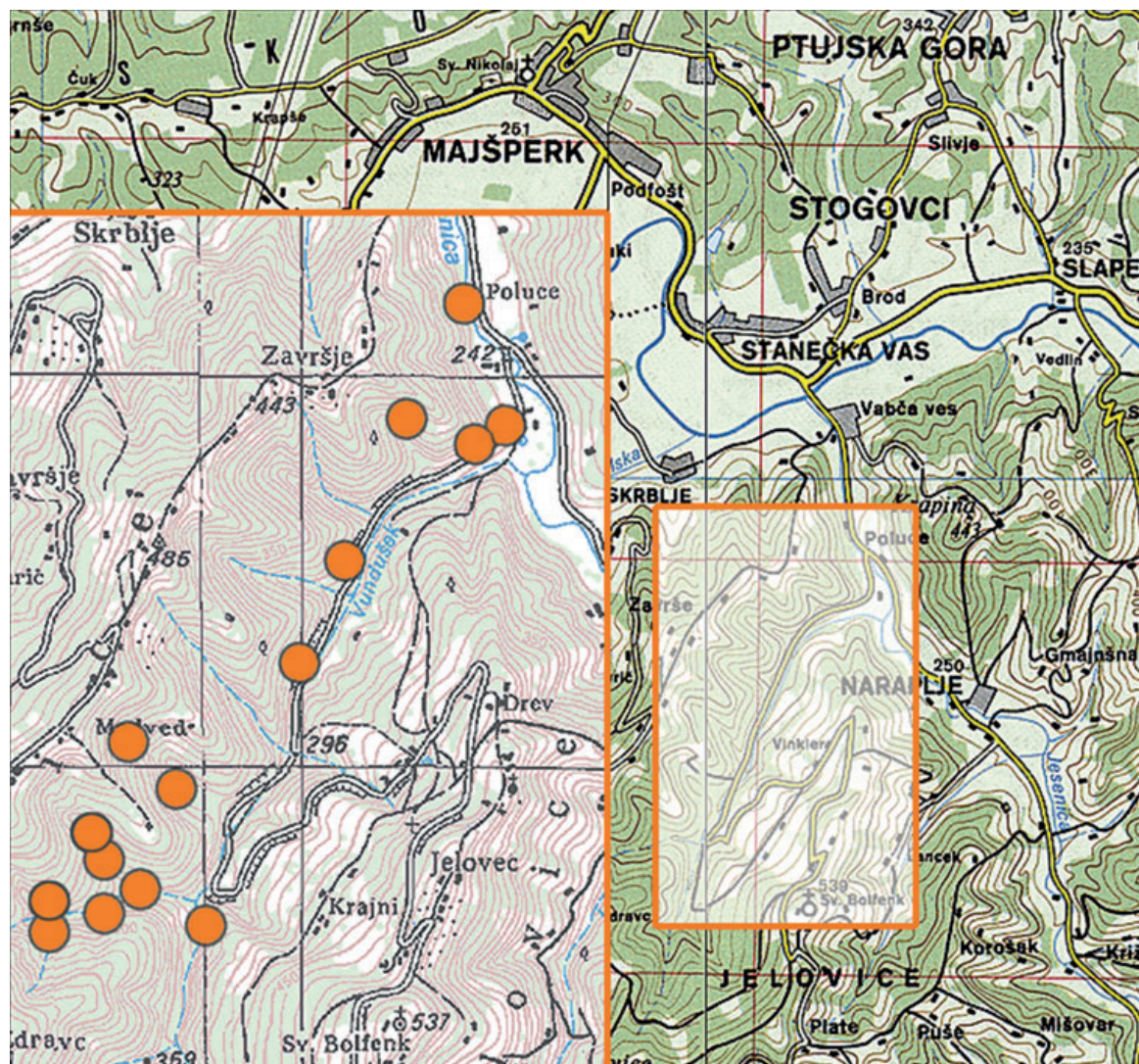
vladujejo laporovci, peščeni laporovci in glinavci. Višje se ponekod menjavata peščenjak in laporovec. Pojavljajo se tudi konglomerati in peščenjaki, med njimi pole laporovca in glinavca. V dolini je evidentiranih 16 opuščenih kamnolomov, kjer so v preteklosti pridobivali kamnine.

Najpogostejša kamnina v kamnolomih je klastičen, temno siv, drobnozrnat in homogen peščenjak. V plasteh se pojavljajo še konglomerat, muljevec, meljevec in glinavec. V peščenjaku so vidni lističi sljude – muskovita in kremena – ter manjša neprosojna, črna zrna. Če si ogledamo peščenjak pod mikroskopom, lahko določimo tudi natančnejšo strukturo in mineralno sestavo.

V preteklosti so kamnine uporabljali kot osnovni gradbeni element pri gradnji hiš in drugih stanovanjskih objektov. Pridobivali so jih ročno, kamnolomi so bili običajno v neposredni bližini vasi. Zraven nahajališča so bile pomembne predvsem tehnične lastnosti kamnine, njen izgled ni imel bistvene teže. Naravni kamen se je uporabljal tudi za detajle – portale, okenske okvirje, police, stopnice, podzidke, tlake, strešno kritino ter tudi za kamnite plastike.

Nahajališče miocenskih kamnin v največjem opuščenem občinskem kamnolomu v dolini potoka Vundušek (foto: Matjaž Bedjanič, 8. 5. 2005)

Pregledna karta kamnolomov v dolini Vundussek (vir: Planjšek et al., 2002; Atlas Slovenije, 2005)

Iz miocenskih kamnin iz doline Vundussek so izdelani pomembni kulturni spomeniki (foto: Matjaž Bedjanič, 24. 4. 2005).

Ker so v preteklosti ljudje uporabljali kamnine iz domačega kraja, so v številnih objektih, med katerimi so danes tudi pomembni kulturni spomeniki in kulturna dediščina, uporabljene včasih na pogled »nič kaj lepe« kamnine.

Tudi tako imenovani ptujskogorski peščenjak ali vunduški peščenjak, pridobljen v kamnolomih v dolini Vundušek, je bil v preteklosti pogosto uporabljen kot gradbeni kamen. Kljub temu da nima ravno atraktivnega videza in niti najboljših tehničnih lastnosti, so ga uporabili tudi za detajle – portale, okenske okvirje, police, stopnice, podzidke, tlake, strešno kritino ter tudi za kamnite plastike. Danes ga lahko vidimo na številnih pomembnih kulturnih spomenikih.

Iz njega so narejeni stebri in portali ter stolpišče cerkve na Ptujski Gori, nadalje spodnji del Florjanovega znamenja na Ptuj in Florjansko znamenje na Grajskem trgu v Mariboru. Ta peščenjak so uporabili v Mariboru pri gradnji starega železniškega mostu, kamnitega cestnega mostu čez Dravo, pri stolnici in pri zidovih ter portalih gradov Vurberg, Ravno polje, Goričko in Štatenberg (Buser et al., 1987).

Peščenjak pod mikroskopom. Drobnno- do srednjezrnato homogeno kamnino sestavlja okoli 80 % zrn in 20 % vezi-va. Zrna so velika od 0,075 do 0,5 milimetra, so srednje sortirana, polzaobljena do poglobljena. Največ zrn pripada kremenu (siva zrna), sledijo dolomit in apnenec (rjavkasta zrna), sljuda – muskovit (mavrična zrna), glinenci (zebra-sta zrna) in neprosojni železovi minerali (črna zrna) (foto: Mojca Bedjanič, 13. 11. 2006).

Kamnolomi v dolini Vundušek kot naravna dediščina

Občinski kamnolom je največji kamnolom v dolini Vundušek in je nahajališče tipičnih miocenskih kamnin (peščenjak, konglomerat, muljevec, glinavec idr.). Nahajališče je pomembno tudi sedimentološko, saj lahko v kamninah opazujemo procese sedimentacije – odlaganja in nastajanja kamnin. V samem kamnolomu so vidni tudi sledovi ročnega in novejšega strojnega pridobivanja kamnin in zato ima tudi spominsko-pričevalni pomen. Občinski kamnolom, nahajališče peščenjaka je pod imenom Jelovice – nahajališče kamnin, zavarovano kot naravna vrednota (Ur. l. RS, št. 70/2006), leži znotraj Območja pričakovanih geoloških naravnih vrednot Haloze (Register Zavoda RS za varstvo narave – Območja pričakovanih geoloških naravnih vrednot), znotraj območja Natura 2000, območja SCI Boč-Haloze-Donačka gora (Ur. l. RS, št. 49/2004, 110/04) in znotraj ekološko pomembnega območja Boč-Haloze-Donačka gora (Ur. l. RS, št. 48/2004).

Kamniti pil oziroma kužno znamenje v Stogovcih nosi vkle-san slovenski napis »Martin Vilipav sin 1642«. Izdelan je iz vunduškega (ptujskogorskega) peščenjaka, ki pod vplivom zunanjih dejavnikov prepereva. Slikano pred obnovo leta 2005 (foto: Matjaž Bedjanič, 15. 4. 2005).

Zaradi slabega stanja kulturne-ga spomenika so se restavra-torji odločili za njegovo obno-vo. Znamenje v Stogovcih pod Ptujsko Goro po rekonstruk-ciji leta 2006 (foto: Matjaž Bedjanič, 6. 6. 2006).

Iz vunduškega (ptujskogorskega) peščenjaka so grajeni tudi deli »najlepše vseh cerkva« – župnijske cerkve Matere Božje Pomočnice na Ptujski Gori (foto: Matjaž Bedjanič, 14. 9. 2006).

Kamnoseška znamenja – podpise kamnosekov – vidimo na vseh kamnoseško obdelanih delih zunaj in znotraj cerkve Matere Božje Pomočnice na Ptujski Gori (foto: Matjaž Bedjanič, 10. 4. 2005).

Kamnoseško obdelani členi ptujskogorske cerkve so oporniki, stebri, loki, rebra, okenska ostenja, portali in sedilije. Uporabljen je bil tudi siv vunduški (ptujskogorski) peščenjak (foto: Matjaž Bedjanič, 10. 4. 2005).

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, 2000: Kamninska dediščina Slovenije. Mehanske ali klastične sedimentne kamnine. *Proteus*, let. 63, št. 2. Ljubljana: 84–87.
- **ANIČIČ**, Bogoljub, **JURIŠA**, Mihovil, 1985: *Tolmač za list Rogatec L 33–68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.
- **ANIČIČ**, Bogoljub, **RAMOVŠ**, Anton, 1999: Vunduški peščenjak namesto ptujskogorski peščenjak – zahodne Haloze. *Geologija*, let. 41, št. 1. Ljubljana: 103–108.
- **BUSER**, Stanko, **ANIČIČ**, Bogoljub, **TERZAN**, Marjan, 1987: Terciarni arhitektonsko-gradbene kamnine vzhodne Slovenije – Arhitektonsko gradbeni kamen v Sloveniji in njegova uporaba. *Geološki zbornik*, let. 8, št. 8, Ljubljana: 37–40.
- **DIMKOVSKI**, Trajan, **ROKAVEC**, Duška, 2001: *Nahajališča nekovinskih mineralnih surovin v Sloveniji, Površinski kopi 1. del*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- **HLAD**, Branka, 2000: Kamnolomi, dediščina in mi. V: Marko Simič in Darja Jeglič (ur.), *Geotrip '99 v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Uprava Republike Slovenije za varstvo narave, 26–37.
- **KASTELIC**, Vanja, **KRAMAR**, Sabina, 2005a: Vrednotenje vunduškega peščenjaka z vidika možnosti uporabe v restavratorske namene. *Geološki zbornik*. Ljubljana: 50–53.
- **KASTELIC**, Vanja, **KRAMAR**, Sabina, 2005b: Vrednotenje vunduškega peščenjaka z vidika možnosti uporabe v restavratorske namene. *RMZ – Materials and geoenvironment*, let. 52, št. 2. Ljubljana: 447–462.
- **PLANJŠEK**, Mojca, **MIRTIČ**, Breda, **ANIČIČ**, Bogoljub, 2002: Naravovarstveno vrednotenje nahajališč miocenskih sedimentnih kamnin v kamnolomih severovzhodne Slovenije. *Geologija*, let. 45, št. 2. Ljubljana: 485–492.
- **TEODOROVICH**, Simona, **PAVLOVEC**, Rajko, 1999: Ptujskogorski peščenjak, naravni kamen. *Življenje in tehnika*, let. 50, št. 10. Ljubljana: 68–70.

Viri:

Grafične priloge:

- **ANIČIČ**, Bogoljub, **JURIŠA**, Mihovil, 1984: *Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000 list Rogatec L 33–68*. Beograd: Zvezni geološki zavod Beograd.

Priročniki:

- **Atlas Slovenije**, 2005. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Zakonodaja:

- **Odlok** o razglasitvi nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Ptuj (Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, št. 35/1989).
- **Pravilnik** o določitvi in varstvu naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 111/2004).
- **Zakon** o ohranjanju narave – ZON (Ur. l. RS, št. 96/2004 – UPB2).
- **Zakon** o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 7/1999).
- **Uredba** o zvrsteh naravnih vrednot (Ur. l. RS, št. 52/2002, 67/2003).

Elektronski viri:

- Naravovarstveni atlas
Vir: <http://www.naravovarstveni-atlas.si/ISN2KJ/> (5. 5. 2011).

Premogovnik Velenje (foto: Tomo Jeseničnik, 3. 2. 2006)

RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN
KAMNOLOMI V KULTURNEM
IZROČILU, LIKOVNI
UMETNOSTI IN TURIZMU

Sveta Barbara in barbarino

Vito Hazler

Izvleček:

Članek predstavlja vlogo in pomen svetih treh devic, Marjete, Katarine in Barbare. Osredotoča se na lik Barbare, ki je pomembna zavetnica številnih poklicev, še posebej rudarjev, ki so tudi v Dravinjski dolini zaznamovali gospodarsko in kulturno življenje krajev. Predstavljen je tudi širši fenomen lika Barbare, ki je bila zlasti v drugi polovici 20. stoletja zelo modno ime številnih deklet na Slovenskem in tudi po svetu. Barbarino ime so v preteklosti prevzeli tudi nekateri kraji, njeno ime pa danes na Slovenskem nosi kar sedemnajst župnijskih in predvsem podružničnih cerkva. Zaključek članka je osredotočen na predstavitev podružnične cerkve sv. Barbare v Markečici, ki sodi pod župnijo Čadram v občini Oplotnica in velja za eno najbolj enovitih gotskih cerkva na Slovenskem.

Glavne besede: sv. Marjeta, sv. Katarina, sv. Barbara, Barbika, zavetnica poklicev, zavetnica rudarjev, barbarino, verovanje, podružnična cerkev, Markečica

Summary:

This article shall present the role and importance of three holy virgins, Marjeta, Katarina and Barbara. It shall focus on the character of Barbara who is an important patroness of numerous occupations, especially miners, who have strongly influenced the economic and cultural life in the Dravinja valley. The article shall also present the wider phenomenon of the Barbara character, which was, especially in the second half of the 20th century, a very popular name of numerous girls in Slovenia and worldwide. In the past, some towns were also named after Barbara; seventeen parish and primarily succur-

sal churches in Slovenia carry her name today. The conclusion of the article shall focus on the presentation of the St. Barbara succursal church in Markečica, which belongs to the Čadram parish in the Oplotnica municipality and is considered as one of the most uniform gothic churches in Slovenia.

Keywords: St. Marjeta, St. Katarina, St. Barbara, Barbie doll, patroness of occupations, patroness of miners, Barbarino, religion, succursal church, Markečica

- izr. prof. dr. Vito Hazler, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (e-pošta: vito.hazler@gmail.com)

O svetih treh devicah, Marjeti, Katarini in Barbari

Svete tri device, Marjeta iz Antiohije v Siriji, Katarina iz Aleksandrije v Egiptu in Barbara iz Nikodemije (današnji Izmir) v Turčiji, sodijo od 14. stoletja dalje med najbolj priljubljene in največkrat upodobljene ter pogosto tudi skupaj nastopajoče svetniške like v katoliški ikonografiji. V 15. stoletju so vse tri uvrstili med štirinajst priprošnjikov¹ v stiski, kar je še povečalo njihov vsestranski pomen v vsakdanjem in prazničnem življenju nekoč večinskega kmečkega prebivalstva. Prav zaradi svojega krepostnega deviškega življenja, izjemne lepote, predanosti božjemu ženinu, Jezusu Kristusu, in tragične mučeniške smrti z obglavljenjem so te tri svete device (*virgines capitales*) postale v Evropi izredno priljubljene in ljudske, o čemer govorijo številne legende.

O treh svetnicah, ki godujejo julija (Marjeta ali grško Marina, 20. 7.), novembra (Katarina,

¹ Priprošnjiki v sili so svetniki, ki jih katoliški verniki kličejo v sili, zlasti štirinajst priprošnjikov v sili: Ahac, Egidij, Blaž, sveti Krištof, Kiriacij, Dionizij Pariški, Erazem, Evstahij, Jurij, Pantaleon, sveti Vid, Barbara, Katarina, Margareta Antiohijska (Veliki splošni leksikon, 1997: 3421).

Stranski oltar sv. Barbare iz frančiškanske cerkve (o. 1650) sv. Janeza Krstnika v Varaždinu. V osrednjem oltarnem polju je Barbara, na levi Katarina in na desni Marjeta (foto: Vito Hazler, 26. 10. 2008).

Zusammenfassung:

Der Artikel stellt die Rolle und Bedeutung der drei heiligen Jungfrauen Margareta, Katharina und Barbara vor. Er widmet sich der Barbarafigur, die eine wichtige Schutzpatronin für zahlreiche Berufe ist, insbesondere für Bergarbeiter, die auch im Dravinja-Tal das wirtschaftliche und kulturelle Leben der Orte prägten. Es wird auch das Phänomen der Barbarafigur im weiteren Sinne vorgestellt, denn besonders in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts war Barbara ein sehr trendiger Name vieler Mädchen in Slowenien und weltweit. Barbaras Name wurde in der Vergangenheit von einigen Orten übernommen, und heute tragen

17 Pfarrkirchen und vor allem Filialkirchen ihren Namen. Der Schluss des Artikels ist der Vorstellung der Filialkirche der hl. Barbara in Markečica gewidmet, die zur Pfarre Čadram der Gemeinde Oplotnica gehört und als eine der einheitlichsten gotischen Kirchen auf slowenischem Gebiet gilt.

Schlüsselwörter: hl. Margareta, hl. Katharina, hl. Barbara, Barbiepuppe, Schutzpatronin der Berufe, Schutzpatronin der Bergleute, Barbaratag, Glaube, Filialkirche, Markečica

25. 11.) in decembra (Barbara, 4. 12.), je ohranjenih tudi nekaj zgodovinskih dejstev. Živele so ob koncu tretjega stoletja in tragično umrle približno v istem času: leta 305 Marjeta in leta 306 Katarina in Barbara. Vse bi naj bile hčerke premožnih staršev iz vladarskih družin, zato je njihov pogost atribut naglavna krona, ki med drugim poudarja tudi njihovo duhovno in zemeljsko krepkost. Ker so se s sprejetjem krščanske vere odločno zoperstavile takrat še vedno zelo razširjenemu verovanju v poganstva, so jih oblastniki neusmiljeno pokončili, pred tem pa na različne načine ustrahovali in mučili. Po legendah bi naj Marjeto žgali z baklami, jo obešali za lase, bičali in ji nazadnje odsekali glavo. Katarino so po njenem zmagoslavnem retoričnem dvoboju s petdesetimi najboljšimi filozofi in govorniki v deželi zaprli v ječo, jo mučili na kolesu z ostrimi žebli, pustili več tednov brez hrane in jo nazadnje obglavili. Barbaro pa so bičali, jo tepli s kiji, ji odrezali prsi, in ker so se rane vedno znova in znova zacelile, so ji nazadnje odsekali še glavo. Pri odvrčanju od krščanske vere so pri vseh treh svetnicah imeli pomembno vlogo njihovi kruti očetje, ki so bili odločni sovražniki kristjanov in se nikakor niso mogli sprijazniti z odločitvijo svojih lepih hčera, godnih za možitev in rojevanje otrok, da sprejemajo krščanstvo in opuščajo vero v poganstva bogove (Schauber – Schnidler 1995: 368, 369, 608, 627). Motiv treh trpečih svetnic je bil tako močan, da so jih cerkveni umetniki pogosto upodabljali na enem oltarju skupaj, kakršnega imajo v frančiškanski cerkvi sv. Janeza Krstnika v Varaždinu, kjer so na stranskem oltarju sv. Barbare upodobljene vse tri svetnice – Barbara v slikarski in Katarina ter Marjeta v kiparski izvedbi.

Ker so imele naše tri svetnice zelo kruto mučeniško življenje, so jim načrtovalci ikonolatrije določili posebne in skupne ikonografske priklone – attribute, s katerimi so že stoletja opremljeni vsi njihovi kipi in slike, da jih lahko versko občestvo časti, ikonografi pa strokovno prepoznavajo in interpretirajo. Marjeta je pogosto upodobljena s palmo, mečem, križem, palico s križem in predvsem z zmajem, na katerem stoji, saj naj bi se ji po legendi v ječi prikazal zmaj, ki jo je hotel požreti. Takoj ko je naredila križ, je

pošast izginila. Tudi Katarina je pogosto prikazana z mečem, palmovo vejico, knjigo, lilijo in največkrat s kolesom z žebli, na katerem so jo mučili. Najbolj značilne attribute ima Barbara, ki ima dodan kelih s hostijo, meč, plamenico, topovsko cev in pavje perje, zelo pogosto pa jo krasi v rokah držeči ali ob nogi stoječi stolp s tremi okni, simbolom sv. Trojice, kamor jo je po legendi dal zapreti okrutni oče (Schauber – Schnidler, 1995: 626).²

Sveta Barbara in rudarji

O življenju treh svetih devic, in še posebej svete Barbare, smo nekaj osnovnih podatkov navedli že zgoraj. Barbara je zadnja med njimi v zaporedju letnega prazničnega cikla, saj goduje 4. decembra.³ Praznik je določen po katoliški liturgiki in ta dan so zaradi njenega svetniškega življenja za svoj praznik izbrali tudi rudarji. Poleg rudarjev je Barbara še zavetnica zidarjev, arhitektov, kamnosekov, gradbenih delavcev, tesarjev, livarjev, zvonarjev, kovačev, krovcev, grobarjev, klobočarjev, krojačev, mesarjev, kuharjev, kmetov, gasilcev pa tudi ujetnikov in deklet ter zavetnica umirajočih in za srečno zadnjo uro, proti ognju, proti neurju, proti vročici in kugi, priprošnjica v stiski in zaščitnica stolpov in trdnjav (Schauber – Schnidler, 1995: 626).

Toda Barbara ni zavetnica rudarjev zgolj zaradi zidanega stolpa kot marsikdo misli, temveč bolj zaradi upanja na srečno zadnjo uro in srečno vrnitev iz temnih podzemeljskih rogov, kjer na rudarje vedno preži nevarnost (Schauber – Schnidler, 1995: 626). A z ikonografskega vidika je vendarle pomemben tudi stolp, saj je bila Barbara zaprta v temnem stolpu, podobno temnem, kakor so temni rudniški rovi (Kuret 1989: 216). Zato so se rudarji od nekdaj bali nenadne smrti v rudniških rovih in so si želeli

² Stolp, s katerim upodabljajo svetnico, je simbol jetništva; kelih, ki je prav tako eden izmed simbolov svete Barbare, pa pomeni okrepčilo in vir moči, ki ji jo je dajala njena trdna vera (Sveta Barbara goduje, 2011).

³ Po neki legendi je umrla 4. decembra 306 v rodni Nikodemiji v provinci Bitiniji v Mali Aziji (Sveta Barbara, življenje, 2011).

Hrastovec pod Bočem, zaselek Kleče. Kapela sv. Barbare v bližini rudnika rjavega premoga (foto: Martin Mrzdovnik, 26. 1. 2011).

Hrastovec pod Bočem, zaselek Kleče. Kip sv. Barbare v kapeli pred premogovnikom (foto: Martin Mrzdovnik, 26. 1. 2011).

na barbarino umreti doma, v svojem domu. V tej želji so ponekod po Barbari poimenovali rudniške jaške ali pa so globoko pod zemljo postavljali svetničine kipce in oltarje, kakršen je na primer oltar v muzejsko urejenem delu starega Rudnika lignita Velenje. Znani so primeri, ko so v rovih Barbari na čast prižgali lučke.

Bolj razširjena je bila navada, da so kapelice s kipi svete Barbare postavljali v bližini rudnikov ali neposredno ob vseh v rudniške jaške. Značilen primer je kapelica iz Hrastovca pod Bočem v zaselku Kleče, ki ima na pročelju iz železa skovan rudarski znak z vitico ter napisa »Sveta Barbara« in »1813-1991«.

Kapelice svete Barbare pa so postavljali tudi na mestih, kjer je obstajala velika nevarnost nesreč in s tem nenadne smrti. Na primer v Kamniku so pred vhodom v nekdanjo tovarno smodnika (»pulferfabrko«) Kamničani

postavili kapelico z Barbarinim kipom in tam prižgali lučke, kadar je kdo težko umiral.⁴ Na Slovenskem in drugod po Evropi pa je bilo v preteklosti poznano nameščanje kipcev sv. Barbare tudi na portale železniških in cestnih tunelov, torej povsod tam, kjer na človeka preti nevarnost ali celo smrt.

Na god svete Barbare, 4. decembra (grudna), rudarji od 15. stoletja, ko je Barbara postala ena od štirinajstih priprošnjic v sili, praviloma počivajo in praznujejo. Rudarski praznik na god sv. Barbare je bil na Slovenskem prvič omenjen v 16. stoletju v Idriji,⁵ v Mežici 1825, pozneje pa tudi

⁴ Znamenje so novi oblastniki po 2. svetovni vojni podrli, a spomin na kapelico je med starejšimi Kamničani še vedno živ (Hazler, TZ, 2006).

⁵ Praznik je bil tudi god sv. Ahaca (22. 6.), v spomin na odkritje bogate rudne žile živega srebra 1508, zato so ga v Idriji častili s t. i. Ahacijevo procesijo, podobno tisti na telovo (Baš, 2004: 515).

Oltar sv. Barbare v severni kapeli ž. c. sv. Lovrenca na Stranicah (foto: Vito Hazler, 20. 7. 2011).

Oltar sv. Jožefa s kipoma sv. Barbare (levo, s kelihom in palmo) in sv. Katarine Aleksandrijske (desno, z mučilnim kolesom ob desni nogi) v p. c. sv. Neže na Brinjevi gori (foto: Martin Mrzdovnik, 30. 4. 2011).

drugod (Baš, 2004). Svoje dni rudarji na ta dan niso delali in so organizirali povelje z godbami in veselice. Še pred 2. svetovno vojno so se na barbarino rudarji premogovnika na Stranicah udeležili svete maše, nato pa v svečanih oblačilih v koloni obhodili vas, po nekaterih virih tudi z godbo, od domačega rudnika v zgornjem delu vasi do cerkve sv. Lovrenca in svečanost zaključili v nekdanji gostilni *pri Arzenšku*,⁶ kjer so proti koncu preizkušanja alkoholnih pijač preverili še trdnost svojih pesti. Po zaprtju rudnika so šege na barbarino usahnile, ostale so le še v spominu nekdanjih rudarjev in domačinov (Hazler, TZ, 2006; TZ, 2011).

⁶ Glej tudi članek v tej monografiji Jožeta Barage, *Premogovnik na Stranicah*.

Rudarji so se Barbari poklonili tudi v cerkvi sv. Neže na Brinjevi gori nad Zrečami. Tjakaj so na barbarino po pripovednem izročilu poročali predvsem domačini, ki so rudarili v okoliških rudnikih. Kip je postavljen v stranski Jožefov oltar, Barbari pa je družabnica še sveta Katarina, ki goduje 25. novembra.⁷

Od številnih rudnikov in premogovnikov, ki so jih na Slovenskem zaprli po letu 1980, se je obdržal le še premogovnik v Velenju, kjer se je obdržala šega rudarskih praznovanj na barbari-

⁷ Avgust Stegenšek (Stegenšek 1909/2010: 125–126) je oltar pojasnil pomanjkljivo, Jože Curk (Curk, 1967: 7) pa napačno, saj je bil prepričan, da v Jožefovem oltarju poleg sv. Barbare stoji sv. Apolonija in ne sv. Katarina, kot je dejansko. V svojem novejšem članku z območja Dravinjske doline, *O umetnostni podobi nekdanje konjiške prazupnije*, je v opisu »Podružnične cerkve sv. Neže na Goliki« izrazilo skromen – ves opis cerkve gradi zgolj na šestih vrsticah (Curk, 1996: 209).

no v neokrnjeni obliki. Že pred 1. svetovno vojno so imeli velenjski rudarji na god svete Barbare dela prost dan, ki se je začel z mašo v cerkvi sv. Jurija v Škalah, namesto orgel pa je igrala rudniška godba na pihala. Ta je nato spremljala še povorko rudarjev v svečanih oblačilih na slavnostno zborovanje, ki se je zaključilo z velikim balom v Rakovem hotelu v Velenju (Sveta Barbara goduje, 2011). Danes v Premogovniku Velenje, ki ohranja že več kot 135-letno tradicijo kopanja lignita, dan svete Barbare počastijo predvsem s slovesno podelitvijo priznanj sodelavcem, ki so ob delu pridobili višje stopnje izobrazbe (Sveta Barbara goduje, 2011).

Velenjski rudarji oblečejo svoje stanovske uniforme ob veselih in žalostnih dogodkih. Pred leti so bile uniforme in delovna oblačila značilnost tudi hrastniških, trboveljskih, zagorskih, mežiških, idrijskih in drugih rudarjev premogovnikov in rudnikov. Danes so le še muzejski eksponat, oblačilo muzejskih vodičev ali pa ostajajo uniforme del družinskih zbirk nekdanjih rudarjev, da družina tudi tako ohranja spomin na zahteven poklic.

Danes značilna črna rudarska uniforma se je razvijala več desetletij. Leta 1947 so v Rudniku lignita Velenje nosili člani rudarske čete še temno rjave uniforme z zelenimi našitki, nato pa so dobili tradicionalne črne uniforme, kakršne poznajo po vseh rudnikih Evrope. Rudarsko uniformo danes sestavljajo črne hlače in suknjič, črna kapa in bele rokavice, posebnost pa je 28 zlatih gumbov na suknjiču, ki naj bi simbolično predstavljali starost svete Barbare, ki je umrla prav pri teh letih (Sveta Barbara goduje, 2011).

Ob barbarinim so se razvijali tudi drugi rudarski prazniki. Od 1890 so rudarji v zasavskih revirjih praznovali *prvi maj* kot delavski praznik in še pred koncem 19. stoletja so si za ta dan izborili dela prost dan tudi drugi rudarji. Po letu 1945 je bil rudarski praznik tudi 3. julij v spomin na začetek gladovne stavke rudarjev (3. 7. 1934) v zasavskih rudnikih (Baš, 2004: 515).

Sveta Barbara in barbarino

Sveta Barbara pa ni bila le zavetnica rudarjev, temveč tudi drugih poklicev, med drugim krojačev in šivilj, ki na Barbarino odložijo vsakršno šivanje. Tudi gospodinje na ta dan skoraj po vsem Slovenskem ozemlju ne šivajo (Kuret, 1989: 217), kar bi naj bil spomin na nesrečno dekle, zaprto v stolpu (Hazler, TZ, 2006).

Z barbarinim oziroma barbarinjevim, kakor 4. december v svojem znamenitem delu Narodopisje Slovencev označuje Niko Kuret, so povezane tudi številne šege starodavnega izvora, ki z Barbarino svetniško postavo in z njenim legendarnim izročilom nimajo nikakršne zveze (Kuret, 1989: 217).

Izrazito predkrščansko čarobno dejanje je tudi v starodavni šegi, da se na dan svete Barbare odrežejo slivove, višnjeve ali češnjeve vejice in se postavijo v sobo v posodo z vodo, da do zimskega obrata, torej približno do božiča, vzcvetijo in naznanijo rojstvo nove življenjske moči in ponovnega prebujanja naravnih sil (Kuret 1989: 218).

Na barbarino je znana tudi starodavna šega, da se v plitve posodice seje žitno zrnje, kar poznamo pod imenom *Adonisov vrtiček*. Zaseje se lahko tudi na dan Marijinega brezmadežnega spočetja (8.12.) ali na lucijino (13. 12.), da vzkali, in od božiča in do svetih treh kraljev ali svečnice krasi jaslice, bogkov kot ali primerno urejeno mizo. Adonisov vrtiček je dobil ime po grškem bogu rasti Adonisu in temelji na verovanju, da je v zimzelenem rastlinju obstaja posebna življenjska moč. V dokaj zabrisanih okvirih se je šega ohranila po skoraj vsem slovenskem ozemlju (razen na Koroškem in v Gornjesavski dolini) in ima dokaj različno poimenovanje. Pravijo mu tudi *zelèni bôžič*, *kalítev*, *pšenička* (dolenjsko), *véčno življénje* (belokrajnsko), *svetonôčni spomín* (štajersko), *kaljêno žíto* (štajersko), (*božično*) *žíto* (gorenjsko) in podobno. Verjetno se je šega razvila pod vplivom nemških naseljencev s freisinškega gospostva v 14. stoletju, ki so se naseljevali zlasti na Kočevskem (Kočevarji) in Gorenjskem, še posebej pa na škofjeloškem območju (Baš, 2004: 2).

Jožef Pajek, rimskokatoliški duhovnik, pisatelj, zgodovinar in narodopisec (vir: Jožef Pajek⁸, 2011)

Nagrobnik Jožefa Pajka, vzdani v zahodno steno pokopališke cerkve sv. Ane v Slovenskih Konjicah (foto: Vito Hazler, 24. 7. 2009)

Prav tako so se starodavne šege na dan svete Barbare ohranile v severovzhodni Sloveniji. Po vzhodnem Štajerskem, v Prekmurju in v Porabju hodijo fantiči, imenovani *polázarji*, zgodaj zjutraj od hiše do hiše in govore voščila, da bi hiše imele v naslednjem letu uspeh pri reji žrebičkov,

teličkov, prašičkov, puranov, piščancev, rač in na koncu zaželi še malo otrok. O enem takšnih voščil poroča že Jožef Pajek leta 1884 v svojem znamenitem delu *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* in zapiše:

»Na predvečer pred sv. Barbaro se ... mali dečki vadijo čestitk, da jih potem prihodnji dan lože izrekajo. Na barbarino zjutraj pa hodijo jako zarana dečki od enega hrama do drugega. Ko stopi v sobo, pozdravi domačine, rekoč: 'Hvaljen bodi Jezus Kristus!' Potem gre k mizi in krog nje, pa pravi svojo čestitko:

Bog nam daj žrebiče (c'uzeke),
Bog nam daj teliče (ceceke, jüceke),
Bog nam daj prešičke (gudeke),
Bog nam daj goščice (žugice),
Bog nam daj purice,
Bog nam daj piščance,
Bog nam daj račice, in vsega obilnosti,
in dosti kruha pa malo otrok ...«

⁸ **Jožef Pajek**, duhovnik, folklorist in zgodovinar, je bil rojen 29. julija 1843 na Prežigalu pri Slovenskih Konjicah kot sin kmečkih staršev. Umrli je 25. julija 1901 v Mariboru, pokopan je na pokopališču pri sv. Ani v Slovenskih Konjicah. Pomemben je kot raziskovalec duhovne in družbene kulture zlasti severovzhodnega dela Slovenije in kronist nekaterih zanimivih zlasti iz okolja katoliške Cerkve (O blagoslovljenju zvonov v Čadramu, Maribor 1899). Bil je dopisnik Centralne komisije za varstvo umetnostnih in zgodovinskih spomenikov na Dunaju in objavljaj v njenem glasilu *Mitteilungen der Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* (npr. leta 1900). Za etnologijo je pomembna knjiga *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* (Ljubljana: Matica slovenska, 1884, str. 293), ki je v bistvu **prvi leksikon v slovenskem jeziku!** Napisal je tudi delo *Zgodovina Poličanske župnije z nekaterimi pogledi v njeno okolico* (Maribor, 1898) objavil več poročil o aktualnih dogodkih (Povzeto po: Slovenski biografski leksikon, 2011).

Takšne so želje v primerih, ko hišna gospodinja *polaziče*, *polažarje* oziroma *balažiče* (okolica Murske Sobote) dobro obdari. V nasprotnem primeru, ko morajo oditi praznih rok, se maščujejo z besedami: »*Mnogo dece, malo kruha, plantavo kobilu in daleč k mlinu!*« (Kuret 1989: 218)

Vsekakor so zgodnji obiski dečkov na barbarino zelo dobrodošli. Bistveno manj so v tem istem času zaželeni obiski žensk, saj bi se lahko zgodilo, da v naslednjem letu pri hiši ne bo nobene mladine (Kuret 1989: 219). Posebno mlinarji se boje ženske na barbarino, kajti »če je ženska prvi človek, ki pride danes v mlin, prinese nesrečo, poleg drugega v mlinu ne bo držala nobena zagozda« (Kuret 1989: 219). Tudi mlinarji ob reki Hudinji, ki izvira izpod Pohorja in se pri Celju izliva v Savinjo, niso v zgodnjem obisku ženske videli nič dobrega. V to vražo so verjeli še starši Otona Samca, sedanjega gospodarja Sorževe domačije v Polžah pri Novi Cerkvi (Hazler, TZ, 2011).

Menda tudi kokoši bi nič več ne nesle, ko bi prišla na barbarino zgodaj zjutraj soseda ali druga ženska v hišo in se dotaknila peči. V Prekmurju poznajo tudi vrsto navodil, da bi pospešili nesnost kur, pri čemer je bil odločujoč ustrezen ukrep prav na barbarino. Takrat je bilo treba še pred zoro izmakniti sosedu nekaj kurje piče in jo potrositi domačim kuram, o čemer obširno poroča Niko Kuret v svojem znamenitem delu *Praznično leto Slovencev* (Kuret 1989: 219). Tudi šolnik in raziskovalec ljudskega življenja, Vinko Möderndorfer, v svojem delu *Verovanja, uvere, običaji Slovencev – Prazniki*⁹ za severovzhodno Slovenijo navaja mnogo šeg in verovanj, povezanih s koledovanjem na barbarino, in predvsem to »da je Barbara piščeta varovala« (Möderndorfer, 1948: 23). Razširjeno je bilo tudi koledniško besedilo z omembo dveh svetih devic (Barbare in Katarine), ki priporoča: »*Preljuba Barbara, da bi naše kokoši varvala, pa še Katarina, da bi našega petelina obdržala ...*« (Möderndorfer, 1948: 26).

Tudi v lendavski okolici dosežejo dobro nesnost kur, če na Barbaro še pred zoro izmaknejo sosedu nekaj kurje piče in jo potrosijo svojim kuram. V tej okolici naberejo že dva dni pred Barbaro na

sosedovem vrtu skrivaj nekaj tresk in jih denejo v svoj kokošnjak, da potem njihove kokoši kar najbolje nesejo, sosedove pa nič. Na pomen nesnosti kokoši opozarja tudi šega, da če gredo na Barbaro k sosedu skrivaj po vodo, bodo kokoši dobro nesle in tako naprej. Nadalje Möderndorfer navaja še druge varovalne postopke: plašenje in bujenje kokoši ob kritičnih urah dneva, kot sta polnoč in čas pred sončnim vzhodom.

V Prekmurju je bilo zelo razširjeno tudi verovanje, da je šivanje na barbarino prepovedano, ker lahko kuram zadek zašiješ in bodo zato kače lazile okoli hiše (Kuret, 1989: 219). Tega verovanja so se zlasti držali pripadniki krojaškega ceha iz Turnišča, ki je veljal za enega najmočnejših starodavnih obrtniških združenj na Slovenskem (Hazler, TZ, 2008).

Iz povedanega je mogoče povzeti dvojen pomen verskih predstav o Barbari in barbarinem. Kot razlaga Kuret, je razlog v bistvu preprost – v pratiki oziroma novejši umestitvi krščanskih praznikov in svetnikov po letnem ciklu v ritem.

Od svete Barbare do Barbare Celjske in njune sodobnice Barbike

Ob pojasnjevanju svetničinega življenja in še vedno živih predkrščanskih šeg ne moremo mimo pojasnila imena Barbara. Izhaja iz latinskega imena Barbara, ki temelji na besedi *barbaros*, kar pomeni 'negrški', tuj, krut, divji. Na tem pomenu sloni tudi beseda *barbar*, ki je bila nekoč označba za vse tuje, 'negrške' prebivalce, in seveda tudi ime Barbara, ki pomeni tujka, 'Negrkinja'.

Danes je ime Barbara razširjeno skorajda po vsem svetu in tudi pri nas. Priznani raziskovalec izvorov imen in priimkov, Janez Keber, je za leto 1980 ugotavljal, da je bila takrat Barbara pri nas zelo priljubljeno, modno ime, ki ga je imelo 6583 oseb ženskega spola, in je zavzemalo 66. mesto med sto najbolj priljubljenimi imeni na Slovenskem (Keber, 1988: 117).

Pri nas je bilo ime Barbara prvič izpričano v 14. stoletju v freisinških urbarjih, ki so urejali zemljiške in dajatvene razmere na škofjeloškem območju in na delu Gorenjskega (Bitnje). Ime poznaajo tudi številni drugi narodi: pri Francozih je

⁹ Vinko Möderndorfer, *Verovanja, uvere in običaji Slovencev* (narodopisno gradivo). Druga knjiga: *Prazniki*. Založila in tiskala Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celju, 1948.

Barbara *Barbe*, manjšalnica *Babette*; pri Nemcih *Barbara*, skrajšano *Barbe*, *Barbel*, pri Švedih *Barbro*, pri Čehih *Barbora*, skrajšano *Bara*,¹⁰ *Barča*, *Barka*; pri Rusih *Vavara*, skrajšano *Varja*. Iz tega imena izhajajo tudi nekateri naši priimki, kot so Barbarič, Barborič, Barbič, Barbo, Barbre in drugi (Keber, 1988: 117).

V zgodovini je bilo znanih kar nekaj Barbar. V srednjem veku je politična in gospodarska dogajanja na našem ozemlju zaznamovala Barbara Celjska (nemško *Barbara von Cilli*; *okrog 1381, + 1451), hči celjskega grofa Hermana I, nato druga žena ogrskega in češkega kralja ter cesarja Svetega rimskega cesarstva Sigismunda Luksemburškega (Barbara Celjska, 2011). Ob pomoči Celjanov je poskušala sama zavladati (VSL, 1997). Po smrti cesarja (1437) je od julija 1441 do svoje smrti živela v češkem mestu Mělník ob reki Labi, kjer se je skušala ukvarjati z alkimijo (Barbara Celjska, 2011).

V novejšem času je javnosti poznanih več drugih Barbar. Barbara Bush je nekdanja prva dama Amerike, Barbra Streisand je odlična ameriška igralka (Smešno dekle) in pevka, svetovno znana po izvrstni interpretaciji pesmi *Memory* (avtorji: glasba Andrew Lloyd Webber, besedilo T. S. Eliot, aranžma Trevor Nunn).

Memory

*Midnight.
Not a sound from the pavement.
Has the moon lost her memory.
She is smiling alone.
In the lamplight
the withered leaves collect at my feet
And the wind begins to moan.
Memory - all alone in the moonlight.
I can dream of the old days ...
(Barbra Streisand, 2011)*

Tudi Slovence je v 90. letih 20. stoletja navduševala pevka Barbara, in sicer Barbara Šerbec - Šerbi, članica skupine Agropop, ki je pozneje zaradi bolezni prekinila javno nastopanje. Po

številnih dvorinah in radijskih postajah so takrat odmevale živahne pesmi bolj ali manj preprostih besedil. Ena takšnih, ki je »zažigala« po koncertnih dvorinah in plesih, je pesem Barbika:

Barbika (Agropop)

*Živjo Barbie!
Živjo Klinči!
A se greš vozit?
Seveda, klinči!
Pol pa skoč na traktor, greva!*

*Jaz sem barbika,
vsak me rad ima!
Sem vesela in debela!
(greva Barbie, greva Barbie!)*

*Jaz sem barbika,
vsak me rad ima!
Sem vesela in debela!
Jaz sem barbika,
nedotaknjena!
Z novo trajno s tabo grem v gmajno!
(Barbika - Agropop, 2011)*

Danes je na Slovenskem javno znanih še nekaj Barbar. Trenutno prvo ime je Barbara Türk, žena predsednika republike, Barbara Cerar je znana gledališka in filmska igralka, Barbara Čokl je odlična plastična kirurginja. In prav v dneh, ko se je iztekalo urednikovanje naše monografije o rudarstvu, premogovništvu in kamnolomarstvu, je v svetu uspela še ena naša Barbara, in sicer devetnajstletna Barbara Špiller iz Brežic, ki je na 21. mladinskem evropskem prvenstvu v atletiki v finalu meta kladiva (22. 7. 2011, Talin, Estonija) osvojila zlato medaljo z rekordom prvenstev in slovenskim državnim rekordom 67,06 m.

Barbara pa je bila tudi hči zadnjega lastnika premogovnika Poljana na Stranica, Viljema Hasenbichla. Po nacionalizaciji premogovnika leta 1946 je kot enoletni otrok morala z očetom oditi najprej v Srbijo in nato v Bosno, kjer je oče služboval v enem tamkajšnjih rudnikov. V Prijedorju je končala učiteljske in se leta 1965 vrnila v Slovenske Konjice, kjer je poučevala razredni pouk na tamkajšnjih osnovnih šolah.

¹⁰ Tako ime *Bara* je pri nas poznano tudi v Beli krajini, npr. kulturni spomenik v Metliki, hiša Bare Juričine (začasno razglašena leta 2005 kot spomenik lokalnega pomena), se imenuje po zadnji tam živeči lastnici.

Barbara Hasenbichel, poročena Očko, in Anton Rošar v Slovenskih Konjicah (foto: Martin Mrzdovnik, 6. 7. 2006)

Poročena Očko živi v Prelogah pri Slovenskih Konjicah. Njen in bratov (živi v Mariboru) družinski arhiv je poln dokumentov in fotografij o straniškem rudniku, kar krajevne zgodovinarje in druge strokovnjake že leta privablja k načrtnemu raziskovanju (gl. članek Jožeta Barage) in prav sili k postavitvi stalne muzejske zbirke o rudarstvu na Stranicah in drugod v Dravinjski dolini.

Od 80. in 90. let 20. stoletja pa je svet obnorela Barbika, lutka in otroška igračka s številnimi roza oblačili in igralnimi pripomočki, od Barbikinega stanovanja, ki se z nekaj preureditvami spremeni v Barbikin avtobus, in tako naprej. Z Barbiko so se igrale in se menda še igrajo milijoni deklic razvitega in vsega presitega sveta, in da bo igrača še bolj »življenjska«, so si snovalci igrače izmislili še Kena, moški lik, ki je tako postal partner, ljubimec, spremljevalec vsesplošno krhke in nežne Barbike, odete v najbolj seksi barvo današnjega časa – pinky – roza barvo, bolj ali manj prepoznavnih nians.

Z Barbiko obnoreli svet je stopil še korak v

prepad: pojavile so se celo človeške Barbike,¹¹ kakršna je, na primer, Sarah Burge, ki je svoji mlajši hčerki za sedmi rojstni dan podarila bon za povečanje prsi v vrednosti deset tisoč dolarjev oziroma nekaj več kot 6.800 evrov (Sedemletnici bon za povečanje prsi, 2011).

Tudi zgodba z nesrečno Brooke Bates, ki je pri 12. letih tehtala 95 kilogramov, je vredna naše pozornosti. Ker v naravnem hujšanju ni bila uspešna, se je odločila za liposukcijo, tj. kirurško odstranitev maščobnega tkiva, da bi bila nazadnje vendarle podobna svojemu idolu – vitki in prikupni Barbiki (Z liposukcijo Barbika, 2011).

Toda nežen in prikupen lik lutke Barbike nastopa še v nekoliko bolj spornih ekoloških zgodbah. Raziskave aktivistov Greenpeacea so pokazale, da podjetje Mattel, ki med drugim izdeluje *barbike*, uporablja za prodajo svojih izdelkov škatle, ki jih proizvaja družba Asia Pulp and Paper (APP), ki je del indonezijskega industrijskega konglomerata Sinar Mas; prav tega pa okoljevarstveniki obtožujejo za velik del obsežnega krčenja gozdov v državi (Barbika uničuje gozdove, 2011). Kot je splošno znano, so prav v Indoneziji zabeležili eno najhitrejših stopenj uničevanja gozdov na svetu v zadnjih letih, kar utegne še poslabšati katastrofalne klimatske razmere na planetu Zemlja.

Še ena Barbara je ob koncu 80. in v začetku 90. let 20. stoletja obnorela svet. To je bila maratonska televizijska nadaljevanka *Santa Barbara*, ki je s pomočjo naših televizijskih postaj, okrog 18. ure zvečer, skoraj povsem omrtvila življenje in pred televizorje privabila množice gledalcev. Menda so bile najzvestejše gledalke gospodinje srednjih in poznih srednjih let z osnovnošolsko ali srednješolsko izobrazbo, a kolikor nam seže spomin v tista leta, so nadaljevanko »kot vkopani« gledali tudi otroci, mladostniki, upokojenci obeh spolov in celo intelektualci. Vsebina je bila vedno prvovrsten izziv za pogovore pri frizerju, mesarju ali v trgovini, pa tudi v šolah, na avtobusih in drugje. O nadaljevanke so govorili skorajda vsi državljani Slovenije in drugih jugo-

¹¹ Po podatkih Statističnega urada Slovenije je bilo na dan 31. decembra 2007 v Sloveniji 34 oseb z imenom **Barbika**.

»Jamski grb – znak« iz stalne zbirke Gornjesavskega muzeja Jesenice. Ploščato, delno kolorirano železo (foto: Vito Hazler, 30. 6. 2011).

slovanskih republik, pa čeprav so nekateri imenitneži trdili, da nadaljevanke sploh ne poznajo. A slast novic o tem ali onem junaku in klepetanje s prijateljicami in prijatelji o zapletih, kdaj se bosta Eden in Cruz poročila, je ohromilo molk marsikater/-ga zadrte/-ga ljubiteljice/ljubitelja bolj resnih kulturno-informativnih tem. Spomin na nadaljevanke je še vedno živ; približajo nam ga, tako kot skorajda vse na svetu, spletne strani (Santa Barbara, poroka Eden in Cruz, 2011).

A, da ne bomo krivični, naj spomnimo še na nekaj užitkov množične potrošniške kulture. Pred omenjeno televizijsko nadaljevanke so naše in jugoslovanske televizijske postaje vrtele kar nekaj podobnih ameriških maratonskih serij, kot so na primer *Mestece Peyton* (z do popolnosti krhko in nežno Mio Farrow), *Izgubljeni* v vesolju, *Dolgo vroče poletje* in druge, po prenehanju oddajanja *Santa Barbare* pa so ves omikani svet obnorele nadaljevanke, predvsem latinskoameriškega izvora, kot je na primer nadaljevanke o prelepi *Esmeraldi*, ki je posodila svoje ime za ljudsko poimenovanje naše stekleno-betonske palače Gospodarske zbornice Slovenije v Ljubljani. A to so že druge zgodbe, ki jih na tem mestu ni mogoče več obravnavati, so pa vedno priljubljena tema raziskovalcev z etnološkega, folklorističnega, sociološkega, psihološkega in celo politološkega raziskovalnega polja!

Barbara in nekatere javne ustanove in podjetja z njenim imenom

Z Barbarinim imenom so se okitile tudi nekatere ustanove in družjenja. Leta 1905 so v Halozah ustanovili celo posojilnico sv. Barbare, ki se je od leta 1942 do 1947 imenovala Raiffeisenkasse Ankenstein. Na osnovi pooblastil jo je leta 1947 likvidiralo Poverjeništvo za likvidacijo kreditnih zadrug pri ministrstvu za finance Ljudske republike Slovenije (Posojilnica sv. Barbara v Halozah, 2011).¹²

V Bruslju deluje najstarejše slovensko kulturno društvo v Belgiji, Sveta Barbara, ki za svoje člane organizira različne kulturne in družabne prireditve; nazadnje so v soboto, 4. junija 2011, v domu društva organizirali tradicionalni piknik, ki so se ga udeležili tudi predstavniki slovenskega veleposlaništva v Bruslju (Piknik društva sv. Barbara, 2011).

Z imenom Barbara pa se ponašajo še tri gospodarske ustanove na Slovenskem, in sicer Agencija Barbara – nepremičnine, Hotel Barbara med Strunjanom in Fieso in Gostišče Barbara v Idriji, ki je znamenito po tem, da se je v tisti hiši rodil znameniti izumitelj in konstruktor smučarskih skakalnic in letalnic Stanko Bloudek. V pritličju hiše je danes muzejski rudnik Antonijev rov, v treh nadstropjih pa ugledno Gostišče Barbara (Gostišče Barbara, 2011).

Lik svete Barbare pa je sestavni del vseh naših in evropskih rudarskih muzejev in muzejskih zbirk. Naj bodo zbirke in muzeji zasebni ali družbeni, povsod je poleg rudarskih simbolov zastopana še sveta Barbara, bodisi v slikarski ali kiparski likovni izvedbi. Večinoma so muzealci in zbiratelji pridobili takšne predmete in z rudarstvom povezane insignije neposredno na terenu, in sicer v okolju, kjer je bil nekoč rudnik z jaški, rudnik ali rudnik površinskega kopa. Simboli rudarstva in svetnice so bili povsod, zato so si rudniški muzeji na prvi pogled podobni, a vsak odseva svojo preteklost in izpostavlja posebnosti. Tudi pri nas je tako, in Gornjesavski muzej Jesenice pa Mestni muzej Idrija, Muzej rudni-

¹² Arhiv posojilnice hrani Pokrajinski arhiv Ptuj (Posojilnica sv. Barbara v Halozah, 2011).

ka Mežica, Revirski muzej Trbovlje, in navsezadnje tudi zgledno urejena rudarska zbirka v Zabukovici, ki je nastajala pod zavzetim delom montanista dr. Hribarja, so vsi vredni ogleda. V Zabukovici so zbirki dodali še zgledno monografijo z naslovom *Srečno, zabukovski knapi* (Prašnikar, 2011), ki znova dokazuje, kako močno je rudarstvo in premogovništvo prisotno v našem kulturnem okolju.

Barbara in krajevna imena

V Sloveniji je danes le en kraj z Barbarinim imenom, in sicer Sv. Barbara v občini Škofja Loka. Vas leži na nadmorski višini 650 m, na zahodnem pobočju Osolnika (858 m), in velja za kraj samotnih kmetij. Svetobarbarčanov je danes le okrog 85 in so večinoma zaposleni v industriji in drugih nekmetijskih dejavnostih. V vasi deluje podjetje Kmečki stroj z nekaj zaposlenimi. Osrednja znamenitost vasi je cerkev sv. Barbare, ki je ohranila prvotno podobo in ima bogato notranjo opremo (Krajevni leksikon Slovenije, 1995: 371).

V občini Duplek pri Mariboru je kraj z imenom Zgornja Korena, ki se je pred 2. svetovno vojno imenoval Sv. Barbara. Do danes se je v kraju obdržala le župnija sveta Barbara s slikovito in dominantno cerkvijo sv. Barbare vrh hriba. Cerkev je bila zgrajena leta 1789 in preobokana leta 1867. V neposredni okolici cerkve je pred leti tamkajšnji župnik uredil muzejsko zbirko različnih predmetov in naprav, med drugim je razstavil tudi domnevno kočijo škofa Antona Martina Slomška. Za zbirko je organizator prejel več priznanj Turistične zveze Maribora in Turistične zveze Slovenije, kar dokazujejo napisi na lesenih oglasnih tablah pred cerkvijo (Hazler, TZ, 1995). Posebnost okolice vasi pa je kamnolom znanega svetobarbarskega apnenca, ki so ga uporabljali že Rimljani (Zgornja Korena, 2011).

Kraj z imenom Sv. Barbara je bil tudi v Haložah. To so današnje Cirkulane, slikovita vas z dominantno cerkvijo sv. Barbare, ki je znamenita po grobnicah grofov z bližnjega gradu Borl. Po pripovednem izročilu je v času gradnje cerkve v 1. pol. 15. stoletja v teh krajih razsajala kuga, ki se je umirila, ko so končno posvetili cerkev sv. Barbare.

Svetišča svete Barbare in likovna umetnost

V Sloveniji je danes Barbari posvečenih **sedemnajst** cerkva. Posebej so znane že omenjene cerkve v Sv. Barbari na Škofjeloškem, v Zgornji Koreni, v Cirkulanah in še posebej v Idriji, kjer na mestu nekdanjega pokopališča stoji nova župnijska cerkev sv. Jožefa in sv. Barbare iz leta 1969. Prvotna župnijska cerkev sv. Barbare je stala na glavnem trgu v mestu, a je bila proti koncu 2. svetovne vojne med bombardiranjem močno poškodovana. Po ukazu takratnih oblasti so opustošeno cerkev leta 1951 podrli, saj, menda, ni bila več primerna za obnovo pa še slikovitost starega mestnega jedra bi motila. Zato so novo cerkev farani zgradili na mestu nekdanjega pokopališča, ob osrednjem mestnem križišču ob reki Idrijci. Cerkev so gradili po načrtih arhitektov Antona Bitenca in Jožefa Kregarja ter opremili z okrasjem Staneta Kregarja (Idrija, župnijska cerkev, 2011).

Oljna slika sv. Barbare iz rudarske zbirke Gornjesavskega muzeja na Jesenicah (foto: Vito Hazler, 30. 6. 2011)

Južna stran podružnične cerkve sv. Barbare v Markečici
(foto: Vito Hazler, 15. 3. 2011)

Znamenita je tudi cerkev svete Barbare, ki stoji na razglednem hribu Kalvarija, severno nad Mariborom. Cerkev je podružnica Stolne župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika v Mariboru. Cerkev svete Barbare so v baročnem slogu postavili med letoma 1681 in 1682 v spomin na kugo, ki je neusmiljeno redčila takajšnje prebivalstvo (Cerkev sv. Barbare, Za Kalvarijo, 2011).

Nastajajo pa tudi nove cerkve in župnije, posvečene sv. Barbari. Leta 1993 so v Velenju, po določilih kanona 515 Zakonika cerkvenega prava, ustanovili novo župnijo sv. Barbare v Velenju. V ustanovni listini (Ustanovna listina župnije sv. Barbara, 2011) je zapisano, da se bo »župnija, posvečena sv. Barbari, zavetnici rudarjev, preimenovala po božjem služabniku Antonu Martinu Slomšku, ko bo prištet med blažene ali svetnike. Po preimenovanju ostane sv. Barbara drugotna zavetnica župnije« (Ustanovna listina župnije sv. Barbara, 2011). Teritorij nove župnije sv. Barbara so pridobili tako, da so del ozemlja ob Šaleški cesti oddelili od župnije sv. Martina (Ustanovna listina župnije sv. Barbara, 2011).

Podružnična cerkev sv. Barbare v Markečici oziroma v Malahorni¹³

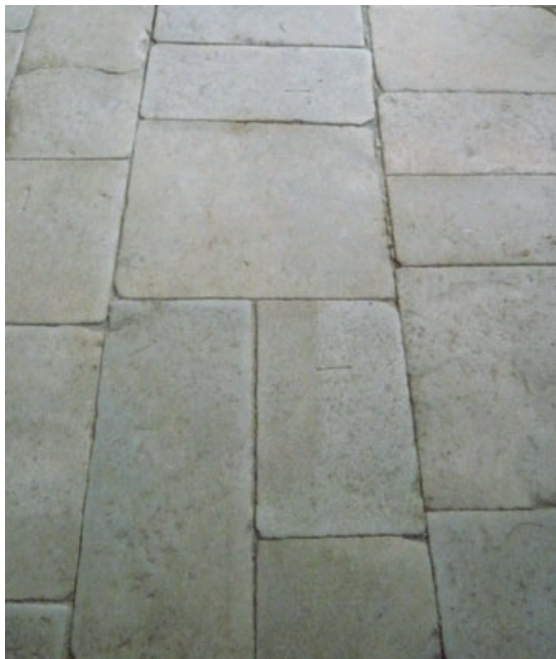
Za Dravinjsko dolino pa je najbolj značilna podružnična cerkev sv. Barbare v Markečici župnije Čadram v občini Oplotnica.¹⁴ Cerkev stoji vrh razglednega hriba (428 m), ki ga zlasti na južni strani obdajajo vinogradi, zagotovo osrednje značilnosti gručaste Markečice. Vas namreč leži v podpohorskem delu Dravinjskih gor, v široki dolini ob sotočju potokov Gračnice in Oplotniščice, približno južno od Oplotnice. Kraj se prvič omenja 1302 z imenom *Markwartova vas*.¹⁵ Prebivalci se večinoma ukvarjajo s kmetijstvom in vinogradništvom, več jih je zaposlenih v bližnjih upravnih in gospodarskih središčih, v Oplotnici, Slovenskih Konjicah, Zrečah in Slovenski Bistrici.

Vsekakor pa je osrednja vaška znamenitost cerkev sv. Barbare, ki jo je javnosti prvi temeljito predstavili Avgust Stegenšek leta 1909 v svoji znameniti knjigi *Konjiška dekanija*. V obsežni topografski študiji dekanijskih cerkva in drugih znamenitosti (med drugim tudi gradov, graščin, dvorcev, znamenj idr.) je zelo nazorno predstavil genezo in gradbeni razvoj cerkve, kar so pozneje večinoma upoštevali vsi raziskovalci gotske arhitekture na Slovenskem. Stegenšek pravi, da so številni »napisi na stavbi in cerkveni opravi najboljši tolmač cerkvene zgodovine« (Stegenšek 1909/2010: 124), kajti številni stavni členi, oprema in oprava so opremljeni z letnicami izgradnje, ob tem pa stavbi dajejo izrazit dokumentarni pomen še številni kamnoseški znaki, ki so jih v

¹³ V Krajevnem leksikonu Slovenije (1995) je cerkev umeščena v kraj Markečica, podobno jo umešča Jože Curk (Curk, 1996: 203). Nikamor pa je krajevno ni umestil Avgust Stegenšek (Stegenšek, 1090/2010: 123–129), ki je, očitno, tudi imel zadrego s krajem. Zapletov pa je danes še več: Občina Oplotnica ima cerkev sv. Barbare v svojih predstavitvenih gradivih označeno tako v Markečici kot Malahorni! Župnija sv. Janeza Krstnika iz Čadrama pri Oplotnici vodi cerkev sv. Barbare v svojem seznamu pod krajem Malahorna, a najbližja in nekdaj cerkvi pripadajoča mežnarja s štirikapno streho, kjer je sedaj urejena muzejska zbirka, ima hišno številko Bezina 43! Ker do zadnje redakcije od Občine Oplotnica nismo dobili podrobnejših obvestil o natančni krajevni lokaciji cerkve, jo uredništvo umešča v kraj Markečica (op. urednika).

¹⁴ Do leta 1995 v občini Slovenska Bistrica.

¹⁵ Markečica (Marhačica), vas pri Oplotnici v območju Čadrama; 19. 6. 1302: in villa, que dicitur *Marcwartstorff* sita apud aquam Oploznitz (Blaznik, 1986: 548).

S kamnoseškimi znaki so opremljeni tudi vsi tlakovci v notranjščini cerkve. Najpogostejši je znak v obliki rimske številke I (foto: Vito Hazler, 15. 3. 2011).

Vaški ključar kaže na kamnoseški znak na kamnitem talnem zidcu, zoklu, na zahodni strani cerkve. Kljub nenehni izpostavljenosti vremenskim vplivom je znak še vedno dobro viden (foto: Vito Hazler, 15. 3. 2011).

kamnite člene izklesali obrtniki – kamnarji.

Barbarino cerkev je nekajkrat v svojih člankih predstavil tudi umetnostni zgodovinar Jože Curk. Celovit in strnjen je njegov prispevek o cerkvi v monografiji ob 850-letnici konjiške prapušnice (Curk 1996: 203–204), kjer ocenjuje, da je podružnična cerkev sv. Barbare pri Markečici najkvalitetnejša gotska stavba v konjiški okolici (Curk, 1996: 203).

Cerkev so začeli graditi leta 1452 in jo dokončali pet let pozneje. Takrat je še imela v današnji podobi obokan prezbiterij in z ravnim lesenim stropom krito ladjo. V začetku 16. stoletja so ji prizidali zvonik in ladjo obokali v današnji podobi.¹⁶ V 16. stoletju so ji prizidali še zakristijo in leta 1689 karmeličansko kapelo. Zunanjščina je kljub temu obdržala neokrnjen gotski videz, kar velja tako za ladjo kot za prezbiterij in seveda tudi zvonik. Kot prizidka sta očitni le pritlična zakristija in triosminska sklenjena kapela, ki sta prislonjeni ob severno stran prezbiterija in ladje (Curk, 1996: 203).

Opornik na zunanjščini cerkve sv. Barbare z napisom o času položitve temeljnega kamna 24. julija 1452 (foto: Vito Hazler, 15. 3. 2011).

¹⁶ Sledovi teh preureditev so še danes vidni na podstrešju cerkvene ladje.

Notranjščina cerkve sv. Barbare. Pogled iz ladje v prezbitarij z glavnim oltarjem v sredini in oltarjem sv. Družine ob slavaločni steni (foto: Vito Hazler, 15. 3. 2011).

Čas nastanka cerkve nedvomno določa napis na jugozahodnem oporniku prezbitarija v latinščini:

*anno, dom(ini). m. cccc. qui(n)quage(im)°II°
in . vig(ilia) jacobī . prima. Fundacio . eccl(es)ie,*
ki pravi, da so omenjeni kamen cerkve položili na vigilijo¹⁷ sv. Jakoba, to je 24. julija 1452.

V 17. stoletju je cerkev dobila bogato notranjo opremo z oltarji. Glavni oltar, posvečen sv. Barbari, je iz leta 1651, medtem ko je stranski oltar sv. Družine nastal okoli leta 1650; oba sta razkošna predstavnika t. i. »zlatih oltarjev«.

Leta 1737 so v cerkev vgradili sedanji kor – pevsko emporo, ki se dobro ujema s starejšo gotsko zasnovano notranjščino cerkve. Leta 1878 je cerkev doživela še eno temeljito obnovo pod vodstvom arhitekta R. Mikovicsa iz Gradca. Na slavaloku prezbitarija je ohranjeno poročilo o tej

¹⁷ Vigilijs = dan ali večer pred večjim praznikom.

Prvotni gotski kip sv. Barbare na konzoli na južni steni ladje (foto: Vito Hazler, 15. 3. 2011)

obnovi, ki jo je organizacijsko vodil župnik Jurij B(ezenšek), notranjščino pa je poslikal J. Gfrerer. Napis se glasi:

*Renovatum 1878 G(eorgio) B(esenšek), inv(en)it
R. Mikovics, Joh. Gfrerer pinxit*
(zapisano v gotici – o. p. V. H.; glej: Stegenšek, 1909/2010: 125)

Na južni steni ladje je na visoko konzolo sredi stene postavljen gotski kip sv. Barbare, ki je prvotni kip svetnice v tej cerkvi in je po oceni nastal med letoma 1465 in 1470. Ko so skoraj stoletje pozneje v cerkev umestili nove razkošne oltarje, so kip Barbare s prezbitarija premestili na konzolo.

O kipu je Jože Curk zapisal: »Svetnica nosi damascirano spodnjo obleko in plašč, v desnici drži knjigo s kelihom, v levici pa palmovo vejico. Ovalni obraz obdajajo bogati kodri, krona pa ga velika krona. Kip je kvalitetno gotsko delo iz 2. pol. 15. stol.« (Curk, 1967: 45)

Cerkev sv. Barbare ohranja značilno arhaično podobo enovito zasnovane gotske stavbe. Resnično starinski videz ima njena zunanjščina, notranjščina pa priča o izjemnem razkošju donatorstva, ki se kaže v oltarjih, kamnoseških detajlih in v izvrstni gradbeni tehniki. Zato bo vsaka naslednja obnova zahteven konservatorski in restavratorski zalogaj. Nikakor se ne sme dopustiti, da bi cerkev tako »razvojno prenovili«, kot se v zadnjih letih ravna s številnimi našimi cerkvami in gradovi! Da o t. i. »vzorčnih prenovah«, kjer se nekontrolirano vse povprek uničuje naša kulturna dediščina, niti ne izgubljam besed!

Zaključek

Čeprav je sveta Barbara pomembna zavetnica rudarjev, se v Dravinjski dolini širša rudarska zavest in oblike rudarskega življenja niso razvile v tolikšni obliki, kot jih poznamo na primer na območju rudnikov v Hrastniku, Trbovljah, Zagorju, Idriji, Mežici in drugod. Razlog je verjetno v relativni majhnosti in časovni omejenosti rudarskih lokalitet, kar ni omogočilo razvoja značilnih stalnih rudarskih naselbin. Zato so se praznične in vsakdanje oblike rudarskega življenja razvijale le v omejenem obsegu pri posamičnih rudarskogospodarskih skupnostih, o čemer izdatno poročajo drugi avtorji v monografiji (Maja Kanop Krevh, Anton Gričnik, ...). Vsekakor so dravinjski rudarji razvili le del možnih rudarskih ritualov, o čemer poročajo številni viri s Stranic, Zreč, Poljčan, Makol in njihove okolice. Že pred 2. svetovno vojno in deloma še po njej so na barbarino redno zahajali k maši na Stranica v cerkev sv. Lampreta in še posebej k sv. Neži na Brinjevi gori, kjer v južnem stranskem oltarju nasproti kipa sv. Katarine stoji kip sv. Barbare. Tudi kapele s kipom sv. Barbare pred vhodom v rudnik v Klečah v Hrastovcu pod Bočem je pomemben del ritualnega življenja tamkajšnjih rudarjev, saj naj bi jih svetnica varovala med nevarnim delom globoko pod zemljo.

Sicer pa je ime Barbara širši kulturni fenomen, močno povezan s sodobnimi globalizacijskimi procesi, ki so se pomembno vtkali tudi v naše kulturno življenje. Zato smo del pozornosti namenili

Podružnična cerkev sv. Barbare, Malahorna (foto: Vito Hazler, 15. 3. 2011)

pojavi, ki Barbaro prikazujejo v številnih drugih pojavnih oblikah in pomenih. Danes še vedno priljubljena Barbika je del svetovne kulture in ena najbolj razvitih oblik trženja po vsem svetu. Z Barbikami se igrajo otroci, predvsem potrošniško razvitega sveta, v roza krilca se oblačijo najbolj seksi dekleta, ki storijo prav vse, da se uvrstijo, pa čeprav samo enkrat, na seznam televizijskih ali radijskih poročil. Vsekakor pa s temi pojavi lepa, svobodomiselna, modra in izjemno verna devica sveta Barbara nima opraviti nič. Novim Barbaram, ki so pogosto dejansko v vlogi »tujk«, »barbark«, »Neslovenk«, Negrkinj«, bi bila lahko samo svetel zgled!

In igra etimologije besed o Barbari in barbarih nas nazadnje pripelje tudi do dogajanj po 2. svetovni vojni. V smislu barbarskega moremo in moramo razumeti ravnanja oblastnikov po osvoboditvi, ki so načrtno ugašali življenja ljudem prav v rovu sv. Barbare v Hudi Jami pri Laškem. A o tem se še piše zgodovina.

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **BAŠ**, Angelos (ur.), 2004: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- **BLAZNIK**, Pavle, 1986: *Histirična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. A–M. Maribor: Založba Obzorja.
- **CHEVALIER**, Jean, **GHEERBRANT**, Alain, 1983: *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- **CURK**, Jože, 1967: *Sakralni spomeniki na območju občine Slovenske Konjice. Topografsko gradivo IV*. Celje. Zavod za spomeniško varstvo Celje.
- **CURK**, Jože, 1996: O umetnostni podobi nekdanje konjiške pražupnije. V: Anton Ožinger in Ivan Pajk (ur.), *Konjiško. 850 let pražupnije. 1146–1996*. Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad Slovenske Konjice, 197–216.
- **KALČIČ**, Špela, 2007: »Misem jaz Barbika«. *Oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Župančičeva zbirka št. 22).
- **KEBER**, Janez, 1988: *Leksikon imen. Izvor imen na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.
- **KOMELJ**, Ivan, 1969: *Gotska arhitektura. Ars Sloveniae*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- **KURET**, Niko, 1989: *Praznično leto Slovencev. 2. knjiga*. Ljubljana: Družina.
- **MENAŠE**, Luc, 1971: *Evropski umetnostnozgodovinski leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- **MÖDERNDORFER**, Vinko, 1948: *Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Narodopisno gradivo. Druga knjiga: Prazniki*. Celje: Družba sv. Mohorja v Celju.
- **PRAŽNIKAR**, Irena (ur.), 2011: *Srečno, zabukovski knapi*. Žalec: Svetovalnica Medis.
- **SCHAUBER**, Vera, **SCHINDER**, Michael, 1995: *Svetniki in godovni zavetniki za vsakdan v letu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- **STEGENŠEK**, Avgust, 1909: *Konjiška dekanija*. Maribor: samozaložba (ponatis 2010: Slovenj Gradec: Založba Cerdonis).

Viri:

Terenski zapiski:

- **Hazler**, Vito: *Terenski zapiski* 1995.
- **Hazler**, Vito: *Terenski zapiski* 2006.
- **Hazler**, Vito: *Terenski zapiski* 2011.

Elektronski viri:

- Barbara Celjska
Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Barbara_Celjska (25. 6. 2011).
- Barbika uničuje gozdove
Vir: <http://24ur.com/ekskluziv/zanimivosti/barbika-unicuje-indonezijske-gozdove.html> (26. 6. 2011).
- Barbika – Agropop
Vir: <http://slolyrics.com/agropop/barbika/> (26. 6. 2011).
- Barbra Streisand
(Vir: <http://besedila.es/barbara-streisand-memoiry/>) (3. 7. 2011).
- Barbika – žensko ime
Vir: [http://sl.wikipedia.org/wiki/Barbika_\(ime\)](http://sl.wikipedia.org/wiki/Barbika_(ime)) (26. 6. 2011).
- Cerkev sv. Barbare, Za Kalvarijo
Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Cerkev_sвете_Barbare,_Za_Kalvarijo (3. 7. 2011).
- Gostišče Barbara
Vir: <http://www.barbara-idrija.si/slovensko.php> (26. 6. 2011).
- Idrija, župnijska cerkev
Vir: <http://zupnije.rkc.si/idrija/?id=8&fmod=3> (13. 6. 2011).
- Jožef Pajek
Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Jo%C5%BEef_Pajek (3. 7. 2011).
- Piknik društva sv. Barbara
Vir: <http://bruslov.net/2011/05/16/tradicionalni-slovenski-piknik-drustva-sveta-barbara-4-junija-v-maasmechelnu/> (13. 6. 2011).

- Posojilnica sv. Barbara v Halozah
Vir: <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=45848>
(13. 6. 2011).
- Santa Barbara, poroka Eden in Cruz
Vir: <http://www.genspot.com/video-32392/santa-barbara-poroka-eden-in-cruz.aspx> (2. 7. 2011).
- Sedemletnici bon za povečanje prsi
Vir: <http://www.najdi.si/news2/preview.jsp?ql=Sedemletnici+bon+za+pove%C4%8Danje+prsi+%C5%BDurnal24&purl=http%3A%2F%2Fwww.zurnal24.si%2Fnaslovnica%2Fsedemletni-hcerki-bon-za-povecanje-prsi-216134%2Fclanek&clDH=390f03cecc25d42cf7cfc10e39a076c4> (26. 6. 2011).
- Slovenski biografski leksikon
Vir: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:1925/VIEW/> (8. 7. 2011).
- Sveta Barbara, blog
Vir: <http://web.czp-vecer.si/portali/blog/v1/default.asp?blog=lastovka&id=8458&kaj=2>
(13. 6. 2011).
- Sveta Barbara goduje
Vir: <http://www.tvojportal.si/blog/viewpost/3214.html> (13. 6. 2011).
- Sveta Barbara, smodnišnica Kamnik
Vir: <http://www.isc.si/Barbara.htm> (13. 6. 2011).
- Pokrajinski arhiv na Ptuj. Sv. Barbara v Halozah, Cirkulane (razglednica)
Vir: <http://www.arhiv-ptuj.si/razglednice?razglednica=295> (25. 7. 2011).
- Sveta Barbara, življenje
Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Sveta_Barbara
(13. 6. 2011).
- Špillerjeva zlata na MEP, 2011
Vir: <http://www.najdi.si/novica/Vecer/%C5%A0pillerjeva-zlata-na-MEP-v-Estoniji-z-dr%C5%BEavnim-rekordom/c9ad21ba-cff3911171bc7a9e3878251d> (24. 7. 2011).
- Ustanovna listina župnije sv. Barbara
Vir: http://www.blams.si/kontakti/o_nas.php
(13. 6. 2011).
- Zgornja Korena
Vir: <http://www.mturist.si/zgornja-korena/>
(3. 7. 2011).
- Z liposukcijo Barbika
Vir: <http://24ur.com/ekskluziv/zanimivosti/s-pomocjo-liposukcije-je-zelela-postati-kot-barbika.html> (26. 6. 2011).

Delo in delavci v premogovnikih Šega in Kleče

Maja Kanop Krevh

Izvleček:

Premogovnika Šega v Makolah in Kleče v Hrastovcu sta v desetletju delovanja, od 1953 do 1963, pomembno vplivala na življenje ljudi in razvoj Makol ter okoliških krajev. V času največjega razcveta je bilo zaposlenih okrog 100 fantov in moških ter nekaj žensk, ki so s svojim zaslužkom prispevali k lažjemu preživetju v številčnih družinah ali na manjših okoliških kmetijah. Za delo v premogovniku ni bila potrebna posebna izobrazba, s pridobivanjem praktičnih izkušenj in dodatnimi izobraževanji so imeli možnost napredovati do delovnega mesta štajgerja. Težaško delo in stalno prežecha nevarnost so kame-rade povezovali v tovarštvu in medsebojnem zaupanju. Družili so se na občasnih veselicah in izletih.

Ključne besede: premogovnika Šega Makole, Hrastovec – Kleče, delavci, *laufar*, kopač, štajger, plača, organiziranost dela, delovne nesreče, bolezni, družabno življenje, zaprtje premogovnikov

Summary:

The coal mines Šega in Makole and Kleče in Hrastovec had an important influence on the lives of people and the development of Makole and surrounding villages during their operation in the period from 1953 to 1963. At their heyday, both mines employed around 100 boys and men as well as some women, who contributed with their wages to an easier survival of their families in villages and surrounding farms. Special education was not necessary for the work in coal mines, although practical experience and additional education could lead to a promotion to the workplace of a 'štajger'. Hard

work and constant danger connected workers in comradeship and mutual trust. Sometimes they also socialised in fetes and excursions.

Keywords: coal mines Šega in Makole and Hrastovec in Kleče, workers, "laufar" miner, digger, "štajger" miner, salary, work organisation, industrial accidents, diseases, social life, closure of coal mines

- mag. Maja Kanop Krevh, univ. dipl. enol. in kult. antrop., Ljudska univerza Slovenska Bistrica (e-pošta: maja@triera.net)

Premogovnik Šega v Makolah je skupaj s premogovnikom Kleče v Hrastovcu po drugi svetovni vojni pomembno vplival na življenje ljudi v Makolah in okoliških krajih. Omogočal je preživetje številčnim družinam na obrobju Haloz in boljše življenje tistim, ki so si vsakdanji kruh služili s kmetovanjem. Privlačen je bil predvsem zaradi bližine, saj je večina ostalih zaposlenih morala iskati zaposlitev v Slovenski Bistrici, Majšperku in drugih večjih krajih v bližini. Zaposlitev so našli vsi močni fantje, ki so želeli delati, izobrazba ni bila potrebna. Premogovnik je pomembno vplival tudi na razvoj kraja. Cesto do Jelovca in most čez potok so zgradili za potrebe premogovnika. Delavci so dajali pomemben utrip kraju in prispevali k pestrejšemu družabnemu in kulturnemu življenju.

Po zaprtju premogovnika so se ljudje porazgubili po drugih službah ali pa ostali doma. Premogovnika so zasuli in fizično zaprli, orodje in mehanizacijo so odpeljali in nastala je praznina. Danes ostankov premogovnikov v naravi skoraj ni več mogoče opaziti. Vhod v premogovnik je zarasel, stavba, ki je služila kot kopalnica, je prezidana in v njej prebivajo stanovalci. V premogovniku v Hrastovcu je eden od stranskih rovov še ohranjen, vendar praktično nedostopen.

Tudi tukaj so še vidni ostanki stavbe, ki je služila kot slačilnica, umivalnica in pisarna.

Pričujoč prispevek je nastal na osnovi poročila, objavljenega v biltenu, zasnovanega v sklopu Mladinskega raziskovalnega tabora v Makolah 2001. V okviru tabora smo iskali materialne ostanke, ki bi pričali o tej gospodarski dejavnosti, predvsem pa smo se pogovarjali z informatorji, ki smo jih uspeli najti in obiskati v tednu dni. Prispevek sem dopolnila in razširila še na podlagi pričevanj nekaterih informatorjev.

Vse manj je ljudi, ki so delali v premogovnikih in lahko še iz lastne izkušnje pripovedujejo o delu. Fotografij in drugih dokumentov delavci niso imeli veliko, pa še ti so se tekom let mnogim porazgubili. V času desetih let od prvega raziskovanja premogovništva na tem območju se je število delavcev precej zmanjšalo, nekateri so hudo bolni, mnoge fotografije in dokumenti so se izgubili. Dragocene informacije, utrinki in zgodbe o delu se izgubljajo, zato je sedaj zadnji čas, da se zapišejo in tako iztrgajo pozabi. Uradni dokumenti, karte izkopavanj, analize, študije morda kažejo drugačno podobo, kot so jo v spominu ohranili ljudje, ki so tukaj nekoč delali. Vendar so njihove pripovedi dragocene, saj so nastale na podlagi lastnih izkušenj. Fantje s kmetij, brez posebne izobrazbe, so pod zemljo tvegali življe-

Zusammenfassung:

Die Kohlenbergwerke Šega in Makole und Kleče in Hrastovec hatten zwischen 1953 und 1963 einen wichtigen Einfluss auf das Leben der Bevölkerung und auf die Entwicklung von Makole und umliegenden Orten. In der Blütezeit wurden rund 100 Knaben und Männer sowie einige Frauen beschäftigt, die mit ihrem Lohn zum leichteren Überleben in zahlreichen Familien oder auf kleineren umliegenden Bauernhöfen beitrugen. Es wurde keine besondere Ausbildung zur Arbeit im Kohlenbergwerk benötigt, mit der Aneignung von praktischen Erfahrungen und Fortbildungen hatten sie die Aufstiegsmöglichkeit bis zur Stelle des

Steigers. Durch Schwerarbeit und ständig lauernde Gefahren waren die Kameraden in Freundschaft und gegenseitigem Vertrauen verbunden. Den Umgang miteinander pflegten sie bei gelegentlichen Volksfesten und Ausflügen.

Schlüsselwörter:

Kohlenbergwerke Šega (Makole) und Kleče (Hrastovec), Arbeiter, Lehrhauer, Hauer, Steiger, Lohn, Organisation der Arbeit, Arbeitsunfälle, Krankheiten, gesellschaftliches Leben, Stilllegung der Kohlenbergwerke

nje v zelo težkih delovnih pogojih. Mnoge je delo usodno zaznamovalo z boleznijo, pa vendar je večina ohranila lepe spomine na ta čas. V teku let so se določeni podatki porazgubili, morda so si nekatere stvari zaradi strokovnega neznanja ali nepoznavanja okoliščin napačno zapomnili, pa vendar so njihova pričevanja izjemno pomembna, saj suhoparni podatki dokumentov ne morejo prikazati celotne zgodbe v vsej svoji barvitosti.

Premogovnik Šega

Premogovnik Šega so po pričevanjih informatorjev odprli in krajši čas izkoriščali že pred drugo svetovno vojno. Začetki izkopavanja pa naj bi segali na začetek 19. stoletja. Informator se spominja, da je njegov oče delal v njem v drugi polovici dvajsetih let 20. stoletja. Takrat ga je odprl in vodil oče Viktorja Žnidarja. Obratovati je prenehal, ko ga je zalila voda. Delavci so priporočevali, da so pri delu našli ostanke lesenih cevi in črpalke, ki naj bi izvirali še iz »časov Francozov«.

Največji razmah je premogovnik dosegel po drugi svetovni vojni. Rudnik naj bi odprli leta 1953. Prvi direktor je bil Viktor Žnidar. Po besedah informatorjev so kopali visokokaloričen črni premog. Uporabljal se je v industriji, saj je bil za vsako drugo uporabo »premočen« in so ga morali mešati, najpogosteje z velenjskim lignitom.

V premogovniku Šega je sprva delalo okrog 40 delavcev, kasneje se je njihovo število povečevalo. V času največjega razcveta, konec 50. let, je v eni izmeni delalo 30 do 40 delavcev. Delali so v treh izmenah od ponedeljka do sobote, v nedeljo in med prazniki pa sta bila dva dežurna in sta skrbela za redno črpanje vode. Ob nedeljah, ko je bil premogovnik zaprt, so tudi okoliški otroci izkoristili priložnost in si ga ogledali.

Premogovnik so sproti širili. Večkrat so naleteli na ostanke starih rogov. V globino so bili izkopani trije vpadniki – *gezenki*, ki so segali do 300 m, dolžina rogov – *štrek* – pa je presegala en kilometer. Premog so nalagali v lesene vozičke *hunte*, ki so jih potiskali po tračnicah. S podaljševanjem rogov so sproti polagali tudi tračnice. Delavci, ki so vozili vozičke, so se imenovali *laufarji*. Iz globine so vozičke dvigovali – *ašpla-*

Anton Žnidar (1889–1945) je pred 2. svetovno vojno pričel z izkoriščanjem premogovnika (vir: izvirnik fotografije hrani Anica Žnidar).

li – s pomočjo treh vitlov, imenovanih *ašpli*. Pri vitlu je bil strojnik. Nujna sporočila, kot npr. da je »*hunt ausglajzal*«, so sporočali z določenim številom udarcev po železu. Zvok je po travertinah potoval po vsej jami. Kopali so večinoma v dvojicah – kopač – *hajer* – in pomočnik kopača, ki sta delala na točno določenem mestu – številki. Delavce je razporejal delovodja – *štajger*, ki je imel natančno evidenco, na kateri številki kdo dela, da so v primeru, ko koga ni bilo iz jame, takoj ukrepali. *Štajger* je bil tudi odgovoren za merjenje količine metana v rovih. Prisotnost metana je meril s posebno bencinsko svetilko, ki so jo imenovali *zihernca*. Po rovih je bila speljana električna razsvetljava, pred tem so si svetili le z lučmi, ki so bile pritrjene na čelado. Osebnostne svetilke so bile sprva na karbid, kasneje jih je napajal akumulator, ki so ga imeli pritrjenega za pasom. Sprva je bilo le lokalno zračenje – vetrna vrata, kjer je zrak krožil zaradi prepriha, kasneje so uredili zračenje s pomočjo kompresorjev, ki

Rudar Simon Stojšek v premogovniku (vir: izvirnik fotografije hrani Anica Žnidar)

so vpihovali svež zrak v rove. S pomočjo črpalk so redno črpali vodo iz premogovnika, saj bi v nasprotnem primeru voda hitro zalila rove. Pred uvedbo vrtnalnih strojev so vrtali ročno. Eden je držal sveder in vrtal, dva pa sta nabijala s kladi. Po vojni so bili opremljeni s kompresorji. Zavrtati so morali 9 do 12 lukenj, da je lahko *šusmajster* razstrelil 1 meter skale.

V vsaki izmeni je bil zaposlen tudi kovač, ki je skrbel za sprotna popravila vozičkov, kram-pov in lopat. Svojo *huto* je imel zunaj, pri vhodu

v rudnik. Električar je skrbel, da je bila napeljava brezhibna, v primeru izpada je moral hitro ukrepati, da delo ni stalo. Skupno število vozičkov je bilo približno 16. Polovica jih je bila v določenem času napolnjena in namenjena ven, ostali so prazni spet bili usmerjeni po novo *furo*. V delovnem dnevu je *laufar* zapeljal maksimalno do sto vozičkov. Premog so vsipali na kup pred vhodom v rudnik. Tam so bile zaposlene tudi dve do tri ženske, ki so sejale premog, da so ločile premog od kamenja. Najkvalitetnejši premog,

namenjen izvozu v Nemčijo, je bil dvakrat pre-sejan in zelo droben. Ostali premog so vozili v opekarno Pragersko, tovarno glinice v Kidričevo, prihajali pa so tudi kovači, ki so sami odpelja-li manj kvaliteten premog. Nekaj ga je odkupila tudi železnica. Večina se je sproti prodala, zato posebnih zalog niso imeli. Za nekaj vagonov so ga skladiščili v leseni baraki pri vhodu.

Premog se je nahajal v pasovih med kameni-no. Včasih so morali odstraniti precej kamenja, da so spet naleteli na kvaliteten premog. Kamenje so večinoma vozili v opuščene rove, da so jih zasuli. Kar je kamenja ostalo zunaj, predvsem kot ostanek pri sejanju premoga, so ga zvozili v *graben* potoka.

Premog so naložili na tovarnjake, ki so vozi-li do železniške postaje v Poljčanah. Preden so kupili tovarnjaka, so vozili z vozovi in traktorji. V prvi polovici 50. let so kupili dva tovarnjaka *pragi*, redno pa so zanje vozili tudi iz podjetja Remont in od zadruga v Makolah. Ko niso delali, so imeli tovarnjaka parkirana v Makolah. Domačini, še posebej otroci, so radi izkoristili možnost brez-plaćnega prevoza in so se do Poljčan vozili kar na premogu. Dva pomočnika sta nametala pre-mog na tovarnjak in se potem skupaj s šoferjem odpeljala do železniške postaje v Poljčanah, kjer so premog *skipali* na vagon in ga stehali. Dnevno so naredili do šest *fur*. Naenkrat so prepeljali tri do štiri tone premoga; da so napolnili vagon, je bilo potrebno 20 ton premoga. Ko je prišlo naroči-lo, so pri železnici rezervirali vagone in potem so jih hiteli napolniti. Dnevno so nakopali do 40 ton premoga, kar je zadoščalo za dva tovarna vagona. V najboljših časih sta oba premogovnika dnevno nakopala po 80 ton premoga.

Okoli leta 1960 so s prostovoljnim delom delavcev zgradili ob glavnem vhodu v rov stav-bo, imenovano kopalnica. V njej so bili slačilnica, prostori za umivanje in tuširanje, visok prostor za shranjevanje in sušenje oblek in dve pisarni. Ena pisarna je bila namenjena *štajgerju*. Upravni prostori so bili v centru Makol, kjer je bilo zapo-slenih nekaj žensk, dva tehnika in direktor. Zaposlen je bil tudi *zemljemerec* – geometer. V sklop premogovnika sta spadala tudi apnenica in kamnolom, iz katerega so vozili kamenje za ure-ditev ceste.

Premogovnik Hrastovec – Kleče

Premogovnik v Hrastovcu je bil precej manj-ši od makolskega, premog, ki so ga kopali, pa je bil manj kvaliteten, veliko je bilo kamenja. Tega so kupovali predvsem kovači, ki jim je bil preveč čist premog premočan. Mesečni izkop je bil 20 ton premoga. Izkoriščati so ga pričeli približno ob istem času kot premogovnik v Makolah, nekaj časa je bil samostojen, kasneje pa se je združil pod skupno upravo v Makolah. Takrat so se raz-mere za delavce precej izboljšale, povečal se je dnevni izkop. Delavcev v vseh treh izmenah je bilo skupno okrog 60. Takrat so nekateri delavci delali v enem ali drugem premogovniku, odvisno od razporeda. V začetku delovanja pa je bilo, po besedah informatorjev, delavcev le nekaj in so delali le v eni izmeni. Premogovnik Hrastovec – Kleče so zaprli približno leta 1959, delavci pa so večinoma odšli delat v Makole.

Ta premogovnik je bil slabše opremljen kot tisti v Šegi. V njem ni bilo elektrike, rovi so pote-kali večinoma vodoravno, nekaj jih je šlo v višino hriba, manj v globino. Za izvoz premoga so tudi tukaj imeli vozičke na tirih. Ni pa bilo vitlov. Tudi tukaj so zgradili stavbo, namenjeno umivanju in preoblačenju, ter shrambo za kompresor, s pomo-čjo katerega so zračili rove in črpali vodo iz njih.

Oba premogovnika sta imela poleg glavnega vhoda v rov tudi stranske vhode in izhode, ki so jih uporabljali delavci.

Delavci in njihovo delo

Premogovnik je po drugi svetovni vojni delo-val deset let. V tem relativno kratkem času se niso mogle izoblikovati posebne značilnosti, ki bi odločilno vplivale na način življenja delavcev in ga razlikovale od načina življenja drugih prebival-cev v okolici. Redki so bili zaposleni ves čas delo-vanja, saj je bilo število zaposlenih v tem obdobju neenakomerno. Delavci so prihajali iz različnih krajev in bolj ali manj številčnih družin iz okoli-ce Makol, po službi so se vračali v svoje domove. Večina je imela doma nekaj obdelovalne zemlje in kakšno žival, zato niso bili odvisni samo od pre-mogovnika. Kmetijstvo je predstavljalo prevladu-

Nekateri delavci s prvim povojnim direktorjem Viktorjem Žnidarjem in *štajgerjem* v ospredju. Les na travniku ob vhodu v premogovnik je za potrebe premogovnika (vir: izvirnik fotografije hrani Anica Žnidar).

joč dejavnik v določanju stila življenja. Posebno kulturno življenje ni bilo razvito, družabnih dogodkov, kot so izleti in veselice, pa se niso udeleževali vsi zaposleni. Tako za zaposlene v premogovniku ni bil značilen poseben način življenja, kot se je izoblikoval v nekaterih kolonijah, ki so nastajale ob premogovnikih, denimo Pesje pri premogovniku Velenje (prim. Hudales, 1989).

V premogovnik so prihajali delat delavci iz okoliških krajev. Večina je izhajala iz manjših kmetij ali številčnejših družin. Nekaterim je bilo delo nujno za preživetje, drugi pa so si želeli privoščiti več, kot bi si sicer lahko, na primer moped.

Na delo so prihajali peš ali s kolesi, redki so imeli moped, nekateri pa so stanovali v sobah na Štatenbergu. Delo v premogovniku je dobil vsakdo, ki si je to želel. Največ je delalo mladih fantov, starih med 20 in 30 let. Veliko se jih je dogovorilo in skupaj so začeli delati sosedje ali prijatelji. Največ jim je pomenila bližina delovnega mesta. Nekaterim je bila sicer to sprva »ta zadnja kšeft«, vendar niso odnehali, saj so se bali posmeha sodelavcev, ko pa »si se navadil rudarskega dela, nisi več hotel zunanjega dela«. V premogovniku so se lahko zaposlili, ko so dopolnili 18 let, izjemoma tudi mlajši, ki so morali biti močni in spo-

sobni opravljati naporno delo. Imeli so benificiran delovni staž, v devetih mesecih se jim je priznalo eno leto delovne dobe. Delovnik v rudniku je trajal 8 ur, 6 dni na teden in občasno dežurstvo ali pa ob večjih naročilih delo tudi v nedeljo. Delali so v treh izmenah, ki so jih sestavljale bolj ali manj stalne zasedbe delavcev. Delo je neprekinjeno potekalo vse letne čase. Zima ni imela vpliva na potek dela. Razmere v jami so bile vedno enake in glede temperature precej ugodne, saj jim poleti ni bilo pretirano vroče, pozimi pa ne premrzlo.

Jutranja izmena je z delom pričela ob šesti uri. Ko je bila zgrajena kopalnica, so se tam preoblekli v delovne obleke, svoja oblačila in osebne predmete so s škripcem dvignili pod strop, nato je bilo mogoče *ketno* s ključavnico zakleniti. *Štajger* je bil odgovoren za delo v izmeni. Delavce je napotil na delo na določeno številko. Prejšnja izmena je prihajala iz premogovnika, ko je nova šla na delo v rov. Tukaj je bila priložnost, da so si izmenjali nujne informacije o tem, kako poteka delo, kaj je treba na določenem mestu narediti. Orodje so pustili v rovu, na delovnem mestu v leseni *kišti*. *Štajger* je dva- do trikrat na izmeno naredil obhod po premogovniku. Redno je moral preverjati količino metana v rovih. S krampom pa je *pokljukal* po steni in glede na zven preverjal sestavo kamnine. Delovni teden se je zaključil v soboto ob 22. uri. V nedeljo je bilo le dežurstvo. Ob koncu delovnega dneva so se ponovno preoblekli in umazano ter mokro delovno obleko dvignili pod strop, da se je do drugega dneva posušila. Nekateri, ki so bili doma v bližini, so se raje preoblekli kar doma, saj je bila v kopalnici gneča.

Delovne obleke so nosili prati domov, po pričevanjih večina enkrat tedensko, nekateri pa je sploh niso prali in so jo nosili, dokler se ni strgala. Ženski, ki sta bili zaposleni za sejanje premoga, sta morali poskrbeti tudi za čiščenje kopalnice. Vsako jutro sta pravočasno zakurili, da je bila za umivanje na razpolago topla voda. V času, ko so bili delavci na delovnih mestih, so prostor v kopalnici izkoristili bližnji sosedje, predvsem otroci, in se stuširali, saj v tistem času kopalnice po domovih še niso bile pogoste.

Plačilo je bilo enkrat mesečno. Po besedah delavcev je bila plača solidna, ne posebej dobra, pa tudi ne zelo slaba, v primerjavi s plačami v

Direktor Viktor Žnidar (na sredini) z dvema *štajgerjema* pred vhodom v premogovnik (vir: izvirnik fotografije hrani Anica Žnidar)

drugih poklicih. Na nekaterih delovnih mestih so bili zaposleni plačani po učinku. Kopač je zaslužil 9.000 din na mesec, pomočnik kopača 7.000, vozač pa po 6.000 din na mesec. Čevlji so v tistem času stali 7.500 din, kolo 36.000 din, dvodelna *štofната* obleka pa 9.300 din. Izplačilo jim je prinesel *štajger* in ga razdelil v kuvertah pred svojo pisarno ali v njej, včasih pa so šli sami do uprave v Makolah.

Za sprejem na delo ni bila potrebna nobena formalna izobrazba. Delavce so razporedili tako, da so šli novinci delat k bolj izkušenim in tako praktično pridobivali izkušnje. Sprva so bili vozači vozičkov – *laufarji*, kasneje so lahko naredili izpit za pomočnika kopača, za napredovanje v kopača pa je bilo dodatno izobraževanje in ponovni izpit. Prav tako so tudi *štajgerji* morali opraviti določene izpite. Izobraževanja so potekala v Makolah. Predavali so strokovnjaki iz premogovnika, prišli so tudi strokovnjaki iz Ljubljane ali pa iz rudni-

ka Velenje. Takšna izobraževanja so trajala nekaj mesecev, potem pa so morali opraviti teoretični in praktični izpit. Izpit so slušatelji opravljali pred izpitno komisijo, ki je predstavljala Svet za delo Okrajnega ljudskega odbora. Posebej so bili organizirani izpiti za minerje. Proti koncu delovanja premogovnika, ko se je poostiril inšpekcijski nadzor, so dajali večji poudarek tudi izobraževanju o varstvu pri delu. Nekateri delavci so se takšnim izobraževanjem izmikali.

Od uprave premogovnika so vsi jamski delavci dobili delovne kombinezone, gumijaste škornje, usnjene čelade s svetilko, kasneje tudi zaščitne maske. Do nove opreme so bili upravičeni enkrat letno, vendar so brez težav dobili nove, če se jim je obleka ali obutev uničila prej. Zaščitnih mask niso radi nosili, saj so se zamašile s prahom, ko so se pri delu potili, in so jih motile, zato jih večina ni nosila. Delavci so rekli: »Če smo bili prej brez, bomo pa tudi zdaj.« Večina se ni zavedala nevarnosti pljučnih bolezni. Zdravnik, h kateremu so hodili na preglede, se je glede tega le »hecal«, naj »malo poplaknejo prah, pa bo«.

Zdravniški pregledi so bili dokaj redno, obvezno pred nastopom dela. Ob poškodbah so hodili k zdravniku v Majšperk. Kasneje je ob določenih dnevih v tednu delovala ambulanta v Makolah, kamor je prihajal zdravnik iz Majšperka. Večini delavcev se je vtisnil v spomin dr. Pen. Nekateri informatorji menijo, da premogovnik ni deloval dovolj dolgo, da bi bila posebna nevarnost poklicnih bolezni. Kljub temu so bili primeri, ko je mobilna ekipa za flourografiranje, ki je z avtobusom prišla do premogovnika, odkrila več primerov suma bolezni in jih napotila na nadaljnje preiskave v Maribor. Informatorjevemu bratu so odkrili silikozo in devet let kasneje je pri 43. letih umrl. Bili so še primeri astme, pljučnega raka ...

Manjše poškodbe so bile precej pogoste. Razne praske, rane in odrgnine so bile vsakodnevni pojav. Nekajkrat je prišlo do vžiga metana in opeklin. Dogajalo se je, da so takšne dogodke zamolčali, da se niso preveč razvedeli, saj so si na ta način prihranili nekaj težav. *Štajger* je bil pristojen za redno kontroliranje količine metana v rovih. Včasih je to opustil ali pa se zanesel

Pogrebni sprevod za tragično preminulim rudarjem v premogovniški nesreči (vir: izvirnik fotografije hrani Štefka Vovk)

na presojo izkušenih kopačev. V primeru nesreč je bil odgovoren *štajger*. Nekateri delavci so želeli praktično preizkusiti učinke metana. Glavo so dali na mesto, kjer so vedeli, da je večja koncentracija metana. Po besedah informatorjev »so vsi padli po tleh«. Vsi se spominjajo večje nesreče s smrtnim izidom. Zgodila se je okrog leta 1960. Bilo je v času izmene, ob drugi uri popoldan. V tem času so potekala miniranja. Jutranja izmena se je vrnila iz premogovnika, popoldanska pa je ravno prišla na delovna mesta. V tem času je *štajger* ugotovil, da dva delavca manjkata, in je telefoniral delavcu, ki je bil pri vitlu. Naročil mu je, naj gre na določeno mesto pogledat, kaj se je zgodilo. Ko je ta prišel do številke, se mu je takoj razkril strašni prizor. Prišlo je do udara kamnine in les ter zemlja sta ju zasula. Eden je bil zasut in slišalo se je le njegovo stokanje, drugemu delavcu pa je lesena stojka – *štempl* – ukleščila nogo. Ko je sporočil stanje, so prihiteli delavci iz jutranje ekipe, ki so bili posebej usposobljeni za reševanje. Oba delavca so naložili v vozička in ju spravili ven. Za tistega, ki ga je zasulo, ni bilo več pomoči. Okrog četrte ure popoldan je prišla njegova žena, ki je bila zaskrbljena, zakaj mož zamuja. Zagledala je prestrašene delavce, ki so postopali okrog vhoda, ter rešilce. Odgovorni ji je moral sporočiti žalostno novico. Drugi delavec je imel trajno poškodovano nogo, kasneje je delal kot poštar v Slovenski Bistrici.

Po tej nesreči s smrtnim izidom so se varnostne razmere v premogovniku izboljšale. Pogostejše so bile inšpekcije, tudi vodstvo je bolj skrbelo, da so se držali predpisov in niso delali preveč »po domače«. Strožje varnostne razmere so zahtevale večja vlaganja v opremo in izobraževanje.

V jutranji izmeni so bili izbrani mladi močni fantje, ki so bili določeni za reševalno ekipo. Ta ekipa je imela redno vaje, da je bila usposobljena za reševanje ob nesrečah. Fantje so imeli dodatna usposabljanja, poznati so morali ukrepe za nudenje prve pomoči. Redno so morali vzdrževati tudi kondicijo, ob vajah so tekali po hribu navzgor in navzdol.

Naporno delo v premogovniku in stalno prežeha nevarnost sta delavce še bolj povezovala v posebnem tovarištvu. Vsi so morali biti pozor-

ni na nevarnosti in zaupati drug drugemu. *Kameradi* v eni izmeni so se večinoma dobro razumeli in so držali skupaj. Pri določenih izmenah so se pojavljali posamezniki, ki so zaradi lenarjenja tožarili drug drugega, vendar je bil to bolj redek pojav. Novozaposlene so si starejši zaposleni včasih privoščili in jih strašili s *perkmandelci*. Po delovnem času se zunaj jame niso veliko družili. Vsi so hoteli proti svojemu domu, saj jih je doma čakalo delo na zemlji, večina je bila v letih, ko si je ravno ustvarjala svoje družine in ni imela veliko prostega časa. Kljub temu so se občasno zadržali v gostilni v središču Makol, še posebej ob plačilnih dnevih. Takrat so si privoščili daljše *lumpanje*, igrali so biljard, včasih se je njihov postanek zavlekel vse do prihoda nove izmene delavcev.

S sabo v jamo so si vsakodnevno nosili malico. Prinesli so si, kar so imeli doma, največkrat kos kruha in klobaso ali suho meso, če so ga imeli, ali pa le kakšen kos sadja. Pili so največkrat belo kavo ali jabolčnik, čaj ali mleko, včasih so *prešvercali* kakšen liter šmarnice, čeprav so bili alkohol in cigarete strogo prepovedani. Včasih je kdo od delavcev prišel že na delo pod vplivom alkohola. Ta je imel prepovedan vstop in se je moral zunaj »malo prezračiti«. Ure za malico so bile približno določene, glede na potek dela so dali znak z udarcem po železu. Tisti, ki so delali v bližini, so se posedli skupaj in pojedli ter popili in spet hoteli dalje delat. Le v času praznikov so si privoščili malo več. Včasih so nagovorili kovača, da jim je »kaj mehkega« (steklenico alkohola) zavil v papir in v *huntu* poslal v jamo. Pri strojniku ob vitlu je bil nastavljen frakelj, tako da so si lahko vsi privoščili. Če se je v jami znašla kakšna miš ali podgana, so ji radi dali kosček kruha. Bile so njihove zaveznice, saj bi jih z begom opozorile, da nekje popušča les, ki podpira strop.

Poseben problem je nekaterim predstavljala prepoved kajenja. V začetnih letih delovanja kajenje še ni bilo prepovedano, kasneje pa je bila prepoved zelo stroga zaradi možnosti eksplozije metana. Nekateri so še poskušali na skrivaj pri-
našati cigarete v jamo, vendar niso imeli posebnega uspeha, saj je ventilator potiskal zrak ven in bi cigaretni dim zunaj takoj zavohali. Včasih

so *štajgerji* »sumljive« delavce pred odhodom v jamo pregledali, da ne bi s seboj nosili vžigalic ali alkohola. V času dela ene izmene je bilo delovno mesto prepovedano zapuščati, zato so se nekateri zelo trudili, da so si izborili odhod ven, in tako imeli možnost pokaditi zelo zaželeno cigareto. Informator, ki je bil kopač, je pripovedoval, da ga je pomočnik prosil, naj ga pošlje ven z nekim izgovorom, da je imel zunaj priložnost pokaditi cigareto. Nekateri niso kadili ampak čakali tobak.

Ker delovnega mesta načeloma niso smeli zapuščati, so tudi potrebo opravili kar v jami. V opuščnem rovu ob vitlu je bila v ta namen nastavljena *kibla*, ki so jo redno praznili.

Deloval je delavski sindikat, v katerega so se lahko včlanili. Po besedah delavcev od članstva niso imeli nekih posebnih koristi. Deloval je delavski svet. Predstavniki delavcev so bili prisotni na sestankih uprave in občine. Družabno življenje delavcev je bilo kar živahno. Vsaj enkrat letno so bile organizirane veselice pred vhodom v premogovnik ali pa v Makolah. Pripeljali so

domače vino, kakšen domači ansambel je igral, včasih so licitirali tudi domače klobase, ki so jih prinesli od doma. Teh veselice so se udeleževali tudi drugi krajan. Veselice so bile organizirane po navadi ob prvem maju ali tretjega julija, ko je bil dan rudarjev, naslednji dan pa je bil praznik, dan borca. Pogosti so bili tudi izleti v druga uspešna podjetja, npr. premogovnike Velenje, Hrastnik, Trbovlje. Šli so tudi na Zagrebški velesejem ali pa v znane turistične kraje: Piran, Bled, Dobrno. Sprva so se na te izlete vozili kar s tovarnjaki. Sedeli so na deskah, ki so jih pokrili s »kocami«. Kasneje pa so najeli avtobus.

Skupno zavest in pripadnost stanu je krepila črna rudarska uniforma, ki so si jo nekateri delavci dali delati. Nosili so jo ob praznikih, izletih, na pogrebih ... Za to obleko so morali sami prispevati, zato jih kasneje niso več radi naročali.

Versko življenje je bilo v tem času potisnjeno na rob. Uradno se o udeleževanju obredov in praznovanju verskih praznikov ni govorilo, vendar se je večina delavcev bolj ali manj redno udeleževala obredov. V času praznikov delo, vsaj uradno,

Delavci v rudarskih uniformah v politični šoli (vir: izvirnik fotografije hrani Štefka Vovk)

ni smelo trpeti, a so si privoščili več svobode. Informator je pripovedoval, da so v zadnji izmeni na božično noč v jami prepevali božične pesmi. Za sv. Barbaro, zaščitnico rudarjev, so sicer vedeli, vendar ji niso dajali posebnega pomena.

Delavci so omenjali tri direktorje premogovnika. Prvi je bil Viktor Žnidar, ki je po drugi svetovni vojni pričel z izkopavanjem premoga. Zelo priljubljen je bil Anton Korbar. Delavci so prispevali denar, da so mu kupili moped, s katerim se je potem prevažal med premogovnikom in pisarno v Makolah. V tem času so delali tudi nekateri tehniki, ki so kot strokovnjaki skrbeli za razvoj premogovnika. Zadnja direktorica je bila Poldka Skrbiš. To mesto je dobila, ker je bila zelo dejavna v partiji, o stroki in vodenju premogovnika pa ni vedela veliko. V jamo je zašla le redko. Takrat je priganjala delavce, naj nakopljejo več premoga, in kazala na stene, prekrite s črnim prahom. Včasih pa jih je obdarovala s *cukri*. Bila je znana po svoji politični zagnanosti. Njeno mnenje je bilo, kdor dela v premogovniku, ne sme hoditi v cerkev. Informator je pripovedoval o dogodku,

ko je prišel prosit za dopust v soboto, ko se bo poročila njegova sestra. Direktorica mu je dovolila prost dan, pri odhodu pa ga je mimogrede vprašala, ali bo poroka cerkvena. Ko je pritrdil, mu dopusta ni odobrila.

V njenem času so se pričele finančne težave premogovnika. Večina zaloga je bila izčrpana. Na sestankih so tudi delavci sodelovali v razpravah o prihodnosti premogovnika. Predstavniki občine so se bali, da bo premogovnik prišel pod Velenje. V zadnjih treh letih delovanja so nekateri delavci spoznali, da njihovo delovno mesto ni več varno, zato so si poiskali druge službe. Premogovnik so leta 1963 tudi uradno zaprli. Opremo in arhiv je prevzelo gradbeno podjetje Granit iz Slovenske Bistrice. Veliko delavcev se je zaposlilo v Granitu, pri drugih gradbenih podjetjih, v bližnjih premogovnikih, nekateri pa so ostali doma. Večina nekdanjih delavcev je danes mnenja, da je premoga v Šegi še dovolj. Zaprtju naj bi botrovali nestrokovno vodenje v zadnjih letih in politične direktive.

Zaposleni, nekateri skupaj z ženami, na Ptuju (vir: izvirnik fotografije hrani Štefka Vovk)

Delavci in njihove žene na izletu v Krapinskih toplicah leta 1962 (vir: izvirnik fotografije hrani Štefka Vovk)

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **HUDALES**, Jože, 1989: Življenje in delo rudarjev v Pesju med dvema vojnama, etnološki oris. V: Tone Ravnikar (ur.), *Prispevki k zgodovini Šaleške doline. Zbirka Šaleški razgledi, št. 2*. Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, 205-231.
- **KANOP**, Maja, 2002: Rudarstvo na področju Makol. V: Srečko Štajnbaher (ur.), *Mladinski raziskovalni tabor Makole 2001*. Ljubljana: Zveza za tehnično kulturo Slovenije. Gibanje znanost mladini, 43-50.

Viri:

Ustni viri – informatorji:

- Ilek, Janez, roj. 1925, Makole 9.
- Kampuš, Jože, roj. 1936, Hošnica 33.
- Kores, Franc, roj. 1931, Globoko ob Dravinji 1.
- Samastur, Jože, roj. 1934, Makole 93.
- Žnidar, Anica, roj. 1938, Stari Grad 79.

Narodopisni pogovor z nekaterimi domačini, ne nazadnje tudi s sv. Barbaro in *Perkmandeljcem* o rudarstvu pod južnim Pohorjem

Anton Gričnik

Izvleček:

V prispevku, ki govori o premogovnikih in premogovništvu pod južnim Pohorjem, na širšem področju Zreče in Slovenskih Konjic, so najprej navedene pripovedi nekaterih domačinov, nato pa sledi povest v obliki pogovora s sv. Barbaro, zaščitnico rudarjev, ter rudniškim škratom, Perkmandeljcem.

Ključne besede: rudarstvo, premogovništvo, premogovnik, *coprnice*, *perkmandelj*, sv. Barbara, pričevanja, nesreče, zgodbe

Summary:

This article, discussing coal mines and the coal industry under Southern Pohorje as well as in the wider area of Zreče and Slovenske Konjice, shall firstly focus on stories of some locals, followed by a fairytale, in form of a conversation, with St. Barbara, the patroness of miners, and the miners' dwarf, Perkmandelj.

Keywords: mining industry, coal industry, coal mine, witches, *perkmandelj*, Saint Barbara, testimonies, accidents, stories

Zusammenfassung:

In dem Beitrag, der von Kohlenbergwerken und vom Bergbau am Süd-Pohorje im breiteren Gebiet von Zreče und Slovenske Konjice handelt, werden zuerst die Geschichten einiger Einheimischen angeführt, danach folgt eine Erzählung in Form eines Gesprächs mit der hl. Barbara, Schutzpatronin der Bergarbeiter, und mit dem Bergwerksschrat Perkmandelj.

Schlüsselwörter: Bergbau, Kohlenbergbau, Kohlenbergwerk, Hexen, *Perkmandelj* (Bergmandl), hl. Barbara, Zeugnisse, Unfälle, Geschichten

- Anton Gričnik, univ. dipl. germanist, Ljubljana-Črnuče (e-pošta: anton.gricnik@yahoo.com)

Bili so časi, ko o rudarstvu in premogovništvu na južni strani pod Pohorjem, na Zreškem, Konjiškem in v celotni Dravinjski dolini, čeprav domačin, nisem imel pojma. O tem se sploh ni govorilo, niti pisalo, nikogar to ni več zanimalo, vse je bilo pozabljeno, čeprav ni bilo tako daleč nazaj. Pa je bilo po teh krajih toliko vrtin, rudnikov in premogovnikov, da človek skoraj ne more verjeti.

Znani so bili le še nekateri kamnolomi, kjer se tudi rije in koplje po zemlji, a se – za razliko od rudnikov – dela s kamnom in na odprtem. Najbolj domač nam je bil seveda Cezlak ali po domače *Pruh* (glej slovarček), kamnolom nad Oplotnico. Domišljijo pa sta mi burila še dva: eden se mi je kazal kot skrivnosten bel trikotnik in sem ga dnevno kot planinski ovčji pastir lahko opazoval blizu Konjic, mimo drugega, manjšega – pod Gorenjem, blizu Jam – nas je pogosto vodila pot, ko smo hodili v Zreče; bil je manjši, se pa o njem govori, da je še iz rimskih časov.

Sedaj pa je tudi izročilo o rudnikih in premogovnikih v teh krajih nenadoma zaživel. Kakor da se je za to zavzela sama sv. Barbara, zaščitnica rudarjev, ali kakor da se je prebudil rudniški škrat, skrivnostni *perkmandeljč*, in nam začela pripovedovati o življenju rudarjev, o šegah in navadah, dogodivščinah in nesrečah. Pri tem si –

vsaj v mojem primeru ne – nista bogvekaj pomagala z literaturo, ampak bolj s posameznimi pripovedovalci in njihovim pripovednim izročilom.

Kar sem izvedel, to bom skušal tukaj povedati. Naj mi sv. Barbara pri tem pomaga, zlasti da mi nagajivi *perkmandeljč* ne bi preveč mešal štren. Jemljem torej v roke svetilko svojega razuma, srca in domišljije (tako sem storil tudi pri podobnih zgodbah v knjigi Cirilov studenec), da bi kratko posvetil zlasti na rudarstvo na širšem Zreškem (tudi proti Vitanju in Oplotnici); podobno pa je bilo gotovo tudi na Konjiškem in Poljčanskem. Na začetku bom navedel nekaj pričevanj, za tiste, ki imajo rajši zgodovino, nato pa o tem v obliki pogovora skušal oblikovati bolj svobodno povest, za tiste, ki imajo radi tudi povesti. Ker je v pripovedih precej narečnih besed, sledi na koncu še slovarček. Po njihovem pretežno nemškem izvoru lahko sklepamo, od kod so prihajale različne dejavnosti in orodje zanje, kdo nam je vladal, kam so hodili naši delavci na delo in v kakšnem okolju so se učili ter urili.

Nekaj resničnih pričevanj

O premogovniku na Stranicah mi je pred leti (glej knjigo Noč ima svojo moč, KG 1994, zgod-

Rov opuščenega premogovnika na Zbelovem (foto: Martin Mrzdovnik, 26. 1. 2011)

ba 365) pripovedoval **Ivan Kovše** s Stranic, po domače *Lemežev* iz Ljubnice, rojen 1911.

Takole je povedal (v omenjeni knjigi je pripoved v čistem narečju):

»Ja, za rudnik sem jaz slišal. Tistega pa ravno ne, če bi bili not kakšni *perkmandeljci*, pa da bi bili koga opozorili pred nesrečo, ki se je nekoč zgodila. Mogoče. Rudnik je bil tu nad Stranicami, že v prejšnjem stoletju se je začelo. Delalo je baje takrat neko francosko podjetje. No, potem jih je pa voda pregnala. Vrtali so z *borerjem* v gornji luknji, pa prhne voda, vreže! To je bil grozen *druk*. Seveda so vsi bežali, cela izmena. Takrat je bila baje velika povodenj tu dol po tem *grabnu*. Pa smrdelo je, da nič bolj! To je bila tista stara voda. Ušli so pa vsi, iz vseh rovov. Kajti na začetku je bil en rov, potem so pa bile *štrekne* na vse strani. Vodo so pa potem spravljali ven na roke, s škafi. To se je zgodilo kdaj prej. Moja mama je že bila punca, stara kakšnih štirinajst let.«

Mnogo pozneje, malo pred svojo smrtjo, mi je o tem rudniku pripovedoval **Franc Korošec**, rojen 1916 na Stranicah (umrl maja 2010):

»V rudniku Stranice sem delal okrog tri leta. Bom povedal po vrsti. Tam je bil *farleszimer*, kjer smo se *knapi* zjutraj zbrali, se prešteli in zmolili, ker se ni vedelo, če bomo prišli vsi živi nazaj; stari Hren je molil naprej. Potem smo hodili not kak kilometer. Not je vodila tudi *štrekna*, za krajem je bil pa *graben*, kjer je voda ven tekla. Ko smo prišli do kraja, je pa bil tam velik *hašpl*, takšna naprava za vlečenje.

Pri tistem *hašplnu* je bila velika *plata*. Tu na tej strani sta bili dve *štrekni*. Eden *hunt* ali pa voziček na štiri kolesa je šel poln gor, drugi prazen pa nazaj dol. Tiste *hunte* je iz *gezinka* gor *hašplal* Adamič. *Gezink* je bil globok kakih sto metrov, če ne še več. Ob *štrekni* je bila pešpot, da smo prišli dol. Ta je bila dolga kakih sto petdeset metrov.

Not pa so bile *opave*, tiste skopalnine, kjer smo kopali. Tam so bili takšni *fleci*: je bil en *flec* premoga, pa en *flec* kamenja, pa spet *flec* premoga. Včasih so bili *fleci kulma* pol metra debeli, kako si pač *natrofil*. To je bil *štajnkulm*. Takega premoga bojda ni nikjer. Tako se je svetil, da bi se lahko v *špegel* pogledal. Če si ga prižgal, je takoj gorel. V *šparhert* si dal malo grudico, pa je že bila žareča

plata. Saj sem včasih dal kaj v žep pa sem domov prinesel.

V *opavah* je bilo včasih tako nizko, da nisi mogel niti stati. Takole si ležal, v rokah si imel takšno malo *hako*, pa si takole kopal, z *zebro*, takšno malo *šaflico*. Premog si pa takole čez ramo nazaj metal v *lutno*, takšen *ror*. Tista *lutna* je bila napeljana do *hunta*. Ko se je *hunt* napolnil, si ga pa peljal do *plate*, da ga je potem Adamič s *hašplnom* potegnil gor. *Hašpl* je bil kar taka *klinja*; takole si not pritisnil, pa je začelo vleči.

Enkrat me je podsulo. Jaz takole ležim pa *zebram kulm* tako čez ramo. Takole gor je bila *opava*. *Štemplni* so bili že bolj slabi, prhli, ker je bilo *cimprano*, takole so kolena ven tiščali. Naenkrat je eden crknil, pa se vsuje kamenje po meni, de me je podsulo, samo glavo sem še imel zunaj. Seveda sem bil čisto prašen in siv. Potem so me *knapi* hitro rešili, da nisem bil *fertik*.

Pa voda je tudi včasih zalila. Takšen *forpruh* se je naredil, ko je bilo deževje, potem se je pa zemlja vsula dol. Tisto se je zgodilo tu, kjer smo šli noter. Pridemo zjutraj na *šiht*, *štrekna* pa zadelana. Ajdi, zdaj pa tisto blato ven zvoziti pa *zacimprati*, potem smo šele lahko šli naprej.

Neki *Štrikarjev* je enkrat v *opavi ravbal*; *ravbati* se je reklo, če je kdo hotel nakopati veliko *kulma*. Sam je bil. Zgoraj je pa bila velika gladka *plata*. Namesto da bi bil dal not kak *štempel*, je pa kar hitel. Pa se vsiplje dol cela *plata*. Je bil tak kot deska, mrtev, veš da.

Enkrat grem na *šiht*, tule s Stranic na *Póleno* gor, v rudnik. Bilo je zjutraj ob petih, še temno. Karbitnico sem imel *fest nahašplano*, dobro prižgano, da sem daleč videl naokrog. Pridem na *Póleni* v *gošo*, pa namesto da bi bil prišel gor na vitanjsko cesto, sem si pa prišel not v neko grmovje. Pa nisem imel pojma, kje sem. Pa se plazim tam not in hodim sem in tja. Si mislim: zdajle bom našel glavno cesto, da bom prišel na *Poleno* pa do rudnika. Ko pa končno pridem iz *goše*, sem pa bil gor pri *Žontiču*. Tam trkam po vratih, ker nisem prav vedel, kje sem. Pride ven stari *Žontič* pa pravi: »Ja, *peb*, kaj pa ti delaš tu?« Tedaj sem pa prišel k pameti. Sem rekel: »Kje pa gre tu cesta na *Poleno*?« Je rekel: »Tule tja.« Pridem do *farleszimra*. Vili, ki je bil tam zunaj, je rekel: »Ja, fant, kje si pa ti bil tako dolgo?« Sem rekel: »*Coprnice* so me lovile.«

Anton Rošer, rojen 1930 na Polajni pri Stranicah (foto: Anton Gričnik, avgust 2011)

Povprašal sem tudi prijatelja **Antona Rošerja**, po domače *Piteržnika*, rojenega 1930 na Polajni pri Stranicah, čisto blizu rudnika.

Če nekoliko skrajšam in strnem njegovo pripoved, je v bistvu povedal naslednje:

»Rudnik črnega premoga Polajna pri Stranicah je bil kar tu spodaj, ob glavni cesti, če greste proti Vitanju, desno, malo prej, preden se zavije k nam. Tam so bile barake.

Bilo je dolgo, precej veliko naselje, vse lese-
no. V eni od stavb je bila pisarna, za *štajgerja* ali
vodjo, ob pisarni še strojnica. Bila je tudi garde-
robna hiša, kjer so se *knapi* preoblačili. Potem je
bila delavnica, *cimeruta*, za popravilo vagončkov.
Potem je bilo stanovanje za hišnika, ki je bil stroj-
nik, *mašinst*, in ključavničar, da je popravljaj
vse potrebno. Potem je bila kovačnica pa separa-
cija oz. sortirnica, kjer so prebirali premog. Bila
je tudi *vaga*, kjer so ga *vagali*. *Furmani* (*Šafarji*,
Siveci, *Klančniki* in drugi) so ga nakladali na pari-
zarje s *kripami* in ga vozili v Konjice na postajo.

Spodaj na drugi strani ceste je bil nasip, kamor

so odvažali izkopani odpad, in do tja je bil čez
vitanjsko cesto narejen lesen most.

Zemljo je imel šef rudnika, Nemec *Haznpihl*, v
najemu, in sicer od kmetov *Marinška* in *Jerovška*.
Od kmetov je rudnik dobival tudi les za podpor-
nike, tako imenovani *Grubenholz*. Ti so bili dolgi
približno dva metra in pol.

Neke zime je bilo zanimivo, ko jim je zmanj-
kalo podpornikov, kmetje pa zaradi mraza niso
mogli v *goše*. Moj oče je pa imel tam blizu lep
mlad les. Pa pride *Hazlpihlnova* pomočnica in
sporoči očetu: »Gospod lepo prosijo, če pridete
dol.« Stanovali so tu v šolski hiši na Stranicah. In
potem je oče šel dol, da sta se zmenila in da je
odkazal nekaj dreves. Rudarji so jih potem podrli
in na ramenih znosili tja čez *graben*. Plačal je pa
očetu na štoru toliko, kot da bi bil tja pripeljal.

Začelo naj bi se vse že pred prvo svetovno
vojno. Prvi direktor naj bi bil neki Francoz, ki je
stanoval v Zaborku.

Zanimivo je, da ko so rov kopali, so šli kar
ob vodi, ki je že prej tam tekla in še danes teče.
Ni topla, ampak mrzla kot led, ima pa na sebi
nekakšne *plave* madeže, tako kot da bi bila malo
mastna, zato so verjetno sklepali na rudo. Saj se
jim je voda včasih nabirala v rudniku, pa so jo
črpali ven, tako da ni bilo kaj hujšega.

Spomnim se treh žrtev, ki jih je ubilo v rudni-
ku, bodisi zasipalo ali da ga je udaril *štempl*. To
so bili *Obarčev Tonček* (Sojč) iz Vitanja, *Štrikarjev*
Franček (Kremer) in en *Golčarjev* (*Švab*), oba iz
Zaborka. To je bilo vse še pred drugo svetovno
vojno; zadnja žrtev tik pred začetkom vojne je bil
omenjeni *Franček*.

Knapi, večinoma mladi, od osemnajstih let
naprej, so bili doma iz vitanjskega in zreškega
konca, iz Križevca, največ pa je bilo Straničanov.
Na delo so prišli že v delovni obleki. Seveda ni
bilo kopalnic, pa tudi ne malic; hrano so prinesli s
seboj, kar so pač imeli, seveda skromno. Plače pa
so bile redne in še kar lepe, zato so rekli: Kjer je
bil *knapi* doma, tam so pekli bel kruh.

God sv. Barbare, svoje zaščitnice, so rudar-
ji obhajali slovesno. Skupno so šli iz rudnika na
Stranice. Tisti, ki so imeli rudarske uniforme,
so bili v uniformah. V cerkvi, kjer je tudi kip sv.
Barbare, je bila maša, potem pa pri *Sivecu* pogo-
stitev.

Ob nedeljah smo se otroci vozili not s tistimi vagončki za premog. Veliki so bili meter dvajset krat meter, držali pa so kakšen pol *kubika*. Najprej je šlo ravno, potem pa dol, po tistem *gezenku* ali poševnini. Tam so rudarji imeli *vitle*, ki so bile najprej ročne, da so s prenosi vlekli premog ven. Če smo imeli baterije, smo šli daleč not, tudi blizu do tja, kjer se je kopalo. *Knapi* pa so si svetili s karbitnicami. Imeli so *lokomobilo*, na pogon njihovega lastnega premoga, ki je gnala dinamo, da so imeli enosmerni tok za razsvetljavo in črpalke na motor.

V rudniku je bilo zaposlenih do petdeset ljudi, med njimi tudi nekaj žensk. Te so zunaj na separaciji prebirale in sortirale premog, ki so jim ga pripekljali gor, saj je bilo vmes kamenje. Spodaj na rampi so potem *furmani* čistega nalagali in odpeljali.

Proti koncu vojne je bilo delo v rudniku ustavljeno. Po vojni je *Haznpihl* še malo začel, potem je bilo nacionalizirano. Do leta 1947 so še kopali, potem pa je rudnik Velenje potegnil rudarje gor, nekaj jih je šlo v Liboje, nekaj pa v Zreče, v tovarno kovanega orodja. Premoga ni zmanjkalo, se pa ni več splačalo kopati.«

O nesrečah v rudniku mi je pravil tudi **Anton Cvelfer**, rojen 1929 v Gornji vasi pri Stranica (po poroki se je naselil v Zrečah).

Tudi on je omenil *Štrikarjevega Frančka* in *Golčarjevega peba*, ki ju je ubilo. Na straniškem *britofu* naj bi vse pisalo.

Njegov oče Jože je tudi delal v rudniku in se je tam ponesrečil. To je bilo leta 1929, ko se je Anton rodil. Baje mu je sam oče pravil, ko sta se nekoč, že po svobodi, s *huntom* peljala not, kako je bilo.

»Tam je bilo križišče, dol pa *gezink*, jama dvesto metrov globoka, in oče je not delal. Nekega dne se je peljal gor, pa se je *zajla* utrgala in je padel v globino, da mu je dvakrat počila glava. Zavitega v *plahto* so ga prinesli ven. Potem je bil leto in pol v Konjicah v bolnici. Dr. Goričan je pohvalno rekel zanj, češ da je imel glavo iz železa, sicer ne bi ostal živ. Okreval je, toda ob slabem vremenu je čutil posledice. Po tistem ni več delal v rudniku. Rudnik je pa potem leta 1947 tudi prenehal z delom.«

Anton Cvelfer, rojen 1929 v Gornji vasi pri Stranica, kaže na Osredok (foto: Martin Mrzdovnik, 10. 8. 2011).

Premogovnik v Radani vasi

O premogovniku v Radani vasi mi je pripovedoval **Alojz Kotnik**, rojen 1951 pri *Marinšekih* v Sp. Zrečah (zdaj Rudniška cesta; predlagano zaselek *Šterc*).

»Tam blizu nas je bil rudnik, *šaht*,« je pravil, če smem njegovo pripoved za lažje branje malo poknjižiti. »Jaz se še tega spomnim, ko sem tam pasel krave pa zraven *špilal* inštrumente, harmonike, kitaro. Tam smo enemu predelu pravili *šterc*. To je nemška beseda, ki pomeni nasip. Tam so *štercali* ali nasipovali, ko so vozili zemljo iz jame, po *šahtu*. To je bil vhod v rudnik. Tam blizu, na *štercu*, je moj brat Karl zgradil hišo; še celo stare temelje, kjer je stala *mašinerija*, so morali prej odstraniti. Zdaj tam stojijo tri hiše. Spodaj je še en brat, Martin.

To je tam pod Brinjevo goro, na južni strani, ali pa prej ko zaviješ na Gračič iz Radane vasi. Tam se je reklo *radanski štant*. To je bila železniška postaja, ki je bila prvotno narejena samo za rudnik, do Radane vasi, reklo se je *Radndorf*; šele pozneje so jo delali do Zreč. Tam na ovinku, prej ko greš na Gračič, je bila gostilna, ki so ji rekli *Mihelakov štant*. Rudarjem je bil dobro znan.

Rudnik so odprli Francozi. Razpeljan je bil pod zemljo na vse strani, največ tja proti Stranicam. *Šaht* je bil globok več kot dvesto metrov. Zdaj je seveda že vse zasuto, ampak takrat, ko smo se otroci tam igrali, so pa še bile vidne razvaline.

V tem rudniku sta delala tudi moj ata pa stari ata. Ata je pravil, da je not pogosto pokalo in škripalo – krivi so bili seveda leseni stebri ali *polci*, na katere je pritiskala teža. Pa ko si se navadil, je šlo. Ko je zjutraj *zabolila* sirena, je šel od doma na *šiht*, kar peš, ker ni imel daleč.

Potem so pa rudnik štirinajstega leta, ko se je začela prva svetovna vojna, zaprli in zasipali.«

Obiskal sem tudi Alojzovega brata **Karla Kotnika**, roj. 1942. Ta mi je med drugim povedal naslednje (če malo poknjižim narečje):

»Tule pred nama, med mojo hišo in sosedovo (lastnik Jože Sadek, Smerekarjev z Bezovja, hčerka je pri Veselih Štajerkah, *peb* pa pri Črni mački), je bil *šaht*, to je vhod v rudnik. Velik je bil približno tri in pol metra kvadrat.

Alojz (levo) in Karel Kotnik (foto: Anton Gričnik, 10. 8. 2011)

Moj ata je v tem rudniku še delal, kakor tudi dedek, ki je bil rojen leta 1856, umrl pa je malo pred mojim rojstvom. Ata je začel že pri štirinajstih letih. Pravil je, da so delali vse na roke. Not se je plazil po trebuhu kot podgana za tistimi *fleci* – to so bili sloji ali pa plasti premoga, spodaj in zgoraj je pa bila zemlja. Tako je dobil ven malo tistega črnega *štajnkulma*. Če je bilo višje, si je moral *cimprati* in *polcati*.

Z bratom, Golobom, sta bila sama v hiši tu pri *Marinšekih*. Njemu je moral še kuhati. Starši so bili v Leobnu, kjer je tudi bil rudnik in je oče tam not delal.

Tu se je potem nehalo štirinajstega leta, ko se je začela prva svetovna vojna. Oče je šel že dvanajstega leta k *soldatom*, potem je pa bil kar naprej not vsa štiri leta. Gor nekje v Galiciji je bil ranjen. Potem je bil v ujetništvu eno leto v severni Italiji, tako da je prišel domov v jeseni leta 1919. In šele takrat so zadelali ta *šaht*.

Kolikor se spomnim, je pravil, da so približno tri metre od vrha dali *švelarje*, več železnih travers, kake tri ali štiri, potem pa hrastove *fosne* gor, na vrh pa zemljo, kakšnega pol metra. Ne toliko, kot je sedaj, da se nič ne pozna, kje je bil *šaht*; v mojem otroštvu in še potem pa se je lepo poznalo. Sedaj je tu gor približno tri metre zemlje, pred nekaj leti jo je dala navoziti lastni-

ca, naprej dol je pa *luft*. Hrasti že držijo, pa bolj še tiste debele traverze, tako da je kolikor toliko varno. Ata je nas, otroke, kljub temu zmeraj kregal in opozarjal, ko smo pasli: »Otroci, ne skačite preveč gor. Dol je 220 metrov globoka temna jama, spodaj je pa voda. Luknje gredo na vse strani: tu tja čez Dravinjsko dolino proti Stranicam, pa tu not pod Brinjevo goro, pa tja pod Gračič ...« Seveda smo se otroci bali tega »podzemeljskega pekla« in očeta upoštevali.

Pred nekaj leti se je zgodilo, da je sosed Sadek *nucal buldožerja*. Vozil ga je voznik, ki si je kasneje sodil s svinjsko pištolo. Peljal je tu mimo mene in točno čez *šaht*. Jaz tule pritečem ven, se primem za glavo in se zaderem, naj ga, za božjo voljo, ne sračka, pa je že bil na oni strani. Takrat se je *šaht* še lepo videl, še ni bilo toliko zemlje gor.

Seveda pa to ni bil tu edini *šaht*. Eden je še bil tamle naprej pod Bukovniki; to je še vedno Radana vas. Manjših lukenj in rorov pa je bilo več, še na oni strani Brinjeve gore ... Ja, je lahko kar nevarno. V Očkovi *goši* se je baje zadnjič pogreznila smreka ...

Tu, kjer so zdaj te štiri hiše, moja pa še tri druge, tu je bil prej *šterc* ali pa nasip, ki je nastal tako, ko so iz rudnika vozili mrtvico, mrtvo zemljo. No, pa hiše ne stojijo ravno na nasipu, temelji so še skopani v breg, drugače bi se lahko kdaj splazile s *štercem* vred ...

Tule v moji kleti, kakšen meter spodaj, je star betonski temelj. Tam gor je stala *damfmašina*, to se pravi parni stroj. Ta je na *šahtu* vrtel kolo za dvigalo.

Proti koncu, malo pred začetkom prve svetovne vojne, so na parni pogon tudi že imeli *pumpe*, da so iz Dravinje *pumpali* vodo. Tule zgoraj nad menoj, kjer je zdaj ta hiša, je bil rezervoar, velik kake tri krat tri metre, globok pa skoraj štiri. Na tistem ima zdaj sosed pol hiše. Voda je imela prosti pad, rabili pa so jo za parni stroj, za pisarne in za v jame.

Tule dol, malo tja proti Radani vasi, je bil nekoč *Mihelakov štant*. Dejansko je to bila gostilna za *knape* in rudniško osebje. Tam se je dobila pijača in hrana.

Zanimivo je tudi to, kje vse je moj ata hodil

Bratje Kotnik, (od leve) Franc, Karel in Alojz, stojijo nad zasutim jaškom »na štercu« v Radani vasi (foto: Martin Mrzdovnik, 10. 8. 2011).

Franc Kotnik (z brki) z ženo Ljudmilo in osmimi otroki leta 1956. Sedita hčeri Marija in Ljudmila, stojijo pa sinovi Franc, Martin, Štefan, Karel, Silvo, Alojz (vir: družinski arhiv Karla Kotnika).

za *kulmom*. Tu je začel, imel nezakonskega otroka, šel v vojsko in na fronto, ko se je pa vrnil iz ujetništva, je pa šel po svetu. Z nekim kolegom, Mihaelom Kvacem, sta šla. Najprej sta delala v Pitomači blizu Madžarske, potem v Leobnu v Avstriji, nato v rudnikih v Nemčiji, Luksemburgu, Belgiji pa še v Franciji. Kar sta zaslužila, sta večinoma zapila. Če sta na poti na *šiht* najprej srečala staro babo, sta se vrnila in dan prepila. Menda sta bila vraževerna, ali pa se jima ni dalo delati. Seveda, mlada sta bila, *burša* – pomočnika, samska, malo tudi *lumpa*. Sama sta živela in si kuhala, zraven ga pa tudi *biksala*. Ko so se včasih tukaj *dedi* take stvari pogovarjali in obujali spomine, smo se morali otroci poskriti. *Hec* je bil, ko je nekoč Miha iz Belgije v paketu poslal domov konjsko glavo neki *Zazjalovi Pepci*; no, saj je potem oženil njeno sestro. Naš ata pa je vzel Lamutovo hčerko. Oba sta se pozno ženila,

ata je bil že 42 let star. Mama je bila 22 let mlajša. Je že bila pred poroko, potem se je pa v našega zaljubila. Seveda, naš se je v Zreče pripeljal s kočijo, v črni obleki. Takrat je še imel denar. Potem je popravil to hišico. Žena mu je rodila osem otrok ...«

O rovih okrog Brinjeve gore mi je mimogrede pravil tudi **Ivan Strmšek**, letnik 1953. Rudarji, pod vodstvom Francozov in Italijanov, naj bi kopali pod goro in na obeh straneh gore: na oni strani, proti Oplotnici, pri Lešnikih, pa tukaj, pri Radani vasi. Tu je bilo glavno.

Po rovih, kolikor niso bili zasipani, so se otroci skrivali, metali kamne v jame in poslušali, kako dolgo so padali, vendar se predaleč not niso upali, ker je bilo temno in nevarno. Marsikje se je našel še premog. To je bil odličen črni premog, ki je dajal obilo toplote. Zdaj že pokojni kovač Šrekl ga je hodil gor nabirat in ga porabil za svojo kovačijo.

Südbahnkohlenwerk: Neuer Schacht, 220 m

Rudnik »Neuer Schacht« (Novi jašek) avstrijskega podjetja Južne železnice v Radani vasi okrog leta 1910
(vir: izsek iz tridelne razglednice, arhiv Danijela Leve Bukovnika)

Lokacija nekdanjega rudnika »Neuer Schacht« (Novi jašek) avstrijskega podjetja Južne železnice v Radani vasi
(foto: Martin Mrzdovnik, 13. 8. 2011)

Potem so prišli drugi časi, vojne razmere, tujci so morali oditi, razen tega pa so tudi ugotovili, da tu ni bilo večjih zalog, in vse se je nehalo. Ivan se še spomni, ko so podirali velik dimnik, da je bilo vse polno opeke tam okrog. To je bilo v Radani vasi.

Premogovnik v Osredku

O premogovniku v Osredku mi je pripovedoval že omenjeni **Anton Cvelfer**, sicer ljubiteljski zgodovinar.

»Avstrijci naj bi imeli od Poljčan do Vrbskega jezera glede premoga vse preštudirano. Kopali so pa dol v Lisečki vasi, na Ljubični, pri Konjicah, na Stranicah, v Osredku; v Radani vasi so imeli Francozi. Rudnik v Osredku, nad sedanjim zreškim umetnim jezerom, je obratoval do leta 1920.

Turn od cerkve v Jamniku je leta 1892 še ata pomagal podirati, ker so rabili kamenje za rudnik v Osredku. To je tu med Stranicami in Križevcem; nekdanj je bila fara Križevac, zdaj Zreče.

Pred leti sva se s Tonetom zaustavila pri Paholetu, neposredno nad jezerom. Tam blizu je bil vhod v rudnik, velik kakšne 4 metre kvadrat. So še vidni znaki. Iz zemlje pronica voda. Jama naj bi bila globoka kakih sto petdeset metrov, spodaj pa so rovi, razpeljani na vse strani, seveda polni vode. Če bi voda bruhnila v jezero, bi lahko nastala velika poplava vse dol do Konjic.

Ko sem nedavno v konjiških Novicah prebral članek z naslovom: *Se je konjiški zmaj preselil v Osredok?*, sem se spomnil najinega obiska in omenjene Tonetove pripombe glede vodne nevarnosti. Po pravljici namreč tudi Konjicam grozi voda iz Gore.

V članku piše o Robarjevih, ki se jim po domače pravi Paholeti. V njihovi kleti naj bi bil vhod v rudnik, saj so v stropu še vidni zračniki, v steni pa železni kavlji. Tako je novinarki Nini Krobat razlagal kremeniti 88-letni gospodar Janez. Gospa Jožica je kot otrok pred drugo vojno tam okrog še pobirala premog za kurjavo. Potem se je vse zarslo in pozabilo.

Kar počne njihov volčjak Reks, pa že diši po pravljčnosti. Prekopal je kakšne štiri kvadratne metre travnika pri domačiji. Kakor da se je žival

Franc Kotnik (1891–1971), sedi, in Miha Kvac (1898–1972), stoji. Fotografija, posneta v Esch-Alzette v Luksemburgu pred letom 1930, ko sta se zaradi gospodarske krize vrnila domov in se poročila s svojima izbrankama (vir: arhiv Karla Kotnika).

sama, če se že ljudje nočemo, lotila obsežnega raziskovanja in se želi dokopati do resnice o tem, kaj je pravzaprav bilo tam spodaj. Čudi se, zakaj voda v jami kdaj pa kdaj zabrbota, zakaj pozimi ne zmrzne, sneg se pa v njej takoj stali. S smrčkom rije po blatu, začudeno napenja ušesa, suče glavo in prisluškuje ter neustavljivo koplje. Kot

da bi se pod zemljo kaj premikalo, kot da bi bila not kakšna žival, menda ja ne kakšen zmaj, škrat, morda *perkmandelj*. No, verjetno gre za kakšen podzemeljski jašek ...«

Zadnji zreški knap

Vse to, kar smo povedali o rudnikih oziroma premogovnikih, je nekako povzel **Ivan Pec**, rojen 1942 v Zrečah, menda zadnji zreški izučeni rudar.

»Ja, tu so bili rudniki, seveda. Jaz sem šel na račun tega celo v rudarsko šolo v Zagorje, tako da sem pravzaprav po poklicu *knap*. Pa moj star oče je tudi bil *knap*. Delal je pa tu dol, na *štercu*, kar od Spodnjih Zreč malo naprej, pod Brinjevo goro, kjer so *Marinški* pa *Šrekli*. Tam gor stoji zdaj več hiš. *Šterc* se je reklo kraju, kjer so odlagali odpadni material, tam zraven je bil pa jašek ali pa *šaht* v rudnik. Kopali so pa pravi črni premog. Na *cuk* so ga nalagali dol v Sp. Zrečah, kjer gre cesta za Radano vas.

Saj je bilo več jaškov, več kje so kopali. Eden je bil tudi pod Brinjevo goro, nekje pri Gregorcih. Od

tam so premog vozili po žicnici tu dol do sedanje bencinske črpalke, tam so ga potem nalagali na *cuk*. Kako je bilo z jaški tam na oni strani Brinjeve gore, ne vem, pač pa je bil tudi tu na Zaborku, gor proti Goleku. Seveda je pa bil rudnik tudi tu nad jezerom v Osredku, pa tam na *Poleni*, na Stranicah; tam so dolgo kopali. Vse skupaj je bilo tu okrog kakih sedem rudnikov oz. jaškov.

Eni so že prej nehali obratovati, nazadnje še ta, radanski. Po vojni je začel rudnik Velenje raziskovati, kaj se kje splača, pa se je potem tu nehalo. Jaz sem pet let delal v rudniku v Zagorju, nekako do nesreče leta 1961, ko je bilo mrtvih 13 rudarjev. Potem sem počasi presedlal v zreški Comet.

Zanimivo je: ko sem se po osnovni šoli odločal za poklic, mi je ata, ki je bil kovač v Uniorju in je v kovačiji izgubil oko, rekel: »Tu ni kaj prida, pojdi ti za *knapa*!« A ponesrečiš se lahko povsod. Star ata se je celo ubil, pa ne v rudniku, ampak je pri Vinterju padel s hruške, ko jo je tresel in obiral. Ja, tako so pomagali večjim kmetom pri delu; trije so bili v Zrečah veliki: Vinterji, Kračuni in Gruntnerji. Zdaj je prišlo vse drugače.«

Ivan Pec, rojen 1942 v Zrečah (foto: Anton Gričnik, marec 2005)

Sv. Barbara in *Perkmandelj*

Ko sem tako iskal sogovornike in informatorje, da bi še kaj izvedel o rudnikih po teh krajih, se mi je kar sama ponudila sv. Barbara iz bližnje oplojniške podružnične cerkve, zavetnica rudarjev, pridružil pa se je tudi – *Perkmandelj*, eden od prismuknjenih in nagajivih rudniških škratov, ki se še vedno potikajo po mnogih zasutih rudniških rovih in obžalujejo njihovo usodo.

Zato bo sedaj sledila bolj pravljica zgodba, za tiste, ki jih imajo radi.

Napotil sem se k Sveti Barbari, znameniti oplojniški podružnični cerkvi, kjer že dolga stoletja stoluje priljubljena svetnica sv. Barbara, krščanska devica in mučenka. Bila je tako prijazna, da je sestopila s svojega trona in prisedla pred cerkvi jo na preprosto leseno klopco. Prisojno Pohorje, Stenica, Konjiška gora, Boč ter druga gorovja in hribi so se bleščali v soncu. Razgled se je širil na vse strani in najin pogovor je lahko stekel.

»Sv. Barbara – saj te smem tikati, ob vsem spoštovanju seveda – ti si zaščitnica rudarjev.

Takoj na začetku najinega pogovora se mi vsiljuje misel, ali ni morda kakšna povezava med tvojo lepo in mogočno cerkvijo, tu na prijaznem hribu med Zrečami in Oplotnico, v Malahorni, ter številnimi rudniki, ki so bili nekoč po teh krajih?»

»Ne, ni, ne bi rekla. Cerkev so mi kot pripročnjici pri Bogu tukajšnji verniki postavili že sredi 15. stoletja, ko o kakšnih rudnikih tu še ni bilo ne duha ne sluha. Razlogi so bili drugi. Nisem namreč samo zavetnica rudarjev, ampak tudi vojakov, topničarjev, ranjencev, ujetnikov, kuharjev, klobučarjev, mesarjev, zidarjev, arhitektov, krovcev, livarjev zvonov, zvonarjev, kamnosekov, kovačev, grobarjev, gasilcev, kmetov, deklet, pa tudi ljudi v viharjih in nevihtah, z vročico in kugo, skratka vseh, ki jim grozi sila in nasilje ter nagla, nepredvidena smrt. Sploh me poznajo kot zavetnico za srečno zadnjo uro in eno od 14 zavetnikov v sili ...«

»No, no, tisto o rudnikih ni čisto res,« se je nenadoma vmešal nekoliko posmehljiv glas drobne, čokatega malega možička, ki se je nenadoma pritepel od nekod. Oblečen je bil v umazano rdečkasto rudarsko opravo, s koničasto kapo na glavi. Pod nosom so mu štrleli majhni brki, znamenje, da ni ravno mlad.

S svetnico sva kmalu spoznala, da se nama je pridružil sam *Perkmandelj*, rudniški škrat. Nekateri mislijo, da je hudiček ali pa je z njim vsaj tesno povezan. Kasneje sem izvedel, da je bil vodja rudniških škratov Dravinjske doline v širšem smislu in da so mu tudi uradno tako rekli, zato ga tukaj pišem z veliko začetnico.

Umišljeni pogovor Antona Gričnika s sv. Barbaro in *Perkmandeljem* severozahodno pod cerkvijo sv. Barbare v Malahorni¹ (risba: Doroteja Gričnik, absolventka arhitekture, julij 2011).

Ker sem se tudi od njega nadejal izvedeti kakšno zgodbico, sem ga bil kljub vsej njegovi nadležnosti in posmehljivosti vesel. Sv. Barbara ga je že hotela s skoraj samodejno kretnjo križa odgnati, pa sem jo prosil, naj ga pusti.

»Upam, da najinega pogovora ne boš preveč motil. Kaj si hotel reči, mali možicelj?« sem ga pozval, da misel pove do kraja.

»Ni res, da tiste čase tukaj še ni bilo nobenih lukenj in nobenega kopanja. Vsaj luknje od ostrv po njivah so bile, da so palčki notri padali in se jezili na kmete. Uh, je to bilo smešno, ko je malček skočil v zrak in prisolil kmetu zaušnico, da je kar počilo, ali ko se je kmet moral globoko skloniti, da mu jo je s svojo debelo roko vrnil ... Ja, to so bili pretepi na visoki ravni, hahaha ...«

»No, to so prazne šale,« sem se nasmehnil. »Povej kaj resnega, če misliš.«

»Kaj pa Pavlakova jama, to pa ni šala! Tam so nekoč tudi kopali pod zemljo, da so lahko graščaki pred nevarnostjo ušli na drugi strani gore

¹ Glede natančne krajevne lokacije cerkve se podatki razlikujejo. Eni cerkev locirajo v Malahorno, drugi v Markečico (stroka in leksikoni) in tretji celo v Bezino. Menda se je zmeda še povečala ob zadnji umni delitveni bilanci med občinami po osamosvojitvi Slovenije. O tem več v članku V. Hazlerja (op. urednika).

ven ... Še zdaj tam včasih straši, da se otroci tam ne igrajo radi. Menda se iz tiste jame nenadoma pojavi črni mož, gotovo kak zakleti graščak, tam po *grabnu* pa lovijo divji *jagri*, pač lovci, ki so za življenja cele nedelje *jagali* ...»

»To sem že slišal,« sem rekel, »ampak tisto o jami si pa spet nekaj izmišljuješ. Tista jama, kolikor vem, je večinoma naravna ...«

A škrat se je zopet oglasil: »No, pravzaprav sem hotel reči, da so bili tukaj okrog kamnolomi že od rimskih časov. To so pa tudi neke vrste jame, ki jih ustvarjajo ljudje ...«

»To je pa res, kamnolomi so pa bili na več krajih, ker so Rimljani izredno cenili pohorski granit oziroma tonalit ter dolinski, recimo brinjegorski marmor; pa tudi kasneje, za časa pohorskih steklarov ali *glazut*, so precej kopali po zemlji in iskali *kis*, kamen za steklo ...« je mirno pritrdila sv. Barbara, jaz pa sem nadaljeval svojo misel in se obrnil na svetnico.

»Razumem. Kaj pa, če je tvoja prisotnost kot zaščitnice rudarjev vendarle kaj pomagala, da so ljudje prišli na misel o rudarstvu po teh krajih, da

so tudi zato še bolj vneto začeli riti in kopati po zemlji, da bi našli črno zlato?«

»No, ne bi imela nič proti, če je moja prisotnost ljudem tudi po materialni strani kaj pomagala in koristila ...«

»Seveda,« sem bil vesel svetničine praktičnosti, »saj človek ne živi samo od božje besede, ampak tudi od kruha, če smem tokrat malo obrniti znano svetopisemsko misel.«

»Mislim, da se morajo ljudje zahvaliti predvsem meni,« se je zopet vmešal *Perkmandelj*. »Jaz sem jih s svojo prisotnostjo vabil in vzpodbujal, da kopljejo na določenih mestih ...«

»Kolikor vem, si jim ti bolj nagajal po rovih, ko so jih rudarji že izkopali in našli rudo ali premog,« sem pripomnil in se zopet obrnil k svetnici. A škrat se ni dal.

»Ja, tudi to sem delal. Nagajam pa res rad. Lahko povem kakšno zgodbo?« je vedno bolj silil v najin pogovor, tako da bi bil naju že skoraj spravil v slabo voljo. A ko sem slišal, da je omenil zgodbe, sem rekel pomirljivo:

»Dobro, dobro, mali *možek*, vse boš lahko

Vhod v Pavlakovo jama (vir: arhiv Občine Zreče).

povedal, samo malo kasneje. Zdaj pa bi rad naši svetnici zastavil vprašanje, kako to, da je postala zaščitnica rudarjev. Ženska pa delo globoko v podzemeljskih rovih, to vendarle ne gre skupaj.«

»Seveda ne gre! Tam ona nima kaj iskati! Tam nima nobene vloge! 'Naša svetnica', *pajade*! Največ sem rudarjem pomagal jaz! Samo malo žganja so mi morali dati pa čim več so morali preklinjati, robantiti in žaltave razdirati,« je kot iz topa ustrelil škrat.

»No, malo obzirnosti in potrpežljivosti, prosim, da mi ne odženeš svetnice,« sem moral biti kar malo hud.

»Eh, on naj kar klati svoje, saj ga poznam. Jaz bom povedala po pravici, za kar me prosiš,« je pomirljivo rekla sv. Barbara in na kratko povedala svojo zgodbo.

»Bilo je v začetku 4. stoletja, v Nikodemiji v Mali Aziji, današnjem Izmirju v Turčiji, za časa rimskega cesarja Maksimina Daja, neusmiljenega preganjalca kristjanov. Bila sem hči bogatega in vplivnega pogana Dioskura. Govorili so, da sem lepa, učena in bistrega uma ...«

»Ja, seveda, gotovo si bila čudežni otrok, saj si že pri šestih letih vedela to, kar veš sedaj,« je pikro in posmehljivo zabrusil *Perkmandeljč*, jaz pa sem mu požugal s prstom, obenem pa se celo malo nasmehnil duhoviti šali.

»Oprosti, sv. Barbara! Ta jih res klati! Prosim, nadaljuj!«

»Da bi me oče obvaroval od zunanjega sveta, zlasti shajanja s kristjani, me je imel zaprto in zastraženo v stolpu. Po očetovi želji naj bi se poročila z bogatim poganom Fabricijem in se žrtvovala poganskim bogovom, a ker sem na skrivaj postala kristjanka, sem oboje odklonila. Oče je pobesnel. Odvlekli so me pred Martinija, prefekta province Bitinije, ki me je strahovito mučil, a s pomočjo Boga sem ostala veri zvesta ...«

»*Pajade*, ostala si trmasta in trmoglavla!« je zopet zasikal škrat, a svetnica je nadaljevala, kot da je opazko preslišala.

»Oče je osebno izvršil obsodbo in me, ubogi nesrečnež, lastnoročno obglavil. To je bilo leta 306, 4. decembra. To je tudi moj god in rojstvo za nebesa. Stara sem bila 33 let, torej sem dopolni-

Pavlakova jama – notranjost (vir: arhiv Občine Zreče).

la Jezusova leta, leta mojega nebeškega ženina. Očeta je na poti domov, žal, ubila strela, da se ni mogel spreobrniti, a njegova nevednost, in moja žrtev ga bo rešila večnega ognja ...»

»Nič ga ne bo rešila! Se bomo z vragi že potrudili ... A povej rajši še kakšno pravljico, s katerimi so obdali tvoj verski fanatizem,« se je zopet vmešal zoprni glas že kar malo hudobnega možiclja.

»No, no,« sem ga precej grdo pogledal, sv. Barbara pa je milo in ponižno rekla:

»Ničesar si nisem sama izmislila, in če se je kaj čudežnega zgodilo, se ni po moji moči, ampak po moči in volji Boga. No, mogoče so ljudje tudi kaj po svoje dodali. Ko je oče nekoč šel na daljše potovanje, sem dotedanjima dvema oknoma stolpa dala narediti še tretje, da bi skozi njih lahko prihajala k meni milost troedinega Boga. Ko se je oče vrnil in izvedel, kaj sem storila, in da sem se medtem dala krstiti, pred vrati stolpa pa je našel križ, me je pri priči hotel z mečem ubiti. Tedaj je v tleh nastala odprtina, ki me je skrila; kasneje pa luknja v zidu stolpa, skozi katero sem bila čudežno prestavljena v gorsko sotesko med pastirje ...»

*Perkmandelj*c se je samo posmehljivo in zaničljivo zarežal, ker je pripovedovalka ravno premolknila, jaz pa sem rekel:

»Verjetno so te kasneje zato izbrali za zavetnico rudarjev?«

»Da, zaradi tiste odprtine in zaradi stolpa, v katerem sem bila zaprta, podobno, kot so rudarji zaprti globoko pod zemljo ... No, oče po tistem ni miroval. Ko me je eden izmed pastirjev izdal, je okamenel, njegova čreda pa se je spremenila v kobilice. Tako so mi vsaj pravili, če je res ...«

»Nič ni res, ni mogoče!« je siknil škrt, jaz pa sem ga zavrnil:

»Seveda je mogoče, pri Bogu je marsikaj mogoče! Svetniški kardinal Newmann je mislil celo takole: 'Ker Bog lahko naredi vse, tudi jaz lahko vse verujem.'«

»Ja, ja, pa kaj še! Vse verjeti in verovati! Nekdo se ti zlaže ali pa si zaradi lepšega kaj izmisli, ti pa kar vse verjameš! Oh, kako sta pametna, še posebej ti, Barbara! Pa kako si pomembna! Saj se ves svet vrti okoli tebe!« se je norčeval *Perkmandelj*c, a svetnica je mirno nadaljevala, da sem se kar čudil.

»Prefekt Martini, deželni predstojnik, me je

dal bičati, tepsti s kiji, žgati z baklami in mi odrezati prsi. A bakle, s katerimi so me hoteli žgati, so jim ugašale. Bičanje se mi je zdelo kot božanje s pavovim perjem. Ponoči je moja celico obsijala čudežna svetloba, obiskali so me Kristus in angeli in moje rane so bile v trenutku zaceljene. Da ne govorim o tem, kaj vse so doživljali verniki na mojem grobu. Seveda je bilo vse to delo Boga, da ne bo pomote, jaz pa se veselim samo tega, da sem lahko ostala njemu zvesta tudi v najtežjih trenutkih in največjih mukah.»

Ob tem opisu strahotnih muk je celo posmehljivi škrt ostal brez besed. Ker sem med njenim pripovedovanjem že večkrat opazil, da je ob omembi Boga najbolj godrnjal in nekaj momljal, sem ga kar naravnost vprašal:

»Ti, zakaj si pa tako živčen, če svetnica omeni Boga. Ti Bog ne leži? Te jezi in moti?«

»Ja, moti me, na živce mi gre!« je proti pričakovanju iskreno priznal.

»Zakaj pa te moti, če smem vedeti?« sem ga vprašal.

»Moti me, ker mi ne pusti, da bi živel in delal tako, kot bi sam hotel, pač po svoji naravi ...«

»Da bi po svoji prismuknjeni, hudobni in uporniški naravi lagal, kradel, poneverjal, nečistoval, robantil, lenaril, po potrebi še uničeval in pobijal ...« je njegove skrite misli nadaljevala svetnica.

Ob tem sem seveda jasno spoznal, da sem imel pred seboj dva nepomirljiva življenjska nasprotnika, in sicer zaščitnico poštenosti, resnosti in dobrote na eni strani ter zagovornika izprijenosti, neresnosti in hudobnosti, hudomušnosti na drugi. Pomislil sem na zanimiv odnos med njima. Žal kaže, da sta v življenju potrebni tudi nepoštenost in zmota, sicer poštenost ne bi mogla priti tako do izraza, ne bi bilo borbe zanjo, ne bi bilo hrabrih zmag, romanov, dram, filmov in pesnitev o hrabrosti, ne bi bilo svetih mučencev, ne bi bilo sv. Barbare ... Gre pač za nekakšno igro svetlobe in teme, včasih vse preveč kruto in žalostno, seveda po krivdi genov, besa, neukročenosti nagonov, vpliva neke temne sile ali pa zgolj sil narave. V prvem primeru govorimo o moralnem zlu, v drugem o fizičnem ...

»Kaj ne bi bil jezen na Boga in na takšne, kot si ti,« je povzdignil glas možiček in malo skrenil s teme, »če tako grdo govoriš o meni, če se siliš

naprej in zavajaš ljudi, da so ti gradili kapelice in cerkve, te slikali kot kakšno kraljico s krono na glavi, s kelihom in hostijo ob sebi, pa s stolpom s tremi okni, včasih z mečem, plamenico, topovsko cevjo ali pavovim perjem, da so v cerkvah in tudi rudniških rovih postavljali niše s tvojim kipom! Kot da bi rudarjem v praksi to kaj pomagalo! Jaz, edino jaz, da veš, sem mnogim pomagal kopati, tudi dejansko, če so me le poslušali in izpolnili tiste moje malenkostne pogoje ...»

»Ja, da so nepremišljeno kopali in zvalili nase tone zemlje in kamenja, včasih pa povzročili poplavo ali eksplozijo! Nekatere si motil celo zjutraj, da niso znali priti do rudnika ali pa zvečer domov, in so mislili, da jih vlačijo *coprnice*. Znal si pa tudi strašiti pastirje na pašnikih, da so bili vsi prestrašeni, živali pa so divje *bezgale* sem in tja, včasih pa tudi domov. Celó metati si se hotel s pastirji, in če kateri ni imel pri sebi kaj božjega, recimo podobice, križca ali rožnega venca, si ga tako vrgel, da je lahko umrl ...» mu je očitala svetnica.

»No, kar povej, kje je bilo to, če se je res zgodilo!« jo je izzival škrt.

»Seveda se ni kaj hujšega zgodilo, ni bilo kakšnih večjih nesreč, ker sem tako pastirjem kakor tudi rudarjem s svojo priprošnjo pri Bogu pomagala in ker so si znali tudi sami pomagati. Kajti, kdor si sam ne zna pomagati, temu tudi Bog ne bo pomagal! Pridnemu in prizadevnemu pa Bog rad pomaga, če je potrebno,« je rekla svetnica.

»O, tudi jaz sem jim pomagal in jih opozarjal s svojimi prikazovanji in žvižgi, da so se pravočasno umaknili, če so me le poslušali,« je trmasto vztrajal škrt.

Tedaj sem ga pozval, naj končno pove kakšen primer, kakšno zgodbo, če jo res ve. Takoj je postregel.

»Ja, na primer na Polajni pri Stranicah. Tam bi bila enkrat rudarje gotovo zalila voda, pa sem jih pravočasno opozoril, naj se umaknejo. Kar zažvižgal sem, pa potolkel in pokljukal po steni, da je odmevalo po rovu, in rudarji so takoj vedeli, da se nekaj nevarnega pripravlja, zato so se pravočasno umaknili na varno. Tu in tam sem poslal v rov podgane, ki so se čudno obnašale, včasih pa sem se komu tudi prikazal, da je potem hitel za menoj

proti izhodu ... Kajti nevarnosti so bile tudi drugod, kjer so bili kakšni rovi, recimo tu, v Radani vasi pod Brinjevo goro, v Osredku pri Zrečah, na Konjiški gori, pod Bočem ..., pa sem večinoma vse preprečil ...»

»Ja, ti preprečil? Pa kar zastonj si bil tako dober!« se mu je končno malo porogala svetnica.

»No, nekateri so mi plačevali tako, da so me častili s kletvicami in grdim, nesramnim govorjenjem, nekaterim sem pa tudi jemal žganje ...»

»Kar iskreno reci, da si jim ga kradel,« je rekla svetnica.

»Ja, pa kaj potem! Nam, ki nismo pod komando tvojega nebeškega šefa, je itak vse dovoljeno! Sicer pa tudi rudarji niso bili nič hudi. Pravzaprav, če sem iskren, eden je vendarle bil. To je bilo tu, v Osredku. Kar pihal je od jeze, ko je opazil, da je steklenica na pol prazna. Pa sem se mu prikazal in mu obljubil pomoč pri delu in v nevarnostih, potem je pa bilo dobro. Ja, se je dalo z njim. Je bil dovzeten. Malo je bil praznoveren pa tudi precej bogokleten ...»

»Kolikor vem, je kakšen rudar tudi prišel ob življenje, recimo v rudniku na Polajni menda kar trije, pa ni pomagal ne eden ne drugi,« sem obema hkrati precej neposredno in trdo zastavil vprašanje.

Perkmandelj se je ob tem kar potuhnil, svetnica pa je odgovorila:

»Ja, res so se zgodile delovne nesreče, ker je tako, da pač v življenju gre vse večinoma po naravnih zakonih. Če se nekdo noče in ne zna paziti, mu tudi Bog težko pomaga, kot sem že dejala. Čudežev Bog ne dela kar tako tja v tri dni. Ustvaril je naravne zakone, po njih se odvijajo stvari, seveda pa lahko Bog kot stvarnik teh zakonov vedno tudi poseže vmes, recimo na posebno prošnjo ali pa na veliko, nesramno izzivanje ...

»Če recimo neka mati po kolenih gre na Brinjevo goro za zdravje svojega otroka, je to posebna prošnja; ali če nekdo ustrelí v križ, je to veliko izzivanje ...» sem s primerom skušal pojasniti svetničino misel.

»Tako je, in takrat se lahko zgodi kaj posebnega,« je rekla in nadaljevala. »No, kar zadeva izzivanje in predrznost, o tem bi znal kaj več povedati *Perkmandelj*, ki jih zaradi tega večkrat skupi, skupijo pa jo tudi tisti, ki mu nasadejo ...»

»O, to pa, to!« je kar poskočil škrtat. »Izzivam pa res rad, in tudi druge navajam na to. Počutim se kot ščuka v ribniku, ki pomaga, da se ribnik ne osmradi, ribe pa preveč ne polenijo in izpridijo. Kaj vse se zaradi mojega izzivanja zgodi! Žal se iz tega pogosto *izcimi* tudi kaj dobrega. Življenje postane zanimivo in pestro. Ker vem, kje se zemlja rada ruši, kje so zaloge vode in kakšni strupeni plini, lahko tudi precej nagajam. Kakšnemu kar prišepnem, naj koplje in rine v kakšno luknjo, iz katere se bo potem težko izvilo. Pri tem ne gledam preveč na 'svoje' ali 'tvoje'. Svoje rad slišim preklinjati in robantiti, tvojih pa itak ne maram. Tako pogosto nagajam dobrim in slabim. Vedno pa sem vesel, če kdo sovražno ali vsaj posmehljivo gleda tvoj kipec, sveta Barbica, po naše barbarka, tujka, nevedna, neomikana, hahaha ...«

»No, ne bodi preveč strupen,« sem ga odločno pokaral, svetnica pa je mirno dodala:

»Oh, *Perkmandelj*, ti si rudniški možiček ali pa vražiček, moje ime pa pomeni le to, da je nekdo bil Grkom tuj, da ni bil Grk. Kar pa zadeva moj kip in sploh kipe, je treba vedeti, kot lepo pravijo ljudje in dobro vedo, da je kipec sicer les, ampak je Bog vmes, zato se s takimi rečmi ni dobro šaliti. Vse se vrača, vse se plača! Bog dobro plačuje, hudo pa kaznuje oziroma je ustvaril takšne zakone, ki to čim bolj upoštevajo. Božji mlini meljejo počasi, a n drobno.«

»Tako je,« sem glasno pohvalil Barbarino razmišljanje, a tudi škrtat je pristavil svoj *piskrček*.

»Torej so bili tisti, ki so kdaj *nastradali* v rudniku, kaznovani mimo mene, maščeval se jim je vajin dobri in neskončno usmiljeni Bog ...«

»Pri Bogu nikoli ne gre za maščevanje, ampak če že kdaj izjemoma poseže vmes, posreduje vedno le za lekcijo, za nauk, za poziv k spreobrnjenju in poboljšanju,« je pojasnila sv. Barbara.

»Ja, božja mast je potrebna, a gorje mu, kdor se z njo maže oziroma ni prijetno mazati se z njo,« sem tudi jaz postregel z znanim rekom.

»Če res gre za 'božjo mast', če ni posredi le človeška nerodnost, neznanje in slepota? A naj bo tako ali drugače, takšnim je vsekakor treba pomagati,« je sočutno rekla sv. Barbara.

»Kako jim pa pomagaš? S tem, da jim ponujaš kakšen svoj Blažev *žegen*, hahaha,« se je spet oglasil možiček.

»Molitev in sveto obhajilo pa že ni Blažev *žegen*, zlasti ne za nekoga, ki je v nesreči ali se poslavlja od tega sveta! Molitev, ki jo opravijo rudarji pred vhodom v jamo, jemljem resno, ker jo resno jemlje Bog! Če se mi kdo priporoča, se še posebej potrudim, da ga oskrbim z zadnjo popotnico. Tako skušam popraviti tisto, kar zagodeš ti, nagajivi, včasih pa kar hudobni škrtat, ki k sreči vedno na zalezuješ duš, ampak ti gre pogosto le za vragolije ...«

»Sv. Barbara, gotovo veš,« sem jo spomnil, »da v neki naši slovenski legendi stopaš po polju z zlatim kelihom v roki, v njem pa imaš sveto Rešnje telo. Mimo gre vojska samih mladih vojščakov. Vsi se ti lepo priklonijo, samo zadnji, mlad vojvoda, stopa ponosno mimo, klobuka ne vzdigne in celo porogljivo vprašuje, kdo si. Ti mu zagroziš, da te ne bo k njemu, čeprav si bo to želel, ko bo na fronti umiral ... Lahko bi pa bilo tudi v rudniku ...«

»Poglej jo, kako 'evangeljsko' je maščevalna ...,« se je zahahljal *Perkmandelj*.

»Čakaj, legende nisem sestavila jaz, zato mi ni treba tega očitati!« je resno rekla svetnica.

Alojz Očko stoji na lokaciji kopa Kekič na Brinjevi gori (foto: Martin Mrzdovnik, 14. 8. 2011).

»Veliko primerov je, ko sem potrebne pravočasno oskrbela.«

»Zato ti pa mnogi izkazujejo takšno spoštovanje,« sem glasno rekel in z očmi oplazil škrate.

»Ker si bila sama zaprta, razumeš vse, ki so v sili, še posebej rudarje. Zato so ti postavljali v rovih, kapelicah in cerkvah kipce, na tvoj god pa prižgali tudi sveče. Takrat sploh niso delali, ampak so šli družno v domačo cerkev ali na kakšno romanje, recimo tudi sem, na ta čudoviti hribec, in se ves dan veselili ...«

»Po rovih pa smo se veselili mi, škrti, in uganjali svoje hudomušnosti in vragolije. Vozili smo se z vagončki, se obmetavali z grudami premoga, glasno prepevali in kričali, in če smo naleteli na kipec sv. Barbare, smo ga gotovo vsaj prevrnili ...«

»Ti,« sem ga vprašal, »da slučajno še sedaj ne uganjate pod zemljo kaj takega in motite ljudi ali pa vsaj nemškega ovčarja Rekso, tistega Paholetovega ali pa Robarjevega psa v Osredku, da napeto prisluškuje po zemlji in nemirno koplje. Baj je preril in preoral že precejšen del travnika ...«

Osredok – vhod v nekdanjo strojnico premogovnika
(foto: Martin Mrzdovnik, 14. 8. 2011)

»Reci gospodarju Janezu, naj posadi krompir, pa bo imel korist od tega; pri svojih visokih 88 letih bi sam težko kopal,« se je zasmel škrate in hotel še naprej nekaj duhovičiti. Jaz pa sem resno pomislil:

»Če je tu po Zreškem res bilo toliko rudnikov, jaškov in rogov, potem je pod zemljo precej votlega ...«

»Ja, kar naj se pazijo vsi tisti, ki gradijo hiše, da se lepega dne ne znajdejo v mojem podzemlju,« je s privoščljivimi, svetlimi očmi, nič kaj nagajivo, zagrozil *Perkmandeljc*. Svetnica pa je zadevo umirila:

»No, tako grozno pa spet ni, da bi se vse zrušilo v globino! Zreška zemlja je še kar trdna, kakor je trden in soliden tudi zreški človek, le tam, kjer so bili jaški ali vhodi v rudnik, zlasti če gre za navpične rove, tam je treba paziti, da ne bi kdo pri ogledih zdrknil noter. Takšna nevarnost je v Radani vasi »na štercu«, pa na Osredku.«

»Samo ne zganjati kakšnega turizma, da bi nas škrate z ogledi motili!« je ušlo *Perkmandeljcu*, a jaz sem takoj zgrabil za odlično idejo.

»Zakaj pa ne! Vam bo že še ostalo dovolj prostora, Zrečani bi pa lahko z urejenimi rudarskimi področji obogatili svojo turistično ponudbo.«

»Zaradi mene lahko naredijo spominsko pot, si omislijo kočijo ali pa celo vlakec, za katerim tako žalujejo, pa povežejo vse zreške znamenitosti, recimo Brinjevo goro z mnogimi ostanki starih, ilirsko-keltskih, rimskih in praslovanskih časov, Lošperški grad s svojo areno znotraj okroglega obzidja, graščino Jamnik z omenjeno Pavlakovo jamo, seveda tudi rudniška področja, lahko gredo dol do Slovenskih Konjic in Poljčan ali do Vitanja in proti Sv. Barbari do Oplotnice, celo gor do turistične vasi Rogla jo lahko speljejo, če jim je tako prav, samo v rove naj ne rinejo, tam sem gospodar jaz s svojimi ...«

»No, malo bi pa že lahko pokukali tudi v tvoje podzemeljsko kraljestvo, vsaj padcu kamna v globine bi lahko prisluhnili ali pa z žarometom posvetili dol ...« sem bil skromen v svojih zahtevah, zato je škrate ostal tiho, oglasila pa se je svetnica:

»Tak pogled v zastrašujoče, skoraj peklenske globine, bi marsikomu dal misliti, da bi se bolj pazil greha ...«

»Oh, ti pa vedno napelješ vodo na svoj mlin,« se je posmešnil škrt.

»Saj ti tudi!« mu je odvrnila svetnica. »Če lahko ti, zakaj ne bi tudi jaz! Še zlasti, ker nape-ljujem ljudi na dobro, ti pa na slabo ...«

»Saj je tudi iz slabega včasih kaj dobrega, to sva že ugotovila, zato se mi zdi, da sva človeku potrebna kar oba. Samo v igri slabega in dobrega gre življenje naprej ...« ji je takoj vrnil škrt.

»Ja, a samo v smislu tiste svetopisemske: Kdor Boga ljubi, se mu vse obrne na dobro!« Tako je rekla svetnica, sam pa sem dodal:

»Ali če rečemo bolj posvetno, da bo vsem jasno: Kdor je moder in išče pamet, takšen si vse obrača na dobro, v vsem najde kaj dobrega, tudi v slabih stvareh ...«

»In slabih ljudeh! Ko dober človek obrača nji-hova slaba dejanja v dobro, tudi njih rešuje in jim odpira nebesa ... Zato bo z zveličanjem na koncu, na poslednji, vesoljni sodbi, marsikaj drugače, kot si mislimo,« je zaključila svetnica.

Ob teh mislih sem se spomnil, da ob koncu svoja sogovornika še povprašam, zakaj se je tukaj rudarstvo nehalo.

Perkmandelj je rekel: »Počasi sem imel vsega dovolj, svet se je nekam čudno zasukal, povsod je začelo grdo ropotati in grmeti, da se je tresla zemlja, zato sem premog pokvaril, zaloge pa skril, da se jim ni splačalo več kopati. Oh, kako debelo je nekoč gledal *furman*, ko je v Konjice namesto premoga pripeljal *kripo* kamenja ...«

Svetnica je bila stvarna: »No, da so prenehali rudniki na Zreškem in sploh v Dravinjski dolini, seveda niso bili krivi kakšni škrti ali *perkman-deljci*, ampak so temu botrovali drugi vzroki, o katerih bo gotovo veliko povedal urejen zbornik o premogovništvu po teh krajih. Jaz bom vseka-kor vesela, če bodo po cerkvah moji kipci in slike še naprej oznanjali božjo slavo, tukaj na mojem holmu pa se bo zbiralo kaj več pobožnih romar-jev, da moja cerkev ne bo služila samo za kul-turne in turistične namene, ampak tudi svojemu prvotnemu poslanstvu.«

Po teh besedah sem se zahvalil obema za njune besede. Svetnica je odšla nazaj na oltar, *Perkmandelj* pa jo je popihal v enega izmed rovov, gotovo nekoliko jezen, ker mu nisem dal zadnje besede.

Slovarček narečnih izrazov

- **bezgati** (živina) – brezglavo divjati
- **biksati ga** (nem. wichen – loščiti) – lomiti ga, zganjati norčije
- **borer** (nem. Bohrer) – sveder
- **britof** (nem. Friedhof) – pokopališče
- **buldožer** (angl. bulldozer) – rinež, razgrebalnik, vrsta goseničnega traktorja
- **burš** (nem. Bursche) – fant, pomočnik
- **cimeruta** (nem. Zimmer – soba, Hütte – uta) – delavnica za popravilo vagončkov
- **cimiti** (nem. keimen) – kaliti
- **cimprati** (nem. zimmern) – tesati, postavljati opornike
- **coprnica** (nem. Zauberin, Zaubererin) – čarovnica
- **cuk** (nem. Zug) – vlak
- **damfmašina** (nem. Dampfmaschine) – parni stroj
- **druk** (nem. Druck) – pritisk
- **farleszimer** (morda od verlassen – zapustiti; Zimmer – soba) – zbirna soba
- **fertik biti** (nem. fertig) – končati, umreti
- **fest** (nem. fest) – dobro, zelo
- **flec** (nem. Fletz – veža, hodnik; Flechse – kita, žila) – sloj
- **forpruh** (nem. vor – naprej, Bruch – lom, usad, utrga, rob, kila) – udor, rob
- **fosn** – debelejša deska
- **furman** (nem. Fuhmann) – voznik
- **gezink, gezenk** (nem. Gesenke, Senkung) – poševnina, kotanja, ponikva, nižanje, padec
- **glažuta** (nem. Glashütte) – steklarna
- **goša** – gozd
- **graben** (nem. Graben) – jarek, rov, grapa
- **grubenholc** (nem. Grubenholz) – jamski les
- **haka** (nem. Haken) – kavelj, kljuka
- **hašpl** (nem. Haspel) – vitel, motovilo, vreteno
- **hašplati** (nem. haspeln) – motati, navijati
- **Haznpihl** (nem. Hasenbichel), priimek zadnjega lastnika premogovnika na Stranicah; priimek razširjen predvsem na Štajerskem
- **hec** (nem. Hetze – draženje, ščuvanje, hujskanje) – šala
- **hunt** (nem. Hunt, tudi Hund) – dvigalni voz
- **klinja** (nem. Klinge – rezilo; kljuka) – kljuka
- **knap** (nem. Knappe) – rudar, oproda
- **kripe** (nem. Krippe – jasli) – lesen zabojnik na vozu
- **kubik** (nem. Kubikmeter) – kubični meter
- **kulm** (nem. Kohle) – premog, oglje
- **lokomobila** – stroj (naprava) na parni pogon, ki je poganjal dinamo
- **karbitnica** – svetilka na karbid
- **luft** (nem. Luft) – zrak
- **lump** (nem. Lump) – malopridnež, capin
- **lutna** (nem. Lutte) – mulina, žlota (cev za vodo ali zrak v rudnikih)
- **mašinerija** (nem. Maschinerie) – stroji
- **mašinst** (nem. Maschinist) – strojnik

- **nahašplati** – glej hašplati
- **natrofiti** (nem. treffen) – zadeti
- **nucati** (nem. nutzen, nützen) – koristiti, rabiti
- **opava** – podprto izkopavališče
- **parizar** (nem. Pariser – Parižan) – težek železen voz, v naše kraje so ga uvedli Francozi
- **peb, pubec** – fant
- **perkmandelj** (nem. Berg – gora, hrib, planina, rudnik; avstrijsko narečno Mandl – možiček) – rudniški skrat
- **piskrček** – lonček
- **plahta** (nem. Plache) – plahta, ponjava
- **plata** (nem. Platte) – plošča, pladenj
- **polc** (nem. Bolz, Bolzen – puščica, čep, svornik, zatik, zagozda) – opornik, lesen steber
- **polcati** – glej polc
- **Pólena** – kraj Polajna
- **Pruh** (narečno) – Cezlak, kraj nad Oplotnico
- **pruh** (nem. Bruch) – lom, prelom, kamnolom
- **pumpa** (nem. Pumpe) – sesalka, črpalka
- **pumpati** (nem. pumpen) – črpati
- **Radndorf** (nem. Radldorf) – Radana vas
- **ravbati** (nem. rauben) – ropati, pleniti
- **ror** (nem. Röhre) – cev
- **separacija** (nem. Separation) – prostor za ločevanje rude od jalovine
- **soldat** (nem. Soldat) – vojak
- **sortirnica** (nem. Sortierung) – prostor za sortiranje, razbiranje
- **šaflica** (Schaffel – škafica, Schäfflein – škafček, vedrce) – zajemalka
- **šaht** (nem. Schacht) – jašek
- **šiht** (nem. Schicht) – delo
- **šparhert** (nem. Sparherd) – štedilnik (štedilnik je hrvatizem oziroma srbizem; dobesedni slovenski prevod bi bil: varčevalnik, a ta izraz nam ne gre v uho)
- **špegel** (nem. Spiegel) – ogledalo, zrcalo
- **špilati** (nem. spielen) – igrati
- **štajger** (nem. Steiger) – nadzornik v rudniku, vodja
- **štajnkulm** (nem. Steinkohle) – (kamniti) premog
- **štant** (nem. Stand) – stojnica, stan, stajališče
- **štempl** (nem. Stempel) – tolkač, opornik
- **šterc** (nem. Sterz – žganec, ročica) – nasip
- **štercati** – nasipavati, glej šterc
- **štrekna** (nem. Strecke) – proga
- **švelar** (nem. Schwelle) – prag
- **traverza** (nem. Traverse) – traverza, prečnica
- **tron** (nem. Thron) – prestol
- **turn** (nem. Turm) – stolp, zvonik
- **vagati** (nem. wägen) – tehtati
- **zaboliti** – zarjoveti, zatuliti
- **zacimprati** – glej cimprati
- **zajla** (nem. Seil) – vrva
- **zebra** – lopatica, zajemalka
- **zebrati** – zajemati, kopati
- **žegen** (nem. Segen) – blagoslov

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **CURK**, Jože, 1996: O umetnostni podobi nekdanje konjiške pražupnije. V: Anton Ožinger in Ivan Pajk (ur.), *Konjiško. 850 let pražupnije. 1146–1996*. Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad Slovenske Konjice, 197–216.
- **GRIČNIK**, Anton, 1989: *Zapisi in pričevanja sejalcev. Kronika župnije sv. Kunigunde na Pohorju*. Oris župnijske in krajevne zgodovine. Gorenje nad Zrečami: Župnijski urad sv. Kunigunde na Pohorju.
- **GRIČNIK**, Anton, 1995: *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo. Pohorje pripoveduje*. Ljubljana: Kmečki glas.
- **GRIČNIK**, Anton, 1996: Mati mnogih hčera. Narodopisni paberki in drobtine. V: Anton Ožinger in Ivan Pajk (ur.), *Konjiško 1146–1996. 850 let pražupnije*. Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad Slovenske Konjice, 294–324.
- **GRIČNIK**, Anton, 1997: *Janez Koprivnik in njegovo Pohorje*. Zreče: Občina Zreče.
- **GRIČNIK**, Anton, 1999: Ko pomislim nate, Oplotnica. V: Roman Štus in Marjan Slatinek (ur.), *Stopinje v pesku časa, Zbornik ob stoletnici posvetitve čadramsko-oplotniške župnijske cerkve*. Oplotnica: Župnijski urad Čadram-Oplotnica, 151–174.
- **GRIČNIK**, Anton, 2000: *Hvalnica Pohorju*. Zreče: Občina Zreče.
- **GRIČNIK**, Anton (ur.), 2003: *Pohorska besedna samorastnika. Brata Miklavec in njune izvirne povesti*. Celje: Grafika Gracer.
- **GRIČNIK**, Anton, 2006: Zreški čudež. V: Drago Medved (ur.), *Zreški zbornik 2006*. Zreče: Občina Zreče, 321–349.
- **GRIČNIK**, Anton, 2006: *Jurij Vodovnik. Po njegovih poteh*. Celje: Grafika Gracer.
- **GRIČNIK**, Anton, 2009: *Pogovori s pokojnim pesnikom. Ob izidu zbirke pesmi Jaz sem Matija Štimulak*. Celje: Grafika Gracer.
- **GRIČNIK**, Anton, 2011: *Cirilov studenec*. Celje: Grafika Gracer.

Vsakdanjiki in prazniki rudarjev Življenjske zgodbe rudarjev Dravinjske doline

Tjaša Kunst

Izvleček:

Poglavje predstavlja življenje rudarjev na območju Dravinjske doline skozi navajanja že zapisanih podatkov ter še pomembnejše – skozi zgodbe nekdanjih rudarjev in njihovih sorodnikov. Ključna vprašanja so bila, kakšen je bil delovnik rudarjev, kako je potekalo delo, kako so odhajali na delo, kaj so malicali, kako so obeleževali (rudarske) praznike idr. Rudniki so zaposlovali tako poklicne rudarje kot tudi tiste, ki so se dela v rudniku naučili kasneje. Število zaposlenih je bilo odvisno od samega rudnika. Med delovnikom ni bilo premora za skupno malico, zato so malicali med delom. Na delo so rudarji hodili peš ali s kolesom. V rudnikih je prihajalo do manjših poškodb ali nesreč; ena je bila resnejša, saj je vzela življenje.

Ključne besede: rudnik, rudar, črni premog, hunt, delo v rudniku, rudarska malica, rudarski praznik, nesreče

Summary:

This article shall present the lives of miners in the Dravinja valley by using the existing data and, more importantly, the stories of former miners and their relatives. The key questions were dealing with the working days of miners, the course of their work, leaving for work, their meals, how (miners') holidays were celebrated, etc. Mines employed professional miners as well as those who learned their skills later by working in the mines. The number of employees was dependant on the mine itself. There were no breaks for joint meals; therefore, miners ate dur-

ing work. They left for work on foot or with bicycles. There were no severe injuries or accidents in mines with the exception of one accident, where one miner died.

Keywords: mine, miner, hard coal, "hunt", labour in mines, miners' snack, miners' holiday, accidents

- Tjaša Kunst, študentka Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (e-pošta: taja.kunst@gmail.com)

Uvod

Narava nam ponuja svoje bogate danosti in te so ljudje sprva uporabljali le za svoje preživetje in ohranitev vrste, vse bolj pa je človek začel izkoriščati naravne danosti poleg svojega preživetja še za zaslužek in tudi za ohranitev ter predvsem razvoj družbe. Za preučevanje načina življenja družbene skupine rudarjev na območju Dravinjske doline, zlasti v obdobju med svetovnima vojnoma ter po drugi svetovni vojni do zaprtja vseh rudnikov je, poleg že omenjenega časovnega, potreben še geografski okvir. Pomembno je dodati, da so rudniki v Dravinjski dolini imeli vplivno vlogo že pred prvo svetovno vojno, vendar te generacije ni več med nami, spomini pa so že rahlo zbledeli ali so mogoče irelevantni – nekaj malega pa jih kljub vsemu še je. Obravnavani rudniki spadajo v naslednje občine v Dravinjski dolini: Zreče, Makole in Poljčane. V občini Oplotnica se nihče od treh sogovornikov ne spominja več rudnikov in rudarjev v tem kraju.

Prostor, kjer se izkopava premog, navajam kot rudnik in delavca, ki opravlja delo v rudniku, kot rudarja. Tekom raziskovanja pa sem zaznala tudi poimenovanje *premogovnik* in »*premogar*« namesto rudnik in rudar, saj gre za izkopavanje premoga.

Janko Iršič in Viljem Hasenbichel (st.) pred vhodom v glavni – Edvardov rov v premogovniku Stranice na Polajni leta 1933 (vir: zasebni arhiv Vilija Hasenbichla).

Zusammenfassung:

In dem Kapitel wird das Leben der Bergarbeiter im Gebiet des Dravinja-Tals vorgestellt, und zwar durch bereits existierende Niederschriften und – was noch wichtiger ist – durch die Geschichten von ehemaligen Bergarbeitern und ihren Verwandten. Die Schlüsselfragen umfassten den bergmännischen Werktag, den Verlauf der Arbeit, den Weg zur Arbeit, was sie zur Brotzeit aßen, wie sie die (Bergmanns-)Feste feierten, u. a. m. Die Bergwerke stellten sowohl Professionelle als auch diejenigen ein, die die Arbeit im Bergwerk erst später erlernten. Die Zahl der Angestellten hing vom

Bergwerk selbst ab. Während des Werktags gab es keine gemeinsame Jausenzeit, deswegen aßen die Arbeiter ihre Jause während der Arbeit. Zur Arbeit gingen sie zu Fuß oder kamen mit dem Fahrrad. In den Bergwerken kam es zu kleineren Verletzungen oder Unfällen; einer dieser Unfälle war schwer, denn dabei kam ein Mensch ums Leben.

Schlüsselwörter: Bergwerk, Bergarbeiter, Steinkohle, Hund, Bergwerksarbeit, Bergmannsjause, Bergmannsfest, Unfälle

Raziskovanje je potekalo predvsem na terenu, večinoma v obliki strukturiranih oziroma vodenih intervjujev in neformalnih pogovorov. Izbor sogovornikov ni bil vnaprej načrtovan. Največkrat je bilo izhodišče raziskovanja v neki občini župnišče ali župan. Pomembna pa je bila tudi študija literature na temo rudarstva. V veliko pomoč mi je bilo delo Kruh in politika: Poglavja iz etnologije Vitana (Šmitek, Krnel Umek, 1987), ki predstavlja rudnik na Stranica. Slednje delo mi je bilo rdeča nit pisanja, dodajala pa sem podobnosti oziroma razlike iz pridobljenih informacij o preostalih rudnikih Dravinjske doline.

Od sogovornikov, ti so bili nekdanji rudarji, njihovi potomci ali partnerji, me je zanimal vsakdanjik rudarjev, in sicer: kakšen je bil delovnik rudarjev, kako so odhajali na delo, kako so se delili glede na vrste dela, kakšen je bil njihov jedilnik v zasebnem življenju in kakšno je bilo njihovo praznično življenje, še posebej povezano z njihovim osrednjim praznikom barbarinim oziroma 4. decembrom.

O naravi, zgodovini, obrteh in gospodarskih panogah Dravinjske doline govori že Martin Zelenko v eni izmed svojih pesmi, kjer omenja tudi kopanje premoga in železove rude ter vlak, ki je hitel po dolini ter odvažal premog kupcem.

*Tam, kjer rečica ovinek dela,
dviga se v nebo Boška gora.
Stožec ta dolini je zapora,
koder ljudstva so nekoč drvela.
Tu, kjer je bival nekoč keltski narod,
rimske horde so drle
in na poti daleč tja na vzhod
tuje vojske so pred sabo trle.
Tu se rezal les je, so mleli mlini,
kopal premog in železna ruda
in hlapec je vozil po dolini,
nam rodila pridna rodna gruda.
(Zelenko, 2004: 12).*

Delo rudarjev

Rudniki v Dravinjski dolini so zaposlovali zlasti male kmete iz bližnje okolice in tudi premožnejše kmečke sinove, ki so ob prevzemu domačega posestva morali izplačati ostale dediče. Plače so bile res skromne, a delo je bilo zagotovljeno, in tako so rudarji živeli bolje kot dninarji in gozdni delavci pri kmetih. V rudnikih so kopali »visokokalorični metamorfozirani«¹ rjavi premog, ki so ga imenovali »štajnkol«² (nem. Steinkohl = črni premog) (Šmitek, Krnel Umek, 1987: 139). Med prebi-

Železničarji ozkotirne proge Zreče-Konjice-Poljčane na železniški postaji v Zrečah (vir: zasebni arhiv Jožeta Barage)

valci Dravinjske doline je bil ta premog zelo cenjen in so ga zato poimenovali črni premog, čeprav to dejansko ni bil. Zaradi visoke kalorične vrednosti so ga uporabljali in kupovali tudi kovači, še posebej z območja Dravskega polja. Domačih kupcev je bilo relativno malo, saj so ti pogosteje posegali po oglju, ki so ga marsikje kuhali kar doma (npr. na Ošlakovi domačiji).

Premog so lastniki rudnikov izvažali tudi na Hrvaško in na območje nekdanje Avstro-ogrske, največkrat pa so kupci prišli ponj kar sami neposredno do rudnika (Franc Korez).

Rudarji na Stranicaah so bili starostno zavarovani in so kasneje dobivali pokojnine. Pred 1. svetovno vojno je rudnik na Stranicaah spadal pod Premogovnike južne železnice, prav tako tudi rudnika Osredok in Radana vas v Zrečah, sedež družbe pa je bil na Dunaju. Ob začetku 1. svetovne vojne je bil rudnik na Stranicaah opuščen zaradi odhoda rudarjev v vojsko. Odkupil ga je podjetnik Lovrenc Hasenbichel, 1934. pa ga je prevzel njegov sin Viljem ter ga vodil do leta 1944, ko so rudnik zaprli, rudarji pa so bili premeščeni v Velenje, Trbovlje in Zagorje (povzeto po: Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 139).

Proizvodnja je za čas obratovanja rudnika Polajna na Stranicaah znašala okoli deset ton premoga dnevno, brez jalovine. V rudniku je bilo zaposlenih od šestdeset do osemdeset ljudi. Običajno naj bi bilo rudarjev petintrideset – »sedem »laufarjev« (voznikov vagončkov) in 28 »hauerjev« (kopačev)« (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 140).

Vsak kopač je imel svojega pomočnika (»lerhauerja«), dva izmed kopačev pa sta bila predkopača (»forhauerja«) in hkrati tudi vodji izmen. Pogoji, da je rudar lahko bil predkopač, ni bila višja izobrazba, temveč dobro opravljanje dela ter dolgoletne izkušnje. Delo izmenovodij je bilo zapisovanje »šihtov« rudarjev, torej prisotnost, in merjenje količine izkopanega premoga. V kolikor nista bila zadovoljna z delom katerega od rudarjev, sta lahko od vodstva zahtevala zamenjavo. Delo so rudarji večinoma opravljali v skupinah po dva do trije skupaj – kopač, pomočnik in voznik, včasih tudi v večji zasedbi, vendar v rovu niso smeli delati več kot trije rudarji. Vodstvo rudnika je določilo ekipe. Rudarji so lahko izrazili svoje

želje, vendar teh navadno ni bilo. Strelna mojstra sta bila dva, vsak v eni izmeni, in morala sta opraviti poseben tečaj. Njuno prvotno delo je bilo kopanje v rudniku, poleg tega pa sta še razstreljevala in pazila na strelivo (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 140).

V rudniku Šega¹ je bil izmenovodja hkrati tudi miner. Nekaj moških je prišlo na delo le za kakšen dan ali dva, nato pa se niso odločili za to delo (Franc Korez). Zaposlenih je bilo šest žensk, sicer pa so po besedah žene pokojnega rudarja, Roka Vovka, v rudniku delali izključno moški, ki so s svojimi družinami živeli na okoliških kmetijah. Ženske iz rudarskih družin so pomagale pri sejanju premoga in čiščenju kopalnice pri vhodu v rudnik Šega Makole, kjer se je še do danes ohranilo ledinsko ime »pri kopalnici« (Štefka Vovk). Odkar so imeli kopalnico, so rudarji obleke, čelade in škornje puščali tam, obešene na kaveljčke. Pred tem so obleke prali doma, na tem mestu pa sta bila le manjša »lamparna« (tj. prostor za shranjevanje rudniških svetilk) in manjši prostor za umivanje. Ker pa je bil premog zelo črn in masten, se madeži z oblek niso dali očistiti (Franc Korez). V skupni kopalnici pred rudnikom Šega so se rudarji lahko tudi umili, saj so iz rudnika prišli črni in umazani. Nekatere se je bilo sram umivati pred drugimi, zato so se na ta račun med seboj šalili. Na Stranicaah so vagone s premogom praznili v posebno uto oziroma barako pred rudnikom, kjer so ženske prebirale premog (tj. separacija). Ta baraka je stala še okrog leta 1980 (Franc Šet).

Rudnik na Stranicaah je imel tudi svojo kovaško in tesarsko delavnico. V strojnem obratu so delali strojnik in dva kurjača, ki sta morala opraviti poseben izpit v Celju, ter drugi delavci pri vitlu in črpalkah, kjer ni bila potrebna posebna izobrazba, zato so to delo opravljali pomočniki kopačev ali starejši vozniki (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 139, 140).

Pod vodstvo rudnika na Stranicaah so spadali rudniški nadzornik (»štajger«), višji nadzornik (»oberštajger«), zemljemerec ter lastnik rudnika in vsi so bili strokovno izobraženi. »Štajger« je tu in tam iz pisarne prišel pogledat v rov, »oberštajger« je bil kompetenten za odslovitev delavca,

1 Uradno ime rudnika je bilo Rudnik Šega Makole.

če je to bilo potrebno, lastnik za vodjo prodaje in za knjigovodstvo, zemljemerec pa je opravljaj meritvena dela. Premog so kmečki prevozniki s konji razvažali na železniško postajo v Slovenske Konjice (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 141). Iz rudnika Šega pri Hrastovcu v Makolah so premog z dvema tovarnjakoma (pred tem z voli in vozovi) odvažali do Poljčan. V vsakem tovarnjaku sta bila po dva delavca, ki sta premog tovorila ročno na in s tovarnjaka (Štefka Vovk). Od kmetov so odkupovali smrekov ali hojev (jelkin) les za opore. Fantje so se v rudnik zaposlovali že s šestnajstimi leti, pred začetkom dela v rudniku pa je moral biti vsak zdravniško pregledan. Veljalo je pravilo, da je vsak začetnik moral biti najprej štiri leta »laufar« in dve leti pomočnik kopača, nato pa po potrebi in pod pogojem zanesljivosti premeščen za kopača (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 141).

Rudarji so plače dobivali mesečno, vendar že sredi meseca akontacijo (približno 40 odstotkov plače) in tako so si kopači lahko že vnaprej izračunali svojo približno plačo, saj so bili plačani med drugim tudi po metru odkopa in trdoti premoga (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 142). Prejem plače so obvezno proslavili v gostilni, na Stranicah je to bila, po besedah sogovornika (Franc Šet), nekdanja gostilna Arzenšek. Poskrbljeno je bilo tudi za pokojninsko, nezgodno in bolniško zavarovanje pri Bratovski skladnici v Velenju. Delavci in podjetje so dali vsak polovico prispevka. Zaradi nizkih plač in lastnikove nepopustljivosti so rudarji nekaj dni stavkali, z začetkom 31. januarja 1923. Delavci so sicer dobili malce višje plače, vendar se je pravo povišanje plač realiziralo šele z Zakonom o minimalni delavski mezdi. Plače so se razlikovale med strelnimi mojstri in visokokvalificiranimi delavci, pomočniki kopačev, kopači ter vozniki. Delovni čas je bil razdeljen na tri izmene, v dnevnih so kopali premog, v nočni pa so opravljali vzdrževalna dela, kopali so le po potrebi. V kolikor vzdrževanje ni bilo potrebno, so nočno izmeno priključili dopoldanski. Vodstvo rudnika, kopači, kovač, tesar ter ženske so delali le dopoldne, tisti, ki so delali na tri izmene, pa so delali od 6. do 14. ure, popoldansko izmeno od 14. do 22. ure in nočno od 22. do 6. ure. Izmene so se menjale tedensko. Na delo so rudarji večinoma hodili peš, le lastnik rudnika na Stranicah »se je

vsak dan pripeljal iz Slovenskih Konjic s kočijo« (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 142).

V rudnikih na območju Zreč naj bi bil delovnik drugačen, in sicer od 4.00 do 12.00, od 12.00 do 20.00 ter od 20.00 do 4.00. V okvir današnje občine Zreče so spadali rudniki v Osredku (nekaj časa imenovan tudi Križavec), v Radani vasi in na Brinjevi gori ter na Stranicah. Rudnik v Radani vasi je imel železniško progo speljano do Zreč, medtem ko je tisti na Brinjevi gori imel vlečnico (kot nekakšno gondolo) in s pomočjo le-te so spuščali premog (Dušan Kotnik). Do danes se je ohranilo poimenovanje dveh cest v bližini Radane vasi v Zrečah, in sicer Rudniška cesta in Kovaška cesta, ki spominjata na življenje nekoč.

Dušan Kotnik se spominja:

»Stari oče mi je povedal, da je tudi sam z voli in vozom prevažal premog iz rudnika Osredok v Zreče, do železnice. Pripovedoval mi je tudi o drugem nadkopu Osredka, kjer je prišlo do okvare črpalke za vodo. Čez čas so dobili novo, iz medenine, ki pa je čez noč odpovedala. Pustili so jo v rudniku in prenehali z izkopavanjem. Rudnik se je sčasoma zasipal in zaprl, saj je bil rov horizontalni, medtem ko je prvi, tisti nad ribnikom, vertikalni. Na mestu, kjer so prenehali s kopanjem premoga zaradi okvare črpalke, se še danes ugreza. Moj bratranec, ki živi na drugi strani hriba, tam pase krave in se boji, da se kateri ne bi ugreznilo, zato ima živino privezano. Spominjam se številnih površinskih kopov tod okrog. Ko sem bil še otrok, pred približno petdesetimi leti, se spomnim, kako so domačini tukaj kopali. Ne zase, temveč za prodajo. Sprva so material vozili iz rudnika z lesenimi samokolnicami, čez čas pa že s huntom². Hunt so potiskali po tračnicah, napeljanih v rovu rudnika,

² hünt -a m (û) žarg. ozkotirni rudniški voziček za prevažanje tovara, zlasti premoga: nakladati hunte / nakopal je pet huntov premoga (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2011). Ker nemški »Der hund« v slovenskem prevodu pomeni pes, se je iz izkušenj v razmerah zelo težavnega in slabo plačanega delovnega procesa s »hunto« razvil pregovor: »Sem prišel na psa!«, kar danes pomeni, da je nekdo obubožal ali doživel slabo izkušnjo v gmotnem smislu; v rudniku pa je to pomenilo, da so delovodje nekoga degradirali in ga iz relativno dobrega delovnega mesta premestili za nakladalca k rudniškemu vozičku – »huntu«. Sicer pa so pri »huntu« v rudniku začeli svojo rudarsko kariero vsi rudarski pripravniki (op. urednika).

služil pa je prevažanju premoga iz rova, in sicer samo v horizontalnih. V navpičnih kopih so kurili premog, da se je ustvarila para, kot nekakšno gonilo parnega stroja, ki je poganjal dvigalo za premog, naložen v hunt. Metoda je kljub svoji uporabnosti imela tudi pomanjkljivost – veliko količino premoga so namreč že zažgali v samem rudniku. Kovači, ki so imeli svojo obrt, so si premog pogosto nakopali kar sami, »na črno«. Črni premog je tako kaloričen, da ga ni bilo mogoče kuriti v štedilniku, saj bi se štedilnik v nasprotnem primeru stopil. Uporabljali so ga le v kovačijah. Menim, da se še danes na tem območju nahaja veliko črnega premoga. Spominjam se, da so pred približno dvajsetimi leti kopali blizu naše hiše. Stopil sem do njih in vprašal, kaj iščejo. Dejali so, da vodo, jaz pa sem jim odvrnil, da bodo prej našli premog kakor vodo. In res je bilo tako. Naleteli so na osem metrov globoko plast črnega premoga, nato na kamen in skozi tega prišli do vode z enaindvajsetimi stopinjami Celzija. To vodo danes mešajo z ostalimi izviri, da temperatura ni previsoka. Ljudje so po zaprtju rudnikov le-tega uporabljali za shranjevanje kme-

Jarek z vodo, ki teče od vhoda nekdanjega premogovnika Stranice na Polajni (foto: Martin Mrzdovnik, 4. 7. 2009).

tijskih pridelkov, kot na primer krompirja in žita. V rudnikih so delali predvsem moški – osem ur dnevno, ostali čas pa še doma, na kmetiji. Poznal sem krojača, ki je poleg svoje obrti delal tudi v rudniku, zaradi finančnih razlogov. Delo v rudniku je namreč bilo bolje plačano in deljeno na tri izmene po osem ur – od štirih zjutraj do poldneva, od poldneva do osmih zvečer ter od osmih zvečer do štirih zjutraj. Hrano so si delavci na delo nosili s sabo, od doma. Edina delovna zaščita v rudniku so bili klobuk ter obute cokle, ki so bile usnjene z leseno vdolbeno peto. Svetili so si s karbidovkami, ki so jih žene pripravljale in čistile možem. Plače so dobili dvakrat mesečno, dobili so jih »na roko« (Francozi so kasneje imeli drugačen sistem izplačevanja plač) in so bile odvisne od opravljenih ur v rudniku. Za delo so uporabljali predvsem kramp in lopato, katere so jim kovači naostrili.« (Dušan Kotnik)

Rudnik na Stranicah »je preskrbovala z elektriko parna turbina, ki so jo kurili s premogom. Električna je bila potrebna za pogon vodnih črpalk, prezračevalnih naprav in za razsvetljavo rogov« (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 142). Majda Fijavž se spominja: »Še vedno se kot otrok spominjam prezračevalnih jaškov na vrhu hriba. Tudi s šolo smo si šli ogledat te jaške.« (Majda Fijavž) Poleg tega so rudarji uporabljali še karbidovke, pred tem pa predvsem oljenke (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 142). Po navedbi enega izmed sogovornikov naj bi bil v rudniku Polajna pogosto prisoten plin metan, zato so tam povsem izključili uporabo karbidovk, saj bi v nasprotnem primeru lahko prišlo do eksplozije.

Za delo v rudnikih Dravinjske doline rudarji niso imeli posebnih oblačil, vsak si je obleko prikrbel sam. Navadno so bila to starejša, delno že ponošena oblačila, saj je bilo delo zelo umazano. Šele po 2. svetovni vojni so rudarji v rudniku Šega pri Hrastovcu dobili čelade in škornje, iz naslova zakonodaje s področja varstva pri delu. Paradne uniforme so imeli samo tisti rudarji, ki so bili tam zaposleni od začetka. Umrli rudar je bil oblečen in pokopan v uniformi, rudarji, ki so imeli uniformo, so na pogreb odšli oblečeni vanjo (Franc Korez). Prav tako so morali sami poskrbeti za svojo malico, največkrat je bil to kruh, tudi kuhan fižol (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 143). Ker malice

niso imeli organizirane v rudniku, so si jo rudarji prinesli s seboj v kanglicah ali pa so jo prinesle žene (Majda Fijavž). Alkohola niso smeli nositi v rudnik Polajna, vendar so po besedah žene pokojnega rudarja v rudniku Šega pri Hrastovcu tu in tam tudi v rudniku spili malo žganja (Štefka Vovk). V jami so dobili pitno vodo, tako da niso nosili s seboj mleka ali čaja. Delo je potekalo nepretrgoma, zato so rudarji malicali kar v jami (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 143).

Rudarji v nekaterih rudnikih so med seboj imeli tudi poseben način komunikacije. *»Če si potreboval, na primer, zrak za kompresor, si najprej ružil po ceveh, da si priklical tistega, ki je bil zgoraj, ki je delal kot »lamparni«. Nato si trikrat potolkel po ceveh, tisti zgoraj pa je tudi trikrat udaril po cevi, v znak, da je razumel, kaj želiš.«* (Franc Korez)

»Leta 1975 je bilo na pobudo bivšega lastnika rudnika srečanje nekdanjih delavcev v gostilni v Vitanju. To je bilo prvo tako srečanje po drugi

svetovni vojni.« (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 143) Predvsem samski rudarji so pred prvo svetovno vojno odhajali na delo v druge rudnike, na primer v Leoben, v Köflach ali v Porurje in Ameriko (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 143, 144).

Nedelje in prazniki

Nedelja je že od nekdaj imenovana kot »Gospodov dan«, zato se ob tem dnevu nikoli ni delalo. Enakega pravila so se držali tudi v rudniku; kopali so le do nedelje zjutraj, naprej pa so imeli le dežurstva, za varovanje rudnika (Štefka Vovk). Dela prost je bil tudi 4. december – praznik svete Barbare. Na ta dan so vsi rudniški delavci šli v povorki z muziko skozi vas, nato pa do gostilne (rudarji rudnika Stranice do nekdanje gostilne pri Arzenšku na Stranicah). Tukaj jim je lastnik rudnika plačal kosilo, pijačo in muzikanta ter vsakemu delavcu dal enodnevni

Fotografija rudarjev v Leobnu okoli 1915, med njimi je več rudarjev iz naših krajev (vir: zasebni arhiv Franca Šeta).

zaslužek. Na praznovanje so z rudarji prišle tudi žene (Šmitek, Krnel-Umek, 1987: 143).

Rudarji rudnika Šega Makole so imeli organizirane tudi izlete, tako sindikalne kot tudi tiste, ki so si jih organizirali sami. Nekajkrat so, na primer, odšli na morje. Poleg barbarinega so praznovali še 1. maj, praznik dela, in 4. julij, dan borcev. Izletov in proslav so se udeleževale tudi žene rudarjev (Štefka Vovk).

Nesreče

Rudarjenje globoko pod zemljo spremlja jo, žal, tudi nesreče. Še danes je živ spomin na nesrečo v rudniku Šega v Makolah leta 1960, ki je terjala tudi smrtno žrtev. Pri razstreljevanju v enem izmed rogov je zasulo rudarja Lepeja in Arbeiterja. Prvi je preminil, drugi preživel, a je postal invalid. *»Žena umrlega v nesreči je tožila rudnik. Sojenje je potekalo v Mariboru. Vprašanje je bilo, zakaj je izmenovodja dal na to delovno mesto prav njega. Problem pri vsem tem je, po mojem mnenju, to, da so starejšim, ki niso imeli pojma o rudarstvu, le pokazali, kako se kaj dela. Kmalu po nesreči je prišla iz Ljubljane inšpekcija in nato smo imeli predavanja o delu v rudniku, poučeval nas je sam direktor, Anton Korber. Ob koncu predavanj smo morali opraviti izpit, opravljali smo ga kar v Makolah, iz Ljubljane pa je prišla komisija.«* (Franc Korez)

Pogostejše kot »klasične« rudniške nesreče velikih razsežnosti so bile nesreče pri samem delu. Večkrat so se posamični rudarji poškodovali med delom, bodisi z orodjem ali z rudniškimi napravami, dogajale pa so se tudi poškodbe ob vdoru plina, kjer je bilo največ opeklin, a vse bolj ali manj lokalnega značaja.

Zanimive pa so tudi nesreče novejšega datuma, posredno povezane z rudnikom. Okrog leta 1990 se je na račun že davno opuščene rudnika v Zrečah poškodoval traktorist. O dogodku je Dušan Kotnik pripovedoval:

»Spomnim se tudi nesreče, povezane z rudnikom v Zrečah. Pred leti je sorodnik oral na njivi, ugreznilo se mu je in s traktorjem je padel v luknjo, v kateri je bila voda. Tudi sosedov vol je nekoč padel v podobno luknjo.« (Dušan Kotnik)

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **ŠMITEK**, Zmago, in Krnel-Umek, Duša, 1987: Rudnik na Stranicah. V: Zmago Šmitek in Duša Krnel-Umek (ur.), *Kruh in politika. Poglavlja iz etnologije Vitanja*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 139–144.
- **ZELENKO**, Martin, 2004: *Pozdravljena, Dravinjska dolina*. Maribor: Locutio.

Viri:

Priročniki:

- Slovar slovenskega knjižnega jezika
Vir: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=ge%3Dhunt&hs=1. (10. 5. 2011).

Ustni viri – informatorji:

- Fijavž, Majda, roj. 1948, upokojenka, Stranice 29, 3206 Stranice.
- Korez, Franc, roj. 1931, upokojeni rudar, Globoko ob Dravinji 1, 2321 Makole.
- Kotnik, Dušan, roj. 1948, upokojeni ključavničar, Jamniška cesta 6, 3214 Zreče.
- Šet, Franc, upokojenec, Stranice 24, 3206 Stranice.
- Vovk, Štefka, roj. 1942, gospodinja, Jelovec 34, 2321 Makole.

Rudarski motiv v Sloveniji

Stojan Špegel

Izvleček:

S to temo želimo vzpodbuditi razmišljanje o vlogi rudarskega motiva v likovni umetnosti, z zbranim slikovnim gradivom obravnavati razmerje med okoljem, motivom in likovnim ustvarjalcem. Pomembno je vedeti, kolikšna je prisotnost takšnih motivov v okolju, ter obenem opozoriti na smiselnost in tudi pomen likovnih zbirk z rudarskimi motivi (v rudarskih krajih in širšem okolju). Ti motivi se kažejo kot posebne vrednote in se skušajo približati miselnosti določenega okolja, velikokrat se skuša to pokazati kot stereotip, nekateri pa so s poznavanjem, poglobljanjem in druženjem z rudarji izgradili svoj svet, ki se je kazal kot priča časa in prostora, v dograjevanju z rudarskimi simboli. Motivi se kažejo tudi v elastičnem materialu telesa in pokrajine, ki omogoča direkten kontakt z osebo – rudarjem – in poudarja njeno obliko, izražanje in gibanje.

Ključne besede: rudarski motiv, rudnik, premogovnik, jašek, rudar, slika, grafika, skulptura

Summary:

With this topic we would like to encourage the thinking about the role of the mining motive in visual art; moreover, the selected visual material shall consider the relationship between the environment, motive and visual artist. It is important to be aware about the presence of such motives in the environment and, at the same time, to draw the attention to the reconsideration and importance of art collections with mining motives (in mining towns and their wider environment). These motives are shown as special values and are drawing nearer to the mentality of a certain environment. Frequently, this is depicted as a stereotype; however, some artists have, through

their knowledge and socialising with miners, built their own world, which was reflecting the time and space in connection with mining symbols. Moreover, motives are also seen in the elastic material of body and landscape, which enables direct contact with a person – miner, while emphasizing its form, expression and motion.

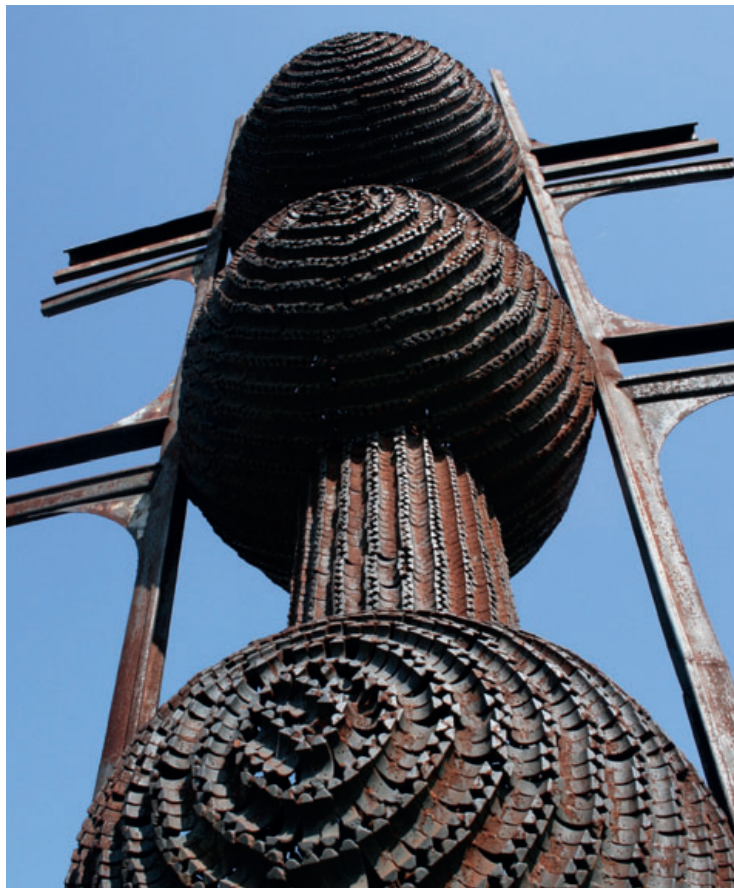
Keywords: mining motive, coal mine, mine, shaft, miner, painting, graphic, sculpture

- Stojan Špegel, dipl. slikar, vodja Muzeja premogovništva Slovenije, Premogovnik Velenje, Koroška cesta – Stari jašek (stojan.spegel@siol.net)

Ponižnost do narave, ki jo je potrebno vsakodnevno premagovati, vzpodbudi tudi spominjanje. Ljudje si z leti svoje spomine priredijo, da imajo predstavo o lepih stvareh po svoji meri. Čeprav so te iste stvari v preteklosti gledali vsakodnevno, so po nekaj letih v ponovnem srečanju z njimi pogostokrat začudeni, kako izgledajo. Včasih se vrnejo in jih gledajo, ker niso več povsem v skladu z njihovimi predstavami.

Prav takšen je tudi moj namen, da bi zbral likovna dela na temo rudarskega motiva. Tudi sam prihajam iz premogovniškega okolja, ki je na svoj način zaznamovalo moje življenje. Moj namen ni, da bi temo obdeloval z vidika umetnostnozgodovinske stroke, temveč da zberem dela, jih postavim v čas in okolje.

Glede na število likovnih ciklusov, ki so jih likovniki ustvarili predvsem od druge svetovne vojne dalje, lahko rečem, da so se umetniki redkeje lotevali rudarskih motivov. Na pisano vsebinsko zasnovo rudarskih motivov se navezuje izbira različnih likovnih tehnik, od skulpture do fotografije, od čistega realizma do abstrakcije. Gre za dokaj veliko raznolikost in pomen likovnega izraza na rudarsko simbolno tematiko in z redkimi zapisi likovnih kritikov ob posameznih razsta-

Simbol rudnika, Vasko Četkovič, varjeno železo, 1976, detajl, Velenje (foto: Stojan Špegel, 10. 4. 2010)

Zusammenfassung:

Mit diesem Thema möchten wir zum Nachdenken über die Rolle des bergbaulichen Motivs in der bildenden Kunst anregen sowie das Verhältnis zwischen der Umgebung, dem Motiv und dem bildenden Künstler mithilfe des gesamten Bildmaterials besprechen. Es ist wichtig, zu wissen, in welchem Ausmaß solche Motive in der Umgebung vorhanden sind, und gleichzeitig auf den Sinngehalt und auch auf die Bedeutung der Bildersammlungen mit bergbaulichen Motiven (in den Bergbaugebieten und der weiteren Umgebung) aufmerksam zu machen. Diese Motive kommen als spezielle Werte vor und versuchen, sich der Mentalität der spezifischen Umwelt anzunähern.

Oft wird dies als Stereotyp gezeigt, einige schufen aber ihre eigene Welt als Zeugen von Zeit und Raum mit ihren Kenntnissen, der Vertiefung und den Kontakten zu den Bergarbeitern, mit einem Zusatz von Bergbausymbolen. Motive zeigen sich auch im elastischen Material des Körpers und der Landschaft, was einen direkten Kontakt zur Person – dem Bergarbeiter – ermöglicht und ihre Form, ihren Ausdruck und die Bewegung betont.

Schlüsselwörter: bergbauliches Motiv, Bergwerk, Kohlenbergwerk, Schacht, Bergarbeiter, Bild, Grafik, Skulptur

vah ali slikarskih prireditvah. Predvsem znane so likovne kolonije in ex tempori v Izlakah, Velenju in Trbovljah.

Pri številnih rudarskih motivih se občuti težnja po iskanju bližine človekovega bivalnega okolja, saj so umetniki znali prepoznati težavnost in utesnjenost rudarskega življenja; rudarji so vsaj tretjino dneva vrsto let preživel v utesnjenih jamskih prostorih, (pre)polnih mračnosti, prahu in utesnjenosti.

Motivi se kažejo tudi v elastičnem materialu telesa in pokrajine, ki omogoča direkten kontakt z osebo – rudarjem – in poudarja njeno obliko, izražanje in gibanje.

Ti motivi se kažejo kot posebne vrednote in se skušajo približati miselnosti določenega okolja, velikokrat se skuša to pokazati kot stereotip, nekateri pa so s poznavanjem, poglobljanjem in druženjem z rudarji izgradili svoj likovni svet, ki se kaže kot priča časa in prostora.

Rudarski motiv in okolje

Komunikacija z rudarskimi simboli se po navadi pojavlja predvsem v okoljih, kjer je imela in ima rudarska dejavnost odločujočo razvojno in socialno pobudo ter seveda zavest o svoji dejavnosti, ki z jemanjem naravi to skuša vračati v okolje na različne načine. Med to zavedanje štejemo ohranjanje ali rekultivacijo okolja, zagotavljanje dobrih razmer za življenje tako rudarjev kot ostalih prebivalcev, zagotavljanje športnih dejavnosti in seveda tudi podporo kulturni ustvarjalnosti. Pri tem ima likovna umetnost posebno vlogo, ker poleg slikovnega podajanja okolja izžareva tudi duh nekega obdobja. To lahko počnemo tudi s pisano besedo, pri kateri pa si lahko vsak bralec po svoje predstavlja vizualno okolje. Veliko vlogo ima tudi fotografija, vendar navadno v dokumentarne namene, v določenih primerih pa doseže tudi umetniške vrednosti.

Izpostavim lahko tudi še ugotovitev, da so se likovni kritiki ukvarjali z obravnavano tematiko predvsem na lokalni ravni. V monografijah in katalogih rudarskih podjetij ni bilo zaslediti posebne pozornosti tej tematiki. V muzejih, ki med drugimi obravnavajo tudi to tematiko,

nimajo posebnih zbirk z rudarsko motiviko, le v Zasavskem muzeju Trbovlje imajo zbirko Stojana Batiča. Tudi iz monografij likovnih umetnikov, ki so živeli v rudarskih krajih (razen avtorjev, ki bodo predstavljeni v nadaljevanju), ni videti, da bi se ukvarjali s to temo. Je pa zelo prisotno slikarstvo ljubiteljskih slikarjev, ki na takšen ali drugačen način ustvarjajo na temo rudarskega motiva, ki pa še nima večjega odziva v umetniški javnosti, morebiti tudi zaradi nepoznavanja teh del.

Soočenje z rudarskimi motivi v Sloveniji

V soočenju likovne umetnosti, ki vsebuje rudarske motive v Sloveniji, skušam vstopiti v okolje, ki so ga skušali mnogi slikarji upodobiti, se mu približati ali zgolj zabeležiti trenutek posebnega okolja in občutek, v katerem so živeli rudarji. Ker ni literature, ki bi obravnavala to tematiko na področju Slovenije, sem v prvi vrsti skušal zbrati čim večje število slikovnega gradiva, najti čim več podatkov in jih razvrstiti po tehnikah. S tem bi želel tudi pokazati, v kolikšnem obsegu in kje je katero gradivo. S to temo želim tudi vzpodbuditi razmišljanje o vlogi rudarskega motiva v likovni umetnosti, z zbranim slikovnim gradivom pa obravnavati razmerje med okoljem, motivom in likovnim ustvarjalcem.

Za zbiranje likovnega gradiva in spremljajočih tekstov sem si v prvi vrsti izbral kraje, kjer je rudarstvo oziroma premogovništvo imelo veliko vlogo, pri čemer so mišljena predvsem področja Šaleške doline, Zasavja, Idrije in Koroške. Pregledoval sem likovne monografije avtorjev s tega območja, različne likovne publikacije in zapise na internetnih straneh (ko sem skušal na internetu najti slikovno gradivo pod imeni: rudarji, rudnik, premogovnik, knapi, rudniški stolp, jašek, rudarstvo, premogovništvo, separacija, odkop, čelo, jamska proga, podzemlje, jamski reševalci, sem ugotovil, da ni veliko likovnega gradiva na to temo). Zelo veliko slikovnega gradiva sem fotografiral sam na lokaciji postavitve, npr. skulptur, drugo slikovno gradivo pa sem fotografiral v raznih okoljih (poslovne stavbe, stanovanja). Reprodukije iz katalogov ali monografij

z rudarskim motivom sem skeniral in gradivo uredil v elektronski obliki. Zbral in zapisal sem podatke o teh likovnih delih.

V likovnih monografijah galerij ali muzejev v rudarskih krajih nisem zasledil večjega števila slik na tematiko rudarskega motiva. V Šaleški dolini je v kataloški publikaciji nekaj del v zbirki Galerije Velenje in v Muzeju Velenje. V monografiji likovne zbirke Občine Šoštanj ni tovrstnih del. Razumljivo je, da je glavnina slik na to tematiko v Premogovniku Velenje. Kar nekaj teh del pa je v zasebni lasti in so tudi težje dosegljiva. Prav tako bi lahko pričakovali večje število likovnih del v Trbovljah, ki imajo daljšo rudarsko tradicijo kot Velenje. Večina likovnih del je zbrana v dveh monografijah Aleksandre Forte, in sicer Slikarji Zasavja in Spomeniki Zasavja. Še največ tovrstnih likovnih del je zbranih v depojih slikarske kolonije Izlake-Zagorje, kar nekaj pa jih je predstavljenih v monografiji ob 40-letnici te kolonije.

Na Idrijskem je največji opus ustvaril Rudi Skočir, ki je, po mojem mnenju, ob Stojanu Batiču ustvaril najobsežnejši in najkvalitetnejši opus slik na rudarsko tematiko v Sloveniji in preko meja.

Tudi na Koroškem ni slikarja ali kiparja, ki bi ustvaril večji ciklus slik na to tematiko. Izpostaviti je potrebno Štefana Marflaka, ki je v seriji slik za srednje veliko razstavo zelo zanimivo povezal črno barvo v kombinaciji s svincem (te slike so dokaj težke), ki jih je posvetil koroškim rudarjem (Mežica). V tem okolju sta nekaj slik na temo Leški rudarji ustvarila tudi Franjo Golob in Benjamin Kumprej.

Ob tem pa je potrebno poudariti, da je nastalo kar precejšnje število slik na to tematiko, ki so jih ustvarili likovni ljubitelji v raznih kolonijah ali ex temporih. Še posebej številčno je bilo slikanje akvarelov, ki so poleg rudarskih vedut prikazovali predvsem motive elektrarne.

V zadnjem času sem skušal najti tudi likovna dela, ki so bila ustvarjena v Dravinjski dolini. Našel sem avtorje, ki so ustvarjali v Šaleški dolini, kasneje pa so se preselili v Dravinjsko dolino (Polde Rober, Arpad Šalomon).

Sistem spremljanja in urejanja rudarske tematike sem uredil tako, da bo mogoče tudi v prihodnje dodajati nova likovna dela, ki jih bomo uspeli najti oziroma tista, ki bodo na novo nastala.

Pregled likovnih del z rudarsko tematiko

Iz letnic nastanka likovnih del lahko ugotovim, da se je pred 2. svetovno vojno pojavljala predvsem socialna tematika, ki je prikazovala težko življenje, hkrati pa je že skušala opozarjati na nepravilnosti ter na problem socialnih vprašanj (Maksim Sedej, Delavci (rudarji), 1936; Ivan Čargo, Nesreča v rudniku, 1930). Po drugi svetovni vojni pa je ta tematika dobila poseben pomen, saj je socializem izpostavljalo delo delavca, kar pa se je še posebej dobro ujemalo s požrtvovalnostjo rudarjev in velikimi potrebami za energijo, kjer je imel premog posebno vlogo (Tone Kralj, Na delo v jamo, 1953; Slavko Pengov, Šiht je bil težak in nevaren, freska; Marij Pregelj, Kompozicija za Delavski dom, mozaik, 1956). Vendar se za petdeseta leta zdi, da je tovrstno likovno izražanje (vsaj po mojih opažanjih pri najdbah likovnih del) delno zastalo. Vse sile je bilo potrebno napeti za obnovo gospodarstva, šele ob koncu petdesetih let in še posebej v šestdesetih letih pa se je ta tematika znova razmahnila, kar lahko pripišem tudi prvim likovnim kolonijam s to tematiko.

V 60. letih 20. stoletja s ciklusom o rudarjih vsekakor prednjači Stojan Batič (prvi ciklus na to temo), ki je za ta ciklus prejel tudi Prešernovo nagrado leta 1960. Po mojem mnenju so njegove skulpture »človek-rudnik« kljub velikemu tehnološkemu razvoju rudarstva še zmeraj aktualne in ne odsevajo le nekega obdobja, ampak smisel dela in življenje rudarjev nasploh.

Prešernovo nagrado za freske na Delavskem domu v Trbovljah je prejel tudi Marij Pregelj (leta 1958), ki je v motive vključil tudi rudarsko tematiko. Posebej je potrebno izpostaviti fresko na Fakulteti za montanistiko v Ljubljani, ki jo je izdelal Slavko Pengov leta 1950. Prav tako bi izpostavil cikel slik in grafik o Idrijskih rudarjih Rudija Skočirja, ki je najpomembnejši slikarski cikel z rudarsko tematiko v Sloveniji in širše. Ostali likovniki se niso tako temeljito posvečali tej temi. Manjši cikel so ustvarili Lojze Zavolovšek, Štefan Marflak in Stojan Špegel.

Reprodukcije likovnih del z rudarsko tematiko (na straneh 224–238):

Rudar (1), Zdenko Kalin, kamen, 1939, Občina Trbovlje
(foto: Stojan Špegel, 28. 4. 2010)

Rudarji (2), Zdenko Kalin, kamen, 1939, Občina Trbovlje
(foto: Stojan Špegel, 28. 4. 2010)

Kompozicija mozaika za Delavski dom, Marij Pregelj, Delavski dom Trbovlje, mozaik, 1956, detajl (foto: Stojan Špegel, 28. 4. 2010)

Kompozicija mozaika za Delavski dom, Marij Pregelj, Delavski dom Trbovlje, mozaik, 1956, detajl (foto: Stojan Špegel, 28. 4. 2010)

Relikvija, Stojan Batič, lignit, 1965, Zasavski muzej Trbovlje
(foto: Stojan Špegel, 28. 4. 2010)

Simbol rudnika, Vasko Četkovič, varjeno železo, 1976, višina 13 m, Velenje
(foto: Stojan Špegel, 10. 4. 2010)

Jašek na guidi, Leopold Hočvar - Hoči, olje na platnu, 65 x 55 cm, 1979, Muzej Velenje
(foto: Stojan Špegel, 4. 5. 2010)

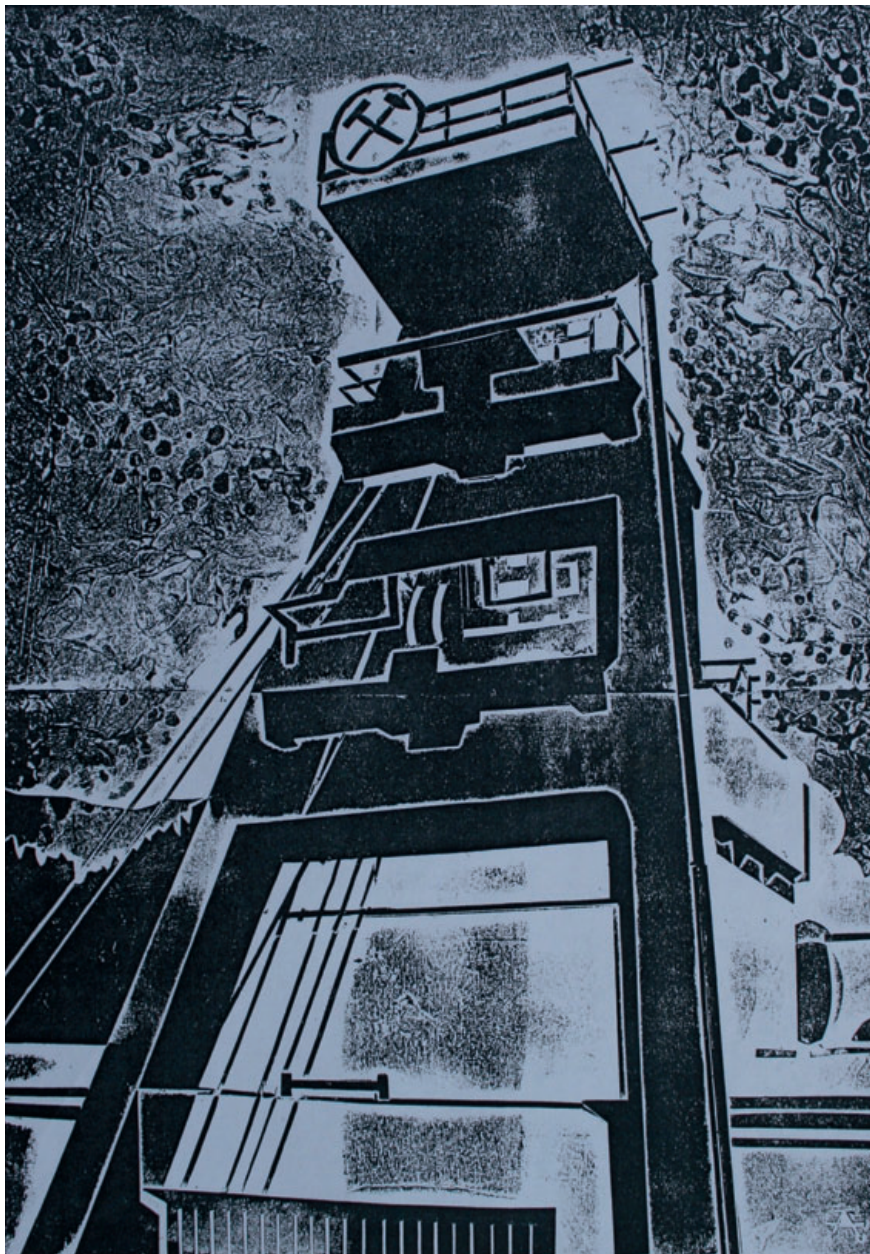
Izmena, Poldo Rober, zemlja na platno, 50 x 70 cm, 1983, Premogovnik Velenje
(foto: Stojan Špegel, 4. 5. 2010)

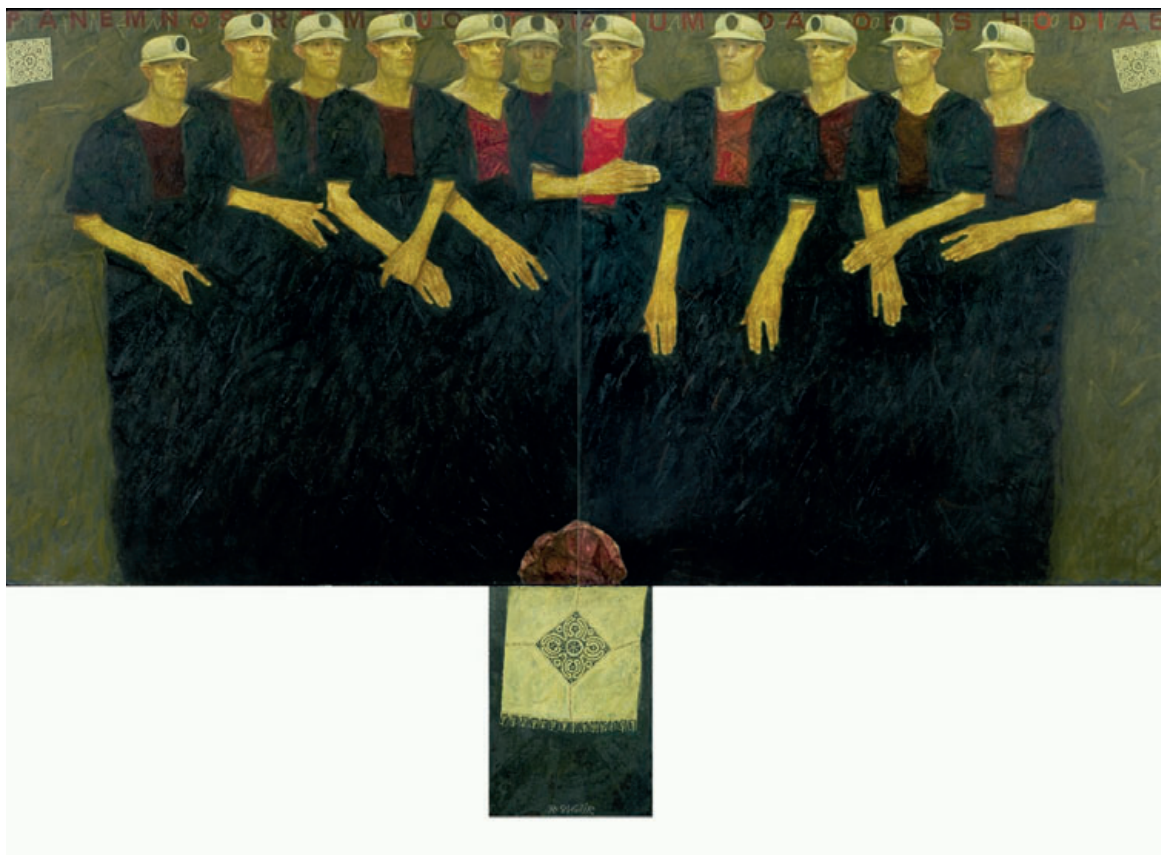
Izmena v rovu, Stojan Batič, bron, 1986, višina 210 cm, Hrastnik
(foto: Stojan Špegel, 28. 4. 2010)

Izmena v rovu, Stojan Batič, bron, 1986, višina 210 cm, Hrastnik
(foto: Stojan Špegel, 28. 4. 2010)

Stolp, Arpad Šalamon, kolažgraf, 1992, avtorjeva last
(foto: Stojan Špegel, 9. 4. 2011)

Panem Nostrum Quotidianum, Rudi Skočir, olje na platnu, 140 x 280 cm, 1993, zasebna last
(foto: Tomaž Lunder, junij 2007)

Deponija premoga, Lojze Zavolovšek, akril na platnu, 60 x 80 cm, 2001, Premogovnik Velenje
(foto: Stojan Špegel, 10. 4. 2010)

Izmenjavanje, Stojan Špegel, akril na platnu, 175 x 150 cm, 2006, avtorjeva last
(foto: Darko Slavec, 25. 1. 2007)

Mobil – okoli premoga se vse vrti, Milena Braniselj, inox in železo, višina 10,5 m, 2009, Velenje (foto: Stojan Špegel, 28. 4. 2010)

Kot je razvidno iz prikazanih likovnih del z rudarsko tematiko, se je razvoj le-te odvijal od 20. let prejšnjega stoletja (čeprav verjetno obstajajo likovna dela, ki jih nisem uspel najti) pa vse do današnjih dni. Opazim lahko razvoj od povsem klasičnega realizma pa do skoraj abstraktno realiziranih motivov in oblikovanja multimedijskih vsebin na to temo. Predvsem v zadnjih dvajsetih letih so se pojavili motivi z močnejšim koloritom, kar seveda tudi sovпада s trendi slikanja pri ostalih motivih, ter modernimi objekti, ki prikazujejo sodobnost rudarjenja s sodobnimi materiali in jih povezujejo z bodočimi obnovljivimi viri. Za navedeno obdobje lahko tudi rečemo, da je to obdobje sodobne umetnosti, kamor je težila umetnost dvajsetega stoletja.

Na kvaliteto in velikost ciklov vplivata predvsem veliko poznavanje in interes za to temo, sem pa spadajo poznavanje rudarske tematike, dostopnost do objektov in podatkov rudnikov in premogovnikov, razumevanje in empatija do rudarskega poklica in seveda življenje v rudarskem okolju. Dober izraz lahko dosežemo tudi s povsem abstraktnimi doživetji.

Še o rudarskih simbolih

Vidni simbol rudarske stanovske zavesti je še danes rudarska uniforma, ki izvira iz rudarske oz. delavske oprave iz srede 19. stoletja. Obsegala je srajco z naborki, usnjene dokolenske hlače, telovnik in črn jamski suknjič. Na glavi so rudarji nosili kapo, kopači še rudarsko kožo. Uradniki in člani rudarske godbe so nosili čake s perjanicami, rudarske palice z izrezljanimi sekiricami in okrašenimi toporišči. Sedanja črna noša se je uveljavila v 19. stoletju v Štiavnici na Slovaškem in se kmalu prenesla k nam.

Znano je skupno evropsko pripovedno izročilo o jamskih škrtih »berkmandelcih«, škrtih z jamšaricami, ki so pomagali rudarjem iskati ležišča rude in premoga ter preprečevali katastrofe. Še danes se rudarji pozdravljajo »Srečno!«. Ta pozdrav izhaja iz rudarske tradicije na Saksonskem in se je v 16. stoletju razširil tudi drugam.

Med simbole rudarstva spadata črno-zelena rudarska zastava s kladivom in zagozdo ter zave-

Kladivo in zagozda – dve likovni rešitvi rudarskega simbola (vir: zasebni arhiv Stojana Špegla)

tnica sv. Barbara. Pred njeno podobo so rudarji molili za srečno vrnitev iz jame. Njen god, 4. december, so vse do leta 1945 praznovali kot rudarski praznik. Star simbol rudarjev je rudarska koža, ki je bila nekdanj del rudarjeve delovne oprave, uporabljali so jo pri delu na odkopu in pri spuščanju v jamo. Danes je koža simbol rudarske časti in se uporablja pri obredu sprejemanja novincev v rudarske vrste. Vsak novinec mora kožo, ki jo držita dva starejša rudarja, preskočiti in z vrčkom piva potrditi svojo zvestobo poklicu. Obred je nastal v slovaških rudarskih revirjih v 16. stoletju, v 19. stoletju je bil že v navadi po vsej Avstriji, in seveda tudi pri nas. Na rudarski praznik (3. julij, posvečen spominu na gladovno stavko zasavskih rudarjev leta 1934) rudarji v Velenju od leta 1961 dalje medse sprejemajo novince – dijake zaključnih letnikov Poklicne in tehniške rudarske šole, od leta 2002 tudi absolvente Rudarstva in geotehnologije Višje strokovne šole Šolskega centra Velenje. Že vse od leta 1924 skopopravijo tudi absolventi geotehnologije in rudarstva Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani.

O dediščini rudarstva v turizmu

Tanja Lešnik Štuhec

Izvleček:

Obuditev opuščenih rudnikov in pomembne dediščine rudarstva v Dravinjski dolini v turistične namene bi lahko bila pomembna pridobitev za podaljšanje bivanja stacionarnih gostov in pritegnitev dnevnih obiskovalcev v območje. Glede na dejstvo, da ni primerne obstoječega rova in rudarske stavbe za interpretacijo rudarstva, bi lahko bila povezovalni člen obujena železniška proga, ki je vse do leta 1962 povezovala Poljčane, Slovenske Konjice in Zreče. Posamezni premogovniki, kamnolomi in druge naravne vrednote in elementi kulturne dediščine bi kot enote razpršenega muzeja vabile k sestopu z vlaka in k ogledu, doživetju in pridobivanju osebnih izkušenj in kulinaričnih doživetij. Aktivnejši turisti bi se lahko v eno smer popeljali s kolesom po vzporedni kolesarski progi, v drugo pa popili kozarec dobrega vina v kulinaričnem vagonu. Za vse te aktivnosti so potrebni skupina strokovnjakov, politična volja, finančni viri in odlično nagovorjeni gosti – turisti – ter domačini, ki se bodo pripravljene prepustiti pari dravinjskega vlaka.

Ključne besede: rudarstvo, turizem, interpretacija narave in kulturne dediščine

Summary:

The revival of abandoned mines and the heritage of mining in the Dravinja valley for tourist purposes could be important for the prolongation of the stay of stationary guests and attraction of daily visitors in the area. Considering the fact that there is no appropriate existing drift and mining facilities for the interpretation of mining, the railway track that had connected Poljčane, Slovenske Konjice and Zreče until 1962 could be the connective link. Individual coal mines, quarries and other natural values and elements of cultural heritage would, as units of the dispersed museum, invite tourists to sightseeing, wonderful adventures and personal as well as culinary

experience. Another option is that active tourists could ride with a bicycle to one direction following a parallel bicycle track and return back in a culinary passenger car, while enjoying a glass of good wine. However, all these activities shall require a group of professionals, political will, financial resources and guests – tourists – as well as locals who would like to enjoy the steam of the Dravinja train.

Keywords: mining, tourism, interpretation of nature and cultural heritage

- dr. Tanja Lešnik Štuhec, mag. ekon. znan., univ. dipl. ekon., predavateljica Višje strokovne šole za gostinstvo in turizem Maribor, samostojna raziskovalka, Provital, d. o. o. (e-pošta: lesnikstuhec@gmail.com)

Uvod

Tradicijo slovenskega rudarstva obujajo v Rudniku živega srebra v Idriji, v Premogovniku Velenje ter v Rudniku svinca in cinka v Mežici, kjer predstavljajo dediščino rudarstva in omogočajo doživetja različnim ciljnim skupinam obiskovalcev. Mnogi svetovno pomembni rudniki so razvili odlične prakse interpretacije dediščine rudarstva v turistične namene. Njihovi interpreti obiskovalcem z neposredno izkušnjo, predmeti in lokacijami predstavljajo in razkrivajo pomen in medsebojne povezave rudarske dediščine in s tem vplivajo na njihovo spoštovanje do tega težkega poklica in življenja.

Reka Dravinja je vse od svojega izvira na Pohorju do izliva v reko Dravo oblikovala značilno pokrajino, ki danes spada upravno pod občine Vitanje, Zreče, Oplotnica, Slovenske Konjice, Slovenska Bistrica, Poljčane, Makole in Majšperk.

Turistična dejavnost je najbolj razvita v občini Zreče, kjer so na razpolago številne naravne in kulturne znamenitosti pa tudi zdraviliške in športno-rekreacijske kapacitete.

Majhni premogovniki na območju Dravinjske doline so krojili življenja prebivalcev v obdobju od sredine 18. stoletja pa vse do leta 1963, ko je

Utrinek s turističnega ogleda Rudnika svinca in cinka v Mežici (foto: Primož Lavre, 10. 5. 2002)

bil zaprt zadnji med njimi. Še vedno pa je aktivnih nekaj kamnolomov, ki pričajo o kamnoseški dejavnosti na tem območju.

Obujanje dediščine rudarstva v turistične namene zahteva celovito strategijo, odlično skupino strokovnjakov, predvsem pa politično voljo občin, regije in države ter pripravljenost lokalnega prebivalstva, ki bo uvidelo poslovno priložnost in možnost kakovostnejšega življenja v domačem okolju.

Zusammenfassung:

Die Wiederbelebung der verlassenen Bergwerke und des wichtigen bergbaulichen Erbes im Dravinja-Tal für touristische Zwecke könnte eine bedeutende Errungenschaft für die Verlängerung des Aufenthalts der Urlauber sein und dazu dienen, Tagesgäste in dieses Gebiet zu locken. Wegen der Tatsache, dass kein geeigneter Stollen und keine Bergbaugebäude vorhanden sind, um die besucherorientierte Interpretation des Bergbaus anzubieten, könnte die wiederherzustellende Eisenbahnstrecke, die bis 1962 eine Verbindung zwischen Poljčane, Slovenske Konjice und Zreče schuf, das Bindeglied sein. Einzelne Kohlenbergwerke, Steinbrüche sowie andere Naturwerte und Elemente des kulturellen Erbes würden als Stationen des verteilten Museums

zum Verlassen des Zuges und zur Besichtigung, zum Erleben und Erwerb von persönlichen Erfahrungen und kulinarischen Erlebnissen einladen. Aktivere Touristen könnten die Strecke in einer Richtung mit dem Fahrrad auf einer parallelen Trasse bewältigen und auf dem Rückweg ein Glas guten Weins im Speisewagen genießen. Für all diese Aktivitäten werden eine Expertengruppe, politischer Wille, finanzielle Ressourcen und bestens angesprochene Gäste – Touristen – sowie Einheimische benötigt, die bereit sind, sich dem Dampf des Dravinja-Zuges zu überlassen.

Schlüsselwörter: Bergbau, Tourismus, Interpretation des Natur- und Kulturerbes

O dediščini

Dediščina je namenjena vsem ljudem in je zato skrb vseh nas. Varstvo dediščine obsega dejavnosti, zapovedi, prepovedi, omejitve in ukrepe, da z njimi dediščino varujemo in hkrati skrbimo za njen nadaljnji obstoj. Skrb za dediščino je opredeljena v zakonskih aktih, strokovne naloge varstva pa opravljajo zavodi za varstvo naravne¹ in kulturne dediščine. Dele narave in kulturne dediščine, ki imajo posebno vrednost, razglamo za kulturne in zgodovinske spomenike ali naravne vrednote².

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS) opredeljuje kulturno dediščino kot vire in dokaze človeške zgodovine in kulture, ne glede na njihov izvor, razvoj in ohranjenost (snovna³; premična in nepremična dediščina⁴), ter s tem povezane kulturne dobri-

Skomarska hiša na zreškem Pohorju je z rednimi literarnimi večeri primer aktivnega ohranjanja in oživljanja kulturne dediščine (vir: arhiv Občine Zreče).

- 1 Naravna dediščina so praviloma danosti v prosti naravi z geografskimi, geološkimi in geomorfološkimi značilnostmi, z rastlinskimi in živalskimi vrstami, tudi z razgledišči in izletišči, z oblikovanimi vrtnimi ureditvami ipd.; so deli žive in nežive narave, ki nam pomenijo vrednoto.
- 2 Naravna vrednota je poleg redkega, dragocenega ali znamenitega naravnega pojava tudi drugi vredni pojav, sestavina oziroma del žive ali nežive narave, naravno območje ali del naravnega območja, ekosistem, krajina ali oblikovana narava. Naravne vrednote so zlasti geološki pojavi, minerali in fosili ter njihova nahajališča, površinski in podzemni kraški pojavi, podzemne jame, soteske in tesni ter drugi geomorfološki pojavi, ledeniki in oblike ledeniškega delovanja, izviri, slapovi, brzice, jezera, barja, potoki in reke z obrežji, morska obala, rastlinske in živalske vrste, njihovi izjemni osebki ter njihovi življenjski prostori, ekosistemi, krajina in oblikovana narava (Zakon o ohranjanju narave, 2011).
- 3 Snovna (materialna) dediščina so glede na svojo pojavnost v prostoru posamične stavbe, skupine stavb, območja, predmeti in zbirke predmetov. Glede na svoje lastnosti in mednarodne pogodbe, katerih podpisnica je Republika Slovenija, h kulturni dediščini prištevamo stavbno in arheološko dediščino, kulturno krajino, premično dediščino in zbirke, nacionalno bogastvo ter nesnovno dediščino.
- 4 Premična kulturna dediščina so posamezni predmeti ali skupine predmetov, ki so nastali kot rezultat ustvarjalnosti človeka in njegovih različnih dejavnosti, družbenega razvoja in dogajanj, značilnih za posamezna obdobja. Premična kulturna dediščina, ki jo hranijo muzeji, arhivi in knjižnice, je z zakonom razglašena za spomenik. Področje nepremične kulturne dediščine obsega posamezne stavbe ali skupine stavb, naselbinska območja, zlasti stara mestna in vaška jedra, arheološka najdišča, oblikovano naravo in kulturno krajino (Ministrstvo za kulturo RS. Premična kulturna dediščina, 2011).

ne (nesnovna⁵ dediščina). Zaradi njihove kulturne, znanstvene in splošnočloveške vrednosti sta ohranjanje⁶ in varstvo⁷ kulturne dediščine v državnem interesu. Osnovna, kulturna funkcija kulturne dediščine je njeno neposredno vključevanje v prostor in aktivno življenje v njem, predvsem na področju vzgoje, posredovanja znanj in izkušenj preteklih obdobij, ter krepitev narodove samobitnosti in kulturne istovetnosti⁸. Nepremična kulturna dediščina je vpisana v Register kulturne dediščine RS⁹.

- 5 Nesnovna (nematerialna) dediščina so znanja, spretnosti, šege in navade, prepričanja in vrednote, kot jih zaznavajo in uresničujejo ljudje, ki so povezani z ustvarjanjem, uporabo, razumevanjem in njenim posredovanjem sedanjim in prihodnjim rodovom.
- 6 Ohranjanje (angl. conservation) kulturne dediščine je najširši pojem, ki združuje vse vrste politik, strategij, zakonskih, upravnih in tehničnih ukrepov ter dejavnosti, povezane z dediščino.
- 7 Varstvo (angl. protection) je podrejen pojem in obsega predvsem zakonsko, upravno in strokovno dejavnost.
- 8 (ZRSVN – Zavod RS za varstvo narave: Terminološki slovar, 2011).
- 9 Register nepremične kulturne dediščine je uradna, računalniško podprta zbirka podatkov kulturne dediščine na območju Slovenije, ki je v pristojnosti države. Vanj je vpisana vsa nepremična kulturna dediščina, ne glede na vrsto, tip, obseg, lastništvo ali varstveni status (prav tam).

Repač v Ošlakovi kovačiji, del ohranjene zreške bogate tehniško-kulturne dediščine (vir: arhiv Občine Zreče)

Z vidika trajnostnega razvoja se uporabljata termina trajnostna raba dediščine¹⁰ in trajnostni razvoj dediščine¹¹. O razmerju med turizmom in kulturno dediščino je kritično pisal Bogataj¹² in posebej izpostavil problematiko muzejev na prostem, turističnih spominkov in turističnih prireditev, ki vplivajo na prepoznavnost Slovenije v svetu. Trdi, da turistično prepoznavnost oblikujejo številne posebne, specifične in razpoznavne sestavine kulture in način življenja ljudi v posameznem kraju, pokrajini, državi, ki so oplemenitene z razsežnostjo dediščine. Tak pogled je lahko naravnan le ob sodelovanju strok, ki usmerjajo vse oblike turističnega delovanja, tudi ljubiteljskega.

10 Trajnostna raba dediščine je raba le na način in v obsegu, ki dolgoročno ne povzroča izgube lastnosti, zaradi katerih je neki kulturni spomenik prepoznan za kulturno dediščino. S tako rabo ostaja neokrnjena sposobnost kulturne dediščine za zadovoljevanje kulturnih potreb in pričakovanj sedanje in prihodnjih generacij (prav tam).

11 Trajnostni razvoj dediščine pomeni zadovoljevanje potreb sedanje generacije, ne da bi bile s tem okrnjene možnosti prihodnjih generacij za zadovoljevanje njihovih potreb v povezavi z dediščino. Trajnostni razvoj dediščine prepozna dediščino kot neobnovljiv vir, kontrolira njeno rabo in usmerja gospodarski, družbeni, kulturni in prostorski razvoj, z namenom njene trajnostne ohranitve (prav tam).

12 Bogataj, Razmerja med turizmom in kulturno dediščino, 125–133.

O rudarstvu

Rudnik je prostor, kjer na zemeljskem površju ali pod njim (ruda, premog) pridobivajo, kopljejo mineralne ali energetske surovine¹³. Ruda je zmes snovi, iz katere se pridobivajo zlasti kovine. Rudar je delavec, ki dela v rudniku ali koplje premog v premogovniku. Nekovinske mineralne surovine navadno kopljejo v odprtih kopih oziroma kamnolomih. Rudniki premoga so premogovniki. V zgodovini so bili rudniki pomembna podlaga gospodarskega razvoja.

Burni dogodki v geološki preteklosti slovenskega prostora so povzročili nastanek številnih mineralov¹⁴. Nastali so tako v sedimentacijskih okoljih kot pri procesih, povezanih z magmatizmom, s hidrotermalnimi raztopinami, ali pa so nastali preprosto pri preobrazbi kamnin. Nekateri izmed njih so pomembni rudni minerali, iz katerih so pridobivali različne kovine, kot so železo¹⁵, baker, živo srebro, mangan, aluminij, cink in svinec. Številni rudni pojavi in opuščeni podzemni rudniki pričajo o razsežnosti in pomembnosti rudarstva na ozemlju Slovenije in tudi na širšem prostoru v tem delu Evrope. Čeprav je večina rudnikov danes zaprtih, pa lahko del njihovega bogastva ter del njihove kulturne in tehniške dediščine spoznamo v turističnih rudnikih, muzejih in na različnih razstavah.

Premogovnik je prostor, kjer se na zemeljskem površju ali pod njim pridobiva oziroma koplje

13 Enciklopedija Slovenije: Rudnik, št. 10, 311.

14 (Prirodoslovni muzej Slovenije, Oddelek za mineralogijo in petrologijo: Rudno bogastvo Slovenije, 2011).

15 Železovo rudo so kopali ali samo raziskovali tudi na Štajerskem, med drugim v okolici Mislinje (Pohorje, Paški Kozjak), Vitanja, Slovenskih Konjic, Radelj ob Dravi, Planine pri Sevnici, Pilštanja, Podčetrška, Šentvida pri Planini, Studenc blizu Žalca, Pake pri Velenju in Velike Pirešice (Enciklopedija Slovenije, št. 10, 311). Za poznavalce je zagotovo zanimiva »Železarska ustava po demokratičnih načelih«, ki jo je leta 1381 izdal grof Friderik III. rudarjem in fužinarjem na svojih gorenjskih posestih in jim s pismom o svobodnem rudarjenju, predelavi rude v železo in kovanju izdelkov omogočil vzdrževanje svojih družin. Rudarski podjetniki, »bergmajstri«, so morali za uporabo zemljišča, rude in gozdnega lesa enkrat na leto plačati davek po številu talilnih peči, osvobojeni pa so bili vseh drugih dajatev in tlake. Tako je v 16. stoletju delovalo na slovenskem ozemlju okoli 50 večjih železarskih obratov. Tehnološki razvoj taljenja železove rude je opisan v Sitar: Sto pričevanj o slovenski zgodovini (prav tam, št. 9, 92–93).

premog¹⁶. V Sloveniji imamo veliko nahajališč premoga vseh vrst; največ rjavega. Manjša nahajališča črnega premoga so v mislinjsko-dravinjskem premogovnem pasu. Nahajališče premoga Stranice je manjša kadunja kredne starosti s premogovno plastjo debeline do 1,2 metra in toplotno vrednostjo 20 MJ/kg. Drugo manjše premogišče je pri Makolah (premogovnik Šega); plast oligocenske starosti je lečasto razvita in debela do 2 metra. To je koksni premog s toplotno vrednostjo 25 MJ/kg in okoli 30 % pepela (Prirodoslovni muzej Slovenije, Oddelek za mineralogijo in petrologijo: Rudno bogastvo Slovenije.)

Zanimanje za premog kot energetska surovina se je na Slovenskem pojavilo v drugi polovici 18. stoletja¹⁷ z razmahom industrije, predvsem rudarstva, talilništva, opekarstva in steklarstva. Energetske potrebe teh dejavnosti so tedaj zadovoljevali predvsem z lesom in lesnim ogljem. Zaradi precejšnjega naraščanja porabe lesa je država v skrbi za ohranitev gozdov na podlagi uspehov, ki so jih z uporabo črnega premoga dosegli v Zahodni Evropi, začela spodbujati iskanje nahajališč premoga, njegovo pridobivanje in uporabo. Uporabo premoga v talilništvu in železarstvu so v času vladanja Marije Terezije tudi nagrajevali. Leta 1766 je bil izdan odlok, da sme iskati premog vsakdo, vendar si mora pridobiti dovoljenje oblasti, saj je premog postal regal. Kljub državni podpori je pridobivanje premoga zelo počasi napredovalo, med drugim zato, ker nahajališča navadno niso bila v bližini možnih

Muzejsko obnovljena kompozicija vlaka ozkotirne železnice in železniška postaja v Zrečah (vir: arhiv Očine Zreče; foto: Zdravko Ivačič, 5. 11. 2009)

uporabnikov, prometne povezave pa niso bile razvite. V prvi polovici 19. stoletja so bila znana in odprta že vsa pomembnejša slovenska nahajališča rjavega premoga, in sicer: Zagorje ob Savi, Trbovlje, Hrastnik, Pečovnik, Zabukovica, Senovo, Šentjanž, Kočevje in Leše blizu Prevalj¹⁸.

Nadaljnji napredek premogovništva je povezan z razvojem železnice¹⁹. Pred začetkom gradnje Južne železnice prek slovenskega ozemlja je 1842. leta izdan odlok omogočil iskanje premoga na državne stroške. Iskalci premoga so v nekaj letih na slovenskem Štajerskem in Kranjskem preiskali okoli 70 krajev v bližini predvidenih tras železnice. Odprtih je bilo nekaj državnih premogovnikov, pomembnejši je bil Hrastovec blizu Poljčan. Železnica je postala velika odjemalka premoga, hkrati pa je omogočala oskrbo s premogom tudi bolj oddaljenim uporabnikom. Po drugi svetovni vojni so bili številni manjši premogovniki zaprti, delavci pa so odšli na delo v Velenje ali Hrastnik oziroma so se zaposlili v drugih dejavnostih.

Kamnolom je kraj oziroma prostor, kjer se lomi kamen²⁰. Gre za površinski kop, namenjen pridobivanju in proizvodnji tehničnega in okra-

16 Premog je sedimentna trdna snov, nastala iz ostankov odmrlih rastlin v geološki preteklosti. Je produkt spreminjanja rastlinskih delov pod vplivom bakterij, tlaka in toplote. Premoga je več vrst. Ekonomsko najpomembnejši so: humusni premogi (nastali pretežno iz ostankov višjih rastlin), liptobiolitski premogi (iz najbolj odpornih delov višjih rastlin) in sapropelski (iz ostankov alg in drugih nižjih rastlin). Po najsposobnejši klasifikaciji se delijo premogi po stopnji pooglenitve v lignit, rjavi premog, črni premog in antracit (prav tam, 290–291).

17 Od 1766, ko je premog postal regal, so interesi s posredovanjem rudarskih uradov prejemali od vladarja ležišča premoga v t. i. fevd. Pravica do kopanja je lahko zapadla, če niso bili izpolnjeni vsi pogoji. Znanih je okoli 80 lokacij, na katerih so v preteklih 200 letih poskušali pridobivati premog, a le redka nahajališča so bila primerna za odpiranje večjih premogovnikov in dolgotrajnejše pridobivanje. Največ premogovnikov je na Slovenskem delovalo do sredine 19. stoletja, ko so bile energetske potrebe še majhne. S povečanjem teh potreb se je izkopavanje začelo omejevati na večje premogovnike (prav tam, 291–292).

18 Prav tam, 294.

19 Prav tam, 295.

20 Slovar slovenskega knjižnega jezika.

snega naravnega kamna ter nekovinskih mineralnih surovin, ki jih potrebuje gradbeništvo in industrija gradbenega materiala²¹. Glede na čas obratovanja ločimo stalne, začasne in opuščene kamnolome. Najstarejši podatki o kamnolomih v Sloveniji so iz rimske dobe. Znan je rimski kamnolom marmorja na Pohorju nad Slovensko Bistrico. V podzemnih galerijah ob potoku Bistrica so Rimljani kopali in lomili beli marmor, ki so ga uporabljali za nagrobnike, kipe in tudi kot zidake²². Atraktivno kamnino, prepleteno z aplitnimi in pegmatitnimi žilami, lomijo v Mineralovem kamnolomu v Cezlaku²³. Pohorske meramorfne kamnine so prepredene s številnimi žilami kremena, ki so lahko široke tudi do enega metra²⁴. Pohorski kremen so nekdanje uporabljali kot surovino za izdelavo stekla. »Poljčanarja« še vedno pridobivajo v kamnolomu v dolini potoka Bela pri Poljčanah²⁵.

Kamnoseštvo je obrt, ki obdeluje naravni ali umetni kamen²⁶. Pri delu se uporabljajo razni pripomočki in tehnike (klini, vzvodi, hitro menjavanje temperature kamna, brušenje s prahom, vrtnanje s svedrom ali z dletom, transport z lesenimi valji). Kamnoseštvo oskrbuje stavbarstvo in je osnova za kiparstvo.

O dediščini rudarstva

V Sloveniji se lahko pohvalimo z mnogimi rudniki, ki so urejeni za interpretacijo rudarstva, premogovništva in kamnoseštva. Z ogledom urejenih zbirk, vhodom v rove in z različnimi interpretativnimi tehnikami spoznavajo vodniki in interpreti različne ciljne skupine obiskovalcev z bogato dediščino rudarstva, premogovništva in kamnoseštva. Izvajajo pomembno izobraževalno in interpretativno funkcijo in obujajo življenje hrabrih mož, ki so dan za dnem, leto za letom, pospremljeni s »srečno«, hodili v globoko podzemlje, delali v težkih razmerah, se vse pre-

hitro postarali in zboleli, da bi nahranili svoje pogosto številčne družine. Mnoge slovenske pripovedke, miti in legende pa opisujejo »berkmandeljce«, majhne škrate, ki so živeli po rudnikih in gorah²⁷.

Turizem kot orodje za interpretacijo narave in kulturne dediščine

V nadaljevanju so opredeljeni osnovni pojmi v turizmu ter interpretacija narave in kulturne dediščine.

Uvod v turizem

Turizem je celota odnosov in pojavov, ki nastanejo zaradi potovanja in bivanja oseb²⁸, za katere kraj zadrževanja ni niti glavno in stalno bivališče niti kraj zaposlitve. Po UNWTO²⁹ so turizem aktivnosti, povezane s potovanjem in z bivanjem oseb izven običajnega življenjskega okolja za ne več kot eno leto zaradi zabave, poslov in drugih motivov. *Trajnostni turizem* je »turizem, ki upošteva sedanje in bodoče ekonomske, socialne in ekološke vplive ter tudi zadovoljuje potrebe obiskovalcev, gospodarstva, okolja in lokalnih prebivalcev«.

Planina³⁰ opredeljuje primarno in sekundarno turistično ponudbo. *Primarna turistična ponudba* obsega dobrine, ki niso proizvod dela ali jih človek ne more več proizvajati v enaki kakovosti in z enako uporabno vrednostjo. To so naravne in antropogene dobrine. *Sekundarna turistična ponudba* zajema tiste turistične dobrine, ki so

21 Enciklopedija Slovenije, št. 4, 386.

22 Bedjanič in Jeršek: Geološki zakladi Pohorja, 10.

23 Prav tam, 16.

24 Prav tam, 22.

25 Kamnolom Poljčane - Granit, d. d., 2011.

26 Enciklopedija Slovenije: Kamnoseštvo, št. 4, 388.

27 Kunaver in Lipovšek: Slovenija: Najlepše pripovedke, 50-51; Kunaver in Lipovšek: Najlepši slovenski miti in legende, 26-28.

28 Obiskovalci potujejo v kraje izven svojega običajnega življenjskega okolja za dobo manj kot 12 mesecev, vendar ne zaradi profitne dejavnosti. Prva podskupina kategorije obiskovalci so turisti. Druga podskupina so enodnevni ali istodnevni obiskovalci. To so osebe, ki ostanejo v obiskani državi oziroma na destinaciji manj kot 24 ur. Pogosto se uporablja tudi izraz enodnevni turisti ali izletniki (Lešnik Štuhec: Oblikovanje in ... , 27).

29 UNEP in UNWTO, 2005 (prav tam).

30 Planina: Ekonomika turizma, 155-158.

produkt dela in jih človek ob drugih nespremenjenih okoliščinah še vedno lahko proizvaja v zahtevani količini in kakovosti. To so: osnovna infrastruktura, turistična infrastruktura ter turistična superstruktura (izvajanje storitev zaposlenih v turistični infrastrukturi).

*Turistična znamenitost*³¹ je prostorsko zaočkroženo območje ali dogodek, ki je zanimiv za obiskovalce in se uporablja v turistične/poučne namene, ne glede na čas vzpostavitve in primarni namen. Delimo jih lahko na tri skupine znamenitosti: kulturne znamenitosti (dane³² in ustvarjene³³), naravne znamenitosti (dane³⁴ in ustvarjene³⁵) ter umetne znamenitosti (dogodki³⁶ in ustvarjene atrakcije³⁷).

Turistično povpraševanje označuje tista količina turističnih dobrin, ki jih turist želi potrošiti pri dani ravni cen/pri danem stanju deviznih tečajev³⁸. Med glavne dejavnike turističnega povpraševanja prištevamo: potrebo po turistični rekreaciji, denarna sredstva, ki so na voljo za turistično potrošnjo, razpoložljiv čas za turistično rekreacijo, iracionalne dejavnike, količino turistične ponudbe in cene turističnih storitev in dobrin. Vedno bolj pomembna pa je tudi kakovost naravnih, socialnih in kulturnih znamenitosti.

Motivi za obisk turističnih znamenitosti so multidimenzionalni³⁹ in izhajajo iz potrebe po nenavadnih doživetjih, izkustvu, dotiku in zahtevajo nove produkte, ki naj temeljijo na domiselnosti in vključevanju obiskovalca v dogajanje, doživetje, kar se doseže z/s: poučnimi predavanji, oživitvijo starih obrti, prikazom načina življenja nekoč in aktivnim vključevanjem vseh segmentov obiskovalcev, da je »prizadetih« vseh pet človeških čutil. Za uspeh je nujno doseči pozitiven odnos med pričakovano in zaznano vrednostjo potrošnika.

Menedžment turistične destinacije

Turistična destinacija je geografski prostor (kontinent, država, regija, mesto, kraj, otok idr.), na katerem se nahajajo posamezne turistične znamenitosti, ki so cilj turističnih potovanj, hkrati pa vsebujejo tudi vse, kar turist potrebuje za bivanje⁴⁰. *Menedžment turistične destinacije* se nanaša na načrtovanje, vodenje, izvajanje, spremljanje in evalviranje vseh procesov notranjega in zunanjega okolja posamezne destinacije⁴¹. Bistvena vloga menedžmenta turistične destinacije je na eni strani skrb za naravno in družbeno okolje, na drugi strani pa skrb za smiselne trajnostne investicije v infrastrukturo in trženje znamke turistične destinacije. Organizacija ali podjetje za menedžment destinacije je bodisi javno ali zasebno, v njem pa sodeluje široka paleta deležnikov, kot so predstavniki občin/regije, turistična društva, predstavniki namestitvenega

31 Šturm in Ruzzier: Turistične znamenitosti ..., 9.

32 Dane kulturne znamenitosti so: sakralni objekti, veličastni objekti, hiše, arheološka najdišča, spomeniki, vodnjaki, mostovi, mlini na veter, industrijska dediščina (npr. tovarne, rudniki – preurejeni v turistično znamenitost; zelo uspešen primer v Sloveniji je Podzemlje Pece – turistični rudnik v Mežici) (prav tam, 12).

33 Med ustvarjene kulturne znamenitosti uvrščata: muzeje in muzeje na prostem, galerije, predstavitvene centre, centre domače obrti, vasi, ki prikazujejo lokalno kulturo (prav tam, 12–13).

34 Med dane naravne znamenitosti sta uvrstila: običajne naravne pojave (reke, jezera ipd.), rastlinstvo in živalstvo v naravnem okolju, posebne vodne pojave (mokrišča, fjordi, gejziri, ledeniki, slapovi idr.), posebne kamnite tvorbe, soteske in kanjone, podzemne jame, vulkane idr. (prav tam, 13–14).

35 K ustvarjenim naravnim znamenitostim prištevata: botanične vrtove, zgodovinske vrtove, arboretume, akvarije idr. (prav tam, 14).

36 Dogodki so: sejmi, festivali, zgodovinske obletnice, verski dogodki idr. (prav tam, 15).

37 Med ustvarjene atrakcije štejeta: zabaviščne, tematske, miniaturne, vodne, safari idr. parke, posebne strukture, panoramske vožnje idr. (prav tam, 15).

38 Planina: Ekonomika turizma, 150.

39 Šturm in Ruzzier: Turistične znamenitosti ..., 21.

40 Konečnikova (Trženje v turizmu, 9) razume turistično destinacijo kot kompleksno entiteto, sestavljeno iz množice različnih izdelkov, storitev in tudi doživetij, ki jo upravlja več interesnih skupin (turistični sektor, javni sektor in vlada, različne gospodarske organizacije, lokalna skupnost, prebivalci in civilni sektor).

41 Vzpostaviti je potrebno dve ravni menedžmenta: destinacija mora delovati kot učinkovit sistem na lokalni ali regionalni ravni (delovanje navznoter), sočasno pa vzpostaviti organizacijo, ki prevzame menedžment (načrtovanje, vodenje, poslovanje in nadzor) turizma v turistični organizaciji (delovanje navzven), kamor sodi opredelitev funkcij, ki pokrivajo ključna področja delovanja destinacije kot poslovnega sistema (določiti optimalno organiziranost delovanja destinacije: koordinacija posameznih (pod)sistemov, njihovo smiselno povezovanje itd.; razvoj produktov/storitev; financiranje; trženje ipd.).

Petelinekov mlin v Radani vasi (vir: arhiv Občine Zreče)

sektorja, incoming turističnih agencij in lokalnih oziroma regionalnih zbornic. Destinacijska organizacija prevzame v celoti ali v bistvenih delih naloge menedžmenta – načrtovanja, organiziranja, vodenja in nadzorovanja poslovnih procesov v turistični destinaciji.

Interpretacija narave in kulturne dediščine

Interpretacija⁴² in izobraževanje sta veliko več kot zgolj informiranje, saj omogočata razvijanje razumevanja in ozaveščanja o pomenu narave in kulturne dediščine. Interpret oskrbi obiskovalce z informacijami tako, da jih stimulira k pridobivanju več znanja in doseganju večjega zavedanja⁴³. Interpretacija je komunikacijski proces, ki obiskovalcem z neposredno izkušnjo, predmeti, lokacijami in pokrajino razkriva pomen in medsebojne povezave naravne in kulturne dediščine⁴⁴, ter vključuje prevajanje tehničnega jezika znanosti na področju narave ali drugih področij v pojme in izraze, ki jih ljudje, ki niso znanstve-

niki, lahko razumejo⁴⁵ in cenijo vrednote, zaradi katerih ima nek pojav ali produkt posebno vrednost. Interpretacija ima močno vlogo pri usmerjanju obiska in njihovem vplivanju na vire, saj spreminja vedenje ljudi tako, da je primerno okolju, in posledično so okoljski viri in kulturna dediščina bolje ohranjeni in podprti. Pogosto se izvaja v sklopu tematskih poti, doživljajskih in drugih centrov za obiskovalce, ki so opremljeni z interaktivnimi orodji interpretacije in omogočajo lastno odkrivanje in razumevanje pojavov in vrednot.

Zvrsti turizma, primerni za interpretacijo narave in kulturne dediščine

Kulturni turizem so vsa potovanja, katerih potovalni motiv so aktivnosti na področju kulture⁴⁶. Interesi kulturnih turistov temeljijo na iskanju in doživljanju novih in globokih kulturnih izkušenj⁴⁷, ki so lahko estetične, intelektualne, emocionalne ali psihološke. Turisti se pri tem informirajo, spoznavajo s tematiko, doživljajo, se razvedrijo ter imajo možnost spoznati skupnost, ki jo obiščejo, ali pa se imajo priložnost naučiti kaj o naravi ali kulturni krajini. Poglavitne teme ponudbe kulture v turizmu predstavljajo religija, izobraževanje, zgodovina in arheologija, arhitektura in umetnost, naravne znamenitosti in lepote (npr. geologija in geomorfologija) pa elementi sedanjosti v obliki osebnega stika z matičnim prebivalstvom.

Ekoturizem – Ekoturisti potujejo v manjših skupinah in pričakujejo izkušnje v navezi z naravo in lokalno kulturo, izven modernih tokov življenja⁴⁸. So ekološko aktivni (na blag način) skozi: sprehode, opazovanje krajinske slike, pre-

42 Interpretacija -e ž (ā) 1. *delanje, povzročanje, da se dojam, spozna pomen, vsebina česa; razlaga, tolmačenje* (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2011)

43 Lešnik Štuhec: Oblikovanje in empirično ..., 94–95.

44 Veverka: Interpretive Master Planning, 19.

45 Ham: Environmental Interpretation ..., 3.

46 Med pojavne oblike kulturnega turizma uvršča Lebetova turizem v mestih, študijska potovanja, jezikovna potovanja, tematska potovanja in tematske poti (Lebe, Kulturna dediščina in lokalne tradicije ..., 28).

47 Povezan je s tradicijo, s kulturno dediščino, z nekdanjimi in še živečimi umetniki, sem pa uvrščamo tudi kulturno raven in vedenje vseh predstavnikov območja, ki jih obiskujejo turisti v sklopu svojega potovanja, kakor tudi vedenje in odnos obiskovalcev do obiskanih krajev, tam živečih ljudi in njihove kulture.

48 Lešnik Štuhec: Vizija trajnostnega razvoja ..., 94.

Zidanica v Škalcah, v ozadju ostanki konjiškega gradu
(foto: Vito Hazler, 24. 7. 2009)

učevanje flore, favne, geologije, geomorfologije idr., druženje z lokalnim prebivalstvom, kupovanje lokalnih produktov in pridelkov, uživanje v različnih rekreativnih in športnih aktivnostih v naravi ipd. Na destinaciji uporabljajo ekološko sprejemljiva vozila in bivajo v enostavnih nastanitvenih kapacitetah s sonaravnim delovanjem in želijo s svojimi prispevki pomagati skupnosti, ki jo preučujejo. So dobro informirani in pričakujejo odlične informacije ter dobro komunikacijo na destinaciji. Zanimajo jih značilnosti in unikatne vsebine, ki pa zagotavljajo nemoteno delovanje skupnosti, določenih sredstev ter naravnih in kulturnih vrednot. Programi ekoturizma vključujejo: opazovanje narave, okoljsko vzgojo, raziskovalne tabore s specialnimi vsebinami in tutorji.

Rudniki, urejeni za turistični obisk

Razvoj turizma v opuščenih (redko še delujočih) rudnikih je zelo pogosta oblika ponovnega obujanja degradiranih območij, ki v letih po zaprtju rudišč niso privlačna za preživljanje prostega časa. Z njihovo revitalizacijo se razvija sonaraven način mišljenja in delovanja. Turistična dejavnost nekoč neprivlačnim območjem pripiše sloves zanimivih, urejenih in prijetnih okolij za posebna doživetja in tudi športno-rekreativno sprostitev telesa in duha.

Slovenski rudniki, urejeni za turistični obisk

Le redki izmed številnih slovenskih rudnikov so uspeli po izčrpanju rudnega bogastva topot konjskih kopit, škripanje koles jamskih vozičkov, trde utrujene korake rudarjev, knapovski žargon, zvoke krampov in šibko svetlobo karbidovk v delih labirinta jamskih rogov nadomestiti z živahnimi koraki in navdušenim, brezskrbnim smehom turističnih obiskovalcev⁴⁹. Danes je moč obiskati in si ogledati turistični rudnik Antonijev rov v delu Rudnika živega srebra v Idriji, Muzej premogovništva Slovenije v delu neaktivnih rogov velenjskega premogovnika in Podzemlje Pece v delu Rudnika svinca in cinka v Mežici. S tem je omogočeno spoznati rudarsko tradicijo na slovenskih tleh.

Destinacija Idrija s turističnim produktom »Idrija – razgledi po stoletjih preteklosti« je prejela laskavi naziv *Evropska destinacija odličnosti leta 2011*. Kako pomembna je dediščina rudarstva v Sloveniji, kaže dejstvo, da so v kontekstu teme »Turizem in oživljanje nepremične kulturne dediščine«⁵⁰ med štirimi izbranimi finalistkami kar tri destinacije, ki so dediščino rudarstva znale zanimivo vključiti v turistično ponudbo, in sicer: Idrija s produktom »Idrija – Razgledi po stoletjih preteklosti«; Mežica s produktom »Podzemlje Pece – turistični rudnik in muzej«; Velenje s produktom »Podzemna pustolovščina v Velenju«. Zanimivo je tudi, da je četrta finalistka – Žiže s produktom »Žička kartuzija v Dolini svetega Janeza Krstnika« – prav destinacija v osrčju doline reke Dravinje. V nadaljevanju je predstavljena ponudba treh omenjenih rudnikov. (Slovenska turistična organizacija. Destinacija Idrija prejela naziv Evropska destinacija odličnosti 2011.)

⁴⁹ Logar: Turistična vloga slovenskih rudnikov, 1.

⁵⁰ Slovenska turistična organizacija. Destinacija Idrija prejela naziv Evropska destinacija odličnosti, 2011.

Jamski kompas iz premogovnika na Stranica (vir: zasebna zbirka Vilija Hasenbichla; foto: Jože Baraga, avgust 2011)

Idrijski rudnik živega srebra je eden najstarejših rudnikov v Evropi, saj so na tem območju nepretrgoma pridobivali živo srebro⁵¹ vse od leta 1490⁵². Več stoletij se je uvrščal med vidnejša srednjeevropska rudarska podjetja in bil eno od središč razvoja rudarske tehnike (npr. kamšt⁵³) in metalurgije. Z njo je bil povezan razcvet mnogih naravoslovnih ved, pa tudi splošni kulturni napredek območja. Čeprav rudišče še ni izčrpano, so zaradi ekonomskih razlogov v letu 1977 začasno prekinili proizvodnjo.

Leta 1986 je bil sprejet sklep o dokončnem prenehanju proizvodnje rude in postopnem zapiranju rudnika⁵⁴. Zaradi specifičnih geomehanskih pogojev je del rudišča ostal odprt in ga vzdržujejo še naprej. Odprt je ostal tudi Antonijev rov⁵⁵ (izkopan leta 1500), ki je preurejen v turistični rudnik⁵⁶. V Sloveniji je le malo kje zbranih toliko zanimivih spomenikov kulturne in zgodovinske dediščine ter naravnih znamenitosti kot v Idriji. Največ tehniške in arhitekturne dediščine se nana-

51 Živo srebro je tekoče, čeprav ga štejemo med kovine, izjemno težko (1 liter tehta več kot 13,5 kg), če ga poliješ, se drži skupaj, kroglice so zelo zmuzljive in zato mu rečemo »živo« srebro. Zanimivo pripoved o pridobivanju živega srebra najdemo v Babičevem delu *Po poteh skrivnosti*, 97–107.

52 Po ustnem izročilu naj bi dragoceno tekočo kovino prvi opazil legendarni »škafar«, ko je namakal leseno posodo pri studencu.

53 Kamšt je bila naprava za črpanje vode iz idrijskega rudnika. Sestavljalo jo je leseno lopatasto kolo s premerom 13,5 metrov, zvezano z močnimi železnimi vezmi. Z njim je bilo prek ročice in ojnice povezano 68,8 metrov dolgo, v vodoravni smeri gibajoče se leseno drogovje, speljano do jaška Delo. Postavljena je bila leta 1790 in je črpala vodo iz globine 283 metrov. Naprava je delovala neprekinjeno in v nespremenjeni obliki skoraj 160 let in je bila temeljnega pomena za nemoteno obratovanje rudnika (*Enciklopedija Slovenije*, št. 4, 390–391). Kamšt je danes muzejski objekt in se zaradi prvovrstne tehnične izdelave, izjemnih dimenzij in zanesljivega delovanja prišteva med najpomembnejše in največjastnejše slovenske tehniške spomenike (Sitar: *Sto pričevanj o slovenski zgodovini*, 187).

54 Rudnik živega srebra Idrija, 2011.

55 Antonijev rov je bil leta 1996 nominiran za evropski muzej leta in izbran med dvajsetimi nominiranimi muzeji.

56 Vhod v Antonijev rov vodi skozi stavbo Šelštev (sredina 18. stoletja), sredi starega mestnega jedra, kjer se je pričelo rudarjenje. V njej so se zbirali rudarji pred odhodom v jamo, danes pa v njej skozi multivizijo obiskovalcem, oblečenim v idrijske »knape«, prikažejo prve informacije o živem srebru, nastanku rudišča, razvoju rudnika in mesta ter skritem življenju rudarja in njegove družine. Sledi vstop v rov in kasneje pogled na podzemno kapelo sv. Trojice (sredina 18. stoletja) s sv. Barbaro in sv. Ahacem, zavetnikoma rudarjev. Od tod vodi z električno razsvetljavo opremljena pot ogleda po nizkih rovih, kjer so prikazani ročni načini rudarjenja, ročno odkopavanje, nakladanje in prevažanje rude v vozičkih ter kapljice samorodnega živega srebra. Sledi prikaz strojnega odkopavanja – vrtnanja, miniranja in nakladanja z odvozom. Po počitku na klopici, kjer so nekoč rudarji malicali, sledi povratek po kamnitih stopnicah Attemsovega vpadnika na dnevno svetlobo (Antonijev rov – Rudnik živega srebra Idrija – Turizem Idrija, 2011).

Premogovnik Velenje – najnižja dostopna točka v Sloveniji (foto: Tomo Jeseničnik, 13. 2. 2006)

ša na rudarstvo⁵⁷, kulturne dediščine na čipko⁵⁸, dediščino 1. in 2. svetovne vojne⁵⁹ in sakralno dediščino, območje pa navdušuje tudi z naravnimi lepotami⁶⁰. Že več let potekajo prizadevanja za ustanovitev Geoparka⁶¹ Idrija in za vpis na

Unescov seznam svetovne dediščine. Leta 2011 je Idrija pridobila naziva destinacija odličnosti⁶² in »Alpsko mesto«. S turistično dejavnostjo v Idriji se ukvarjajo: Turistično-informacijski center Idrija (Občina Idrija), ICRA – Turizem, dva hotela, številni gostinski obrati in drugi manjši ponudniki.

Jeseničnik⁶³ piše, da nikjer v Sloveniji ni možno globlje opravljati »šihta« kot na čelu odkopu *Premogovnika Velenje*. Po nekaterih podatkih leži ta najnižja točka Slovenije kar 164 metrov pod morsk gladino, v eni izmed najdebelejših znanih plasti lignita na svetu (165 metrov). Tri izmene rudarjev spravijo na površje vsako leto okrog 4 milijone ton premoga, do sedaj pa so ga skupaj nakopali prek 200 milijonov ton. Prve omembe nahajališč segajo v 18. stoletje, prva vrtanja v leto 1875⁶⁴, prvo jamsko odpiranje pa v leto 1887. Rudarji so v času po odprtju prvega jaška, kljub zgolj ročnemu delu, uspešno večali proizvodnjo, k čemur je pripomogla tudi nova

57 V sklopu Mestnega muzeja Idrija predstavljena na gradu Gewerkenegg, pa tudi: jašek Frančiške, klavže, rake, kamšti, Magazin idr. (Lešnik Štuhec: Delavnica »Mreženje členov dobaviteljskih verig za uspešno trženje destinacijskih produktov«).

58 Čipkarska šola Idrija, Mednarodni center idrijske čipke, Mednarodni festival idrijske čipke (prav tam).

59 Tiskarna Slovenija, bolnica Pavla, partizansko grobišče Vojsčica in Vojni muzej Idrija (prav tam).

60 Med spomenike narave se uvrščata Scopolijev vrt in Divje jezero, med krajinske parke pa: Krajinski park Zgornja Idrija (prav tam).

61 Geopark je določeno območje z izjemnimi naravnimi danostmi, v katerem se lokalno prebivalstvo poveže z namenom varovati naravo in skrbeti za razvoj podeželja. Osnovne naloge geoparka so zaščita in ohranitev geološke dediščine, izobraževanje ter sodelovanje z lokalnimi skupnostmi. V njem bodo predstavili pestro in raznovrstno naravno dediščino (geološko, botanično, dendrološko, biotopsko, geomorfološko, hidrološko ipd.) celotnega porečja Idrijce in širše okolice. Specifičen cilj je ustanovitev mreže geotočk v porečju reke Idrijce in širši okolici (Rudnik živega srebra Idrija, 2011).

62 Janez Bogataj, predsednik strokovne žirije in ambasadorka EDEN za Slovenijo je o zmagovalki zapisal: »Idrija je vzporedno z zapiranjem rudnika živega srebra začela sistematično razvijati vključevanje stoletne nepremične kulturne dediščine rudarstva in drugih, nanj navezanih gospodarskih, družbenih in duhovnih dejavnosti, v turistično ponudbo. Poleg izjemno ohranjene in predstavljene tehniške dediščine (rudnik, kamšt, klavže, črpalka, predstavitev v muzeju) razvijajo tudi druge vsebine, kot npr. kulinarčno ponudbo (idrijski žlikrofi), spomin-karstvo (čipke, produkti idrijskih kmetij), prireditve (Čipkarski festival, maratoni), v nastajanju je geopark, območje je povezano s pohodniškimi in kolesarskimi potmi idr. Zelo zgledno je ozaveščanje lokalnega prebivalstva o okoljskih vprašanjih, posledicah nekdanjega rudarjenja za življenje.

Idrija je s svojo ohranjeno in primerno predstavljeno nepremično kulturno dediščino evropsko primerljiva in vsebinsko izjemna destinacija. Pri tem ne moremo govoriti le o rudarski dediščini, ampak tudi o »motivih«, ki jih je le-ta ustvarjala skozi stoletja, da so v Idrijo prihajala znamenita evropska imena s področja znanosti in kulture. Idrija je v zadnjih letih zelo uspešno povezala mesto z okolico, torej z vasm, posamezniki, tudi turističnimi kmetijami, kar omogoča tudi primerno obliko trajnostnega razvoja ter spoznavanje številnih sestavin naravne dediščine. Celotno prizadevanje v Idriji na področju ohranjanja naravne in kulturne dediščine, turizma, trajnostnega razvoja in nanje navezanih področij temelji na izrazitih strokovnih temeljih.« (Slovenska turistična organizacija. Destinacija Idrija prejela naziv Evropska destinacija odličnosti, 2011).

63 Jeseničnik: Slovenija v presežnikih, 127.

64 Daniel pl. Lapp je bil prvi, ki mu je po odkritju glavnega lignitnega sloja leta 1875, ki šteje kot »rojstno leto« velenjskega premogovnika, zares uspelo pridobivati omembe vredne količine lignita (Premogovnik Velenje, 2011).

železniška proga, ki je omogočila prodajo bolj oddaljenim kupcem. Že leta 1905 je bila v bližini premogovnika zgrajena prva termoelektrarna, ki je delovala na osnovi lignita. Pridobivanje premoga v Šaleški dolini je doživelo največji razmah po 2. svetovni vojni, ko so potrebe po premogu skokovito narasle. Količine izkopanega premoga so naraščale do sredine 90. let 20. stoletja. Velenjski premogovnik je zagotavljal kar tri četrtine vsega slovenskega premoga. Moderna mehanizacija in lastna odkopna metoda sta bili v osemdesetih letih prejšnjega stoletja komaj dovolj za pokritje vseh potreb po premogu⁶⁵. Danes je celotna količina odkopanega velenjskega lignita uporabljena za delovanje Termoelektrarne Šoštanj, kjer iz letne odkopane količine premoga pridobijo eno tretjino električne energije, ki jo porabimo v Sloveniji.

Pomen Premogovnika Velenje se ne meri samo z zadovoljevanjem temeljne potrebe družbe, temveč tudi z vplivi, ki jih ima premogovniška dejavnost neposredno na okolje, in z odnosom do okolja. Slednje je predvsem povezanost s krajem in njegovimi prebivalci. Razvoj Velenja je tesno povezan s premogovništvom, saj so rudarji mesto zgradili s svojimi rokami ob nešteti urah prostovoljnega dela. Podjetje danes podpira in spodbuja dejavnosti na športnem, kulturnem in šolskem področju. Na nekdanj poškodovanih površinah zaradi rudarjenja je nastal Turistično-rekreacijski center Jezero, ki na športne terene, v naravo ter na športne in zabavne prireditve privablja veliko obiskovalcev. Za trajnostni razvoj nekoč degradiranega območja skrbi več organizacij.

V Velenju⁶⁶ so številni spomeniki kulturno-zgodovinske dediščine, Muzej Velenje in v opuščenem delu jame Škale urejen Muzej premogov-

Rudarji pri delu v jami, Premogovnik Velenje (foto: Tomo Jeseničnik, 13. 2. 2006).

ništva Slovenije⁶⁷ (spomenik tehniške, arhitekturne, kulturne in naravne dediščine, odprt od leta 1999). V območju so tudi privlačne naravne znamenitosti (npr. Velunjska peč, soteska Huda luknja, jami Špehovka in Pilanca idr.). S turistično dejavnostjo v Velenju se ukvarjajo Turistično informacijski in promocijski center Velenje (Občina Velenje), dva muzeja, galerija, dvorana za športne aktivnosti in skakalnica, regionalni multimedijski center, dva hotela in hostel ter

⁶⁵ V velenjskem premogovniku so sredi 80. let dosegli vrhunec količin odkopanega premoga na leto, to je bilo 5 milijonov ton premoga.

⁶⁶ Mesto Velenje bo leta 2012 kot partnersko mesto skupaj z Mariborom, Mursko Soboto, Ptujem, Slovenj Gradcem in Novim mestom Evropska prestolnica kulture (EPK Maribor 2012). Muzej premogovništva Slovenije je leta 2001 prejel posebno nagrado Evropskega foruma v tekmovanju najboljši muzej leta, Fordovo nagrado za ohranjanje naravne in kulturne dediščine in v letu 2011 je bil nominiran za nagrado Evropske destinacije odličnosti.

⁶⁷ Muzej premogovništva Slovenije – obsega nadzemni (razstavni prostor – nekdanji tehnološki pripomočki rudarjev) in podzemni del muzeja, ki je postavljen v resnično okolje nekdanje jame Škale, kjer se je premogovništvo v Šaleški dolini pred več kot 130 leti tudi začelo. Ogled traja 45 minut do eno uro in obsega 3 kilometre poti 180 metrov pod zemljo, 9.000 m² razstavnih površin, vožnjo z jamskim trakom in 700 m dolgo vožnjo z jamsko železnico. Pred odhodom v podzemlje vsak obiskovalec prejme kontrolno markico, kuharica pripravi rudarsko malico, vodnik pa obiskovalce seznani s potjo v podzemlje in jim poda pomembne napotke. V garderobi se preoblečejo in pustijo vse predmete, ki bi lahko bili nevarni v jami. Nato se spustijo po jašku Škale 157 metrov v globino z avtentičnim jamskim dvigalom vse do kapele sv. Barbare, zavetnice rudarjev. Ogledajo si stari zgodovinski del rudarstva (do druge svetovne vojne) ter multimedijske predstavitve z zvočnimi in svetlobnimi efekti. Po malici sledi ogled novega dela s prikazom premogovništva in rudarstva v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Ogled v podzemlju se konča z vožnjo z akumulatorsko lokomotivo po najstarejši progi v velenjskem premogovniku proti jašku Škale, od tam pa z dvigalom na površje. Ob koncu si lahko v kratkem filmčku ogledajo delovanje naprav, ki so bile razstavljene v podzemlju (Muzej premogovništva Slovenije, 2011).

Utrinek s prireditve – Podzemlje Pece – rudnik Mežica
(vir: arhiv Odsevanj; foto: Primož Lavre, 10. 5. 2002)

številni drugi gostinski in s turizmom povezani ponudniki.

Med Peco in Uršljo goro so že Rimljani odkrili nahajališča svinčevo-cinkovih rudišč. Prvi pisani viri o izkoriščanju le-teh so iz leta 1665, ki ga beležijo kot začetek rudarjenja v Mežici – *Rudnik svinca in cinka Mežica*. Dolga leta rudarjenja in razvoj rudnika so svojevrstno zaznamovali življenje ljudi in pokrajino ob vznožju Karavank⁶⁸. Menjali so se mnogi lastniki, konec 19. stoletja pa je avstrijsko podjetje Bleiberger Bergwerks Union pokupilo vse manjše rudnike in začelo načrtno rudariti. Z vse bolj aktivnim odkopavanjem se je povečevalo tudi število rudarjev in s tem tudi vpliv rudnika na razvoj Črne in Mežice. Rudnik se je začel močno razvijati v začetku 20. stoletja, ko so se ob njem razvijale tudi spremljajoče dejavnosti (topilnica in izbiralnica v Žerjavu ter elektrarne). Nastalo je močno podjetje Rudnik svinca in topilnica Mežica, ki je zaposlovalo tudi preko 2000 ljudi (rudarski obrati, separacija, topilnica, proizvodnja akumulatorskih baterij, tovarna opreme, žaga, mizarska delavnica, skupne službe idr.). V več kot treh stoletjih rudarjenja so rudarji odkopali 19 milijonov ton svinčeve in cinkove rude, za kar so morali odkopati preko 800 km rogov. Leta 1988 je bil sprejet zakon o

postopnem zapiranju rudnika in leta 1994 je bil izdelan projekt zapiranja mežiškega rudnika svinca in cinka. Začelo se je zalivanje spodnjih delov rudnika, tako da je danes del rudnika, do kote + 417 metrov, pod vodo. Voda pa iz rudnika odteka po vodnem rovu do Prevalj.

Od leta 1997 se rudnik predstavlja obiskovalcem kot Podzemlje Pece – turistični rudnik in muzej – ter predstavlja način rudarjenja in rudarsko opremo, ki so jo rudarji uporabljali v različnih zgodovinskih obdobjih, od začetkov pred 340 leti do zadnjih dni rudarjenja v preteklem stoletju. Ogled je možen peš oziroma z jamskim vozičkom⁶⁹ ali z gorskim kolesom⁷⁰, kar je največja atrakcija v svetovnem merilu. Za inovativen doživljajski produkt je Podzemlje Pece – turistični rudnik in muzej – na 7. slovenskem turističnem forumu prejel sejalec – srebrno priznanje za turistični proizvod. S 1. septembrom 2010 so pričeli izvajati projekt »Vzpostavitev čezmejnega Geoparka med Peco in Košuto«, s katerim bodo vzpostavili osnovno podporno infrastrukturo geoparka, ki bo omogočil trajnostni razvoj predvidenega območja, povezal in vzpostavil sodelovanje med prebivalstvom, turističnimi ponudniki ter med izobraževalnimi in strokovnimi institucijami na obeh straneh meje⁷¹.

69 Pot v turistični rudnik se prične, ko se obiskovalci primerno opremljeni usedejo v avtentične jamske vozičke, v katerih se odpeljejo po 3,5 km dolgem Glančnikovem rovu do revirja Moring. Na postajališču Moring obiskovalci izstopijo iz vlaka in se peš odpravijo po 1,5 km dolgi poti. Na tej poti so razstavljeni številni eksponati, prostori pa urejeni tako, kot bi jih pravkar zapustili rudarji. Predstavljeni so načini rudarjenja in rudarska oprema, ki so jo rudarji uporabljali v različnih zgodovinskih obdobjih.

70 S kolesom v podzemlje Pece: V spremstvu vodnika in soju naglavnih svetilk lahko varno prekolesarite več kot pet kilometrov edinstvene podzemne poti iz ene doline v drugo in doživite nepozabno pustolovščino. Pot poteka po varnih rovih in se vzdigne le za okrog 15 metrov. Toda vdolbine in grbine nekdanjih železniških pragov ne dopuščajo lagodnega kolesarjenja. Najprimernejša izhodiščna točka za to avanturo je Rudarski muzej v Mežici (500 m n. v.), kjer vas počaka vodnik s potrebno opremo. Od tam se odpeljete do vhoda v jamo na Igrčevem (643 m n. v.) nad Črno na Koroškem, kjer se prične podzemna kolesarska pot. Izhod iz jame je v drugi dolini – Breg pri Mežici. Od tam se je potrebno spustiti približno 2 km do Rudarskega muzeja v Mežici, kjer se odda izposojeno opremo, opere kolesa in si je moč ogledati številne zbirke v muzeju (prav tam).

71 Vzpostavitev čezmejnega Geoparka med Peco in Košuto, 2011.

68 Podzemlje Pece – turistični rudnik in muzej (Podzemlje Pece, 2011).

Bogata tehniška dediščina v deželi pod Peco ohranja spomin na pridobivanje svinca in cinka, kvalitetnega premoga v Lešah, priča o kovanju žebeljev, vlačanju žice ter izdelovanju železa in jekla ter orodij za potrebe večstoletnega preživetja. Mnogo je moč videti v pokrajini in v turističnem rudniku in muzeju Podzemlje Pece, v Koroškem pokrajinskem muzeju, v zasebnih rudarskih zbirkah ter na domačijah. Med naravnimi znamenitostmi privlači Krajinski park Topla, Rezmanov in Božičev slap, Najevska lipa in Uršlja gora. Največja turistična pridobitev območja je »mountain bike eko hotel« na eko kmetiji Koroš⁷² na Prevaljah, ki ob drugih turističnih ponudnikih, ki jih je v območju malo, nudi kolesarska doživetja in pritegne večji del obiskovalcev območja.

V Mežici ni turistično-informacijskega centra, za dogajanje na področju turizma pa skrbi Turistično društvo Mežica. V Turistični pisarni Park kralja Matjaža v Črni na Koroškem so dostopne informacije in gradiva o turistični ponudbi Mežiške doline⁷³. V mestu pa sta tudi rudarski muzej in narodopisna zbirka⁷⁴.

V Turistično-informacijskem in promocijskem centru Velenje beležijo, da je muzej premogovništva med najbolj priljubljenimi turističnimi atrakcijami Šaleške doline, kar velja tudi za idrijski Antonijev rov in turistični rudnik in muzej Mežica. Obiskovalci rudnikov so predvsem izletniki, ki se zadržijo v območju krajši čas (individualni gosti ali skupine), ali poslovni gosti, ki si v času, ko so v območju, ogledajo tudi rudnik in v njem preživijo nekaj ur. V letu 2008⁷⁵ je obiskalo Antonijev rov 16.000, Velenjski premogovnik 25.787 in Podzemlje Pece 17.040 obiskovalcev⁷⁶. Očitno je, da je njihova vloga, kljub močnim prizadevanjem in velikopoteznim spremembam v smislu širjenja in dopolnjevanja atraktivne ponudbe, prešibka. Šibko je tudi pro-

Deli rudnika v Mežici, zaliti z vodo, niso dostopni za javnost (foto: Tomo Jeseničnik, 17. 11. 2005).

moviranje turistične ponudbe doživetij rudarske dediščine. Zato je nujno povezovanje z drugimi turističnimi ponudniki v območju ter spodbujanje izobraževalne, razvojne in raziskovalne vloge v širšem območju. Največ truda v razvoj turizma na podlagi rudarske tradicije vlagata mežiško Podzemlje Pece in idrijski Antonijev rov, ki sta vsak na svojem območju temelja in gonilni sili turističnega razvoja. Ob ponudbi inovativnih doživljajskih produktov se tudi vključujeta v številne nacionalne, evropske in svetovne projekte. Muzej premogovništva Slovenije svojo turistično vlogo izpolnjuje na ožjem, predvsem slovenskem nivoju⁷⁷. Turistična in s turizmom povezana turistična ponudba je najbolj skromna v Mežici. Nasploh bi bilo potrebno dopolniti, razširiti in izpopolniti gostinsko ponudbo, organizirano ponudbo vodenih športnih aktivnosti, ogledov lokalnih znamenitosti, spoznavanj z običaji in kulinaricnimi doživetji ter ponuditi programe nege, zdravja in sprostitev ter otrokom namenjenih tematskih animacijskih programov in izobraževalnih vsebin. K vsemu temu se še najbolj približuje turistična ponudba v Velenju.

Gradivo Muzeja premogovništva Slovenije je na voljo v šestih jezikih, idrijskega in mežiškega v štirih, na voljo so tudi zloženke, nastale v sodelovanju vseh treh slovenskih turističnih

72 Eko hotel kmetija Koroš, 2011.

73 Turistična pisarna Park kralja Matjaža, 2011.

74 Predstavljajo orodja, stroje in naprave, kot sta »švapelj« in »nečka«, pa tudi zbirko mineralov iz raznih rogov izpod Pece (Kladnik: Sto muzejev na Slovenskem, 50).

75 Logar: Turistična vloga ..., 129–138.

76 Za primerjavo: Postojnsko jamo je v letu 2010 obiskalo 492.266 obiskovalcev, od tega je bilo 54.012 ali slabih 11 % domačih in 438.254 (89 %) tujih. (Postojnska jama, 2011).

77 Logar: Turistična vloga ..., 94.

Podzemlje Pece oz. področje rudnika Mežica je izjemno bogato z vodo, ki je gnala tudi rudniško hidroelektrarno (foto: Tomo Jeseničnik, 17. 11. 2005).

rudnikov oziroma velenjskega in mežiškega skupaj z nekaterimi avstrijskimi podzemnimi turističnimi znamenitostmi. Vsi trije imajo lepo oblikovane spletne strani, kjer lahko potencialni obiskovalci pridobijo prve informacije⁷⁸.

Tako Velenje, Idrija kot Mežica so rudarska območja, ki so turizem razvila, ko so se že uveljavila kot industrijska in premogovniška mesta in zato ne sodijo med najprivlačnejše destinacije Slovenije⁷⁹. Obstaja pa velik potencial, da z odlično komunikacijo in vključenostjo raznolikih deležnikov območja, učinkovitim organizatorjem turistične dejavnosti, ki opravlja dejavnost destinacijske turistične organizacije, oblikujejo privlačna turistična doživetja in jih ciljno usmerijo na nišne skupine obiskovalcev, ki spoštujejo in cenijo prizadevanja nekdanjih degradiranih območij, danes pa cvetočih doživljajskih destinacij.

⁷⁸ Rudnik živega srebra Idrija, 2011.

⁷⁹ Logar (Turistična vloga ..., 22) to dokazuje s pomočjo podatkov Statističnega urada Republike Slovenije, saj je bilo v Idriji v letu 2009 opravljenih 3261 domačih in 2582 mednarodnih, v Mežici 3425 domačih in 906 mednarodnih, v Velenju 3546 domačih in 12007 mednarodnih prenočitev. Kot primerjavo podaja podatek, da je bilo na Bledu leta 2009 opravljenih 38028 domačih in 438934 mednarodnih prenočitev, kar ga uvršča na prvo mesto med turističnimi kraji v Sloveniji. S tem mu pripada prestižni naziv najbolj zaželen in obiskane slovenske turistične destinacije.

Turistični rudniki kot primeri dobre prakse

V nadaljevanju sta opisana rudnika soli Wieliczka na Poljskem in Hallein v Avstriji, ki dosežeta letno, s prepričljivo različnima filozofijama poslovanja, zavidljivih milijon obiskovalcev.

700 let star *Rudnik soli*⁸⁰ *Wieliczka na Poljskem*⁸¹ (le 10 kilometrov iz Krakova) je zaradi svoje izjemnosti vpisan na Unescov seznam svetovne naravne in kulturne dediščine in je eden redkih, ki je neprekinjeno deloval od srednjega veka do leta 1996, ko so rudarjenje ustavili zaradi nizkih cen soli in poplave v rudniku. Rudnik ima devet nivojev, ki skupaj pokrivajo 300 kilometrov in se spuščajo do globine 327 metrov.

Rudnik Wieliczka je že od nekdaj zbuja zanimanje javnosti. Že v 14. stoletju so ogleda dovolili nekaterim obiskovalcem poljskega dvora. V letu 1826 so v rudniku začeli izvajati terapevtske kopeli in še danes je kraj znan kot podzemno zdravišče, ki naj bi s svojo mikroklimo ugodno vplivalo na boleznih dihal.

V rudniku so urejene solne dvorane, kjer organizirajo konference, delovna srečanja, bankete (do 250 oseb), poroke, koncerte, gledališke uprizoritve in različne tematske dogodke. Vse dvorane so opremljene z vrhunsko tehnično opremo za poslovna srečanja ter internetnim in mobilnim signalom. Rudnik ima lastno catering podjetje, ki oskrbi goste na vseh dogodkih v rudniku, na razpolago pa sta tudi Solna restavracija za večje organizirane pogostitve in Taverna za individualne goste. Ponudba raznolikih poslovnih in slavnostnih storitev je odlično predstavljena na spletni strani rudnika.

Rudnik je ob poslovnem centru v osnovi muzej soli, ki obiskovalcu poleg čudovitih dvoran, polnih podob, kipov in predmetov iz soli, pokaže tudi zgodovino in razvoj rudarske tehnologije. V rudnik se ob spremstvu uniformiranih

⁸⁰ Sol je bila za Poljake že od nekdaj najbolj dragoceno menjalno blago, saj so jo izvažali in uporabljali celo namesto denarja. Zanimivo je poreklo geste, ko hočemo prikazati denar – podrgnemo kazalec in palec, kot da imamo med njima ščepec soli.

⁸¹ (Rudnik soli Wieliczka, 2011).

vodnikov spustite z dvigalom, nato pa na treh nivojih, ki so odprti za ogled, občudujete skoraj pravljčni svet podzemnih dvoran, v katerih domujejo podobe iz poljske preteklosti. Vodenja izvajajo v šestih jezikih, ob poljskem in v najpomembnejših treh so vodenja razpisana vsak dan v letu. Največji atrakciji za adrenalinske navdušence predstavljata »bungge« skok in vožnja z balonom na vroči zrak v rovih rudnika. Velneški navdušenci se lahko razvajajo v podzemnem velneškem centru. Dobro obiskane so delavnice izdelovanja skulptur iz soli, vožnja z ladjo po slanem jezeru in romarska pot v rudniku. Klasični ogled traja tri ure. V razdalji dveh kilometrov lahko občudujete 20 solnih dvoran in kapel ter podzemne razstave. Zelo dobro je poskrbljeno za osebe s posebnimi potrebami. Rudnik obišče letno več kot milijon turistov in poslovnih gostov. Godba na pihala, ustanovljena leta 1830, je najstarejša v Evropi in njihovi koncerti so odlično obiskani.

Ime Hallein izvira iz besede Hall, kar po keltško pomeni soline, in nakazuje na zgodovinsko pomembnost dejavnosti pridobivanja soli v teh krajih. Zgodovina nastanka soli v *halleinškem rudniku soli*⁸², ki leži 10 kilometrov južno od Salzburga, ob bregovih reke Salzach in ob vznožju masiva Untersberg, blizu meje z Nemčijo, sega daleč v zgodovino, vse tja do Keltov (2500 let nazaj). Včasih so iz rudnika pridobili tudi do 36.000 ton soli na leto. Vhod v rudnik je približno 70 metrov pod morsko gladino. V globino so se rudarji med drugim spuščali tudi po t. i. toboganih in najdaljši je dolg 42 metrov.

Ob ogledu rudnika obiskovalce oblečejo v bela zaščitna oblačila, naložijo na poseben vlek in odpeljejo globoko v rove rudnika. Del poti se opravi peš, medtem ko vodnik sproti predstavlja zgodovino, način pridobivanja soli in lastništvo rudnika. Med potjo se je moč spustiti po dveh lesenih drčah in popeljati s splavom po slanem jezeru. Pred izhodom pa ti podarijo še ščepce soli.

Pod okriljem rudnika je tudi keltška vas, ki se nahaja tik ob rudniku in katere ogled je vštet v vstopnino rudnika.

Velik solni kristal pred vhodom v turistični rudnik soli v Berchtesgadnu, Nemčija, nekaj km od avstrijske meje in Salzburga (foto: Blaž Prapotnik, 8. 8. 2007).

Na pot ti ponudijo avdiovodnik v desetih jezikih. Za otroke je zanimiva otroška tematska pot.

Oba rudnika sta le 10 kilometrov oddaljena od najbolj obiskanih in zanimivih turističnih mest v Avstriji (Salzburg) in na Poljskem (Krakov), kar je zagotovo povezano z njunim gospodarskim pomenom v zgodnji preteklosti, ko je bila sol še plačilno sredstvo, in današnjimi turističnimi gibanji. Okrog milijon obiskovalcev in širok razvoj turistične in s turizmom povezane ponudbe zadovolji različne ciljne skupine obiskovalcev obeh rudnikov.

Oba sta ob primarnem ogledu soli razvila zanimivo spremljajočo ponudbo. Zelo atraktiven je poslovni, zabavišni in kulturni turizem v Rudniku soli Wieliczka, ki z odlično predstavitvijo na spletu pritegne organizatorje največjih svetovnih dogodkov. S predstavitvijo keltske vasi in življenja Keltov pred več kot 2.500 leti na Solnograškem in po vsem svetu znane in opevane božične pesmi Franca Gruberja, Sveta noč, za isto vstopnico, pritegne Rudnik soli Hallein veliko družin in organiziranih skupin vseh starostnih skupin in narodnosti.

82 (Rudnik soli Hallein, 2011).

Pokrajina in ljudje ob reki Dravinji

Porečje reke Dravinje, desnega pritoka reke Drave, kaže pestre geografske značilnosti pokrajine. Sestavljajo jo hribovje na severnem ter severozahodnem delu, gričevnato območje na vzhodu ter reka Dravinja, ki izpod Rogle (1.517 metrov) na Pohorju teče proti jugovzhodu, po južnem robu Dravinjskih gor⁸³ in severnem obrobju Halož do izliva v reko Dravo (73 km), zahodno od Vidma pri Ptuj⁸⁴. Dravinja in njeni pohorski potoki Čadramščica, Ložnica, Oplotniščica, Bistrica, Devina in Polskava so v zgornjem toku hudourniški in tečejo po globoko vrezanih grapah. Njihova moč je poganjala žage in kolesa mlinov (med vojnoma jih je bilo blizu 300, zdaj so skoraj vsi opuščeni)⁸⁵. V srednjem in spodnjem toku se jim strmec zmanjša, zato so njihove struge širše in plitvejš⁸⁶. Dolina reke Dravinje je najširša med Zrečami in Žičami, najožja pa v Poljčanah, Makolah in Majšperku, saj dno doline ne doseže niti kilometer širine. Dolina je naplavljena z ilovnatimi nanosi s Pohorja, zato so tla vlažna, zamočvirjena in večkrat poplavljen. Pogosti so izviri vode (npr. izvir v Zrečah). V osrednjem ter južnem predelu pokrajine so tla primerna za kmetijsko obdelavo, vinogradi in sadovnjaki so najpogostejši v razgibanem gričevju na lapornati matični osnovi. Gozd v večjih sestojih srečamo na Pohorju in povirnih območjih rek in potokov⁸⁷.

Od nekmetijskih dejavnosti je bila v preteklosti najpomembnejša obrt⁸⁸. Med vaškimi obrtniki so prevladovali čevljarji, lončarji, kovači, krojači, kolarji in tkalci. V mestih so delovali poleg teh še usnarji, mesarji, peki, predelovalci kovin, sve-

Turistični center Rogla (vir: arhiv Občine Zreče)

čarji, trgovci in gostilničarji. Razvoj obrti in trgovine ter kasneje industrije je bil vezan na domače surovine. Zaloge lesa, vodna energija in manjša nahajališča kremenovega peska so na obrobju Pohorja omogočili nastanek glažut, manjša nahajališča železove rude pa fužine. Glažute in fužine so prispevale k razvoju tudi drugih dejavnosti, na primer oglarjenja. Na Pohorju, v Rakovcu, je delovala glažuta že leta 1781, v Dravinjskih gorah sta ob koncu 18. stoletja delovali dve glažuti na Konjiški gori, v Oplotnici so bile fužine in glažuta, kasneje je nastala še kovačnica. Večina fužin, glažut in kovačnic je bila majhnih, večje so bile v Rakovcu, Oplotnici, Zgornji Bistrici in ob Dravinji v Majšperku. Ohranjena je Verdenikova kovačnica ob Dravinji v Zgornji Pristavi, ki je zavarovana kot kulturni spomenik. Ker so bile zaloge rud (železa in premoga) na Pohorju omejene, so na začetku oz. v prvi polovici 20. stoletja propadle. Vzporedno z njimi je propadlo tudi steklarstvo⁸⁹.

V porečju reke Dravinje je več pomembnih *pomnikov narave in kulturne dediščine* ter kulturnih spomenikov⁹⁰ in naravnih vrednot.

V Žičah so razvaline Žičke kartuzije (ustanovljena leta 1165), prvega samostana tega katoliškega reda v neromanski deželi. Cerkev Marijinega obiskanja v Špitaliču (zgrajena med 1160 in 1190)

⁸³ Nizko gričevje (200 do 400 m n. v.) v vzhodni Sloveniji med ravnino Dravskega polja na severu in dolino Dravinje na jugu. Grajene so iz miocenskega laporja in peska, ob vznožju Pohorja obsežni pleistocenski prodni vršaji potokov s Pohorja. Razložena poselitev po slemenih, na prisojnih pobočjih sadovnjaki in njive, na osojnih večina gozd, s središči Majšperk v dolini Dravinje, Slovenske Konjice ob vznožju Konjiške gore in mlajše industrijsko naselje Zreče, višje ob toku Dravinje (Slovenski veliki leksikon, 446).

⁸⁴ Slovenski veliki leksikon, 446.

⁸⁵ Enciklopedija Slovenije, št. 2, 324.

⁸⁶ Slovenija – pokrajine in ljudje, 608.

⁸⁷ Zaradi večstoletnega krčenja so gozdovi degradirani, obsegajo pa le dobro tretjino vseh površin, kar je precej pod slovenskim povprečjem.

⁸⁸ Slovenija – pokrajine in ljudje, 612.

⁸⁹ Prav tam, 153.

⁹⁰ Leskovar: Turistični vodnik po Dravinjski dolini in Zreškem Pohorju, 9–55.

uvrščamo med najbolj ohranjen primer romanske cerkve pri nas, čeprav so vidni že gotski elementi. Na Ptujski Gori stoji ena najlepših gotskih cerkev v Sloveniji. Cerkev sv. Marije s konca 14. stoletja slovi po bogati gotski in baročni opremitvi ter freskah. V Štatenbergu je slovit baročni grad grofov Attemsov iz 18. stoletja.

Izjemno število sakralnih spomenikov priča o bogati sakralni dediščini območja. V Vitanju najdemo »letno« (Marijina cerkev na Hriberci) in »zimsko cerkev« (cerkev sv. Petra in Pavla). K občini Zreče spadajo cerkve: sv. Ilije – Egidije (12. stoletje, današnja podoba iz 18. stoletja), Kristusovega vstajenja (1988), Matere božje na Brinjevi gori, sv. Neže, sv. Martina, sv. Lamberta na Skomarju, sv. Kunigunde na Gorenju in sv. Jakoba na Resniku. V Slovenskih Konjicah je bil sedež pražupnije že pred letom 1146, današnja cerkev sv. Jurija ima svoje začetke v obdobju gotike. V Vitanju imajo posebno vrednost: župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika (zgrajena na temeljih stare cerkve med 1895 in 1899), romarska cerkev Prihova (prvič omenjena leta 1335), cerkev sv. Miklavža na Koritnem in sv. Barbare v Malahorni.

Lepi so primeri profane stavbne dediščine, kot npr. Skomarska hiša na Skomarju, Beškovnikova kašča v Vitanju, Ošlakova kovačija v Zrečah, Oplotniška graščina in mežnarija v Malahorni. Žal so nekateri pomniki bogate gospodarske dejavnosti, kot npr. celotna vasica Rakovec v občini Vitanje, potonili v pozabo.

Žički grobeljnik (naravni spomenik lokalnega pomena, Občina Slovenske Konjice), ki uspeva v kamnolomu v Žičah, je endemična rastlinska vrsta, ki jo je leta 1907 opisal avstrijski botanik Baumgarten. Dravinjska dolina posega tudi na območje Krajinskega parka Boč–Donačka gora in na območja mreže Natura 2000 (npr. Boč–Haloze–Donačka gora). Geološka in geomorfološka dediščina sta opredeljeni kasneje.

Izjemno zanimivi sta Spominsko središče Hermana Potočnika Noordunga in razstava o arheološkem nahajališču na Brinjevi gori.

Porečje reke Dravinje sega na območje več občin, in sicer: Vitanje, Zreče, Slovenske Konjice, Oplotnica, Slovenska Bistrica, Poljčane in Makole.

Dravinjska dolina pri Poljčanah, v ozadju Konjiška gora (levo), Slovenske Konjice in Pohorje (vir: arhiv Občine Poljčane)

Tradicija premogovnikov in kamnolomov v Dravinjski dolini

Rudarstvo v dolini reke Dravinje ima bogato tradicijo manjših rudnikov, premogovnikov in kamnolomov, katerih tradicija sega celo v obdobje Rimljanov.

Po zapisih avtorjev predhodnih prispevkov je moč razbrati, da obstajajo v Dravinjski dolini ostanki *štirinajstih manjših premogovnikov*, ki so delovali vse od sredine 18. stoletja in so po drugi svetovni vojni počasi zapirali svoja vrata (zadnji leta 1963). Lepo strnjeno najdemo nekdanje delujoče premogovnike na Zreškem: Zreče, Stranice, Sveti Križ pri Zrečah, Zgornje Zreče in Radana vas, ter na Konjiškem koncu: Konjiška gora, Tolsti vrh in Konjiška vas. Na območju Dravinjskih goric so premogovniki bolj razloženi, in sicer: pri Zbelovem Zbelova gora, pri Poljčanah Stanovsko, pri Makolah Mali dol, Hrastovec in Šega – Makole in pri Majšperku Jurovec – Medvedce.

Najbolje so se počasnemu zapiranju premogovnikov in tradiciji kovaštva (uporaba kakovostnega kovaškega premoga) prilagodili v Zrečah, saj so že pred 1. svetovno vojno pričeli z razvojem kovaške industrije⁹¹.

Spomin na leta 1962 opuščeno železnico (pretrgano pomembno zvezo z zunanjim svetom, za industrijski razvoj in onemogočen cenejši transport tovarov) je obujen in razstava v stari žele-

Kamnolom v Poljčanah (vir: arhiv Občine Poljčane)

zniški postaji priča o pomembni vlogi ozkotirne železniške proge Poljčane–Slovenske Konjice–Zreče⁹² pri razvoju območja.

Dravinjska dolina je izjemno bogata tudi z raznolikimi kamninami in nekaj delujočimi in mnogimi pozabljenimi kamnolomi. Med pomembnejše spadajo kamnolomi ob potoku Oplotniščica in nahajališča: čizlakita v kamnolomu čizlakita v Cezlaku, granodiorita v kamnolomu granodiorita v Cezlaku, skrilavca v Obrovniku, dolomita v Brezju pri Oplotnici in drugi manjši opuščeni kamnolomi in nahajališča. Kamnolomi dolomita v dolini Bele pri Poljčanah delno segajo na območje Krajinskega parka Boč–Donačka gora in omrežja Natura 2000 Boč–Haloze–Donačka gora. Bogato gradbeno zgodovino ima peščenjak, ki prihaja iz doline potoka Vundušek in ki ga je moč najti na številnih stavbah na Ptuju in v Mariboru. Strokovnjaki pa lahko izpostavijo tudi nahajališča marmorja ob Hudinji, fosilov na Stranicah ter drugih mineralov in kamnin.

Delujoči kamnolomi granodiorita v Cezlaku, skrilavca v Koritnem in dolomita v dolini Bele pri Poljčanah še vzdržujejo bogato tradicijo.

91 Iz starih tradicij kovaštva, kateremu so nudili dobre osnove vodni pogoni, pohorsko oglarstvo in kvaliteten kovaški premog ter sposobna delovna sila, se je po 1. svetovni vojni v Zrečah razvila kovaška industrija. Že leta 1917, tik pred koncem vojne, sta imela zreški občinski svet in tedanji župan Martin Kračun velike gospodarske probleme, saj so ekonomski kazalci kazali, da bodo do tedaj donosne rudnike v Radani vasi morali zaradi izčrpanosti zalog verjetno zapreti in odpustiti veliko rudarjev – domačinov. Vprašanje odvečne delovne sile je bilo še toliko večje ob koncu vojne. Štajerska železnoindustrijska družba z.o.o. je bila uradno ustanovljena 26. marca 1925. Njene osrednje naloge so bile izdelovanje, popravljanje, kupovanje in prodaja strojev; izdelava vseh vrst kovanih in prešanih izdelkov, kovinskih predmetov za železnice, poljedelstvo, gozdarstvo ter za druge vrste industrije in obrti; kupovala in prodajala je lahko rudnine, kovine in polproizvodne ter druge tehniške potrebščine, opremljala železnice, rudniška in druga industrijska podjetja in obrtne delavnice. Po vojni so v Zrečah takoj začeli obnavljati med vojno požgano tovarno, ki je že leta 1946 zaposlovala 250 delavcev in dobila novo ime – Tovarna kovanega orodja Zreče. Leta 1960 je bilo že 700 zaposlenih. (Lajh: Občina Zreče v času in prostoru, 222–223 in 231).

92 Železniška proga med Poljčanami in Slovenskimi Konjicami je bila predana prometu 20. decembra 1892. Do Zreč so jo podaljšali 15. januarja 1921. Tovorni promet na njej so ukinili 30. aprila 1962, 15. aprila 1961 so ukinili potniškega in progo razdrli (Rustja: Ozkotirna železniška ..., 11).

Glede na zbrana gradiva številnih avtorjev te monografije in mnogih citiranih lahko trdimo, da obstaja bogata dediščina o rudarstvu (premogovništvu in kamnoseštvu) Dravinjske doline, ki ne bi smela v pozabo.

Turistična dejavnost v Dravinjski dolini

Turistična dejavnost v Dravinjski dolini je najbolj razvita v občini Zreče, kjer podjetje Unitur upravlja s turističnimi obrati v Zrečah (Terme Zreče) in na Rogli (Klimatsko-turistični center Rogla), v območju pa je močno razvita tudi mreža manjših turističnih ponudnikov. Za celovito predstavitev in trženje skrbi Lokalna turistična organizacija – LTO Rogla-Zreče⁹³, ki je bila ustanovljena leta 1999 kot gospodarsko interesno združenje za pospeševanje turizma – povezovanje ponudnikov turističnih storitev, javnega sektorja, turističnih društev (58) ter drugih s turizmom povezanih akterjev. Leta 2005 je začela poslovati Turistična destinacija Rogla-Pohorje, ki stremi k promociji mehkega turizma s celovito turistično ponudbo na destinaciji štirih občin: Zreče, Slovenske Konjice, Vitanje in Oplotnica. Istega leta je bila oblikovana Marketinška študija razvoja turizma na turistični destinaciji Rogla. V Strategiji razvoja Občine Zreče za obdobje 2009–2013 je opredeljen tudi razvoj turizma. Od leta 2009 je LTO Rogla-Zreče posrednik za opravljanje rezervacij za celotno destinacijo⁹⁴. V Slovenskih Konjicah uspešno deluje TIC

Škalce, nova vinska klet (foto: Vito Hazler, 24. 7. 2009)

Slovenske Konjice⁹⁵, v Oplotnici se vzpostavlja TIC Oplotnica, kjer informirajo obiskovalce in organizirajo turistična vodenja.

V sklopu Razvojno-informacijskega centra (RIC) Slovenska Bistrica deluje Turistično-informativni center Slovenska Bistrica (TIC), ki opravlja dejavnosti s področja turizma⁹⁶ tudi za občini Poljčane in Makole⁹⁷. Vse tri občine in Oplotnica so se v letu 2009 odločile za sodelovanje v združbi 22 občin, ki so pod okriljem Zavoda za turizem Maribor oblikovale dokument »Strategija razvoja turizma turističnega območja Štajerske od 2010 do 2020«⁹⁸, ki je nastal v okviru dogovora Zgornjepodravskih občin, da skupaj oblikujejo mednarodno konkurenčno in prepoznavno turistično območje in v ta namen tesno povežejo lokalne skupnosti in gospodarske turistične subjekte.

93 V letu 2009 so začeli pospešeno delati na promociji turističnih ponudnikov destinacije Rogla-Pohorje na sejmi in raznih predstavitev doma in v tujini. V letu 2010 so se udeležili približno 15 sejmov, predstavitev in delavnic, kjer so predstavljali ponudnike ali jim ponudili možnost, da se teh udeležijo tudi sami. V septembru so izdali katalog 53 ponudnikov oziroma približno 740 enot (apartmaji, sobe na turističnih kmetijah in hotelske sobe) oziroma 1700 ležišč (Lešnik Štuhec: Predstavitev Pohorja in posnetek stanja ..., 55).

94 V istem letu jim je uspelo skoordimirati okrog 500 nočitev pri zasebnih ponudnikih nočitvenih kapacitet v območju. Večkrat marketinške aktivnosti (predvsem oglaševanje) izvajajo skupaj s Termami Zreče in Roglo, ki se tržijo pod znamko Unitur. Unitur in nekateri manjši turistični ponudniki tudi sami izvajajo marketinške aktivnosti (internet in oglaševanje v publikacijah).

95 V TIC-u Slovenske Konjice posredujejo informacije o naravni in kulturni dediščini, kulinarčni ponudbi, prenočiščih, prireditvah in možnostih rekreacije ter ponujajo veliko izbiro spominkov, razglednic, promocijskega materiala in tematsko zanimivih knjig. Organizirajo tudi ogleds Slovenskih Konjic z okolico (Turistično-informacijski center Slovenske Konjice, 2011).

96 TIC Slovenska Bistrica se ukvarja z zbiranjem in posredovanjem informacij o naravni in kulturni dediščini, prireditvah, možnostih rekreacije, kulinarčni in drugi turistični ponudbi na območju občin Slovenska Bistrica, Poljčane in Makole in ponuja spominke in promocijski material (Turistično-informativni center Slovenska Bistrica, 2011).

97 V občini Makole Turistično društvo ustanavlja turistično pisarno na gradu Štatenberg (Erker, 5. 8. 2011); v občini Makole ustanavljajo turistično pisarno v sklopu projekta Raziskovalni center narave (Majer, 5. 8. 2011).

98 Lešnik Štuhec: Predstavitev Pohorja in ..., 54.

Občina/ TIC oz. LTO oz. TP	Število nočitvenih kapacitet/ št. obratov	Št. nočitev	Št. obiskovalcev/ mesto merjenja
Slovenske Konjice TIC Slovenske Konjice	203 1 hotel, 1 penzion, 2 gostišči, 4 TK	2.702	11.362 Žička kartuzija
Zreče LTO Rogla–Zreče in TIC Zreče	1.550 5 hotelov, 29 apartmajev, 6 gostišč, 9 TK	265.518 3,9 dni	400.000 Rogla in Terme Zreče
Slovenska Bistrica RIC in TIC Slovenska Bistrica	538 3 hoteli, 13 gostišč prenočišč, 4 planinske koče/domovi, 3 apartmaji	16.586 80 % domači gosti	2593, 92 % domači obiskovalci TIC in 3.457 Grad Slovenska Bistrica
Vitanje	Kapacitete vodi TIC Zreče	Kapacitete vodi TIC Zreče	4.600 SS H. Potočnika Noordunga
Oplotnica TIC Oplotnica	18 1 gostišče	530	1.170 Ocena tur. ponudnikov + TIC
Makole	/	/	Ni podatka
Poljčane	/	/	Ni podatka
Skupaj	2.301 postelj	285.336 nočitev	423.182 obiskovalcev

Tabela 1: Podatki o turističnem obisku v občinah
Dravinjske doline leta 2010⁹⁹

Stacionarni gosti se na zreškem delu Pohorja¹⁰⁰ zadržujejo povprečno 3,9 dni in v letu 2010 je bilo v Dravinjski dolini opravljenih (Tabela 1) 285.336 nočitev na 2.300 nočitvenih kapacitetah (od tega odpade na Zreče in Vitanje 67 % kapacitet in 93 % nočitev).

Na razpolago je 9 hotelov, 23 gostišč/penzionov, 32 apartmajev, 14 TK in 4 planinski domovi/koče. LTO Rogla–Zreče koordinira turistično ponudbo občin Zreče in Vitanje, z informiranjem pa se ukvarjajo štirje turistično-informacijski centri¹⁰¹. V občinah Makole¹⁰² in Poljčane¹⁰³ nastajata turistični pisani.

⁹⁹ Intervjuji s predstavniki TIC-ev oz. občin (5. 8. 2011).

¹⁰⁰ Raziskava turistične dejavnosti na Zreškem Pohorju (občine Zreče, Oplotnica in delno Slovenska Bistrica) v letu 2010 je pokazala sledeče stanje: 1.758 nočitvenih kapacitet, od tega 32 % v hotelih (kategorije tri in štiri zvezdice), 51 % v apartmajih, 7 % na turističnih kmetijah, 6 % v penzionih in gostiščih in 4 % v planinskih kočah in domovih. Na Zreškem Pohorju je v turistični dejavnosti zaposlenih 600 oseb (Lešnik Štuhec: Predstavitev Pohorja ..., 40 in 49).

¹⁰¹ Pridobljeni podatki s pomočjo intervjujev predstavnikov občin Vitanje, Zreče, Slovenske Konjice, Oplotnica, Slovenska Bistrica, Poljčane in Makole (5. 8. 2011).

¹⁰² V sklopu TD v gradu Štatenberg (Erker: Intervju ..., 5. 8. 2011).

¹⁰³ V sklopu projekta Raziskovalni center narave (Majer: Intervju ..., 5. 8. 2011).

Stacionarni počitniški gosti se zadržujejo predvsem v Zrečah in na Rogli. Pozimi je na Rogli odlična smuka zagotovljena povprečno 100–120 dni, poleti pa odlične kolesarske proge in drugi obrati omogočajo rekreacijo in športne aktivnosti. V Termah Zreče se lahko pohvalijo z odlično celoletno zasedenostjo termalnega kompleksa. S širitvijo dopolnilnih dejavnosti in privlačnih krajših izletov (urejene kolesarske proge, tematski izleti npr. v Žičko kartuzijo ali na Zlati grič) poskušajo zadržati goste na destinaciji dlje časa.

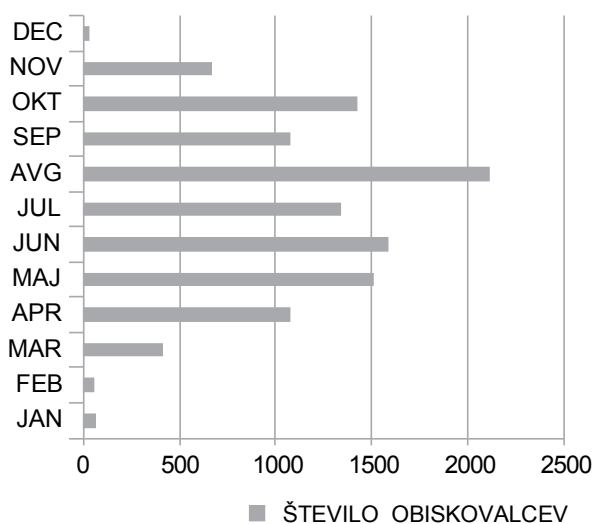
Zimski izletniški gosti si privoščijo dnevno smuko na Rogli oziroma koristijo storitve Term Zreče, poleti pa se popeljejo po urejenih in označenih kolesarskih, ali pešačijo na in po Pohorju. Mnoge organizirane skupine obiščejo Spominsko središče Hermana Potočnika Noordunga v Vitanju, Žičko kartuzijo in vinsko klet Zlati grič v Slovenskih Konjicah, grad Studenice (ogled samostana, cerkve, starega gradu) v občini Poljčane, grad Štatenberg v občini Makole, Marijino romarsko in župnijsko cerkev na Ptujski Gori v občini Majšperk ter druge znamenitosti v območju.

Delno prenovljene stavbe znamenite Žičke kartuzije (vir: TIC Slovenske Konjice; foto: Jurij Popov, 22. 7. 2010)

Po pridobljenih podatkih¹⁰⁴ (Tabela 1) lahko razberemo, da je bilo leta 2010 v območju okrog 423.000 obiskovalcev. Od tega kar 96 odstotkov v občini Zreče. Graf 1 prikazuje obisk Žičke kartuzije v letu 2010 (11.362 obiskovalcev). Iz podatka lahko razberemo, da je največ obiskovalcev, ki niso direktno povezani z aktivnostmi v občini Zreče, v območju v poletnih mesecih. Kartuzija je najbolj obiskana v mesecu avgustu (2.112 obiskovalcev) in najslabše v mesecu decembru. Spominsko središče Hermana Potočnika Noordunga obiščeta povprečno dva avtobusa izletnikov na teden¹⁰⁵.

Graf 1: Obisk Žičke kartuzije po mesecih leta 2010¹⁰⁶

¹⁰⁴ Intervjuji za posamezne občine Dravinjske doline (5. 8. 2011).

¹⁰⁵ Vetrh: Intervju ... (5. 8. 2011).

¹⁰⁶ Ravničan: Intervju ..., (5. 8. 2011).

Možnosti vključitve rudarske dediščine Dravinjske doline v turistično ponudbo

Posnetek stanja slovenskih turističnih rudnikov je pokazal, da sami rudniki niso dovolj privlačni in promovirani, da bi pritegnili stacionarne goste v zanje odmaknjeno območje. Na področju Dravinjske doline stacionarne goste že imamo. Na Zreškem Pohorju gosti že danes ostanejo dlje kot gosti na mariborskem delu Pohorja. Za podaljšanje bivanja jim je potrebno ponuditi privlačno, inovativno, odlično organizirano in na prepoznane niše ciljano ponudbo.

Najprej je potrebno povezati vse občine in oblikovati neodvisno destinacijsko organizacijo oz. predati nalogo obstoječi, ki povezuje občine Zreškega Pohorja, ter sestaviti multidisciplinarno mrežo strokovnjakov, ki bodo zastavili rdečo nit trajnostnega razvoja območja. Procesni razvoj bo zahteval vsaj petletno investiranje v infrastrukturo, marketinške aktivnosti in deležnike.

Osnovno idejo obujanja rudarske dediščine in njenega vključevanja v turistično ponudbo je potrebno z roko v roki peljati z obstoječo ponudbo destinacije Rogla-Pohorje in navezati na nastajajoči Naravni park Pohorje. Aktivnosti kolesarjenja in pohodništva na Pohorju in termalnih doživetij v Termah Zreče je potrebno povezati z obstoječimi aktivnostmi v dolini (Žička kartuzija, Spominsko središče Hermana Potočnika Noordunga idr.) in jih nadgraditi z doživetji rudarske dediščine.

Zaradi majhnih premogovnikov in dejstva, da nikjer ni obstoječih rovin in stavb, ki bi jih bilo možno preurediti v turistični rudnik in spremljajoče objekte, se naj ponovno vzpostavi železniška proga med Zrečami in Poljčanami ter obudi železnica kot povezovalni člen med enotami razpršenega muzeja na prostem (RMP)¹⁰⁷.

Vzpostavitev tematske poti in RMP s tematično dediščino rudarstva v Dravinjski dolini zahteva odlično koordinacijo mreže strokovnjakov, ki bodo zasnovali strategijo razvoja in jo s pridobivanjem sredstev preko prijav na razpise implementirali v obdobju petih let. Implementacija bo zahtevala pripravo strokovnih podlag za vključitev enot, primernih za preoblikovanje in turistični ogled, načrt celovite ponudbe z ureditvijo infrastrukture (objekti in izgradnja tematske poti, postajališč, enot RMP, servisnih objektov; prometne, informacijske¹⁰⁸, komunikacijske, servisne idr. turistične signalizacije, ...) in marketinški načrt s posebnim poudarkom na usposabljanju potrebnih kadrov.

Z obuditev železniške proge Poljčane-Slovenske Konjice-Zreče v turistične namene in oblikovanjem omenjene tematske poti bi prišla do veljave celovita destinacija Dravinjske doline. Ob prog¹⁰⁹ bi vzpostavili kolesarsko pot in pešpot, ki bi nadebudne kolesarje s privlačno dopolnilno ponudbo ob poti (majhni turistični in s turizmom povezani ponudniki) pritegnila s Pohorja tudi v dolino oziroma omogočila družinam z otroki in starejšim gostom lažje kolesarske ture. Navezava dolinskega kolesarjenja z gorskim je lahko še posebej dopadljiva za družine. Prvovrstna oprema za različne ciljne skupine kolesarjev (otroci, starejši, adrenalinski kolesarji idr.), specifični kolesarski programi (kombinacija kolo in vlak, kolo in rolerji ipd.) ter navigacijska in promocijska sredstva so zelo primerna turistična ponudba za posameznike, družine, pare, manjše skupine idr.

Z obuditev železniške proge iz Oplotnice v Cezlak in vzpostavitev delavskega naselja Kolonija (prikaz težkega dela lomljenja kamna in prebiranja kock) v zgodovinsko-turistične namene bi lahko prikazali pomen čizlakita in granodiorita ter drugih pomembnih kamnin in kamnoseštva v območju.

107 Možne enote premogovnikov so: Stranice, Radana vas, Konjiška gora, Zbelovo, Stanovsko, Hrastovec in Šega, ter geoloških naravnih vrednot in kamnolomov: Hudinja - nahajališče marmorja, Cezlak - kamnolom granodiotira s Kolonijo, Cezlak - kamnolom čizlakita, kamnolom Škrilja Leva, Oplotnica - kamnolom, Bela - nahajališče dolomita in habitat ogroženih živalskih vrst, kamnolomi peščenjaka v dolini potoka Vundušek, botanični vrt v opuščnem kamnolomu idr.

108 Posamezne točke RMP so opremljene z informacijskimi tablamami in omogočajo pridobivanje informacij preko sistema QR code ali mTURIST.

109 Vlak povezuje posamezne interpretativne točke na poti. Do njih vozijo vozovi s konjsko vprego, kot so nekoč furmani vozili premog od premogovnikov do železnice. Na vlaku se izvaja turistično vodenje, potniki lahko pridobijo avdiovodnike, kolesa in kolesarsko opremo in nadaljujejo pot do posameznih znamenitosti. Zelo priporočljivi so programi v eno smer s kolesom, nazaj z vlakom ali obratno.

Lepo ohranjen valjčni mlin Kohne oz. Bucijev mlin v Dobravi (vir: arhiv Občine Zreče)

Z obuditvijo nekdanje žičnice, ki je povezovala Radano vas z Zrečami, bi lahko vzpostavili *zipline* za obiskovalce/goste, ki si želijo adrenalinskih doživetij. Za motokrosiste bi morali žrtvovati opuščeni kamnolom in natančno oblikovati in izvajati kodeks vedenja in uporabljanja poligona, kar bi bilo zelo priporočljivo tudi za adrenalinske kolesarje.

Povezovanje z romarskimi in drugimi obstoječimi potmi in vzpostavljanje mreže poti po enotah sakralne dediščine peš ali s kolesom je lahko prav tako izjemno zanimiv turistični koncept. Nujna je vključitev obstoječih, dobro obiskanih objektov kulturne dediščine, kot so: Spominsko središče Hermana Potočnika Noordunga, Žička kartuzija, grad Štatenberg, grad Studenice, Marijina cerkev na Ptujski Gori ter druge znamenitosti v območju. Prav tako bi bila dobrodošla vzpostavitev ideje Kneippovih parkov, ki še ni zaživela, ter tematske poti mlinov in žag, ki se navezujejo na Naravni park Pohorje.

Ena od osnovnih nalog bi moralo biti spodbujanje turističnih ponudnikov, predvsem turističnih kmetij na podeželju, saj je občine Vitanje, Oplotnica, Poljčane in Makole potrebno enakovredno vključiti v turistično ponudbo. Prav tako je pomembno spodbujati ekološko pridelavo na kmetijah in vzpostaviti mrežo odkupa pridelkov in jih pripeljati do turističnih ponudnikov. Za dobrobit vseh je pomembno spodbujanje ljudskega izročila, ki predstavlja življenje v območju nekoč in danes.

Oskrbeti je potrebno celovito kakovost območja (standardi kakovosti), povezati deležnike v horizontalne mreže (mreže istovrstnih ponudnikov), usposobiti zaposlene (turistične, kolesarske in pohodniške vodnike, interprete narave in kulturne dediščine ter kustose za predstavitev rudarstva, tutorje za delavnice in tabore, trenerje za team building in poligone in druge znamenitosti območja), vzpostaviti celovit spletni sistem (informacijsko-rezervacijsko-komunikacijski) in s trajnostnim marketinškim spletom oblikovati, izvajati in evalvirati neponovljiva doživetja za primerno ceno,¹¹⁰ pravo ciljno skupino in z usmerjenimi promocijskimi aktivnostmi.

Zaključek

Rudarstvo ima v Sloveniji bogato in dolgo tradicijo. Uspešno jo obujajo v Rudniku živega srebra v Idriji, v Premogovniku Velenje ter v Rudniku svinca in cinka v Mežici, kjer predstavljajo dediščino rudarstva in omogočajo doživetja različnim ciljnim skupinam obiskovalcev. Rudnika soli Wieliczka na Poljskem in Hallein v Avstriji sta primera dobre prakse interpretacije dediščine rudarstva v turistične namene. Interpret skozi komunikacijski proces obiskovalcem z neposredno izkušnjo, predmeti, lokacijami in pokrajino razkriva pomen in medsebojne povezave naravne in kulturne dediščine in vpliva na njihovo zaznavanje vrednot, spoštovanje narave in kulturne dediščine in spreminjanje vedenja do teh pomembnih in

¹¹⁰ Kartica Dravinjske doline naj omogoča brezplačen prevoz gostom, ki ostanejo v območju vsaj dve noči, in določene ugodnosti pri obisku različnih ponudnikov na destinaciji. Dnevni obiskovalci lahko imajo vse vključeno v ceniku dnevnih paketov.

redkih virov. Za »kulturne« in ekoturiste so doživljanje, lastno izkustvo, poistovetenje s problematiko in osebna rast najpomembnejše sestavine turističnega produkta.

Dravinjska dolina obsega območje Zreškega Pohorja (izvir tik pod Roglo), Dravinjskih goric ter porečje reke Dravinje, ki se izliva v Dravo, zahodno od Vidma pri Ptuj. Območje spada upravno pod občine Vitanje, Zreče, Oplotnica, Slovenske Konjice, Slovenska Bistrica, Poljčane, Makole in Majšperk.

Turistična dejavnost je najbolj razvita v občini Zreče, kjer je na razpolago 63 odstotkov vseh turističnih nastanitvenih kapacitet in je bilo v letu 2010 opravljenih 93 odstotkov vseh nočitev v Dravinjski dolini. Zaradi naravnih in kulturnih znamenitosti, zdraviliške in športno-rekreativne ponudbe je Zreško Pohorje leta 2010 obiskalo 96 odstotkov vseh obiskovalcev Dravinjske doline.

Na območju Dravinjske doline obstaja veliko majhnih premogovnikov, ki so krojili življenja prebivalcev v obdobju od sredine 18. stoletja pa vse do leta 1963, ko je bil zaprt zadnji premogovnik. Mnoga nahajališča mineralnih surovin in rudišč so prepoznana kot geološke naravne vrednote, le peščica kamnolomov je še aktivnih.

Za obujanje dediščine rudarstva v turistične namene bo potrebno oblikovati multidisciplinarno skupino strokovnjakov, ki bo prepoznala možnosti, potrebe, priložnosti in slabosti razvoja tovrstne turistične ponudbe v Dravinjski dolini.

Vsekakor bi bila celostna ponudba Dravinjske doline odlična priložnost za podaljšanje bivanja stacionarnih gostov obstoječih turističnih ponudnikov, pritegnitev dnevnih obiskovalcev, predvsem pa priložnost za višjo kakovost življenja lokalnega prebivalstva ter podjetniška priložnost za tiste domačine, ki vidijo v turizmu prihodnost svojega delovanja. Največja vrednost bo dosežena s kakovostnim sonaravnim razvojem obujanja pozabljenih aktivnosti, primarnih in sekundarnih turističnih zmogljivosti in marketinških aktivnosti. Tako bi lahko usposobljeni turistični delavci v trajnostno razvitih turističnih objektih in po zapisanih standardih ravnanja oblikovali odlična doživetja, jih usmerili k prepoznavnim ciljnim skupinam gostov/obiskovalcev na destinaciji Dravinjska dolina, ki bi bila s celovi-

Dravinjska dolina, Poljčane (vir: arhiv Občine Poljčane)

to grafično podobo, največji promotor doživetij v območju.

Za vsak velik podvig so potrebna posebna »gonila«, ljudje, ki imajo karizmo in znajo komunicirati, doseči zaupanje in pritegniti k idejam družbenega pomena. Obuditev železnice Poljčane–Slovenske Konjice–Zreče je zagotovo družbenega pomena. Srčno upam in želim, da se bo našlo gonilo in pognalo kolo pozitivnega razmišljanja in vpogleda v prihodnost za dobrobit cele Dravinjske doline. Potem bodo gosti/obiskovalci resnično lahko sestopili z vlaka in si ogledali, doživeli in pridobili osebne izkušnje pri nekdanjih premogovnikih (Stranice, Radana vas, Konjiška gora, Zbelovo, Stanovsko, Hrastovec in Šega) ter kamnolomih (npr. v Cezlaku) in ob pogledu skozi okno doživeli ob vsakem letnem času privlačno podobo mimo bežeče kulturne krajine ob kozarcu odličnega vina in avtohtonih kulinaričnih grižljajih.

LITERATURA IN VIRI:

Literatura:

- **BABIČ**, Matjaž, 2001: *Po poteh skrivnosti*. Ljubljana: Vale-Novak.
- **BEDJANIČ**, Mojca, in **JERŠEK**, Miha, 2009: *Geološki zakladi Pohorja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo narave, Prirodoslovni muzej Slovenije. Preserje: Mineral.
- **BOGATAJ**, Janez, 1997: Razmerje med turizmom in kulturno dediščino. V: Janez Sirše in Miša Novak (ur.), *ACADEMIA TURISTICA. Aktualna znanstvena turistična misel ob 70-letnici prof. dr. Janeza Planine*. Ljubljana: NTZ, 125-133.
- **HAM**, Sam, 1992: *Environmental Interpretation. A Practical Guide for People with Big Ideas and Small Budgets*. Golden, Colorado: Fulcrum Publishing.
- **JESENIČNIK**, Tomo, 2010: Slovenija v presežnikih. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- **KLADNIK**, Darinka, 1998: *Sto muzejev na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba.
- **KONEČNIK**, Maja, 2007: *Trženje v turizmu*. Koper: Društvo za akademske in aplikativne raziskave.
- **LAJH**, Emil, 2002: *Občina Zreče v času in prostoru*. Zreče: Občina Zreče.
- **LESKOVAR**, Aleksandra, 2005: *Turistični vodnik po Dravinjski dolini in Zreškem Pohorju*. Slovenske Konjice: Nobis Gorjup & Šauperl.
- **LEŠNIK ŠTUHEC**, Tanja, 2011: »Idrija – razgledi po stoletjih preteklosti« – Mreženje členov dobaviteljskih verig za uspešno trženje destinacijskih produktov. Delavnica za člane mreže EDEN. Idrija: Slovenska turistična organizacija, 9. junija 2011.
- **LEŠNIK ŠTUHEC**, Tanja, 2011: *Oblikovanje in empirično preverjanje sprejemljivosti modela upravljanja vpliva uporabnikov zavarovanih območij* (doktorska disertacija). Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta Univerze v Mariboru.
- **LEŠNIK ŠTUHEC**, Tanja: *Vizija trajnostnega razvoja »zelenega« ponudbe (narava in kulturna dediščina) turističnega območja Pohorje 2030*. Maribor: Zavod Republike Slovenije za varstvo narave, projekt NATREG.
- **LEBE**, Sonja Sibila, 2008: *Kulturna dediščina in lokalne tradicije kot temelj turistične ponudbe podeželja*. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- **LOGAR**, Teja, 2010: *Turistična vloga slovenskih rudnikov* (diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo Univerze v Ljubljani.
- **PLANINA**, Janez, 1997: *Ekonomika turizma*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- **RUSTJA**, Karel, 2009: *Ozkotirna železniška proga: Poljčane-Slovenske Konjice-Zreče*. Slovenj Gradec: Cerdonis.
- **SITAR**, Sandi, 1999: *Sto pričevanj o slovenski zgodovini*. Ljubljana: Prešernova družba.
- **PERKO**, Drago, in **KOVAČ**, Miha (ur.), 1998: *Slovenija – pokrajine in ljudje. Dravinjske gorice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- **ŠTURM**, Polona, **RUZZIER**, Mitja, 2010: *Turistične znamenitosti – povezava med zaznano vrednostjo in zadovoljstvom in priporočanjem obiska*. Koper: Društvo za akademske in aplikativne raziskave.
- **VEVERKA**, John, A., 1994: *Interpretive Master Planning*. Tustin, California: Acorn Naturalists.

Viri:

Priročniki:

- **BAJT**, Drago, in **KOCJAN – BARLE**, Marta (ur.), 2007: *Slovenski veliki leksikon. Dravinja in Dravinjske gorice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Enciklopedija Slovenije, št. 2. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Enciklopedija Slovenije, št. 4. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Enciklopedija Slovenije, št. 9. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Enciklopedija Slovenije, št. 10. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Enciklopedija Slovenije 10. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Elektronski viri:

- Antonijev rov – Turistični rudnik
Vir: <http://www.idrija-turizem.si/content/view/17/34/> (3. 8. 2011).
- Eko hotel kmetija Koroškem
Vir: <http://www.podezelska-avantura.si/ponudniki/ekohotel-kmetija-koros> (5. 8. 2011).
- Idrija – Turizem
Vir: <http://www.idrija-turizem.si/content/view/17/34/> (4. 8. 2011).
- Kamnolom Poljčane – Granit, d. d.
Vir: <http://www.granit.si/lang-sl/dejavnosti/kamnolom.html> (5. 8. 2011).
- Ministrstvo za kulturo RS. Premična kulturna dediščina.
Vir: http://www.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/kulturna_dediscina/nepremicna_kulturna_dediscina/ (2. 8. 2011).
- Muzej premogovništva Slovenije
Vir: <http://muzej.rlv.si> (4. 8. 2011).
- Podzemlje Pece – Turistični rudnik in muzej
Vir: <http://www.podzemljepece.com/> (4. 8. 2011).
- Postojnska jama
Vir: <http://www.postojnska-jama.si/slo/novice/301> (5. 8. 2011).
- Premogovnik Velenje
Vir: <http://www.rlv.si/si/> (4. 8. 2011).
- Prirodoslovni muzej Slovenije, Oddelek za mineralogijo in petrologijo: Rudno bogastvo Slovenije.
Vir: <http://www2.pms-lj.si/oddelki/mineralogija/rotunda.html> (4. 8. 2011).
- Rudnik soli Hallein
Vir: http://www.salzwelten.at/salz_en/ (4. 8. 2011).
- Rudnik soli Wieliczka
Vir: http://www.kopalnia.pl/home.php?id_language=2. (4. 8. 2011).
- Rudnik živega srebra Idrija
Vir: <http://www.rzs-idrija.si/predstavitev.htm> (3. 8. 2011).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika
Vir: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (3. 8. 2011).
- Slovenska turistična organizacija. Destinacija Idrija prejela naziv Evropska destinacija odličnosti 2011.
Vir: <http://www.mg.gov.si/si/splosno/cns/novica/article/2159/7856/0824b7253b/> (4. 8. 2011).
- Turistična pisarna Park kralja Matjaža, Črna na Koroškem
Vir: <http://www.crna.si/> (4. 8. 2011).
- Turistično-informativni center Slovenska Bistrica
Vir: <http://tic-sb.si/index.php?id=2> (4. 8. 2011).
- Turistično-informacijski center Slovenske Konjice
Vir: http://www.knjiznica-slovenskekonjice.si/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=151 (4. 8. 2011).
- Vzpostavitev čezmejnega geoparka med Peco in Košuto
Vir: [http://www.podzemljepece.com/UserFiles/File/Predstavitev%20geoparka\(1\).pdf](http://www.podzemljepece.com/UserFiles/File/Predstavitev%20geoparka(1).pdf) (4. 8. 2011).
- Zakon o ohranjanju narave – ZON – UPB2, Ur. l. RS, št. 96/2004, čl. 4.
Vir: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200496&stevilka=4233> (3. 8. 2011).
- ZRSVN – Zavod RS za varstvo narave: Terminološki slovar
Vir: <http://www.zvkds.si/sl/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/terminoloski-slovar/> (3. 8. 2011).

Ustni viri – informatorji:

- Erker, Igor, Občina Makole, intervju o turistični dejavnosti v občini (5. 8. 2011).
- Firer, Urška, Občina Zreče, intervju o turistični dejavnosti v občini (5. 8. 2011).
- Jana, Jeglič, Občina Slovenska Bistrica, intervju o turistični dejavnosti v občini (5. 8. 2011).
- Majer, Klavdija, Občina Poljčane, intervju o turistični dejavnosti v občini (5. 8. 2011).
- Ravničan, Martina, Občina Slovenske Konjice, intervju o turistični dejavnosti v občini (5. 8. 2011).
- Vetrih, Slavko, Občina Vitanje, intervju o turistični dejavnosti v občini (5. 8. 2011).
- Zor, Nada, Občina Oplotnica, intervju o turistični dejavnosti v občini (5. 8. 2011).

RUDNIKI, PREMOGOVNIKI IN KAMNOLOMI V DRAVINJSKI DOLINI

